

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра банківського бізнесу**

БАНКІВСЬКА СПРАВА

*Стечишин Тетяна Богданівна
Луців Богдан Любомирович*

*Навчальний посібник для студентів
Вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації
2-ге видання, виправлене і доповнене*

Тернопіль 2019 р.

Рецензенти:

**Азаренкова Галина
Михайлівна**

– доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Харківського навчально-наукового інституту Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

**Васильєва Тетяна
Анатоліївна**

– доктор економічних наук, професор, директор навчально-наукового інституту фінансів, економіки та менеджменту імені Олега Балацького Сумського державного університету

**Шевцова Олена
Йосипівна**

– доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської справи Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара

Рекомендовано до друку

*Вченою радою Тернопільського національного економічного університету,
протокол № 7 від «30» травня 2018 р.*

Стечишин Т. Б.

С 79 Банківська справа: навчальний посібник / Т. Б. Стечишин, Б. Л. Луців. – [2-ге вид. випр. і доповн.]. – Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 404 с

Посібник підготовлено відповідно до програми з дисципліни «Банківська справа», яку включено до навчального плану підготовки бакалаврів денної та заочної форм навчання галузі знань 07 «Управління та адміністрування» за спеціальностями 072 «Фінанси, банківська справа та страхування».

У навчальному посібнику розкривається зміст основних тем курсу, наводяться питання для самоконтролю, тестові завдання, запропоновано ряд дискусійних та проблемних питань до кожної теми. Посібник містить глосарій термінів та економічних категорій, а також список рекомендованої літератури.

Навчальний посібник розрахований насамперед на студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр». Може бути корисний також науковцям, викладачам, фахівцям-практикам, а також пересічним користувачам банківськими послугами.

УДК 336.71 (075. 8)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ФІНАНСОВЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО ГРОШОВОГО РИНКУ	8
ТЕМА 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА.....	8
1.1. Гроші як форма вияву суспільних відносин	8
1.2. Сутність кредиту і передумови формування кредитних відносин	17
1.3. Еволюція, суть та функції фінансового посередництва.....	25
1.4. Поняття кредитної системи та характеристика її елементів.....	32
1.5. Система небанківських фінансово-кредитних посередників, їх види та призначення.....	39
ТЕМА 2. ГРОШОВИЙ ОБІГ ТА ПЛАТІЖНІ СИСТЕМИ.....	47
2.1. Поняття грошового обігу та грошових потоків в економіці.....	47
2.2. Характеристика грошової маси та швидкості обігу грошей.....	53
2.3. Сутність, види та елементи грошової системи	58
2.4. Суть, класифікація та основні принципи організації платіжних систем.....	66
2.5. Банківські платіжні системи та їх загальна характеристика	75
2.6. Платіжні системи в Інтернеті. Електронні гроші. Криптовалюти.....	83
РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ	90
ТЕМА 3. СУТНІСТЬ, ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ТА ФУНКЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ	90
3.1. Історичні витоки становлення та розвитку банківських систем.....	90
3.2. Сутність банківської системи та її інституціональна структура.....	98
3.3. Складові елементи банківської системи України.....	107
3.4. Банківські об'єднання та особливості їх створення в Україні.....	114

3.5. Роль банківської системи в економічному розвитку країни.....	120
ТЕМА 4. ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК ТА ЙОГО РОЛЬ У МОНЕТАРНОМУ РЕГУЛЮВАННІ ЕКОНОМІКИ.....	129
4.1. Призначення та створення центральних банків	129
4.2. Статус та основні функції центрального банку.....	132
4.3. Правовий статус, структура та функції Національного банку України.....	139
4.4. Емісія готівки та організація грошового обігу НБУ	146
4.5. Грошово-кредитна політика. Інструменти грошово-кредитної політики	152
4.6. Кредитні відносини НБУ з банківськими установами.....	162
4.7. Регулювання діяльності комерційних банків. Банківський нагляд.....	166
4.8. Валютне регулювання і контроль	171
4.9. Обслуговуючі функції НБУ	179
ТЕМА 5. ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ	187
5.1. Банк як головна складова фінансово-кредитної системи	187
5.2. Правова основа діяльності банків	195
5.3. Загальна характеристика банківських операцій	204
5.4. Пасивні операції. Власний капітал банку, його структура, джерела формування, функції та значення.....	206
5.5. Активні операції. Характеристика банківських активів.....	216
5.6. Кредитні операції банків	217
5.7. Банківська діяльність у сфері інвестицій.....	227
5.8. Комісійно-посередницькі послуги	229
ТЕМА 6. ОЦІНКА НАДІЙНОСТІ БАНКІВ НА РИНКУ І ВИБІР БАНКІВСЬКОЇ УСТАНОВИ ДЛЯ ОБСЛУГОВУВАННЯ	234
6.1. Теоретичні засади банківських ризиків	234
6.2. Стрес-тестування як метод виявлення системних ризиків банківської діяльності.....	242
6.3. Економічна сутність фінансової стійкості банку та фактори впливу на неї.....	252
6.4. Методи оцінки фінансової стійкості банків та їх характеристика	259
6.5. Процес розробки і впровадження стандартів якості обслуговування клієнтів банку	268

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОВІДНОСИН БАНКІВ ІЗ СУБ'ЄКТАМИ РИНКУ	277
ТЕМА 7. ОСНОВИ БАНКІВСЬКОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ РІЗНИХ СЕКТОРІВ ЕКОНОМІКИ	277
7.1. Теоретичні основи кредитування корпоративного сектору. Оцінка кредитоспроможності позичальника- юридичної особи	277
7.2. Особливості кредитування малого та середнього бізнесу ...	289
7.3. Особливості кредитування підприємств АПК. Система пільгового кредитування підприємств АПК.....	294
7.4. Банківське кредитування зовнішньоекономічної діяльності. Основні різновиди кредитування експортно- імпортних операцій	300
7.5. Інвестиційне кредитування. Іпотечне кредитування та перспективи його розвитку в Україні	306
7.6. Операції банків із обслуговування платіжного обороту	319
7.7. Операції із надання банківських послуг	323
7.8. Система дистанційного банківського обслуговування клієнтів-юридичних осіб.....	331
ТЕМА 8. РОБОТА БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ ІЗ ДОМОГОСПОДАРСТВАМИ.....	341
8.1. Особливості банківського кредитування фізичних осіб	341
8.2. Споживчі кредити. Кредитування фізичних осіб на споживчі цілі та нагальні потреби. Кредити фізичним особам довгострокового характеру	345
8.3. Оцінка кредитоспроможності позичальника – фізичної особи.....	352
8.4. Система дистанційного банківського обслуговування клієнтів. Інтернет-банкінг	361
8.5. Послуги комерційних банків у сфері мобільного зв'язку.....	364
ГЛОСАРІЙ ТЕРМІНІВ ТА ЕКОНОМІЧНИХ КАТЕГОРІЙ	370
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	386

ВСТУП

Розвиток ринкових відносин зумовлює підвищення ролі банківської діяльності в різних галузях економіки України. Одним із найважливіших чинників ефективного функціонування ринкової економіки є високий рівень розвитку грошово-кредитних відносин у суспільстві. З урахуванням закономірностей функціонування грошей та грошового ринку, банків, банківської системи формується економічна політика держави взагалі і грошово-кредитна політика центрального банку зокрема, здійснюється державне регулювання всіх сфер економічного життя суспільства.

Подальшого дослідження потребує виявлення ролі банківського сектору в економічному розвитку країни. Наукове розуміння проблем грошей, грошового обігу, кредитних відносин – необхідна складова становлення фахових економічних знань студентів. Тому важливе місце в підготовці високопрофесійних бакалаврів і спеціалістів з економіки належить навчальній дисципліні «Банківська справа».

Метою вивчення дисципліни «Банківська справа» є формування системи знань у галузі банківництва, зокрема теорії грошей та кредиту, засвоєння закономірностей функціонування грошового ринку як теоретичної основи державної монетарної політики та розвитку банківської справи, організації функціонування банківських установ та технології здійснення банками пасивних та активних операцій, надання банківських послуг. Це зумовлено тим, що банки є невід’ємним елементом сучасної світової цивілізації і потужною продуктивною силою, акумулюючи величезні обсяги грошових ресурсів та перерозподіляючи їх в економіці з метою забезпечення неперервності відтворювального процесу і, як наслідок, збільшення матеріальних і нематеріальних благ. Відтак, виникає необхідність всебічного вивчення банківської справи та підготовки спеціалістів, що володіють усім арсеналом прийомів, методів і знань, які формують досвід ефективної організації банківської діяльності.

Головним завданням вивчення навчальної дисципліни «Банківська справа» є формування системи знань у галузі функціонування грошей, грошового обігу та грошового ринку; організації та технології здійснення банками пасивних та активних операцій, надання банківських послуг, сприяння набуттю практичних навичок виконання

банківських операцій, пов'язаних з розрахунково-касовим, кредитним та іншими видами обслуговування клієнтів банку. Завдання дисципліни: вивчення методів проведення банківських операцій і надання банківських послуг; набуття вмінь виконувати конкретні операції банківської діяльності.

Курс «Банківська справа» посідає важливе місце у навчальному процесі, оскільки дає методичні знання та практичне вміння виконувати найбільш поширені банківські послуги, а також можливість доволі вдало користуватись ними як клієнту банку.

В результаті вивчення дисципліни «Банківська справа» студенти повинні:

- знати теоретичні основи функціонування грошей та особливостей грошового ринку та вміння застосовувати на практиці елементи формування попиту та пропозиції на гроші;

- вміння досліджувати економіко-правові аспекти діяльності банківської системи України;

- застосовувати сучасні методи ефективного управління банківською діяльністю;

- аналізувати тенденції розвитку та економічну ефективність надання банківських послуг і проведення банківських операцій;

- проявляти навички професійної та комунікативної мобільності;

- демонструвати вміння прийняття економічних рішень у будь-якій сфері народного господарства на основі знань набутих під час вивчення предмету.

Дисципліна «Банківська справа» тісно поєднана з такими економічними курсами, як економічна теорія, теорія фінансів, державне регулювання економіки і прогнозування, макроекономіка, ринок фінансових послуг, банківські операції, міжнародні фінанси тощо.

Навчальний посібник підготовлено колективом викладачів кафедри банківського бізнесу Тернопільського національного економічного університету. Зокрема, авторами окремих підрозділів посібника є кандидат економічних наук, доцент кафедри банківського бізнесу Стечишин Тетяна Богданівна (Тема 2 (пит. 2.6); Тема 4; Тема 5; Тема 7; Тема 8) і доктор економічних наук, професор кафедри банківського бізнесу Луців Богдан Любомирович (Тема 1; Тема 2 (пит. 2.1; 2.2; 2.3; 2.4; 2.5); Тема 3; Тема 6).

РОЗДІЛ 1

ФІНАНСОВЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО ГРОШОВОГО РИНКУ

ТЕМА 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА

- 1.1. Гроші як форма вияву суспільних відносин*
- 1.2. Сутність кредиту і передумови формування кредитних відносин*
- 1.3. Еволюція, суть та функції фінансового посередництва*
- 1.4. Поняття кредитної системи та характеристика її елементів*
- 1.5. Система небанківських фінансово-кредитних посередників, їх види та призначення*

1.1. Гроші як форма вияву суспільних відносин

Гроші виникають лише за наявності певних передумов пов'язаних із функціонуванням виробництва і розвитку економічних відносин.

Головними передумовами виникнення грошей є:

— суспільний розподіл праці обумовлює перехід від натурального господарства як виробництва продукції для власного споживання до господарства товарного, при якому продукти праці виробляються для обміну ;

— майнове відособлення виробників товарів, тобто становлення їх як власників товарів призначених на обмін;

— необхідність якісного виміру вартості товарів, тобто суспільної праці затраченої на їх виробництво задля того, щоб обмін мав еквівалентний характер.

В економічній літературі розглядаються два підходи до походження грошей: раціоналістична; еволюційна (рис.1.1).

Раціоналістична концепція пояснює що гроші виникли внаслідок певної угоди між людьми або запроваджені законодавчими актами держави для полегшення обміну товарів.

Еволюційна концепція пояснює необхідність походження грошей труднощами безпосереднього обміну продуктами праці, у

зв'язку з чим, внаслідок тривалого (еволюційного) процесу розвитку форм вартості один товар зайняв місце грошей.

Основними підходами до визначення сутності грошей як економічної категорії є: визначення грошей як товару; визначення грошей як не товару; емпіричне визначення; функціональне визначення.

Рис.1.1. Основні концепції походження грошей

Визначення грошей як товару – основою для визначення грошей як товару є трудова теорія вартості. Згідно даної теорії гроші – це особливий товар, який виконує роль загального еквівалента здатного обмінюватися на будь-який інший товар. Тільки володіючи вартістю самі як товар гроші можуть вимірювати вартість усіх інших товарів. Із цього випливає, що сутність грошей виражається єдністю двох їхніх властивостей:

- загальної безпосередньої обмінюваності, тобто можливості придбати за гроші будь-який товар;
- матеріалізації загального робочого часу, тобто використання грошей для вимірювання вартості товару яка визначається затратами праці на його виробництво.

Згідно даного підходу гроші являють собою уречевлені відносини між людьми з приводу обміну продуктами праці, при цьому гроші є товаром тому, що вони можуть вимірювати вартість інших товарів лише самі володіючи вартістю.

Визначення грошей як не товару – суть грошей визначається їхньою здатністю бути законним платіжним засобом, що підтверджується рішенням державних органів і веде до визначення з боку суспільства.

Суть грошей згідно даного підходу ставиться в залежність від їхньої правової основи, тобто гроші отримуючи від держави статус законного платіжного засобу набувають безумовні права на усі товари і послуги. Функціонування встановлених державою паперових знаків у якості грошей можливе лише тоді коли люди визнають їх такими будучи впевненими що той чи інший предмет чи знак і надалі прийматиметься суспільством в оплату товарів і послуг. Якщо ж подібної впевненості немає то незважаючи на рішення держави місце грошей займуть товарні цінності.

Емпіричне визначення – згідно даного підходу гроші – це те чому люди надають числову величину за допомогою обумовленої процедури. На думку американського економіста Мільтона Фрідмена гроші – це тимчасове вмістиме купівельної сили. Отже, суть грошей розглядається з точки зору конкретних форм їхнього існування у різні історичні епохи. Це означає, що грошима вважаються послідовно срібло, золото, паперові знаки або будь-які інші предмети, які у даний історичний період виконували роль грошей.

Функціональне визначення – згідно підходу гроші – це те, що виконує функції грошей. За визначенням американського економіста Філіпа Вокера гроші – це те, що вони роблять. Згідно даного підходу гроші – це засіб оплати товарів і послуг, засіб вимірювання вартості і засіб збереження вартості. Отже, гроші визначаються лише за допомогою способів їх використання.

Функції грошей – це певне призначення грошей щодо обслуговування руху цінності в процесі відтворення.

Основними функціями грошей є: міра вартості; засіб обігу; засіб платежу; засіб нагромадження; світові гроші (рис.1.2.).

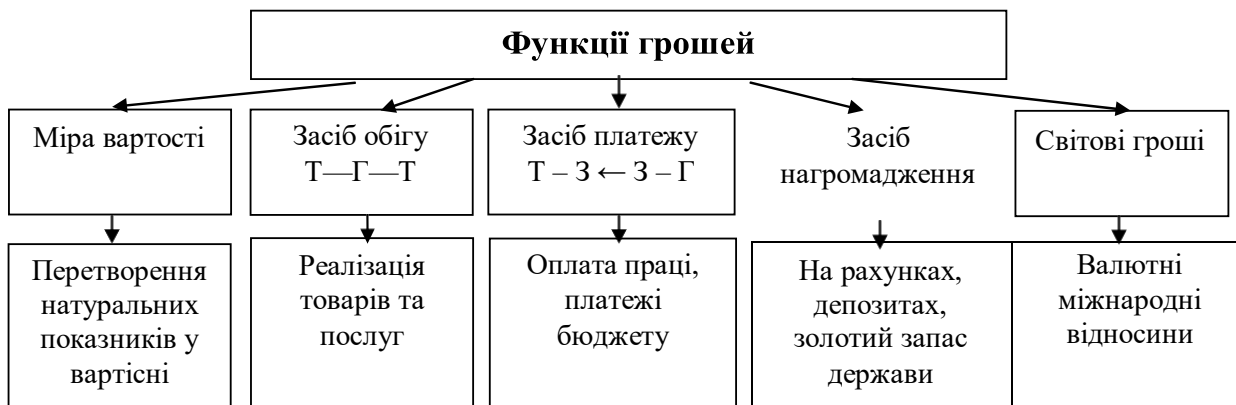

Рис.1.2. Функції грошей та сфери їх реалізації

Функція міри вартості. Найважливішою функцією грошей є їхня міра вартості – це функція вимірювання та порівняння вартості усіх товарів і послуг за допомогою грошей як загального еквіваленту. На основі міри вартості встановлюється ціна, що є грошовим виразом вартості товарів.

Технічним засобом вираження вартості у грошових одиницях є масштаб цін. В умовах коли грошові функції виконувались золотом і сріблом масштаб цін являв собою певну вагову кількість дорогоцінного металу прийнятого у даній країні за грошову одиницю (табл.1.1).

Таблиця 1.1

Масштаб цін як технічний засіб вартості та його еволюція

Золотомонетний стандарт 1867-1922 р.р.	Золотозлитковий та золотодевізний стандарт 1922-1976 р.р.	Паперово-кредитний стандарт 1976 р. -
Масштаб цін – це вагова кількість грошового металу (золота), прийнятого в певній країні як грошової одиниці (вагова кількість дорогоцінного металу в монетах)	Масштаб цін – це вагова кількість золота, що законодавчо визначалась за одиницю паперових грошей. До прикладу: 1 дол. США = 1,505 г. зол. 1 Фунт Стерлінгів= 7,32 г.зол. Таким чином, встановлювався валютний паритет 1:4,87	Масштаб цін – це вартість товарів та послуг, які можна придбати на ринку за гроші (купівельна спроможність). Діє система плаваючих валютних курсів

В сучасних умовах масштаб цін не пов'язаний із вагою дорогоцінних металів, а складається стихійно у процесі ринкового

обміну. На сьогодні масштаб цін це національна грошова одиниця та її поділ на більш дрібні частини. Сучасний масштаб цін залежить не від вартості золота, а від двох факторів: купівельної спроможності грошової одиниці; співвідношення ринкового попиту і пропозиції на товари.

З масштабом цін пов'язана девальвація (офіційне зниження курсу грошової одиниці відносно іншої валюти) і ревальвація (збільшення курсу) грошових одиниць. Функцію міри вартості гроші виконують ідеально, тобто виробник заздалегідь, до появи з товаром на ринку визначає ціну, за якою вигідно продати його.

Функція засобу обігу – це функція у якій гроші використовуються для купівлі-продажу товарів і послуг. В цій функції гроші відіграють роль посередника в обміні товарів дозволяючи розділити товар-гроші-товар на дві окремі складові: продаж (Ттовар – Ггроші) та купівля (Ггроші – Ттовар).

Розрив на дві складові має велике позитивне значення для розвитку обміну і економіки.

По-перше, відкривається можливість затримувати гроші і нагромаджувати цінність в її абсолютній формі, що розширює цілі виробництва, виводить їх за межі простого товарообміну і дає нові напрями розвитку економіки.

По-друге, розкриваються вузькі межі бартерного обміну. Власник товару може продати його не тому, хто в цей час має необхідний йому (продавцеві) товар, а тому, хто в ньому має потребу. За отримані гроші він має можливість вільно вибрати необхідний товар, що сприяє розвитку конкуренції серед товаровиробників.

По-третє, власник грошей може перенести купівлю іншого товару на майбутнє чи на інший ринок або взагалі використати їх за іншим призначенням.

Важливою ознакою грошей як засобу обігу є те, що вони являють собою реальне втілення мінової вартості: продавець віддає свій товар покупцеві і взамін одержує гроші. Важливо лише те, що гроші як засіб обігу забезпечують перебіг товарів від виробника до споживача, після чого товари виходять зі сфери обігу. Тобто, особливістю функції засобу обігу є одночасний зустрічний рух товарів і грошей при виконанні товарно обмінних операцій, отже реалізація або придбання товарів здійснюється одночасно з їхньою оплатою.

Функція засобу платежу – це функція у якій гроші використовуються для погашення боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин. Платіж здійснюється шляхом передачі одним суб'єктом іншому певної суми грошей. У розвинутій ринковій економіці гроші як засіб платежу обслуговують більшу частину всього економічного обороту.

Характерною особливістю даної функції є відсутність одночасного зустрічного руху товарів і грошей. Рух грошей (переважно у безготівковій формі) відбувається раніше або пізніше за рух товарів, але у кінцевому підсумку опосередковує його.

Функція засобу нагромадження – це функція використання грошей суб'єктами ринку у якості активу для забезпечення своєї купівельної спроможності в майбутньому.

Функція засобу нагромадження історично виконувалась шляхом утворення скарбу, тобто благородних металів вилучених із грошового обігу. Нагромадження грошей як скарбу було стихійним наслідком і виразом виникнення надлишку продуктів у простих товаровиробників.

В сучасних умовах виконання даної функції залежить від потреб суб'єктів ринку здійснювати свої платежі у майбутньому, що пов'язано із особливостями руху капіталів підприємств, здійснення інвестицій, а також витратами фізичних осіб на споживчі цілі.

Гроші можуть успішно виконувати функцію засобу нагромадження лише при умові збереження відносно стабільного рівня цін.

Світові гроші – це функція виконуючи яку гроші обслуговують міжнародні економічні відносини. Виділення функції світових грошей зумовлене особливостями руху вартості на світовому ринку, які визначаються поділом цього ринку державними кордонами. Завдяки такому поділу тут з'являється специфічний суб'єкт економічних відносин - держава, яка представляє і захищає інтереси країни в цілому.

Гроші на світовому ринку виконують функції загального платіжного засобу, загального купівельного засобу і засобу перенесення багатства з однієї країни в іншу. Отже, світові гроші - це комплексна функція, що повторює, по суті, всі функції, властиві грошам на внутрішньому ринку. Світові гроші функціонують і як міра вартості та рахункові одиниці, оскільки національні ціни жодної

країни не можуть повністю задовольнити потреби світового ринку і на ньому формується своя система цін.

Таким чином, усі наведені функції грошей являють собою прояв єдиної сутності грошей як загального еквівалента товарів та послуг, знаходяться в тісному зв'язку та єдності. Кожна наступна функція є результатом розвитку попередніх функцій.

Історично у світовій науковій думці сформувалися ряд теоретичних поглядів на суть грошей як економічної категорії, а саме: металістична; номіналістична; кількісна (рис. 1.3.).

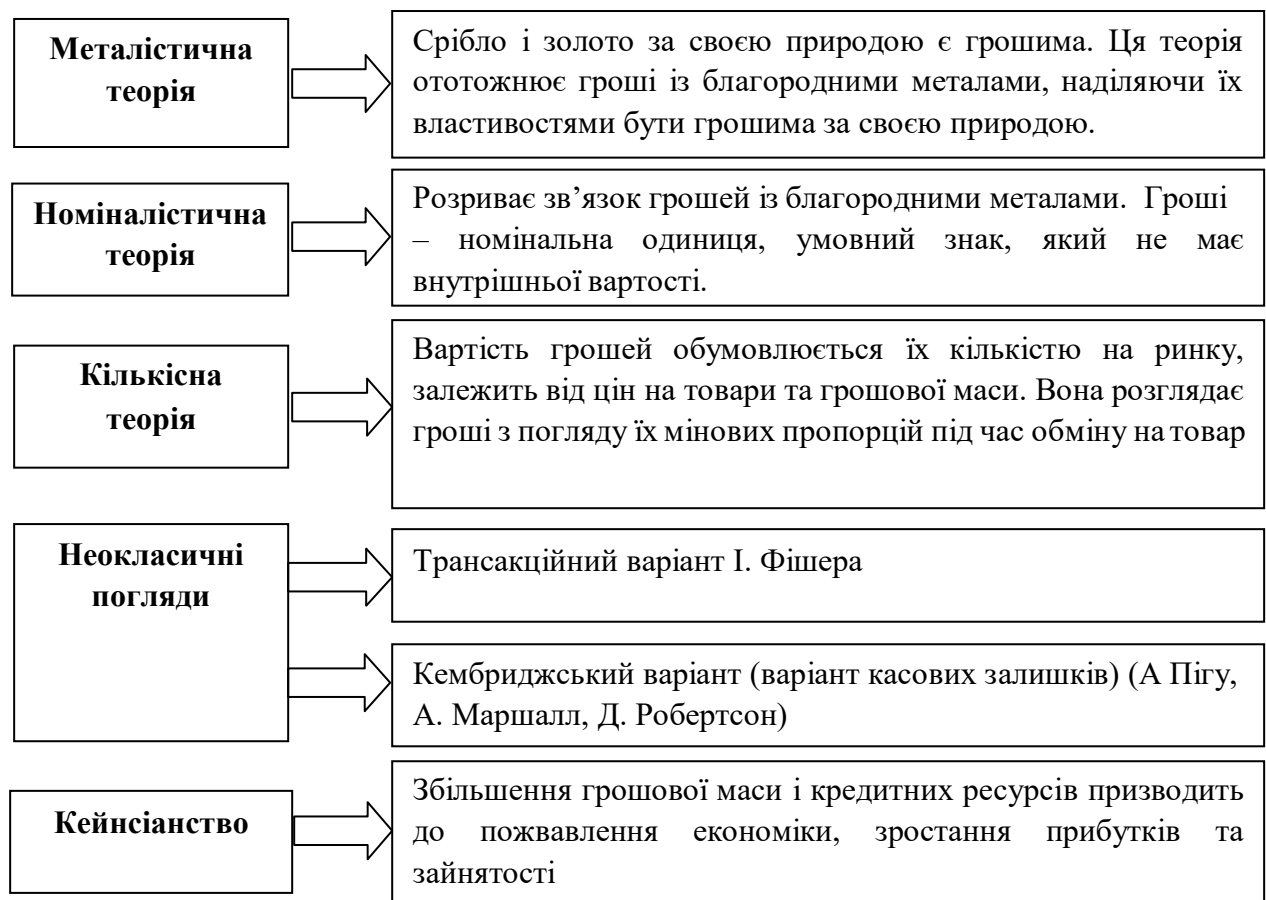

Рис. 1.3. Характеристика основних теорій грошей

Металістична теорія грошей – полягає в ототожненні грошей із благородними металами. Дана теорія виникла в Англії в період початкового нагромадження капіталу у 15-18 ст., а її головними представниками є Англійські економісти Уільям Стаффорд, Томас Мен, Девід Норе.

Основними положеннями є:

- 1) єдине багатство суспільства – це золото і срібло;

- 2) золото і срібло є грошима за своєю природою;
- 3) джерелом багатства суспільства є зовнішня торгівля, активне сальдо якої забезпечує приплив в країну благородних металів;
- 4) головною функцією грошей є засіб нагромадження скарбів;
- 5) функції грошей можуть виконувати лише благородні метали.

У 20 ст. ідеї теорії були розвинуті у працях таких Французьких економістів як Мішель Дебре, Жак Рюефф, а також англійського економіста Роя Харрода, вони запропонували ідею про необхідність ввести золотий стандарт у міжнародному обігу.

Основою позитивною рисою металістичної теорії є її активна роль проти псування монет державою яке активно використовувалося у період металевого обігу.

Негативними рисами є:

- 1) заперечення можливості заміни повноцінних грошей знаками вартості;
- 2) ігнорування функції грошей як засобу обігу і платежу;
- 3) уявлення про багатство суспільства як нагромадження благородних металів, а не сукупність благ створених у реальному виробництві.

Номіналістична теорія грошей полягає у запереченні товарної природи грошей і трактуванні їх як умовних знаків позбавлених внутрішньої вартості.

За цією теорією гроші виникають як продукт погодженості між людьми з метою полегшення обміну або як наслідок законодавчих актів уряду, а вартість грошей не залежить від їх монетарного змісту і визначається лише найменуванням. **Основні ідеї теорії** були сформульовані у 17-18 ст. а її головними представниками є англійські вчені Джордж Берклі та Джеймс Стюарт.

Основні положення номіналістичної теорії є:

- 1) гроші – це ідеальні рахункові одиниці, умовні знаки, за допомогою яких визначаються мінові пропорції товарів та здійснюється їх обмін;
- 2) гроші самі по собі не мають ніякої внутрішньої вартості;
- 3) вартість грошей визначається номіналом, тобто тим, що на них позначено;
- 4) гроші створюються державою;
- 5) головними функціями грошей є засіб обігу і платежу.

Отже, номіналістична теорія вважає гроші умовним знаком створеним державою.

Ідеї теорії наприкінці 19 почат. 20 ст. розвинули німецькі економісти Георг Кнапп, Фрідріх Бендіксен думка яких зводилась до того, що:

- гроші це не економічна, а юридична категорія;
- гроші це свідectво про послуги надані їхнім власником суспільству які дають право на отримання взаємної послуги.

Позитивним моментом є визнання її представниками можливості і необхідності заміни повноцінних грошей в обігу знаками вартості.

Негативними рисами є:

- 1) ігнорування товарної природи грошей і їх роль як міри вартості;
- 2) трактування грошей більш як юридичної а не економічної категорії.

Суть кількісної теорії грошей полягає в тому, що вартість грошей і рівень товарних цін визначаються кількістю грошей в обігу. Вперше ідеї цієї теорії висунув французький економіст Жан Боден, а пізніше ці ідеї обґрунтовували англійські вчені Джон Локк, Девід Юм, Джон Стюарт Міль.

Основні положення кількісної теорії зводяться до того, що:

— гроші не мають внутрішньої вартості, яка визначається виключно їхньою купівельною спроможністю;

— купівельна спроможність грошей встановлюється на ринку при їхньому обміні на товари. Це означає, що у процес обігу товари вступають без ціни, а гроші без вартості і лише при їх обміні товари отримують ціну а гроші вартість;

— рівень товарних цін є прямо пропорційним до кількості грошей в обігу, тобто чим їх більше тим вищі ціни;

— саме кількість грошей в обігу впливає на ціни, а не навпаки;

— купівельна спроможність грошей є обернено пропорційною до їхньої кількості, тобто чим більше грошей перебуває в обігу, тим менша їх вартість;

— зміна кількості грошей в обігу має універсальний характер, тобто вона однаково впливає на ціни усіх товарів і послуг.

Вагомим питанням у економічній літературі залишається визначення не лише суті грошей, а і їх ролі в економічному

середовищі. Роль грошей визначається їхнім безпосереднім впливом на поведінку усіх суб'єктів ринку. **Основними факторами є:**

1) гроші як інструменти обігу створюють необхідні передумови для розвитку виробництва;

2) за допомогою грошей виражається вартість ВВП, що є необхідною умовою його ефективного розподілу;

3) гроші відіграють роль стимулу трудової діяльності і підвищення продуктивності праці;

4) зміна кількості грошей позначається на перебігу ділового циклу визначаючи підйоми і спади виробництва;

5) кругооборот капіталу розпочинається і завершується в грошовій формі, що визначає роль грошей у забезпеченні виробництва необхідними ресурсами;

6) рух грошей між різними секторами і галузями сприяє забезпеченню структурної збалансованості економіки;

7) грошові нагромадження і їхня капіталізація у формі інвестицій забезпечує процес розширеного відтворення;

8) зміна кількості грошей є важливим інструментом державного впливу на економічні процеси;

9) гроші відіграють ключову роль в організації зовнішньо економічного обороту і міжнародного руху капіталів.

Таким чином, роль грошей є результатом їх функціонування, кінцевим результатом їх функцій і виявляється в їх впливі на економічні процеси. Сама наявність грошей в економіці спонукає виробників виробляти більше та з меншими витратами, а споживачів – витратити гроші економніше і з найбільшим ефектом. Зміна маси грошей забезпечує зміну таких інструментів як платоспроможний попит, ціни, процент, валютний курс, курс цінних паперів. Це забезпечує вплив на такі економічні процеси, як інвестиції, кон'юктури ринку, виробництво та зайнятість.

1.2. Сутність кредиту і передумови формування кредитних відносин

Об'єктивна необхідність кредиту обумовлена існуючими в суспільстві економічними відносинами котрі визначають протиріччя при якому в одних суб'єктів ринку нагромаджуються вільні кошти, що

ними тимчасово не використовуються, а в інших суб'єктів у різних секторах економіки відчувається потреба у додаткових ресурсах.

Об'єктивними передумовами, що визначають можливість формування кредитних відносин на практиці є наступні:

— учасники кредитної угоди мають бути юридично і економічно самостійними особами, здатними виконувати свої зобов'язання;

— інтереси кредитора у видачі позики, а позичальника в її отриманні мають збігатися у просторі і часі.

Кредитні відносини виникають: між банками та підприємствами; між банками і державою; між підприємствами; між банками та населенням; між фізичними особами; між підприємствами та населенням; між банками; зовнішньоекономічні. Таким чином, необхідність кредиту спричинена існуванням товарно-грошових відносин, а його передумовою є наявність вільних коштів у суб'єктів економічних відносин і поточних або майбутніх доходів – у позичальників.

Кредит – це система економічних відносин, що відображають перерозподіл вартості на засадах повернення і сплати процента.

Дані відносини виражають передачу у тимчасове користування матеріальних цінностей або грошових коштів. Тобто, **кредит** – це позичковий капітал у грошовій формі, що передається в тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового характеру використання.

Отже, кредит виражає відносини з приводу поворотного руху вартості. Це означає, що вартість надана в кредит не змінює свого власника, але ж тимчасово використовується іншим економічним агентом.

Специфіка кредиту виявляється у його суб'єктах та об'єктах (табл. 1.2).

Об'єкт кредиту – це певна вартість у грошовій чи матеріальній формі, що передається від кредитора до позичальника. Характерною ознакою об'єкту кредиту є збереження позичальником одержаних в користування цінностей, тобто передача ним кредиторіві рівноцінної вартості отриманих у позику ресурсів.

Таблиця 1.2.

Характерні ознаки діяльності суб'єктів кредиту

Суб'єкти кредиту:	Характерні ознаки діяльності
1. Кредитор – це учасник кредитної угоди, що надає позику, тобто певні цінності у тимчасове користування.	– джерелами цінності для видачі кредиту можуть бути як власні, так і залучені в інших суб'єктів; – метою кредитора є отримання прибутку; – кошти, що передаються у тимчасове користування іншим суб'єктам ринку залишаються власністю кредитора.
2. Позичальник – це учасник кредитної угоди, який отримує певні цінності у тимчасове користування і зобов'язується повернути їх по закінченні встановлених термінів.	– метою є задоволення тимчасової потреби у додаткових ресурсах; – позичальник не є власником отриманих коштів, а лише їхнім тимчасовим розпорядником; – позичальник має надати економічні та юридичні гарантії повернення отриманих від кредитора коштів.

Характерними ознаками кредиту в ринковій економіці є:

- позичальниками виступають суб'єкти господарювання, а кредиторами – банківські установи;
- гроші, надані в позику, використовуються позичальником як капітал (на виробничі потреби);
- кредит використовується як механізм перерозподілу капіталів у суспільному виробництві та для вирівнювання норми прибутку.

Безпосереднім проявом суті кредиту є його функції (табл.1.3).

Принципи організації кредитних відносин утворюють вихідні, початкові засади взаємовідносин між кредитором і позичальником у процесі передачі вартості у тимчасове користування.

Основні принципи організації кредитних відносин узагальнено у табл.1.4.

Можливість принципу зворотності для кредитора пов'язана із тим, що він тільки тому надає позику що очікує на повернення переданих цінностей. Для позичальника значення даного принципу зумовлене необхідністю так організувати свою діяльність, щоб забезпечити вивільнення отриманої у тимчасове користування вартості та її повернення кредитором.

Таблиця 1.3.

Суть основних функцій кредиту згідно традиційного підходу

Назва функції	Зміст функції
Перерозподільча	Розподіл грошових коштів на поворотній основі між учасниками кредиту. Реалізується в процесі надана грошових коштів економічним агентам на умовах строковості, зворотності і платності
Емісійна	Створення кредитних засобів обігу і заміщення готівкових грошей. Проявляється в тому, що в процесі кредитування створюються платіжні засоби, тобто поряд з готівковими грошима в обіг входять гроші в безготівковій формі
Контрольна	Проявляється у всебічному контролю за фінансово-господарською діяльністю суб'єкта, який отримав кредит. Дана функція дозволяє своєчасно аналізувати стан позичальників і на цій основі проводити відповідну кредитну політику

Необхідність становлення строковості кредитування зумовлена тим, що кредит видається на задоволення тільки тимчасових потреб, що визначаються особливостями діяльності конкретного позичальника. Принцип строковості передбачає повернення позики не в будь-який зручний для позичальника час, а у строго визначений термін зафіксований угодою між сторонами.

Дотримання принципу платності є вирішальним фактором економічної зацікавленості кредитора у передачі цінностей у тимчасове користування позичальнику.

Принцип забезпеченості кредиту означає наявність певних умов для повернення позичальником вартості отриманої у тимчасове користування, а саме: наявність у позичальника певних товарно-матеріальних цінностей еквівалентних вартості позики на придбання яких вона і видається; загальна можливість позичальника вернути кредит за рахунок надходження майбутніх доходів або реалізації рухомого чи нерухомого майна. Даний принцип виражає необхідність захисту майнових інтересів кредитора при порушенні позичальником взятих на себе зобов'язань. Розмір майнового забезпечення встановлюється на рівні, що перевищує розмір позики, на випадок зниження ринкової ціни застави.

Таблиця 1.4.

Принципи кредитування та їх загальна характеристика

Принцип	Зміст
Зворотність	Означає, що після закінчення строку кредитування надана позика підлягає до обов'язкового повернення
Строковість	Означає необхідну умову повернення кредиту. Кредит повинен бути повернений в строго визначений строк
Платність	Позичальник повинен внести в банк певну визначену плату за тимчасове користування грошовими коштами. На практиці цей принцип реалізується за допомогою механізму банківського проценту
Забезпеченість	Означає, що майно, яке є у власності позичальника, цінності і гарантії дозволяють кредитору бути впевненими в поверненні наданих коштів. В якості забезпечення своєчасного повернення позики кредитори за угодою призначають заставу, поручництво або банківську гарантію
Цільовий характер	Визначає чітке спрямування використання кредиту для продовження кругообігу в інших підприємствах
Диференційованості	Банки не повинні однаково підходити до рішення питання про видачу кредиту різноманітним суб'єктам економіки

Для кредитора основними критеріями при визначенні цілей кредиту є належна дохідність та мінімальний рівень ризику за тими операціями на здійснення яких видається позика. Дотримання такого принципу забезпечується контролем кредитора за здійснюваними позичальником операціями.

Таким чином, усі принципи кредиту тісно пов'язані між собою, оскільки впливають із сутності кредиту і в комплексі можуть забезпечити її реалізацію.

Формами кредиту вважаються зовнішні прояви кредитних відносин, що визначаються об'єктом, тобто матеріальною основою тих позичених цінностей, які передаються від кредитора до позичальника.

Основними формами кредиту є:

1. Товарна форма кредиту передбачає передачу кредитором позичальнику товарно-матеріальних цінностей у тимчасове користування. Погашення кредиту наданого в товарній формі може здійснюватися як у вигляді товарів так і у вигляді грошей.

2. Грошова форма кредиту передбачає, що передача вартості у тимчасове користування і її повернення кредиторів відбувається виключно через рух грошових коштів у готівковій чи безготівковій формі.

Дана форма є найбільш поширеною і використовується усіма суб'єктами кредитних відносин. **Це пов'язано із тим, що:**

1) саме гроші є загальним еквівалентом при обміні товарних цінностей;

2) гроші є найбільш ліквідним активом та універсальним засобом платежу при здійсненні будь-яких кредитних операцій.

Окрім форм кредиту також прийнято виокремлювати його види. **Види кредиту** – це організаційно – економічні способи побудови кредитних відносин в залежності від того хто є їхнім суб'єктом.

Залежно від суб'єктів кредитних відносин усі види кредиту поділяються на 5 видів (табл.1.5).

В наукових колах існує ряд різних теорій щодо сутності кредиту.

Основними теоріями кредиту є:

1. Натуралістична теорія полягає в тому, що кредит виступає лише способом перерозподілу матеріальних цінностей в натуральній формі. Основоположниками цієї теорії є англійські економісти Адам Сміт, Давід Рікардо, Джон Стюарт Міль.

Основні положення натуралістичної теорії кредиту зводяться до:

об'єктом кредиту є виключно натуральні не грошові цінності у речовій формі;

кредит є лише технічним знаряддям за допомогою якого речові блага переходять з одних рук в інші;

необхідність кредиту зумовлена тим, що власники цінностей самі не бажають використовувати їх як капітал;

роль кредиту полягає в економії витрат обігу металевих грошей шляхом заміщення їх банківськими операціями;

банки є лише посередником що за допомогою кредиту здійснюють передачу благ від одних осіб до інших;

кредит сам по собі не створює нову вартість і капітал що формуються у матеріальному виробництві;

норма позичкового процента залежить від норми прибутку в реальному виробництві.

Таблиця 1.5

Характеристика основних видів кредиту

Види кредиту	Об'єкт кредиту	Зміст
Комерційний	Товарний капітал	Кредит, що надається в товарній формі продавцями товарів їх покупцям у вигляді відстрочки або розстрочки платежу за продані товари або надані послуги. Цей вид кредиту сприяє прискоренню реалізації товарів
Банківський	Грошовий капітал	Кредит, що надається в вигляді грошових позик комерційними банками та іншими кредитними установами юридичним і фізичним особам, а також державі та іноземним клієнтам
Споживчий	Товари довготривалого користування	Кредит, що надається торговими компаніями, банками і спеціалізованими кредитними інститутами населенню для придбання товарів довготривалого користування з розстрочкою платежу
Державний	Кредит на фінансування бюджетного дефіциту тощо	Кредит, при якому позичальником виступає держава або місцеві органи влади, а сам кредит набуває вид державної позики, який реалізується через центральний банк і кредитно-фінансові інститути
Міждержавний	Кредит на реалізацію міжнародних банківських програм тощо	Кредит, який охоплює економічні відносини між державою і міжнародними економічними організаціями. Існує в формі як комерційного, так і банківського кредиту

Позитивним моментом натуралістичної теорії є теза, про те, що кредит не створює реального капіталу котрий утворюється на виробництві.

Недоліками натуралістичної теорії є трактування кредиту виключно як способу передачі натуральних благ і визначення ролі банків лише як посередників, що заперечує їх активний вплив на економіку.

2. Капіталотворча теорія полягає в тому, що кредит може створювати багатство і капітал, а тому виступає основним рушієм

розвитку економіки. Основоположниками є англійські економісти Джон Ло, Генрі Маклод.

Основними положеннями капіталотворчої теорії є:

— кредит як і гроші є капіталом і багатством, а тому розширення меж кредиту означає нагромадження капіталу;

— наявність невикористаних земель і робочих рук є наслідком недостатньої кількості грошей;

— достатність грошової маси в економіці досягається за допомогою випуску банками кредитних грошей відповідно до потреб господарства;

— кредит створює капітал, а отже багатство суспільства;

— кредит приносить прибуток, а тому він є виробничим капіталом;

— банки є творцями капіталу, оскільки вони створюють кредит, а отже і капітал.

Позитивними моментами теорії є розгляд кредиту як важливого засобу впливу на економіку та визнання можливості заміни повноцінних грошей кредитними операціями.

Недоліками теорії є те, що її практичне застосування може стати фактором розвитку інфляції, а також те, що вона розглядає кредит у відриві від реальних процесів виробництва.

Роль кредиту виражає результати функціонування кредитних відносин в економіці і визначається конкретними сферами їхнього застосування. Тому **основними факторами**, що визначають цю роль є наступні:

1) кредит виступає найбільш мобільним і гнучким джерелом коштів для забезпечення потреб підприємств, що сприяє організації безперебійного виробничого процесу та економічному зростанню;

2) кредит дозволяє господарюючим суб'єктам здійснювати інвестиції в основний капітал ще до того як будуть нагромаджені у необхідних обсягах власні ресурси, що сприяє розміщенню і модернізації виробництва випуску нових видів продукції;

3) кредит, що надається на споживчі потреби приватних осіб розширює платоспроможний попит на ринку, що стимулює як розвиток виробництва, так і підвищення життєвого рівня населення;

4) кредит, що виступає основою залучення коштів державою дозволяє уникнути прямого емісійного покриття бюджетних витрат

сприяючи підтриманню фінансової стабільності економіки та раціональному використанню державних коштів;

5) кредит є важливим інструментом регулювання економіки, що виражається у проведенні центральним банком відповідної монетарної політики, спрямованої на розширення чи обмеження його кредитних операцій із комерційними банками.

1.3. Еволюція, суть та функції фінансового посередництва

Усі фінансові посередники функціонують на єдиному грошовому ринку, з одним і тим же об'єктом — вільними грошовими коштами. Фінансове посередництво у інституційному, функціональному та операційному аспектах пройшло довгий шлях еволюції від примітивних міняйл до фінансових супермаркетів.

Еволюційний шлях розвитку фінансового посередництва можна поділити на декілька етапів: **1)** зародження обмінних та позиково-депозитних операцій (XXIII ст. до н.е.-V ст. н.е.); **2)** розвиток банківського посередництва в епоху Середньовіччя (V-XVII ст.); **3)** фінансове посередництво в період промислової революції (XVIII-XIX ст.); **4)** формування банківських систем та виникнення центральних банків (XX ст.); **5)** фінансове посередництво в епоху фінансової економіки (початок XXI ст.).

Узагальнену характеристику етапів еволюції фінансового посередництва подано у вигляді табл. 1.6.

Таблиця 1.6

Характеристика етапів еволюції фінансового посередництва

Етап	Історичний період	Основна характеристика етапу
I етап	Зародження обмінних та позиково-депозитних операцій (XXIII ст. до н.е.-V ст. н.е.).	Розвиток фінансового посередництва розпочався із розвитком торгівлі в Стародавньому Вавилоні, де, внаслідок довготривалих торгових експедицій та караванів, виникла потреба в додаткових ресурсах для купівлі різного краму в інших державних утвореннях та поселеннях. поштовхом для розвитку фінансового посередництва стало впровадження грошей у економічну діяльність та набуття ними функцій вартісного еквівалента всіх товарів і послуг, а також впровадження механізму вільного формування відсоткових ставок.

II етап.	Розвиток банківського посередництва в епоху Середньовіччя (V-XVII ст.).	В цей період однією із найпоширеніших форм діяльності фінансових посередників (обмінювачів- банкірів) було надання позик під заставу майна, що послужило стимулом для розвитку ломбардів. Особливістю цього періоду розвитку фінансового посередництва є функціонування ярмарків, які служили майданчиками із розвитку фінансових інновацій.
III етап.	Фінансове посередництво в період промислової революції (XVIII-XIX ст.).	Характеризується виникненням небанківських фінансових посередників та впровадженням механізмів створення нової вартості через розвиток ринків довгострокового кредитування, фондового ринку і похідних його сегментів. Промислова революція розпочалася в Англії у другій половині XVII століття та характеризувалася зміною аграрної економіки на економіку, де провідну роль відігравало машинне та механічне виробництво, що призвело до збільшення обсягів і швидкості виробництва матеріальних благ.
VI етап.	Формування банківських систем та виникнення центральних банків (кінець XIX-XX ст.).	Створення центральних банків дозволило підняти на новий рівень механізм часткового резервування залучених банками ресурсів (вкладів та депозитів), який розширив можливості банківської системи створювати кредитні гроші у пропорції 1:9. Можливість створювати кредитні гроші дозволило банківській системі оперативно забезпечувати потреби суб'єктів економіки грошовими ресурсами без необхідності залучення еквівалентного обсягу депозитів. Водночас часткове резервування та загострення конкуренції в середовищі фінансового посередництва призвело до збільшення ризиковості діяльності фінансових посередників, що збільшило кількість фінансових криз та зумовило необхідність розширення функцій регуляторів фінансових ринків, створення міжнародних фінансово-банківських регулюючих структур (Базельський комітет з банківського нагляду, Світовий банк) тощо.
V етап.	Фінансове посередництво в епоху фінансової економіки (початок XXI ст.).	Глобалізаційні процеси та розвиток інновацій на світових фінансових ринках призвели до появи великої кількості фінансових інструментів, що спровокувало відрив вартості останніх від матеріального виробництва. В економічній літературі та доповідях світових фінансово-кредитних організацій описане явище називається фінансiалiзацiєю економічних процесів, а економічні відносини, які виникають у сфері діяльності фондових ринків та ринків похідних цінних паперів називаються фінансовою економікою.

Фінансове посередництво передбачає (рис. 1.4) акумулювання вільних грошових коштів суб'єктів економіки шляхом їх придбання в обмін на власні зобов'язання і надання цих коштів суб'єктам, які потребують додаткових грошових ресурсів для забезпечення свого розвитку і безперебійного функціонування.

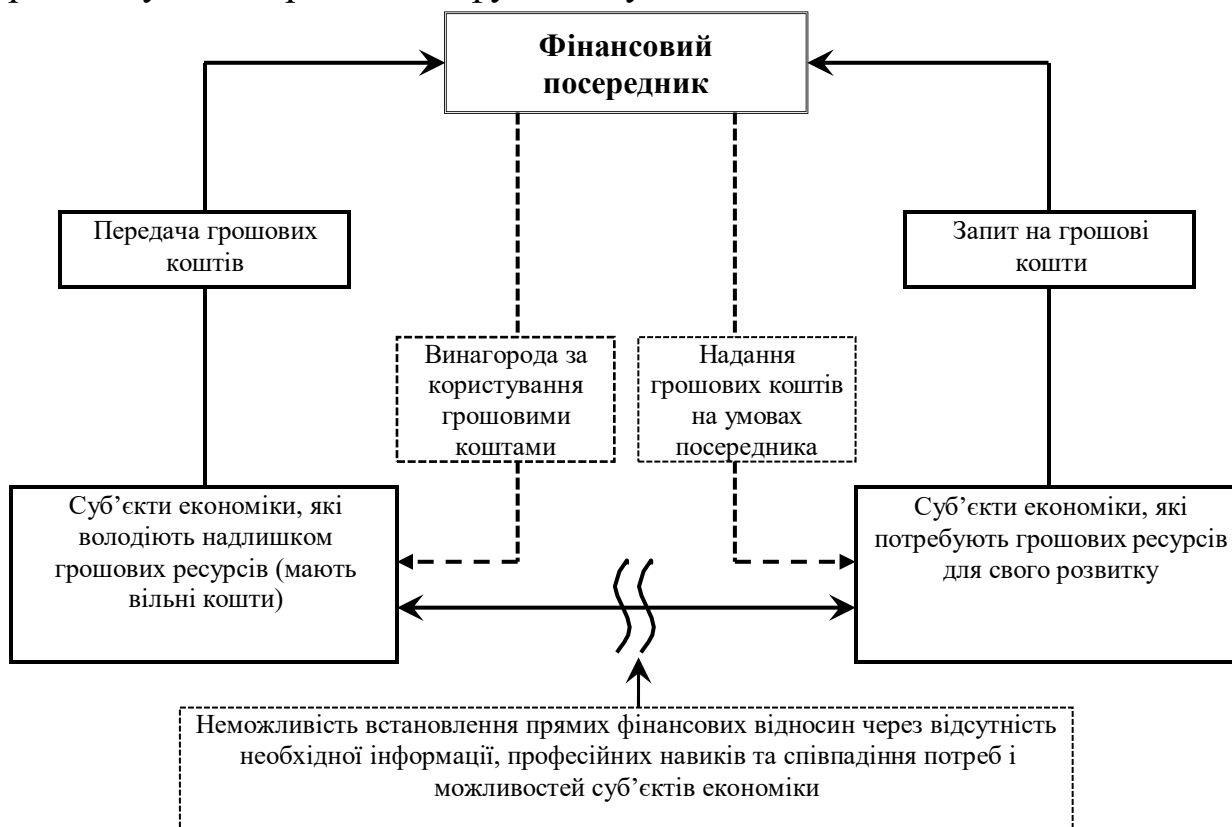

Рис. 1.4. Загальна схема фінансового посередництва

Переваги фінансового посередництва виявляються у такому:

1) можливості для кожного окремого кредитора оперативно розмістити вільні кошти в дохідні активи, а для позичальника – оперативно мобілізувати додаткові кошти, необхідні для вирішення виробничих чи споживчих завдань, і так само оперативно повернути їх на висхідні позиції;

2) скороченні витрат базових суб'єктів грошового ринку на формування вільних коштів, розміщенні їх у дохідні активи та запозиченні додаткових коштів;

3) послабленні фінансових ризиків для базових суб'єктів грошового ринку, оскільки значна частина їх перекладається на посередників;

4) збільшенні дохідності позичкових капіталів, особливо зосереджених у дрібних власників, завдяки зменшенню фінансових

ризиків, скороченню витрат на здійснення фінансових операцій та відкриттю доступу до великого, високодохідного бізнесу;

5) можливості урізноманітнити відносини між кредиторами і позичальниками наданням додаткових послуг, які беруть на себе посередники.

Сукупність організацій та установ, які опосередковують рух грошових коштів між суб'єктами економіки називаються **фінансовими посередниками**.

Об'єктивна необхідність виникнення фінансового посередництва та фінансових посередників зумовлена відсутністю співпадіння в часі та просторі можливостей суб'єктів економіки, які володіють тимчасово вільними коштами вигідно їх розмістити на грошовому ринку з можливостями інших суб'єктів економіки, які потребують додаткових грошових ресурсів для свого розвитку та прагнуть залучити необхідну суму грошових коштів на вигідних умовах.

Розрізняють два типи посередництва на грошовому ринку (рис.1.5).

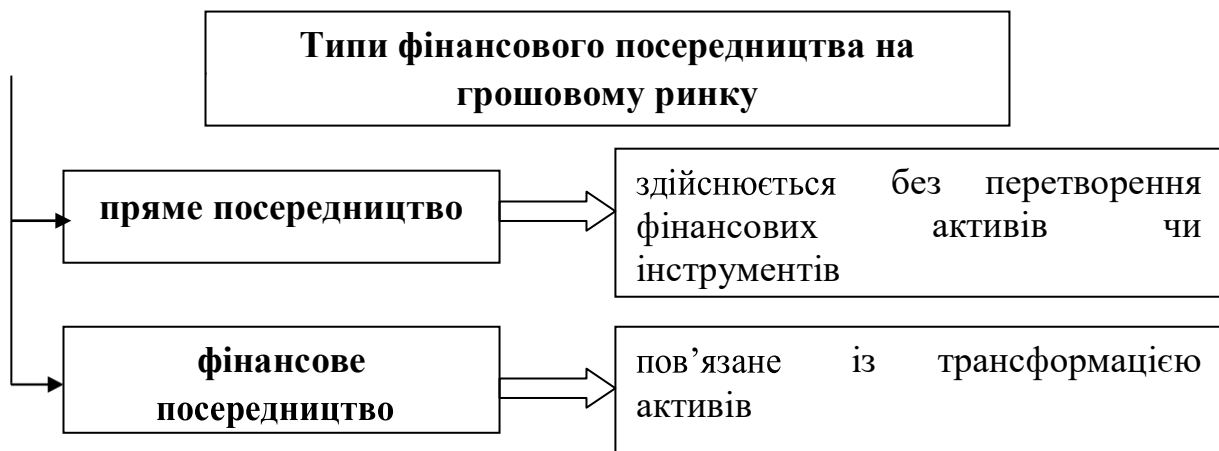

Рис.1.5. Типи фінансового посередництва на грошовому ринку

Прямий посередник не випускає жодних власних фінансових зобов'язань, і, тому, не приймає на себе фінансових ризиків. Прямий посередник отримує винагороду (у вигляді відсотка) від особи, інтереси якої він представляє.

Фінансовий посередник діє від свого імені та за рахунок власних коштів, приймаючи на себе ризик як загрозу добробуту економічного агента. Тому процес фінансового посередництва нерозривно пов'язаний з поняттям «ризик». Акумуляуючи тимчасово вільні

грошові кошти одних суб'єктів ринку, і надаючи їх потім іншим суб'єктам, які мають в них потребу, фінансові посередники трансформують обсяги капіталу, терміни його використання, а також забезпечують трансформацію ризику за допомогою диверсифікації вкладень.

У вітчизняній літературі найпоширенішим є поділ фінансових посередників на дві групи: 1) банки; 2) небанківські фінансово-кредитні установи, які інколи називають ще спеціалізованими фінансово-кредитними установами чи парабанками.

В американській літературі фінансових посередників заведено поділяти на три групи: 1) депозитні інституції; 2) договірні ощадні інституції; 3) інвестиційні посередники.

Такий різнобій у класифікації фінансового посередництва зумовлюється двома обставинами: 1) відсутністю однозначного трактування самого поняття «банк»; 2) відсутністю загальновизнаних критеріїв класифікації всіх посередників. В європейському законодавстві банк трактується значно ширше, ніж в американському. Тому деякі з інституцій, які за європейським законодавством належать до спеціалізованих банків, наприклад інвестиційні банки, за американським законодавством не є такими і в літературі їх відносять до спеціалізованих небанківських інституцій (інвестиційних посередників).

Враховуючи специфіку та еволюцію фінансового посередництва виділяють **шість основних його функцій:**

— **забезпечення ефективного перерозподілу капіталу між підприємствами, галузями і сферами економіки, регіонами країни і світу.** Ефективний перерозподіл капіталу в умовах ринку досягається шляхом урівноваження попиту і пропозиції на вільні фінансові ресурси і визначення їх реальної ціни;

— **мінімізація операційних витрат суб'єктів економіки.** Фінансові посередники сприяють мінімізації витрат кредиторів та позичальників при пошуку контрагентів, оцінці сторонами основних параметрів і умов надання позик, моніторингу виконання договірних зобов'язань і забезпечення їх виконання. Більш глибокі знання технологій в сфері інформаційного забезпечення, розрахунків дозволяють фінансовим посередникам налагодити прості, доступні і

дешеві способи комунікацій з клієнтами, знизити їх витрати в процесі придбання та погашення прав вимоги;

— **подовження термінів запозичення ресурсів.** Залучаючи кошти кількох кредиторів на короткий час або навіть до запитання, фінансові посередники мають можливість за рахунок вмілого управління грошовими потоками надавати зазначені ресурси на більш тривалий термін позичальникам;

— **підвищення ліквідності фінансових вимог.** Ліквідність фінансових вимог означає можливість їх трансформації в грошові кошти. Фінансові посередники можуть набувати неліквідні прямі фінансові вимоги позичальників (наприклад, акції та облигації компаній тощо), При цьому підтримуючи високий рівень ліквідності своїх власних зобов'язань, забезпечених неліквідними активами;

— **конвертація різних валют.** Фінансові посередники надають кредиторам і позичальникам можливість кредитування в різних валютах за умови управління валютними ризиками;

— **моніторинг та управління ризиками.** Доступ до великих масивів інформації про клієнтів, володіння потужними аналітичними можливостями дозволяє фінансовим посередникам оперативно застосовувати інструменти управління кредитними, операційними, інформаційними ризиками, а також ризиками ліквідності здійснюючи диверсифікацію активів суб'єктів економіки. Окрім цього, фінансові посередники здійснюють постійний моніторинг діяльності своїх клієнтів на основі чого приймають рішення щодо необхідності зміни стратегії та тактики діяльності економічних агентів.

Таким чином, ступінь розвитку ринку фінансових послуг обумовлюється кількістю та якістю фінансових посередників, а також різноманітністю фінансових послуг, які вони можуть запропонувати. Зростання ролі фінансових посередників (банків і небанківських структур) і розширення сфери їх послуг стають характерними рисами сучасного економічного розвитку і проявляються повсюдно при обслуговуванні клієнтів як учасників ринку при розміщенні та (або) залученні капіталу. Надання фінансових послуг (і в першу чергу – масових у поєднанні із специфічними) стає високодохідним бізнесом.

Як зазначалося вище, у світовій практиці не існує єдиного підходу до класифікації фінансових посередників. Це пояснюється відсутністю єдиної моделі організації в країні фінансового посередництва. У

сучасних умовах найбільшого поширення набули такі моделі структурної організації фінансового сектору країни: 1) ринково орієнтована модель; 2) банківсько-орієнтована модель; 3) змішана модель.

Україні притаманна банківсько-орієнтована модель фінансового посередництва. **Особливість діяльності фінансових посередників в Україні наступна:** їх діяльність проходить в умовах становлення та постійній мобільності ринкових регуляторів розвитку економіки та фінансового ринку. На сьогоднішньому етапі розвитку посередництво на вітчизняному фінансовому ринку є відсталим.

Це зумовлено **такими факторами як:** нерозвиненість самого фінансового ринку; недосконалість законодавчого регулювання питань фінансового посередництва; відсутність єдиної державної політики щодо розвитку та підтримки даного сектору; нестабільна політична, економічна та фінансова ситуація в Україні упродовж останніх років; малий досвід у фінансових посередників та превалювання власних інтересів над державними; низька конкурентоспроможність; недостатній або й узагалі відсутній рівень інституційної, операційної та фінансової незалежності органів державного регулювання діяльності фінансових посередників.

На ринку фінансових послуг України найбільш розвинуті наступні три компоненти, в межах яких функціонують відповідні фінансові посередники:

1. Ринок банківських послуг, що відповідає кредитному та валютному ринкам. Серед найважливіших завдань – зміцнення банківської системи, подолання розриву між комерційними банками і реальною економікою, залучення банків до реалізації нової економічної стратегії. Це потребує посилення ролі Національного банку України і відчутно підвищує вимоги до нього. Основна увага уряду та НБУ має зосереджуватися на забезпеченні стійкості та надійності банківської системи, посиленні її концентрації, значному розширенні механізмів довгострокового кредитування та інструментарію банківських послуг. Необхідна достатня і надійна правова база діяльності банківських інституцій, посилення конкуренції між ними, удосконалення механізмів банківського нагляду.

2. Ринок інвестиційних послуг, якому відповідає фондовий ринок. Ситуація, що склалася, потребує прискореного утвердження і

розширення фондового ринку, підвищення його ролі в залученні інвестицій та перерозподілі капіталу в національній економіці, забезпечення випереджаючого розвитку вторинного ринку й ринку корпоративних цінних паперів, освоєння емісії середньо- і довгострокових цінних паперів цільового інвестиційного призначення. В Україні доцільно розвивати фондовий ринок, бо він допоможе диверсифікувати ризики між банками та інвесторами, що у свою чергу сприятиме зміцненню фінансової системи.

3. Ринок страхових послуг почав розвиватись відносно нещодавно, тому потрібні невідкладні дієві заходи, покликані сприяти розвитку ринку страхових послуг. Це, насамперед, утворення національної системи страхових послуг, яка має стати реальним чинником стабільності та стимулом розвитку підприємництва, здатної забезпечити надійний захист довгострокових інвестиційних ресурсів, необхідних для економічного зростання. В Україні банки вважаються найбільшими і найстарішими фінансовими посередниками. Але в їхній діяльності існує ряд проблем, які пов'язані з обмеженістю капіталу банків, з нерозвиненістю ринків використання ресурсів, обмеженістю банківського інструментарію тощо. Серед небанківських фінансових посередників найбільш розвиненими є страхові компанії. Але, на жаль, розвиток страхового ринку в Україні залишає бажати кращого, оскільки він гальмується в результаті таких факторів як: низька платоспроможність населення; низький рівень капіталізації та ліквідності страховиків; нерозвиненість страхування життя та медичного страхування; недовіра до страховиків.

1.4. Поняття кредитної системи та характеристика її елементів

Процес формування й розвитку кредитної системи визначається двома об'єктивними економічними передумовами:

– на певному етапі суспільного розвитку з'являється потреба у специфічній формі підприємницької діяльності, пов'язаній із нагромадженням та розподілом тимчасово вільних коштів суб'єктів ринку;

– розвиток товарного виробництва й розширення торгівлі обумовили зростання обсягів грошових потоків, що спричинило необхідність їх організації й технічного обслуговування.

Необхідність і передумови кредитної системи як центральної ланки економіки базуються з одного боку, на розвитку виробництва і розширенні торгівлі, що зумовили зростання обсягів грошового обороту, а звідси — необхідність його організації, а з іншого — виникає необхідність у специфічній формі підприємницької діяльності, пов'язаної з нагромадженням і розподілом тимчасово вільних коштів суб'єктів ринку. Організація виконання цих двох найважливіших завдань призвели до появи особливих підприємств — інститутів кредитної системи, які поділяються на три великі групи: центральні банки, комерційні банки і спеціалізовані кредитно- фінансові установи (парабанківські).

Економічною основою функціонування кредитної системи є кредитні відносини, які виникають у господарському обороті у зв'язку з незбігом у часі витрат суб'єктів господарювання й отримання ними виручених від реалізації продукції коштів. У результаті у одних підприємств виникає потреба у додаткових коштах для процесу виробництва, а в інших з'являється значна сума вільних коштів. Вирішується це протиріччя за допомогою інститутів кредитної системи, в яких акумулюються тимчасово вільні кошти одних суб'єктів ринку і надаються в тимчасове користування іншим, що відповідає економічним і соціальним потребам суспільства в цілому.

В економічній літературі виділяють **декілька підходів до визначення сутності кредитної системи**, які в сукупності дозволяють сформулювати цілісне бачення особливостей її функціонування. Так, виокремлюють функціональний та інституційний підходи та підхід, що розглядає кредитну систему як частину фінансової (рис. 1.6., 1.7, 1.8).

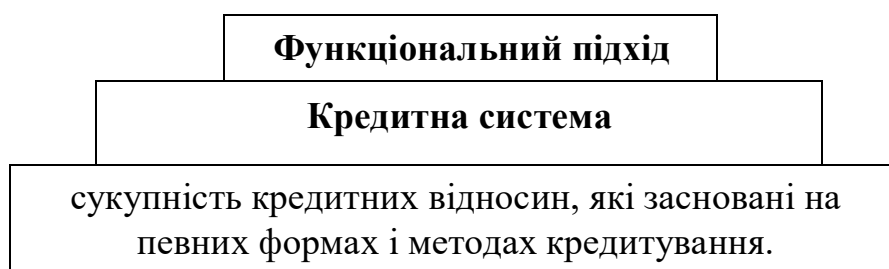

Рис. 1.6. Функціональний підхід до тлумачення кредитної системи

Перший підхід відображає функціональну структуру кредитної системи, оскільки ґрунтується на характеристиці кредитних відносин, а не кредитних інститутів і їх функцій. Відповідно до

функціонального підходу кредитна система виконує ряд специфічних функцій:

— **обслуговування обороту товарів і послуг шляхом кредитування.** В ринковій економіці кредит є основною рушійною силою її розвитку, адже дозволяє суб'єктам економіки залучити грошові ресурси на визначений строк та в необхідному обсязі виконуючи при цьому умови платності, строковості та поворотності;

— **трансформація грошових фондів в позиковий капітал** і подальше використання цього капіталу у вигляді економічних ресурсів спрямованих на обслуговування процесу виробництва. Саме кредит є формою руху позикового капіталу. При наданні позики грошові кошти спочатку переходять від кредитора до позичальника. Після цього, коли сума погашається, грошові кошти переходять від позичальника кредитору. При цьому сплачується певний відсоток позики. Додаткова вартість в цьому випадку є джерелом прибутку і відсотка;

— **забезпечення ефективності грошового обігу.** Кредитна система створює умови для взаємного зарахування платежів, прискорення обороту грошей та утворення різноманітних їх форм зменшуючи потреби безпосереднього обігу банкнот та підвищуючи ефективність грошового обігу.

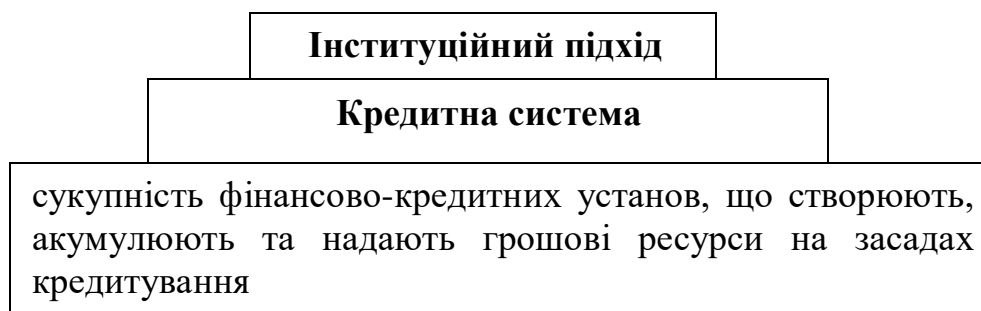

Рис. 1.7. Інституційний підхід до тлумачення кредитної системи

Відповідно до цього підходу у структуру кредитної системи досить часто включають всі або більшість інститутів, які можуть розглядатися як фінансові посередники в цілому.

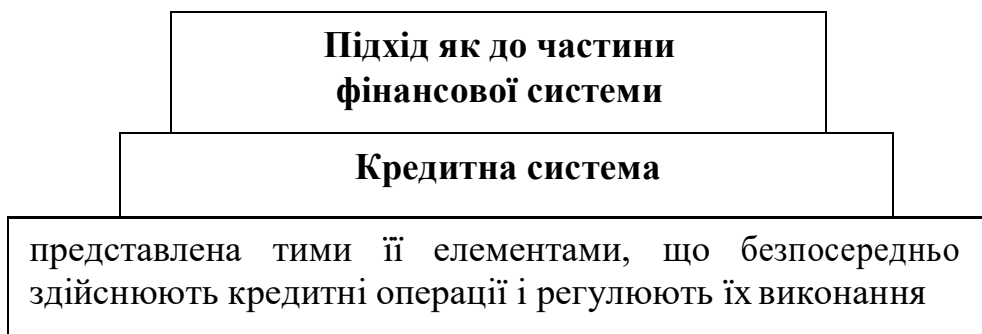

Рис. 1.8. Кредитна система як частина фінансової системи

Слід зазначити, що кожній країні притаманна своя структура кредитної системи, однак в загальному основу її складає певна сукупність кредитних інститутів (банки, кредитні спілки, фінансові компанії, ломбарди) та їх контролюючих органів (центральні банки, державні спеціалізовані інститути), а також різні кредитні об'єднання, такі як фінансові союзи, асоціації, холдинги тощо.

Таким чином, інституційну структуру кредитної системи можна відобразити наступним чином (рис. 1.9).

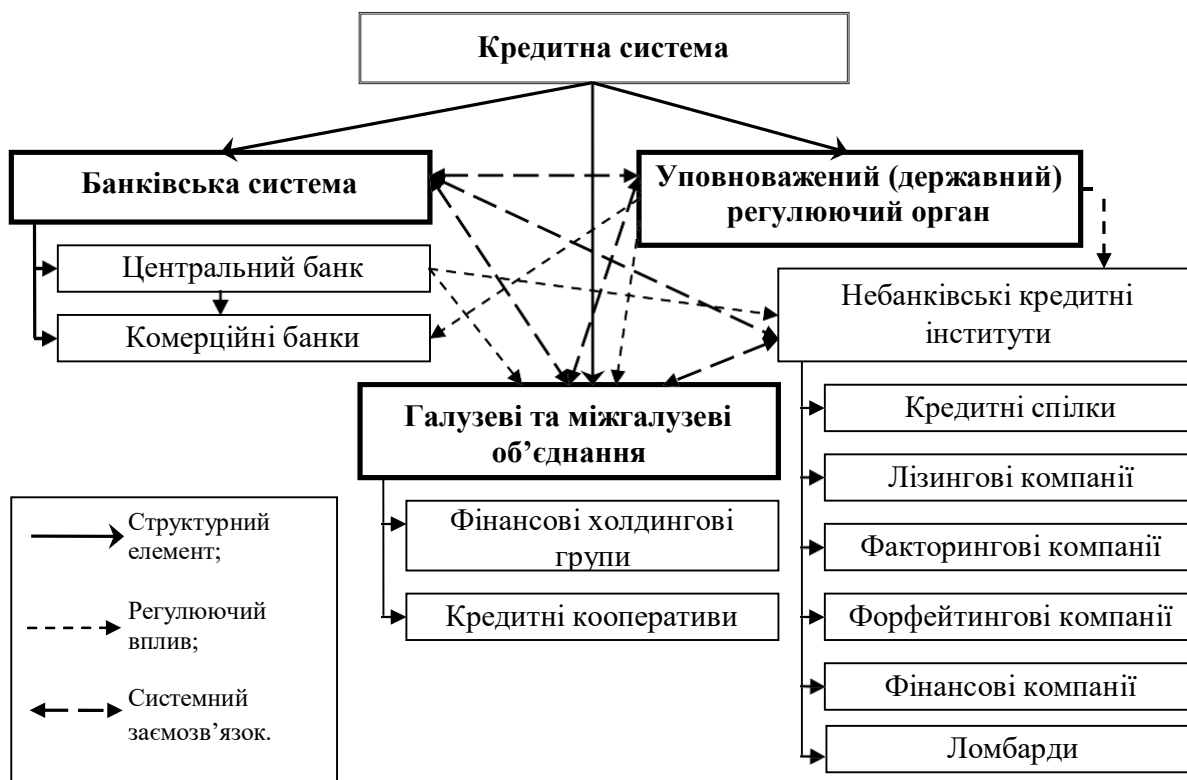

Рис. 1.9. Загальна структура кредитної системи

За організаційною структурою та напрямками функціонування і розвитку кредитні системи поділяються на два типи:

— сегментовані або кредитні системи англосаксонського типу (США, Великобританія) – існують в разі встановлення державою законодавчих обмежень на проведення окремими інститутами кредитної системи певного кола операцій;

— універсальні або кредитні системи континентального типу (Франція, Німеччина, інші країни Європи) – характеризуються відсутністю законодавчих обмежень на проведення кредитними установами будь-яких операцій і наявністю розвиненої системи державного контролю за діяльністю кредитних інститутів.

Основною ознакою віднесення кредитної системи до того чи іншого типу є заборона або навпаки дозвіл комерційним банкам проводити операції з корпоративними акціями за свій рахунок, оскільки такі операції мають підвищений ризик в порівнянні з позиковими операціями. Вперше сегментована кредитна система була створена в США в 1933 році з метою зміцнення і повернення довіри до банківської системи.

В континентальній моделі кредитної системи банки володіють істотною частиною капіталів промислових корпорацій, для підприємств банківські ресурси є основним джерелом зовнішнього фінансування.

В сучасних умовах слід зазначити, що сегментована кредитна система є менш кращою, ніж універсальна. В умовах обмежень банки втрачають свою конкурентоспроможність як в порівнянні з іншими фінансовими інститутами, так і по відношенню до зарубіжних банків. В умовах обмежень банківський бізнес не стає більш стійким, а навпаки витісняється із певних сегментів фінансового ринку.

Кредитна система складається з декількох ланок, кожна з яких виконує специфічні функції з акумуляції та розподілу грошових коштів. Розподіл функцій між ланками кредитної системи об'єктивно зумовлений відмінностями в методах і засобах діяльності та різним значенням в процесі відтворення капіталу.

Організаційна структура кредитної системи характеризується різноманітністю кредитних установ, які поділяються на три групи: 1)

центрального банку; 2) банківський сектор; 3) спеціалізовані кредитні установи (рис. 1.10).

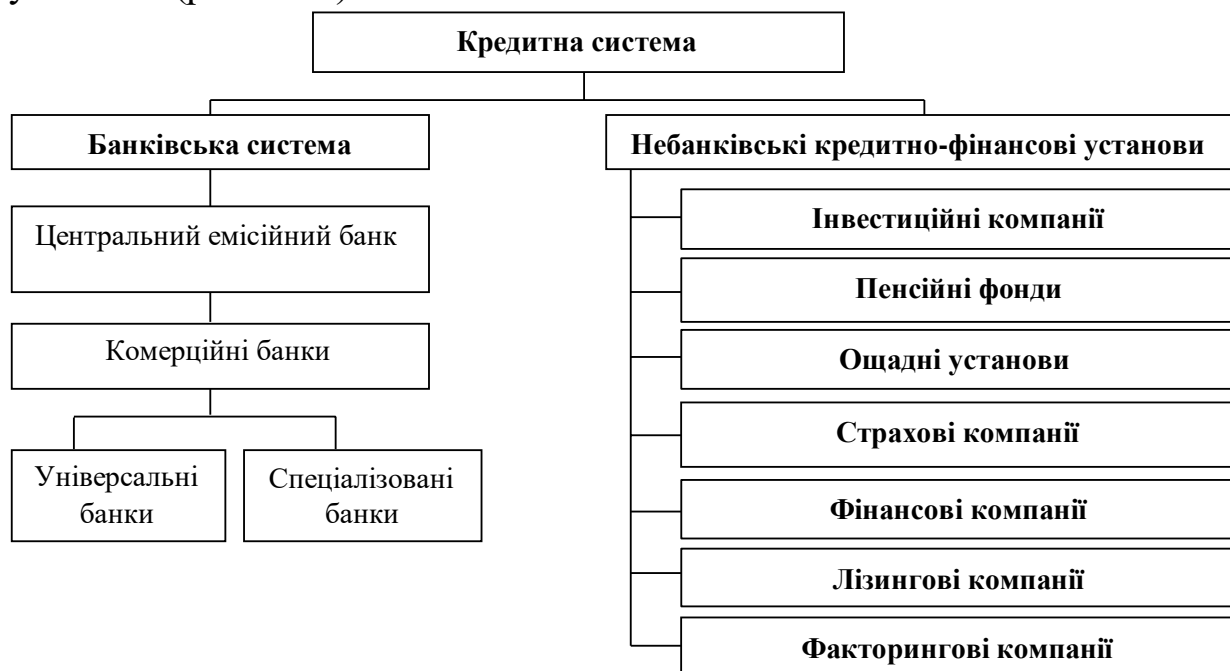

Рис. 1.10. Складові елементи кредитної системи

Роль окремих ланок в кредитній системі не є рівнозначною. Головною її ланкою є банківські установи (які традиційно займають перше місце за розмірами ресурсів), серед яких роль лідера відводиться комерційним банкам, що здійснюють переважно кредитування промисловості і торгівлі. Наприклад, в США на комерційні банки припадає близько 40% активів кредитно-фінансових установ країни. Діяльність комерційних банків доповнюють операції спеціалізованих банківських установ, що здійснюють, як правило, кредитування на пільгових умовах малопробиткових та ризикованих галузей економіки (сільського господарства, житлового будівництва, малого бізнесу та зовнішньої торгівлі).

До банківських установ відносять: комерційні банки, інвестиційні банки, ощадні банки, іпотечні банки, земельні банки, поштово-чекові банки, торгові банки.

Кредитна система включає також небанківські фінансові установи, які здійснюють фінансування виробництва і довгострокове кредитування підприємств та держави:

– страхові компанії, що спеціалізуються переважно на страхуванні життя та майна (в США, наприклад, активи страхових компаній складають близько 15% сукупних активів кредитно-фінансових

установ) і які виступають найбільшими інвесторами на ринку цінних паперів;

– пенсійні фонди, які здійснюють фінансування великих промислових компаній шляхом купівлі їх акцій та облігацій.

Окрім вищезгаданих банківських і небанківських інститутів кредитна система включає ряд ланок, що виконують допоміжну роль в кредитному механізмі, пов'язуючи різноманітні сектори позикових капіталів в єдину систему: фінансові, трастові, брокерські та інші компанії, а також взаємні та інші фонди. Кредитна структура різних держав неоднакова і відображає, зокрема, стан економіки країни на тому чи іншому етапі її розвитку. Так, кредитна система промислово розвинутих країн характеризується широкою розгалуженістю, наявністю великих універсальних банків, спеціалізацією дочірніх підрозділів банків на окремих видах операцій.

Незважаючи на значні відмінності побудови кредитних систем в різних країнах, можна виділити спільні їх риси:

– ядро будь-якої кредитної системи – центральний банк, як головний орган уряду з аналізу фінансового стану, вироблення та організації грошово-кредитної політики держави;

– державні фінансові органи, що разом з центральним банком виконують регулюючі функції в сфері фінансів;

– фінансові посередники різних типів.

Сучасна кредитна система характеризується такими важливими процесами:

— концентрацією і мобілізацією банківського капіталу;

— подальшим зростанням конкуренції між різними видами кредитно-фінансових установ;

— продовженням злиття великих фінансово-кредитних інститутів з промисловими, торговими, транспортними компаніями та корпораціями;

— інтернаціоналізацією діяльності фінансово-кредитних установ і створенням міжнародних банківських об'єднань і груп.

Отже, сучасна кредитна система забезпечує умови для розвитку науково-технічного прогресу, зростання виробництва, нагромадження капіталу, підтримки високої норми народногосподарського накопичення. Кредитна система сприяє вирішенню проблеми реалізації товарів та послуг на ринку, поглибленню соціальної та

майнової диференціації між різними верствами населення. Найбільш розвинутою вважається кредитна система США, яка представлена Федеральною резервною системою (виконує функції центрального банку), мережею банківських установ і небанківських кредитно-фінансових інститутів різних форм власності.

В Україні кредитна система перебуває у стадії перебудови відповідно до потреб ринкової економіки і складається з НБУ, комерційних банків та системи фінансових посередників (інвестиційні фонди та компанії, страхові компанії, пенсійні фонди, кредитні спілки, ломбарди). Найбільш активними і потужними у системі кредитно-фінансових інститутів України є комерційні банки.

1.5. Система небанківських фінансово-кредитних посередників, їх види та призначення

Становлення та розвиток кредитно-фінансових інститутів зумовлене задоволенням об'єктивних потреб у фінансових послугах у зв'язку з переходом до моделі динамічно зростаючої економіки, зростанням доходів і заощаджень різних верств населення, оптимізацією структури виробничих витрат підприємств усіх форм власності (на основі новітніх технологій і техніки), прискоренням і полегшенням руху капіталів та забезпеченням довгострокового інвестування коштів.

Провідними спеціалізованими кредитно-фінансовими інститутами в сучасних кредитних системах стали страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні фонди, фінансові компанії, кредитні спілки, ломбарди, позичково-ощадні асоціації, будівельні товариства (Великобританія), добротні фонди та ін. Основними напрямками їх діяльності стали: а) акумулювання заощаджень населення шляхом їх залучення на вклади, випуск акцій, облігацій, продаж страхових полісів; б) кредитування певних сфер економіки та видів господарської діяльності і потреб певних груп населення; в) надання довготермінових іпотечних кредитів; г) організація пенсійного та соціального забезпечення населення; д) здійснення операцій кредитної взаємодопомоги.

Здатність спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів акумулювати значні обсяги коштів на тривалі строки зробила їх

привабливими і для державних органів. В багатьох країнах вони були створені законодавчими актами з метою фінансування інвестицій у провідні галузі економіки, стимулювання споживчого попиту, фінансування програм розвитку порівняно відсталих регіонів тощо. Більше того, держава не лише брала участь у їх заснуванні, а й надавала їм пільги та гарантії і навіть бюджетні субсидії на розвиток інфраструктури і розширення операцій.

Загалом, спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові заклади потрібно розглядати як третю складову частину досконалої кредитно-фінансової системи країни, яка нині набуває значного впливу на економіку і споживання. Зростання масштабів її кредитно-фінансової діяльності та асортименту послуг означає не лише суттєве обмеження операцій банків щодо мобілізацій ресурсів, а головне - усуває монопольне становище комерційних банків на ринку позичкових капіталів.

Таким чином, **небанківські фінансово-кредитні установи (НФКУ, парабанки)** – це фінансові посередники, діяльність яких не пов'язана з базовими операціями грошового ринку. Спеціалізовані кредитно-фінансові інститути зосереджують свою діяльність на окремих, як правило невеликих, сегментах ринку фінансових послуг, функціонуючи для певного типу клієнтури або пропонуючи відносно вузький спектр можливих операцій. Діяльність спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів дає змогу заповнити ті ніші на ринку банківських послуг, які певних економічних або політико-правових причин залишаються поза увагою банківських установ.

Спеціалізація небанківських посередників здійснюється за двома критеріями:

- 1) за характером залучення вільних грошових коштів кредиторів;
- 2) за тими додатковими послугами, які надають фінансові посередники своїм кредиторам.

Формування грошових ресурсів небанківських фінансово-кредитних установ має ту особливість, що воно не є депозитним, тобто переданими їм коштами власники не можуть так вільно скористатися, як банківськими чековими вкладками. Як правило, ці кошти вкладаються на тривалий, заздалегідь визначений строк. Чим довший цей строк, тим з більшими ризиками пов'язане таке розміщення і тим вищі доходи воно повинно приносити. Недепозитне залучення коштів може

здійснюватися двома способами: на договірних засадах та шляхом продажу посередником своїх цінних паперів (акцій, облігацій). Звідси всі ці посередники поділяються на **договірних фінансових посередників**, які залучають кошти на підставі договору з кредитором (інвестором), та на **інвестиційних фінансових посередників**, які залучають кошти через продаж кредиторам (інвесторам) своїх акцій, облігацій, паїв тощо.

Загальна схема класифікації небанківських фінансово-кредитних установ наведена на рис. 1.11.

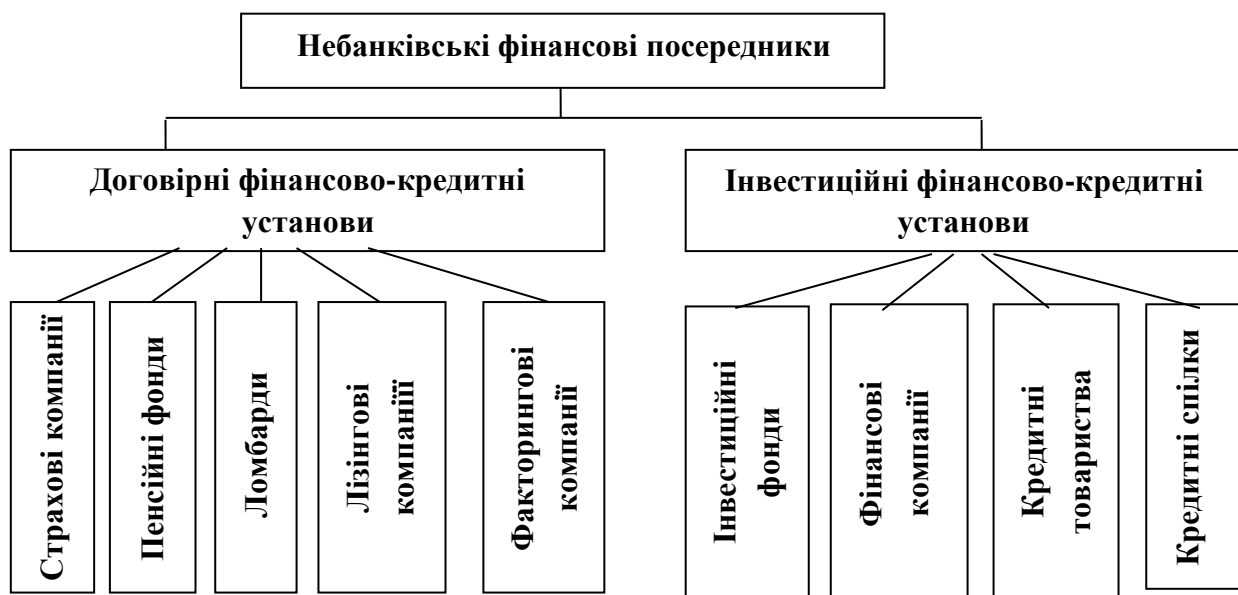

Рис. 1.11. Класифікація небанківських фінансово-кредитних установ

Спільні та відмінні риси парабанківських установ з банками зображено на рис. 1.12.

До складу парабанківської системи входять:

1) спеціалізовані кредитно-фінансові інститути (СКФІ) — саме парабанківські установи, діяльність яких орієнтується на обслуговування певних типів клієнтури(нерідко на пільгових умовах) або поширюється на такі сфери кредитування, які є ризикованими для приватних банків (сільське господарство, будівництво, мале підприємництво);

2) поштово-ощадні установи — особливий різновид спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів, які акумулюють дрібні заощадження широких верств населення через поштові відділення і використовують ці кошти для кредитування інших

кредитно-фінансових установ та держави. Останнім часом вони дедалі частіше здійснюють кредитно-розрахункове обслуговування населення (це є характерною функцією банків).

Спільні риси НФКУ та банків
<ul style="list-style-type: none"> – функціонують, у секторі опосередкованого фінансування грошового ринку; – формуючи свої ресурси, випускають боргові зобов'язання, які можуть реалізовуватися на ринку як додатковий фінансовий інструмент: – розміщуючи свої ресурси в доходні активи, вони купують боргові зобов'язання, створюючи власні вимоги до інших економічних суб'єктів – їх діяльність щодо створення зобов'язань і вимог ґрунтується на тих самих засадах, що і банків.
Відмінності діяльності НФКУ від банківської діяльності
<ul style="list-style-type: none"> – не пов'язана з базовими банківськими операціями – не зачіпає процесу створення депозитів і не впливає на динаміку пропозиції грошей – є вузькоспеціалізованою

Рис. 1.12. Спільні та відмінні риси небанківських фінансово-кредитних та банківських установ

Отож, відповідно до світової практики, до небанківських установ (парабанків) **належать**: 1) інвестиційні компанії, фонди; 2) лізингові компанії; 3) факторингові компанії; 4) страхові компанії; 5) пенсійні фонди; 6) фінансові компанії; 7) ломбарди; 8) кредитні спілки; 9) трастові компанії тощо.

Інвестиційні компанії — це різновидність кредитно-фінансових інститутів, які випускають і продають власні цінні папери, в основному дрібним індивідуальним інвесторам. На отримані кошти купують цінні папери підприємств і банків, забезпечуючи своїм акціонерам дохід у вигляді дивідендів за акціями інвестиційних компаній.

Лізингові компанії — організації, які купують предмети довгочасного кредитування (машин, обладнання, транспортні засоби тощо) і надають їх у довгострокову оренду (на 5 — 8 років і більше) фірмі-орендарю, яка поступового сплачує лізинговій компанії вартість взятого в оренду майна.

Факторингові компанії — це організації, які купують дебіторську заборгованість клієнтів, пов'язану з постачанням товарів або наданням послуг.

Страхові компанії — це фінансові інститути, які утворюються для відшкодування можливих збитків у результаті стихійного лиха, інших несприятливих умов. Ці організації утворюють спеціальний фонд (страховий фонд) за рахунок страхових внесків громадян та юридичних осіб — страхувальників. (Ці внески мають вигляд купівлі страхових полісів). Кошти страхового фонду, як правило, не набагато перевищують щорічні виплати страхових відшкодувань, тому страхові компанії володіють досить значними та стійкими грошовими ресурсами. Ці ресурси вони вкладають у довгострокові цінні папери з фіксованими строками (головним чином — в облігації промислових компаній).

Пенсійні фонди — це державні чи приватні організації, що утворюються для забезпечення населення коштами на період після виходу на пенсію (виплати пенсій). Вони утворюються за рахунок внесків працюючих та підприємців, володіють досить значними сумами грошових коштів, які вкладають в акції та облігації різних підприємств.

Фінансові компанії спеціалізуються на кредитуванні продажу споживчих товарів на виплат, а також надають комерційні кредити (приблизно 80% усіх активів). Джерелом грошових ресурсів компанії є власні короткострокові зобов'язання, які розміщуються на ринку, а також кредити комерційних банків.

Ломбарди - це кредитні установи, що надають кредити під заставу рухомого майна. Як правило, це короткострокові (до трьох місяців) кредити, що надаються населенню на споживчі цілі. Залежно від виду застави, позика становить 50 — 80% її вартості. Одночасно з позиками під заставу практикується зберігання цінностей клієнтів, а також продаж закладеного майна на комісійних засадах.

Кредитні спілки — це громадські організації, створювані на добровільних засадах з метою фінансового та соціального захисту їх членів через залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування. Видають позики під мінімальні проценти і не мають на меті одержання прибутку. Фінансову діяльність проводять так, щоб залучені кошти не зменшувались і забезпечували покриття витрат на утримання самої спілки.

Питання для самоконтролю

1. Сформулюйте основну ідею раціоналістичної та еволюційної концепції походження грошей.
2. Поясніть виникнення грошей внаслідок розвитку товарного обміну.
3. Охарактеризуйте властивості форм вартості грошей.
4. У якому випадку й чому неповноцінні гроші називають ще кредитними?
5. Дайте характеристику функціям, що виконують гроші.
6. За якими критеріями правомірно виділяти форми і види кредиту?
7. Обґрунтуйте необхідність та можливість існування кредиту в умовах ринкової економіки.
8. Яку роль відіграє кредит у розвитку економіки?
9. Назвіть принципи кредиту.
10. Які форми кредиту Ви знаєте?

Тестові завдання для перевірки знань

- 1. Гроші мають всезагальну здатність до обміну, тому що:**
 - а) вони є кристалізацією мінової вартості, всезагальним втіленням багатства й людської праці;
 - б) ринок наперед сприймає їх як загальну цінність, бажану для будь-якого суб'єкта;
 - в) виготовлені зі специфічного матеріалу;
 - г) жодної правильної відповіді.
- 2. Неповноцінні гроші - це:**
 - а) гроші, які не знецінюються;
 - б) гроші, які виготовлені не з дорогоцінного металу;
 - в) гроші, які емітують для фінансування витрат державного бюджету;
 - г) все перелічене.

3. Коли форма обміну через посередництво товару-еквіваленту (еквівалентна форма обміну) трансформувалася у грошову:

а) коли внаслідок розвитку міжрегіональних торговельних зв'язків з маси регіональних товарів-еквівалентів виокремлювався еквівалент, що обслуговував обмін на великій території;

б) коли роль еквівалента від товарів першої необхідності (зерно, худоба, сіль тощо) перейшла до товарів, що такими не були (перли, хутро тощо);

в) коли роль товару-еквівалента стали виконувати метали;

г) правильні відповіді а) та б).

4. Функції міри вартості й засобу обігу є двома провідними функціями грошей:

а) тому що гроші історично почали функціонувати з виконання саме цих функцій;

б) тому що інші функції є похідними від цих двох функцій;

в) тому що саме в цих двох функціях гроші обслуговують більшу частину економічного обороту;

г) все перелічене.

5. Яке з наведених тверджень найбільш повно відображає суть кредиту:

а) надання грошей чи товарів у борг;

б) тимчасове користування позичальником цінностями кредитора;

в) економічні відносини між суб'єктами ринку в зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах поверненості, строковості, платності, забезпеченості;

г) механізм формування нових грошей в економіці.

6. Кредит надається на принципах:

а) повернення;

б) платності;

в) строковості;

г) все перелічене.

7. Фінансовий посередник, що спеціалізується на видачі позичок населенню під заставу рухомого майна, - це:

- а) лізингові компанії;
- б) страхові компанії;
- в) ломбарди;
- г) факторингові компанії.

8. Основні операції, які виконують кредитні спілки:

- а) лізинг;
- б) короткострокове кредитування їхніх учасників;
- в) переказ грошей;
- г) обслуговування рахунків громадян України.

9. З дивідендів і відсотків за цінними паперами формуються доходи:

- а) кредитних товариств;
- б) фінансових компаній;
- в) лізингових компаній;
- г) інвестиційних компаній.

10. Діяльність щодо направлення мобілізованих коштів у позички фізичним і юридичним особам для придбання товарів здійснюють:

- а) лізингові компанії;
- б) фінансові компанії;
- в) факторингові компанії;
- г) інвестиційні компанії.

Питання для обговорення:

1. Роль та становлення страхових компаній в Україні.
2. Аналіз діяльності недержавних пенсійних фондів України.
3. Діяльність кредитних спілок в Україні.
4. Діяльність інвестиційних компаній в Україні.
5. Розвиток кредитних взаємин в Україні.

ТЕМА 2. ГРОШОВИЙ ОБІГ ТА ПЛАТІЖНІ СИСТЕМИ

- 2.1. Поняття грошового обігу та грошових потоків в економіці*
- 2.2. Характеристика грошової маси та швидкості обігу грошей*
- 2.3. Сутність, види та елементи грошової системи*
- 2.4. Суть, класифікація та основні принципи організації платіжних систем*
- 2.5. Банківські платіжні системи та їх загальна характеристика*
- 2.6. Платіжні системи в Інтернеті. Електронні гроші. Криптовалюти*

2.1. Поняття грошового обігу та грошових потоків в економіці

Грошовий обіг – це рух грошей у готівковій і безготівковій формах, що обслуговує реалізацію товарів, а також нетоварні платежі в економіці. Тобто грошовий обіг являє собою рух грошей у процесі виконання ними своїх функцій.

Основними характерними ознаками є:

— об'єктивною основою грошового обігу є товарне виробництво. Це означає, що виникнення грошового обігу, як і самих грошей зумовлене розвитком регулярного товарного обміну на основі суспільного поділу праці;

— грошовий обіг обслуговує розподіл та обмін ВВП охоплюючи також рух капіталів при цьому рух грошей як і процес розширеного відтворення відбувається безперервно;

— на відміну від товарів котрі надходячи у сферу обміну послідовно вилучаються із неї по мірі здійснення активі купівлі- продажу, гроші перебувають в обігу постійно;

— чим більшим є обсяги купівлі-продажу товарі і послуг тим більшим за обсягом має бути грошовий обіг в країні, так як самі гроші опосередковують товарообмінні операції;

— грошовий обіг виступає основою балансування національного продукту і національного доходу, тобто з одного боку сукупної ринкової вартості обсягу кінцевого виробництва товарів і послуг (національний продукт), а з іншого сукупних доходів споживачів у

вигляді заробітної плати, дивідендів, процентів, прибутків (національний дохід).

Суб'єктами грошового обігу є всі юридичні та фізичні особи, котрі беруть участь у створенні, розподілі, обміні та споживанні валового національного продукту. Їх можна обдати в такі групи:

1. **Підприємства**, котрі здійснюють виробництво необхідних суспільству товарів і послуг;

2. **Домашні господарства** (населення), котрі отримують грошові доходи надаючи підприємствам фактори виробництва;

3. **Держава**, що акумулює податки і збори і перерозподіляє отримані кошти для реалізації своїх функцій.

Залежно від особливостей організації руху грошей в економіці та їхньої форми грошовий обіг поділяється на дві складові частини:

— **готівковий грошовий обіг** – це рух готівки у формі банкнот та розмінної монети, що обслуговує реалізацію товарів і послуг та здійснення інших можливих платежів. Наприклад населення здійснює готівкові платежі при купівлі товарів, оплаті різних видів послуг.

Правильна організація обігу готівкових коштів впливає на розмір грошової маси, від неї залежить швидкість обертання грошей, що характеризує стабільність та стійкість грошового обігу. Сфера використання готівкових грошей у народному господарстві обмежена порівняно з безготівковими розрахунками, і в основному їх використовує населення.

Однак із розвитком економіки обсяги готівкового грошового обігу зменшуються. **Перспективи їх зменшення пов'язані із:**

— розвитком ринку державних цінних паперів, орієнтованих на населення;

— запровадженням новітніх банківських технологій у галузі розрахунків, зокрема національної системи електронних масових платежів за допомогою пластикових карток.

— **безготівковий грошовий обіг** – являє собою рух грошей у формі послідовних записів на рахунках у банківських установах або за зарахуванням взаємних вимог.

Безготівкові розрахунки здійснюються за допомогою чеків, векселів, платіжних карток та інших інструментів, що дозволяють власникам грошей виконувати свої зобов'язання без участі готівки. Головне значення безготівкового грошового обігу полягає у

прискоренні руху грошей в економіці і суттєвому скороченні трансакційних витрат усіма суб'єктами ринку.

Переваги безготівкових розрахунків полягають у наступному:

— зменшуються затрати праці і відсотки, пов'язані з використанням готівкових грошей (карбування, друкування, перевезення, зберігання, сортування);

— сприяє безперервному кругообігу коштів. Між готівковим і безготівковим обігом існує тісна взаємозалежність: гроші постійно переходять із однієї сфери в іншу, змінюючи форму готівкових грошових знаків на депозит у банку, та навпаки. Тому безготівковий обіг невід'ємний від обігу готівкових грошей і створює разом ними єдиний оборот країни.

Тобто, загалом структуру грошового обігу за формою платіжних засобів можна відобразити наступним чином (рис. 2.1).

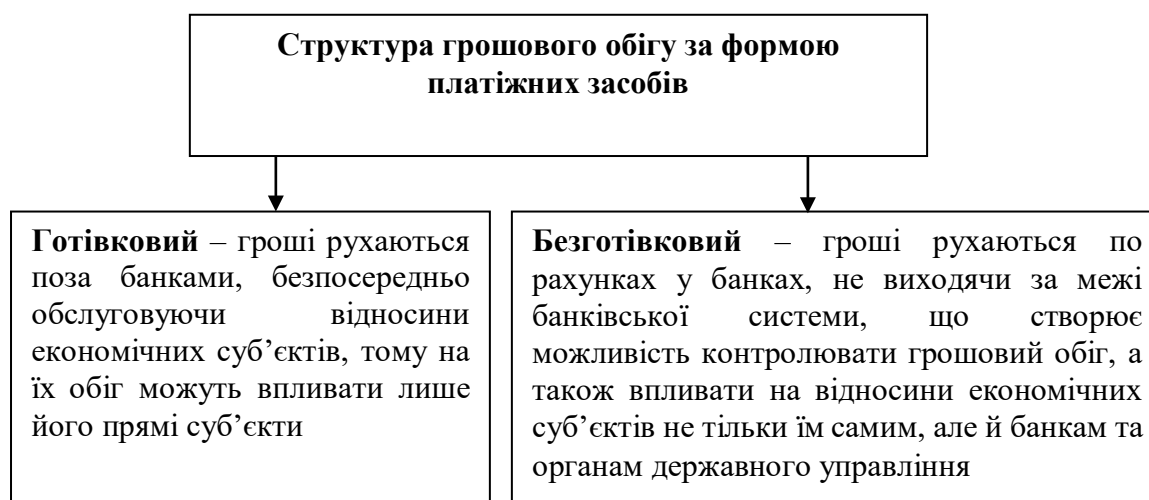

Рис. 2.1. Структура грошового обігу за формою платіжних засобів

Залежно від економічних відносин і руху вартості який обслуговує грошовий обіг, він поділяється на такі складові частини:

— **грошово-розрахунковий обіг**, що має місце з приводу товарообмінних операцій коли відбувається зустрічний рух грошей і товарів та послуг. Розрахунки за товари і послуги та нетоварні зобов'язання юридичних та фізичних осіб;

— **грошово-кредитний обіг** при якому рух грошей відбувається без зустрічного руху товарів і має односторонній але поворотний характер. Кредитні відносини в господарстві;

— **грошово-фінансовий обіг**, який передбачає односторонній і безповоротний рух грошей, що несупроводжується зустрічним рухом товарів. Фінансові відносини в господарстві.

Грошовий потік – це процес переміщення грошових коштів від одного суб'єкта ринку до іншого, що забезпечує виконання платіжних зобов'язань, які виникають у процесі економічної діяльності.

Взаємодія між суб'єктами грошового обігу відбувається через механізм функціонування різного роду ринків, які пов'язують між собою продавців і покупців на основі співвідношення попиту і пропозиції.

Основними видами ринків, що забезпечують взаємодію між суб'єктами грошового обігу є:

— **ринок товарів і послуг**, ринок де відбувається купівля-продаж предметів споживання вироблених підприємствами;

— **ринок факторів виробництва**, ринок що забезпечує реалізацію домашніми господарствами економічних ресурсів підприємства, тобто населення, підприємства купують ресурси, які необхідні для виробництва (робоча сила, капітал, природні ресурси);

— **фінансовий ринок**, це ринок через який проходить рух тимчасово вільних грошових коштів.

У процесі розширеного відтворення грошові потоки між суб'єктами грошового обігу рухаються через вказані види ринків. Тому схема грошових потоків може бути зображена таким чином (рис.2.2).

Грошові потоки в економіці можна охарактеризувати наступним чином.

1. Підприємства виходять на ринок для придбання необхідних факторів виробництва (засоби праці, предмети праці, придбання робочої сили).

2. Доходи, що їх отримують домашні господарства від реалізації належних їх вироблених ресурсів (заробітна плата).

3. Домашні господарства частину заробітної плати витрачає на придбання необхідних промислові та продуктової продукції.

4. Доходи підприємств від реалізації виробленої ними продукції.

5. Домашні господарства та підприємства сплачують податки, збори та інші обов'язкові платежі.

6. Домашні господарства частину доходу перерозподіляє через фінансовий ринок у формі заощаджень.

7. Мобілізація кредитною системою через фінансовий ринок заощаджень населення і спрямування їх до підприємств у вигляді інвестицій і кредитів.

8. Держава надає соціальні трансфери (пенсії, допомоги, стипендії) а також оплата праці працівникам бюджетної сфери.

9. Закупівля державою стратегічної сировини (цукор, газ, нафта). Таким чином, Національний дохід при дотриманні макроекономічної рівності повинен дорівнювати національному продукту (НД = НП). Тобто $Y=I$ (інвестиції підприємств) + C (соціальні витрати) + G (державні витрати). В даному випадку потік 5 = потік 8 + потік 9. В наявності потік 5 менший потокам 8+9, тому виникає потік 10.

10. Держава мобілізує додаткові кошти на фінансовому ринку з метою покриття бюджетного дефіциту.

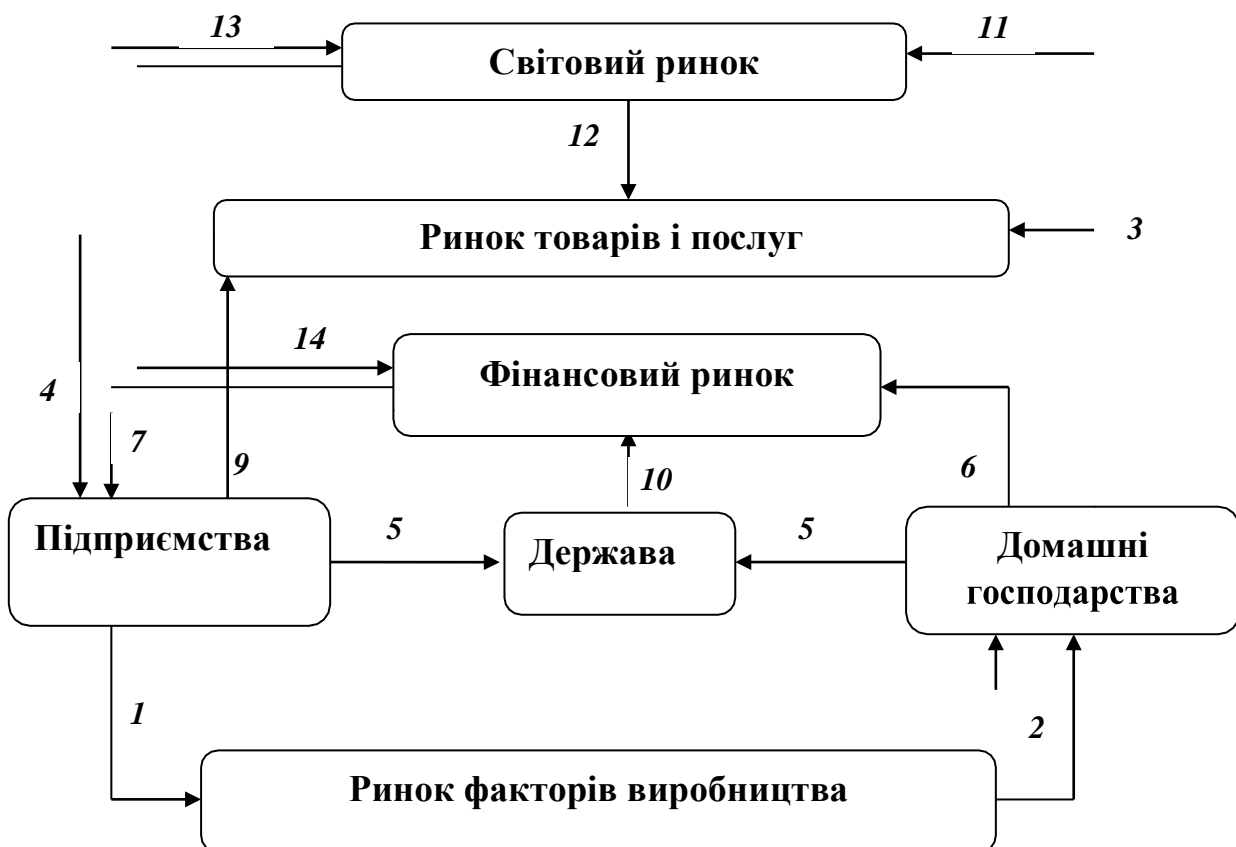

Рис. 2.2. Загальна схема грошових потоків в економічному середовищі

Отож, рух грошових потоків за різними напрямками забезпечує дотримання основної макроекономічної рівноваги, а саме між національним доходом і національним продуктом, який включає суми усіх витрат на придбання кінцевої продукції, тобто споживання домашніх господарств, інвестиції підприємств, держави.

Основою нормальної організації грошового обігу в країні є підтримання грошової маси на рівні, що дозволяє забезпечити нормальний перебіг розширеного відтворення, належну ділову активність і зайнятість. Виразом цього є закон грошового обігу.

Закон грошового обігу – це економічна залежність, яка означає, що маса грошей в економіці має бути адекватною реальним потребам обороту із врахуванням рівня цін та швидкості обігу грошей.

Зміст цього закону можна зобразити рівнянням

$$K_{\phi} = K_n$$

K_{ϕ} - фактична маса грошей в обігу;

K_n - об'єктивно необхідна для обігу маса грошей.

Якщо $K_{\phi} > K_n$, в обігу з'являються зайві гроші й навпаки. $K_{\phi} < K_n$ -

в обігу є нестача грошей.

Виходячи з відомого рівняння обміну, кількість грошей, необхідна для забезпечення обігу товарів і послуг, прямо пропорційна номінальному обсягу виробництва (ВВП) та обернено пропорційна швидкості обігу грошової одиниці:

$$K_n = M = \frac{P \cdot Q}{V}$$

P- абсолютний рівень цін;

V – швидкість обігу грошей;

Q – реальний обсяг виробництва.

Закон грошового обігу передбачає, що протягом певного періоду часу для обігу потрібна лише певна об'єктивно зумовлена маса грошових коштів. Надлишкове надходження грошей в обіг призводить до їх знецінення, що виражається у наростанні інфляційних процесів.

Недостатня кількість грошей в економіці не дає можливості

нормальної реалізації вироблених товарів і послуг, що в свою чергу породжує такі негативні явища, як спад виробництва і ділової активності, платіжну кризу, що в сукупності призводить до банкрутства підприємств.

Умови підтримання стабільності грошового обігу в країні визначаються співвідношенням двох головних факторів: з одного боку реальними об'єктивними потребами економіки у грошах, а з іншого - це їх фактичне надходження в обіг.

Критеріями, які відображають дотримання вимог закону грошового обігу є: забезпечення стійких темпів економічного зростання; повне завантаження виробничих потужностей; підтримання низьких темпів інфляції; відсутність неплатежів між господарюючими суб'єктами тощо.

2.2. Характеристика грошової маси та швидкості обігу грошей

Грошова маса – це сукупність усіх грошових коштів випущених в обіг у готівковій і безготівковій формах, що перебуває у розпорядженні суб'єктів ринку і виконують функцію засобів обігу, платежу і нагромадження.

В залежності від того яку функцію виконують гроші у процесі обігу, грошова маса поділяється на **активну і пасивну**.

Активна грошова маса відображає рух грошових коштів, що забезпечує товарообмінні операції в економіці за певний період часу. Гроші із активної грошової маси виконують функції засобів обігу і платежу, і включають готівку в обіг, а також залишки на поточних банківських рахунках, що безпосередньо використовується для розрахунків.

Пасивна грошова маса – це грошові кошти, котрі вилучені з обігу з метою їхнього нагромадження, тобто вони виконують відповідну функцію і потенційно можуть бути використані для платежів. Гроші із пасивної грошової маси включають кошти на строкових банківських рахунках.

Для розробки адекватних заходів монетарного регулювання економіки використовуються показники обсягу і структури грошової маси, які поділяють її на певні складові частини в залежності від ступеня ліквідності активів, тобто грошові агрегати.

Грошовий агрегат – це абсолютний показник, що відображає кількість грошової маси певного виду станом на конкретну дату.

Грошові агрегати формуються на **основі таких принципів**:

— ієрархічна побудова, яка передбачає включення кожного наступного агрегату до складу попереднього;

— виключення активів до складу агрегатів у міру зниження їхньої ліквідності;

— охоплення агрегатами усіх активів, котрі виконують грошові функції (за винятком товарних).

Для аналізу зміни руху грошей на певну дату і за певний період у світовій та вітчизняній фінансовій статистиці використовуються відповідні грошові агрегати (рис.2.3).

*Цінні папери, крім акцій – це фінансові інструменти, що обертаються на ринку та є підтвердженням про зобов'язання бути погашеними готівковими коштами, фінансовими інструментами чи іншим економічно цінним об'єктом. Це облігації, казначейські зобов'язання, векселі, ощадні (депозитні) сертифікати корпорацій тощо

Рис.2.3. Структура грошової маси згідно агрегатного методу

В Україні починаючи із 1993 року Національний банк визначає структуру грошової маси за чотирма наступними агрегатами таким чином:

M0 = готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями. Агрегат M0 включає банкноти і розмінну монету, що перебуває в обігу, тобто – гроші поза банками, депозитні корпорації – це НБУ та комерційні банки.

M1 = M0 + переказні депозити в національній валюті. Агрегат M1 включає у себе гроші поза банками та кошти на поточних рахунках

у національній валюті (депозити до запитання), Переказні депозити – фінансові активи, що за першою вимогою можуть бути обміняні на готівкові кошти за номіналом та безпосередньо використані для здійснення платежу.

M2 = M1 + переказні депозити в іноземній валюті та інші депозити. Агрегат M2 включає в себе M1, а також строкові кошти у національній валюті (строкові депозити), а також валютні кошти, тобто депозити в іноземній валюті. Інші депозити – не переказні депозити, що в короткий термін можуть бути обміняні на готівкові кошти чи переказні кошти, а саме кошти на вимогу, які безпосередньо не використовуються для здійснення платежу, строкові кошти та ощадні депозит.

M3 = M2 + цінні папери, крім акцій (цінні папери власного боргу банку (крім акцій)). Агрегат M3 включає окрім M2, ще й грошові активи у вигляді банківських векселів, депозитних сертифікатів та інших цінних паперів власного боргу банку, а також кошти клієнтів, що перебувають у довірчому управлінні банків. Цінні папери, крім акцій – це фінансові інструменти, що обертаються на ринку та є підтвердженням про зобов'язання бути погашеними готівковими коштами, фінансовим інструментом чи іншим економічно цінним об'єктом. Це облігації, казначейські зобов'язання, векселі, ощадні(депозитні) сертифікати корпорацій.

Наведені грошові агрегати відрізняються між собою не тільки кількісно, а й **якісно**. Так, агрегат M1 виражає масу грошей, яка перебуває безпосередньо в обігу, реально виконуючи функції засобів обігу та платежу, і тому є найбільш ліквідною. Вона найтісніше пов'язана з товарною масою, що проходить процес реалізації, і безпосередньо впливає на ринкову кон'юнктуру. Саме тому цей агрегат перебуває під найпильнішою увагою аналітиків та регулюючих органів.

Пильної уваги заслуговує також агрегат M0. Він має ті ж самі якісні характеристики, що й грошова маса агрегату M1, але оборот готівки здійснюється поза банками і тому регулювання і контроль за ним складніші.

В інших грошових агрегатах (M2, M3) ураховані також запаси грошей у різних організаційних формах заощаджень (строкові депозити, ощадні сертифікати, трастові вклади тощо). Ці гроші

тимчасово перебувають у спокої, виконуючи для їх власників функцію нагромадження вартості. Тому ліквідність грошової маси знижується з кожним наступним агрегатом. **Найбільш ліквідними** і готовими обслуговувати товарооборот є гроші агрегату М0. **Найнижчу ліквідність мають** гроші агрегату М3, оскільки значна частина їх не може вступити в обіг без того, щоб власник заздалегідь не попередив про це банк і не зазнав певних фінансових утрат.

Водночас агрегат М0 - найвужчий показник грошової маси, оскільки характеризує лише один її елемент - готівкову масу. Найширшим агрегатом є М3, бо він охоплює всі елементи грошової маси, що перебувають в обороті.

Окремим кількісним показником грошової маси, який характеризує її з точки зору можливостей емісійного процесу є **показник грошової бази**.

Грошова база – це сукупний обсяг готівкових грошей випущених в обіг, а також грошових резервів в комерційному банку. Показник грошової бази називають грошима центрального банку, який їх безпосередньо контролює і регулює, впливаючи в кінцевому підсумку і на загальну масу грошей. Тобто, грошова база включає запаси всієї готівки, яка перебуває в обороті поза банківською системою та в касах банків, а також суму резервів комерційних банків на їх кореспондентських рахунках у центральному банку. Даний показник визначається як:

$$B = C + K + G, \text{ де}$$

C – сума готівки, що перебуває в обігу;

K – резерви комерційного банку, що включають залишки їхніх коштів на рахунку центрального банку;

G - готівка у касах банків.

Відмінностями між грошовою масою та грошовою базою є те, що якщо грошова маса у своєму складі має всі елементи – від найвужчого показника М0 до найширшого агрегату М3, то грошова база охоплює лише сукупність готівки емітованої центральним банком та залишки коштів комерційних банків на їх рахунках у центральному банку. Величина грошової маси і грошової бази залежить від стану і розвитку економічного потенціалу, швидкості обігу грошей та інших факторів.

Швидкість обігу грошей – це показник, який відображає кількість переходу грошових коштів від одних суб’єктів ринку до інших, що здійснюється за одиницю часу.

Швидкість обігу грошей показує число оборотів грошової маси за певний період (як правило за 1 рік). Даний показник відображає скільки разів грошова одиниця використовується на купівлю товарів чи послуг за певний період. Тобто це по суті показник кількості угод в економіці які опосередковуються грошима.

Виходячи з відомого рівняння обміну І.Фішера величину швидкості обігу грошей можна визначити за формулою:

$$V = \frac{P \cdot Q}{M}$$

V – швидкість обігу грошей;

P – середній рівень цін на товари та послуги;

Q – фізичний обсяг товарів і послуг, що реалізовані в даному періоді;

M – середня маса грошей, що перебуває в оброті за даний період.

З наведеної формули випливає, що величина швидкості обігу грошей прямо пропорційно пов’язана з номінальним обсягом виготовленого національного продукту (P Q) й обернено пропорційно – з обсягом маси грошей, що є в обігу.

На зміну швидкості обігу грошей впливають **дві групи факторів** (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Характеристика факторів, що чинять вплив на швидкість обігу грошей

Загальноекономічні фактори	Суто грошові фактори
<ul style="list-style-type: none"> - циклічний розвиток економіки; - темпи економічного зростання; - обсяг, структура та ефективність виробництва; - технічний рівень розвитку банківської справи; - розвиток інфраструктури ринків, зв’язку транспортної мережі; - споживчі переваги різних економічних агентів. 	<ul style="list-style-type: none"> - форми грошей, що перебувають в обігу; - рівень розвитку кредитних операцій; - динаміка інфляційних процесів.

Показник швидкості обігу грошей (V) називають ще **показником ділової активності в державі**, оскільки величина V залежить від:

- частоти і обсягів товарних операцій (транзакцій) між усіма суб'єктами господарювання;
- рівня розвитку ринкових зв'язків між суб'єктами процесу розширеного відтворення;
- збалансованості попиту і пропозиції на ринку;
- рівня розвитку маркетингу;
- рівня інфляції;
- рівня розвитку ринкової інфраструктури (транспорт, торгівлі, банківської справи, ринку цінних паперів) та інших факторів.

2.3. Сутність, види та елементи грошової системи Грошова

система – це форма організації грошового обігу в країні, що склалася історично і закріплена у законодавчому порядку.

Грошові системи у сучасному вигляді почали формуватися у 16-17 ст., хоча окремі їхні елементи виникли набагато раніше із появою самих грошей. На сьогодні у кожній країні діє власна грошова система, проте незважаючи на національні особливості усі грошові системи включають певну сукупність однакових елементів.

Грошова система забезпечує правову та організаційну базу для розроблення та реалізації грошово-кредитної (монетарної) політики в країні. З цього погляду монетарну політику можна розглядати як продукт функціонування грошової системи. Тому успішна реалізація цілей монетарної політики є одночасно свідченням ефективного функціонування грошової системи. І навпаки, не можна вважати ефективною грошову систему, якщо в країні проводиться не досить виважена монетарна політика, що не забезпечує надійного регулювання грошової маси (пропозиції грошей) і належної стабільності грошей.

Тип грошової системи – це порядок організації грошового обігу в країні, який визначається формою грошей, що перебувають в обігу в даний період часу (рис. 2.4).

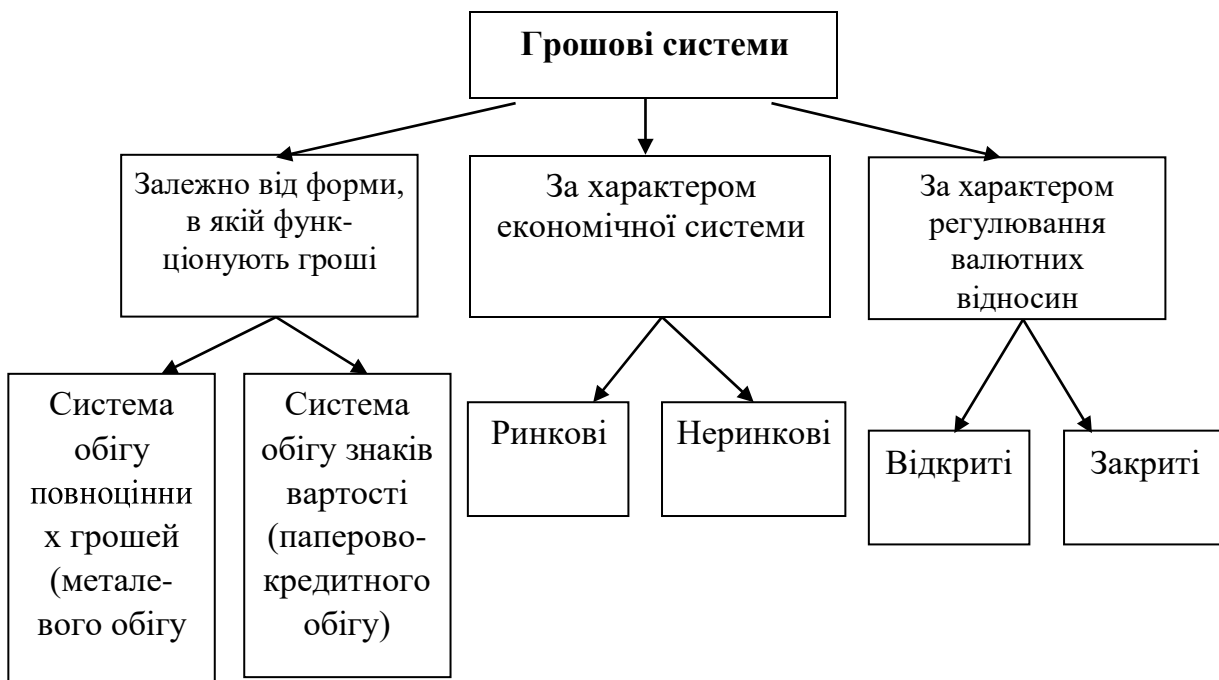

Рис. 2.4. Основні типи грошових систем

У результаті еволюції товарного господарства та властивих йому економічних відносин грошові системи поступово змінювалися, набуваючи різних форм.

Система обігу повноцінних грошей являє собою систему металевих грошового обігу у якій гроші функціонують як товар у вигляді благородних металів, а всі кредитні гроші підлягають обов'язковому розміні на ці метали. Обов'язковість такого розміну не залежить від того чи власне самі метали виконують грошові функції.

Схема системи обігу повноцінних грошей має наступний вигляд:

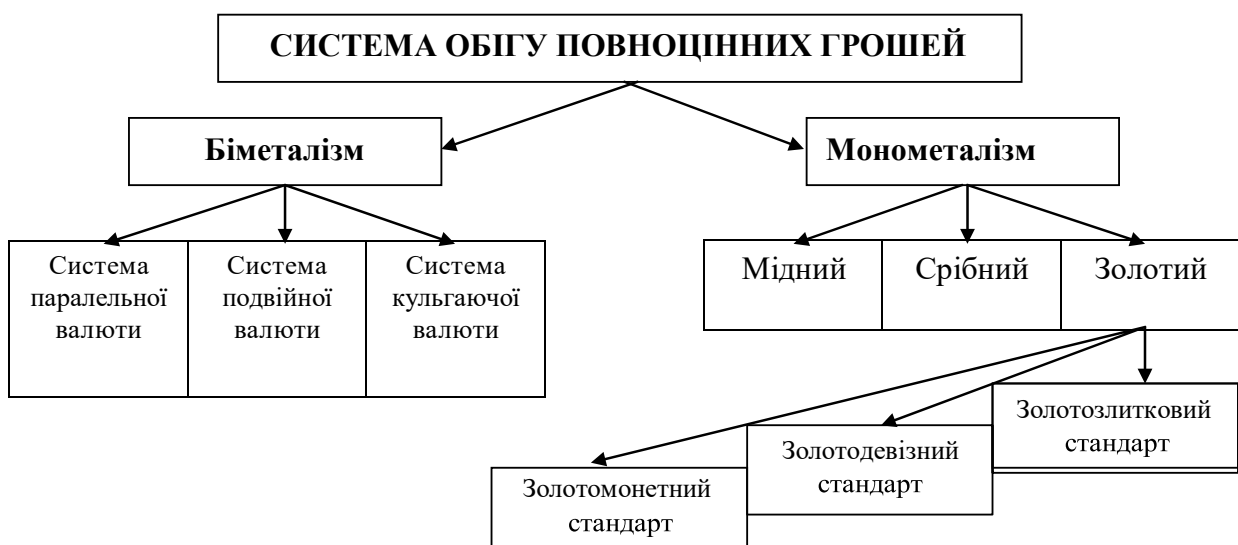

Рис. 2.5. Основні види системи обігу повноцінних грошей

В залежності від того який метал був прийнятий за основу грошового обігу система обігу повноцінних грошей поділяється на: 1) біметалізм; 2) монометалізм.

І. Біметалізм – це грошова система у якій роль загального еквівалента виконувалась двома благородними металами: золотом і сріблом. При цьому банкноти в обігу могли вільно розмінюватись на обидва ці метали.

В залежності від того, яким чином встановилося співвідношення між двома металами розрізняють три основні форми біметалізму:

1. Система паралельної валюти – при якій співвідношення між золотом і сріблом встановлюється стихійно, на основі ринкової ціни двох металів. При цьому прийом в оплату як золотих так і срібних монет здійснюється на основі ринкової ціни саме того металу з якого вони були викарбувані.

2. Система подвійної валюти – при якій світове співвідношення між двома металами фіксується державою, а прийом в оплату золотих і срібних монет здійснюється економічними агентами за цим жорстким співвідношенням. Але встановлене фіксоване вартісне співвідношення часто не збігалось з реальним ринковим. Це було пов'язано із нерівномірністю зростання продуктивності праці при видобутку золота та срібла та призводило до того, що вартість одного грошового металу завищувалася, а іншого - занижувалася. Той метал, який був за законом недооціненим, витіснявся з обігу металом, вартість якого за законом була завищена.

3. Система кульгаючої валюти – при якій держава відмовляється від карбування монет із якогось одного грошового металу, тоді як в обігу одночасно використовувались і золоті і срібні монети. Це означає, що один із металів карбувався у закритому порядку, тобто тільки державою із її металу., а другий метал карбувався у відкритому порядку на монети для всіх власників відповідного грошового металу.

В умовах законодавчого фіксування цінового співвідношення між двома металами державою мало місце явище яке отримало назву «**Закону Коперника-Грешема**» ідея якого у 1526 р. була остаточно сформована англійським банкіром і державним діячем Томасом Грешемом. Згідно з законом в системі з валютою що складається з «гарних» та «поганих» грошей (держава встановлює рівну цінність обох) «погані» гроші швидко витісняють «гарні» гроші. Це

відбувається оскільки люди намагаються позбутись «поганих» грошей під час розрахунків, а «гарні» залишити для себе, оскільки більше цінують «гарні» гроші. Тобто "Гірші гроші витісняють з обігу кращі". В результаті «хороші гроші» вилучаються у скарб або вивозяться закордон, де за них можна вилучити більшу суму.

Система біметалізму була поширеною в Європі у XVI – XVIII ст.. Однак вона мала два **важливі недоліки**:

1. Функціонування двох металів протирічить самій природі грошей, як загального еквівалента.

2. Подвійні цінові пропорції ускладнюють товарообмінні операції, що стримує розвиток виробництва.

Однак біметалізм не відповідав потребам розвинутого ринкового господарства, бо використання як міри вартості двох металів суперечило суті цієї функції грошей. Загальною мірою вартості може бути лише один метал.

II. Монометалізм – це грошова система у якій роль загального еквівалента виконує лише один благородний метал.

Історично існувало три типи монометалізму:

1. Мідний існував у Стародавньому Римі у V – III ст.. до нашої ери.

2. Срібний – у Росії, Голландії, Індії у XIX ст..

3. Золотий - Англія першою перейшла до золотого монометалізму наприкінці XVIII ст. - на початку XIX ст. Золотий монометалізм було введено в Німеччині - у 1871-1873 рр., у Швеції, Норвегії та Данії - у 1873 р., у Франції - у 1876-1878 рр., в Австрії - у 1892 р., в Росії та Японії - у 1897 р., у США - в 1900 р. (з XIX ст.).

Отже, **в залежності від режиму функціонування** золота як загального еквівалента золотий монометалізм існував у трьох основних формах:

1. Золотомонетний стандарт – це грошова система при якій роль загального еквівалента виконує золото, а банкноти в обігу вільно на нього розмінюються. Його характерними ознаками були відсутність обмежень на розмін банкнот на золото, а також вільний рух золота між країнами.

Золотомонетний стандарт проіснував до I світової війни у період якої було припинено розмін банкнот на золото, а його вивезення за кордон заборонено, що було пов'язано із значним збільшенням грошової маси в обігу, які перевищували золоті запаси Центрального банку. По закінченні війни лише в США зберігався золотомонетний

стандарт. За нових історичних і політичних умов повернення до класичної золотомонетної форми було вже неможливим. Одна з причин цього - нерівномірність світових запасів золота. У той час, коли питома вага США у світових централізованих запасах золота за 1913-1924 рр. зросла з 31,7 до 46%, питома вага європейських країн впала з 49,3 до 34%. Це значно ускладнювало поновлення золотомонетного стандарту.

Іншою причиною було прагнення держав до централізації золота як важливого військово-фінансового ресурсу на випадок нових війн. Тому навіть ті європейські держави, які мали порівняно великі золоті запаси (Англія і Франція), вживали заходи для того, щоб централізувати ці запаси, вилучити їх з обігу та зберігати у центральних банках.

2. Золотозлитковий стандарт – це грошова система, за якої в обігу відсутні золоті монети та їх вільне карбування, обмін банкнот здійснюється лише на золоті зливки з певними обмеженнями. Золотозлитковий стандарт було вперше запроваджено 1925 р. в Англії де ціна стандартного злитка вагою 12,4 кг дорівнювала 1700 фунтів стерлінгів, у Франції ціна зливка вагою 12,7 кг - 215 тис. франків.

3. Золотодевізний стандарт – це грошова система при якій відсутній обіг золотих монет та їх вільне карбування, а обмін банкнот здійснюється на іноземну валюту (девізи), яка обмінюється на золото. Золотодевізний стандарт проіснував до Світової економічної кризи 1929-1933 рр.

Отож, недоліки та переваги золотого стандарту подано у вигляді табл.2.2.

Таблиця 2.2

Основні переваги та недоліки золотого стандарту

Переваги	Недоліки
1. Стабільність валют і їхніх курсів, як важливий фактор розвитку світової економіки; 2. Зведення до мінімуму інфляційних процесів.	1. Залежність грошової маси від видобутку золота; 2. Неможливість для центрального банку проводити самостійно грошово-кредитну політику відповідно до потреб економіки.

Таким чином, **остаточний крах золотого стандарту** як грошової системи було прискорено економічною кризою 1929-1933 рр. Унаслідок неї золотий стандарт було скасовано в усіх країнах (у

Великобританії, Німеччині та Японії - у 1931 р., у США - у 1933 р.). Після світової кризи 1929-1933 рр. золотий стандарт певний час зберігався лише у країнах так званого "золотого блоку": Франції, Бельгії, Голландії, Швейцарії, Італії та Польщі. У 1935 р. від золотого стандарту відмовилися Бельгія та Італія, а в 1936 р. - усі інші країни. З того часу утвердилася система паперово-кредитних грошей. А єдина міжнародна валютна система, що базувалася на золотому монометалізмі, поступилася місцем валютним угрупованням - валютним блокам та зонам.

Система обігу знаків вартості – являє собою систему грошового обігу у якій гроші функціонують у вигляді номінальних знаків, що є нерозмінними на благородні метали, а останні повністю витіснені з обігу. (система кредитних грошей). Випуск сучасних кредитних грошей не пов'язані з запасами благородних металів, а визначається реальними потребами обороту товарно-матеріальних цінностей. Основні характерні ознаки системи обігу знаків вартості зображено на рис. 2.6.

Основною перевагою системи обігу знаків вартості є її еластичний характер, що визначається здатністю центрального банку задовольнити потреби суб'єктів ринку у грошових коштах відповідно до економічної активності і обороту ВВП. **Основним недоліком системи обігу знаків вартості** є висока імовірність знецінення грошей у наслідок їх надмірного випуску.

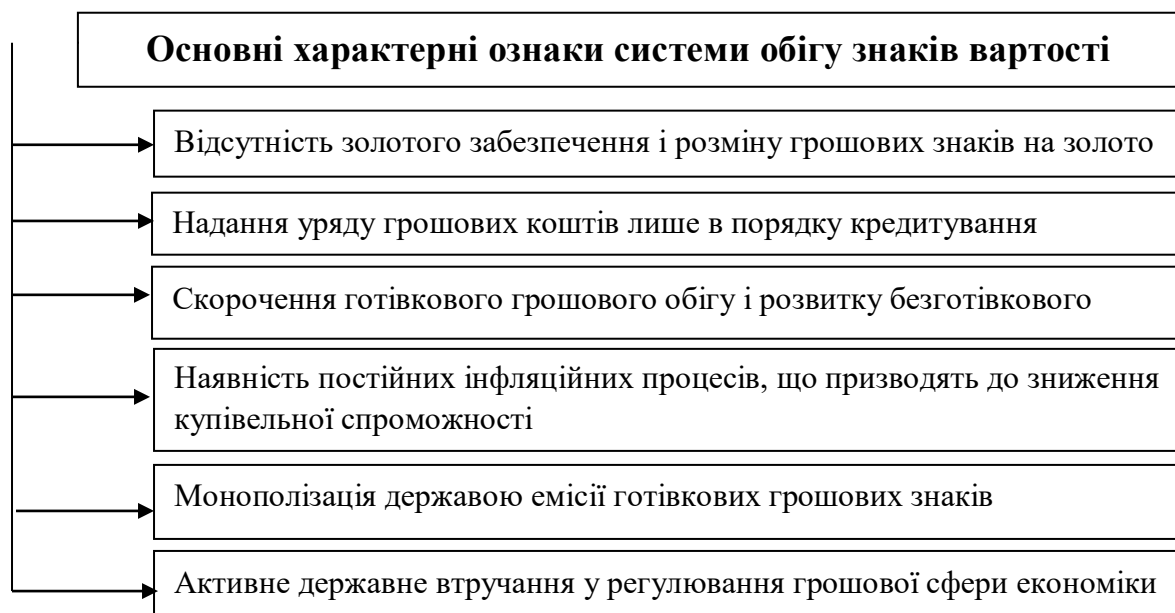

Рис. 2.6. Основні характерні ознаки системи обігу знаків вартості

Окрім того, грошові системи залежно від ступеня втручання держави в економічні відносини можуть бути ринковими та неринковими.

Неринковим грошовим системам притаманне переважання адміністративних неринкових методів регулювання грошового обігу, що проявляється насамперед у штучному розмежуванні його на готівкову та безготівкову сфери. Такі грошові системи відповідали потребам адміністративно-командних економічних систем, що мали місце у колишніх соціалістичних країнах.

Для ринкових грошових систем характерним є переважання економічних методів та інструментів регулювання грошового обігу. Такі системи властиві країнам з економічними системами ринкового типу.

Також за характером регулювання національної валютної системи грошові системи можуть бути відкритими та закритими.

Для відкритих грошових систем характерним є мінімальне втручання держави у регулювання валютних відносин всередині країни, що виражається у дерегулюванні валютного ринку, повній конвертованості валюти, ринковому механізмі формування валютного курсу. Таке можливе лише за умов достатнього розвитку та відкритості економіки країни.

Закриті грошові системи характеризуються наявністю значної кількості валютних обмежень, що проявляється в адміністративному регулюванні валютного ринку, неконвертованості валюти, штучному формуванні валютного курсу та ін. Такі грошові системи характерні для країн із закритою економікою.

Основними елементами, що формують сучасну грошову систему будь-якої країни є наступні (табл. 2.3):

Назва грошової одиниці формується історично, проте повністю залежить від законодавчих рішень держави, які закріплюють або змінюють цю назву. Поділ грошової одиниці на окремі частини відбувається як правило за десятковою системою. Тобто 1 одиниця = 100 частинам.

Масштаб цін історично являв собою закріплену державою вагову кількість благородного металу у грошові одиниці, а нині складається під впливом попиту і пропозиції, та слугує для вимірювання вартості товару через встановлення ціни на ринку.

Залежно від особливостей емісії готівкові грошові знаки поділяються на: 1) банкноти, що емітуються центральним банком; 2) казначейські білети, що випускаються міністерством фінансів; 3) розмінна монета, що випускається центральним банком або міністерством фінансів залежно від національних особливостей.

Валютний курс характеризує співвідношення між грошовими одиницями різних країн залежно від їхньої купівельної спроможності. Особливості його визначення і використання залежить від національного валютного законодавства і діючих в країні валютних обмежень.

Таблиця 2.3

Загальна характеристика елементів грошової системи

№ з/п	Назва елемента	Економічний зміст
1.	Назва грошової одиниці та її частин	являє собою встановлений законом офіційний грошовий знак даної країни, що служить для порівняння та вимірювання цін усіх товарів і послуг, та має законну платіжну суму на всій території країни.
2.	Масштаб цін	відображає фактичні цінові пропорції у кожній країні показуючи порядок грошових обчислень при здійсненні розрахунків.
3.	Види готівкових грошових знаків	встановлюються у законодавчому порядку і є обов'язковим для прийому в оплату боргів усіма особами на всій території країни
4.	Валютний курс	являє собою ціну грошової одиниці однієї країни виражену у грошовій одиниці інших країн.
5.	Порядок емісії грошей та вилучення їх з обігу	передбачає чітке визначення законодавством права того чи іншого державного органу на емісію грошей, організацію їх обігу та вилучення грошових знаків по мірі необхідності
6.	Регламентация безготівкового грошового обігу	передбачає визначення державою умов і порядку здійснення безготівкових розрахунків, уніфікованих форм платежів, правил документообороту, видів рахунків, порядку їх відкриття і закриття та використання коштів, що на них містяться
7.	Порядок здійснення операцій з іноземною валютою	встановлює основні правила купівлі-продажу, зберігання, перевезення іноземної валюти та дорогоцінних металів на території країни, а також порядок їх ввезення в країну та вивезення за кордон
8.	Державний апарат, що здійснює регулювання грошового обігу	представлений як правило Центральним банком, на який у державному порядку покладено функції організації загального керівництва грошовим обігом в країні

У більшості країн право на емісію грошей та вилучення їх з обігу закріплене за центральним банком, що має своєчасно і в повному обсязі забезпечувати потреби обігу необхідною кількістю грошових знаків, а також вилучати їх по мірі зношення. З цією метою центральний банк встановлює для всіх суб'єктів ринку єдині правила грошового обігу, а саме здійснює необхідні заходи щодо регулювання грошової сфери.

Регламентация безготівкового грошового обігу включає визначення сфер безготівкових розрахунків, режиму використання грошей на рахунках, форми розрахунків та порядок платежів тощо.

Порядок здійснення операцій з іноземною валютою визначається також діючими в країні валютними обмеженнями.

Державний апарат, що здійснює регулювання грошового обігу представлений також іншими органами державного управління економікою. Кабінет Міністрів, Міністерство економіки, Міністерство фінансів, реалізуючи свої заходи економічної та фінансової політики, теж впливають на грошовий обіг. Проте свої регулятивні дії в монетарній сфері вони повинні координувати з Центральним банком.

2.4. Суть, класифікація та основні принципи організації платіжних систем

Платіжні системи є частиною грошової системи країни, їхня роль полягає в прискоренні грошового обороту та створенні більш зручних способів оплати.

У Законі України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [125] дається таке визначення терміну «**платіжна система** – це платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів. Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією платіжної системи».

Розвиток платіжних систем в Україні характеризується нерозривним зв'язком із банківською системою, адже більшість платіжних систем, навіть не банківських, надають свої послуги кінцевим користувачам через банківські установи, що пов'язано з особливостями українського законодавства й розгалуженою мережею

банківських відділень. Це дозволяє платіжним системам охоплювати значну частину території країни.

Дана особливість характерна для більшості країн Європи, тоді як у країнах Азії значно більшу роль на ринку мають оператори мобільного зв'язку, а в США - спеціалізовані небанківські установи. В Україні діють внутрішньодержавні та міжнародні платіжні системи (рис. 2.7).

Внутрішньодержавна платіжна система – платіжна система, в якій платіжна організація є резидентом та яка здійснює свою діяльність і забезпечує проведення переказу грошей виключно в межах України. В Україні можуть створюватися внутрішньодержавні банківські та небанківські платіжні системи. До внутрішньодержавних банківських платіжних систем відносяться:

- системи міжбанківських розрахунків;
- внутрішньобанківські платіжні системи;
- системи масових платежів.

Рис. 2.7. Класифікація платіжних систем України

Система міжбанківських розрахунків призначена для переказу грошей у межах України між банками на виконання зобов'язань їх клієнтів, а також власних зобов'язань цих банків.

Внутрішньобанківська платіжна система (ВПС) – сукупність правил, організаційних заходів, програмно-технічних засобів, засобів захисту, що використовуються банком для виконання внутрішньобанківського переказу грошей, а також для взаємодії з іншими банківськими платіжними системами для забезпечення виконання міжбанківського переказу грошей філіями банку.

Внутрішньобанківська платіжна система (ВПС) створюється банком з метою забезпечення найбільш сприятливих умов для проведення переказу грошей між його підрозділами.

Система масових платежів призначена для переказу грошей за операціями, що здійснюються юридичними та фізичними особами із застосуванням платіжних інструментів.

Внутрішньодержавні небанківські платіжні системи мають право здійснювати діяльність, пов'язану із переказом, виключно після їх реєстрації в Національному банку України та отримання відповідного дозволу Національного банку України.

Міжнародна платіжна система – платіжна система, в якій платіжна організація може бути як резидентом, так і нерезидентом і яка здійснює свою діяльність на території двох і більше країн та забезпечує проведення переказу грошей з однієї країни в іншу. Так, банки, клірингові установи, а також інші установи, що надають фінансові послуги, мають право укладати договори з платіжними організаціями міжнародних платіжних систем про членство або про участь у цих системах після отримання ними відповідного дозволу Національного банку України.

В Україні представлені всі можливі види платіжних систем:

- системи термінових грошових переказів;
- карткові платіжні системи;
- міжбанківські платіжні системи;
- платіжні системи на основі електронних грошей;
- термінальні платіжні системи;
- спеціалізовані платіжні системи.

Крім того, використовуються системи віртуальних грошей і СМС-платежів, які не регулюються державними органами у зв'язку з відсутністю відповідного законодавства. Кожен вид платіжних систем має свої унікальні характеристики та сферу застосування. Сучасні тенденції вимагають обов'язкової наявності в країні системи RTGS

(англ. real-time gross settlement - валові розрахунки в реальному часі). Такі системи сприяють підвищенню ефективності національних фінансових ринків і конкурентоздатності національної економіки в умовах глобалізації, а також залученню інвестицій.

Таким чином, якщо в 1985 році лише в трьох центральних банках була введена в експлуатацію система RTGS, то станом на 2010 рік вона була впроваджена у 116 країнах світу. Також Європейський центральний банк зробив наявність систем RTGS обов'язковою умовою для країн Європейського Союзу.

Необхідність розвитку платіжних систем була очевидною з початком реорганізації банківської системи в Україні, тому в 1994 році Національний банк України першим на пострадянському просторі увів в експлуатацію міжбанківську платіжну систему, що дозволило повністю відмовитись від повільних і ненадійних поштових і телеграфних авізо. Крім того, СЕП сприяв переведенню готівки в безготівкову форму, що дозволило зміцнити ресурсну базу банків і розширити масштаби фінансування економіки.

Введена в експлуатацію в 2006 р. Система електронних платежів Національного банку України (СЕП НБУ) другого покоління відповідає вимогам, що висуваються до системно важливих платіжних систем, які були визначені у звіті робочої групи **за принципами і практичними аспектами платіжних систем** Комітету з платіжних і розрахункових систем у 2001 році (табл. 2.4). Виконання зазначених принципів є необхідною умовою успішного розвитку таких платіжних систем.

Таким чином, СЕП НБУ функціонує в унікальних для України умовах, які характеризуються відсутністю конкуренції з боку інших платіжних систем і всебічною підтримкою НБУ, який є оператором і розрахунковим банком цієї платіжної системи, що також відповідає сучасним тенденціям, оскільки міжбанківські платіжні системи займають ключове місце на ринку будь-якої країни і, як правило, контролюються центральними банками, оскільки їх надійність не повинна викликати жодних сумнівів. У свою чергу, роздрібні платіжні системи хоч і відіграють набагато меншу роль в економіці країни, яка визначається грошовим оборотом у системі, становлять не менший науковий інтерес через складнішу організаційну структуру та економічну модель, оскільки роздрібні платіжні системи обслуговують

дві різні групи клієнтів - користувачів платіжних карт, які мають прямий доступ до інфраструктури платіжної системи (а саме: банкоматів, терміналів, Інтернет-ресурсів тощо), і торговців, які приймають до оплати платіжні карти.

Роздрібні платіжні системи, на відміну від СЕП НБУ, функціонують в умовах конкуренції. Найбільш поширеними серед роздрібних платіжних систем в Україні та світі є карткові платіжні системи. Першим українським банком, який розпочав емісію платіжних карт, став Приватбанк, набувши в 1996 році членство в міжнародній платіжній системі (МПС) Visa International. Першою українською картковою платіжною системою стала Укркарт, яка була зареєстрована у 2000 році. У свою чергу, НБУ розпочав пілотний проект власної карткової платіжної системи також у 2000 році, а у 2004 році перейшов до промислової експлуатації Національної системи масових електронних платежів, яка була пізніше перейменована у ПРОСТІР.

Таблиця 2.4.

Реалізація ключових принципів для системно важливих платіжних систем в СЕП НБУ

Ключові принципи	Реалізація ключових принципів у СЕП НБУ
Система повинна мати добре обґрунтовану юридичну базу в усіх юрисдикціях	Платіжна система регулюється Законами України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» та іншими законодавчими актами України та нормативно-правовими актами НБУ. СЕП була створена НБУ та її діяльність повністю узгоджена з чинним законодавством.
Правила й процедури системи повинні давати учасникам чітке розуміння впливу системи на кожен із фінансових ризиків, яких вони зазнають через участь у ній»	Положення щодо захисту інформації та вирішення спорів між учасниками системи визначені постановою Правління НБУ від 26.11.2016 № 829 «Про затвердження нормативно-правових актів з питань інформаційної безпеки. Положення про забезпечення

Продовження таблиці 2.4.

<p>(продовження)</p>	<p>безперервного функціонування інформаційних систем Національного банку України та банків України, затверджене постановою Правління Національного банку України від 17.06.2004 № 265 (зі змінами). НБУ має право надавати банкам кредити овернайт для підтримки ліквідності банків згідно з Положенням про регулювання Національним банком України ліквідності банків України.</p>
<p>Система повинна мати чітко визначені процедури управління кредитними ризиками і ризиками ліквідності, які встановлюють відповідальність оператора та учасників системи і забезпечують належні стимули для управління ризиками та їх обмеження</p>	<p>Метод розрахунку в СЕП забезпечує мінімізацію таких ризиків. НБУ здійснює банківський нагляд, спрямований на забезпечення дотримання банками законодавства України і встановлених нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи й обмеження ризиків.</p>
<p>Система повинна забезпечувати швидкий остаточний розрахунок в дату валютування, бажано протягом дня, у крайньому разі – до кінця дня</p>	<p>СЕП належить до гібридних платіжних систем, що означає можливість здійснення розрахунків у режимі реального часу й у файловому режимі. У другому випадку розрахунок здійснюється протягом декількох годин.</p>
<p>Система з багатостороннім нетінгом повинна як мінімум забезпечувати своєчасне завершення денних розрахунків у разі неплатоспроможності учасника з найбільшим індивідуальним розрахунковим зобов'язанням</p>	<p>У СЕП використовується метод розрахунку на валовій (брутто) основі.</p>

Продовження таблиці 2.4.

<p>Активи для розрахунків переважно повинні бути вимогами до центрального банку; якщо використовуються інші активи, вони повинні нести невеликий або нульовий кредитний ризик і ризик ліквідності</p>	<p>Розрахунковим банком СЕП є НБУ. Усі розрахунки здійснюються через відкриті в НБУ кореспондентські рахунки</p>
<p>Система повинна забезпечувати високий рівень безпеки та операційної надійності та мати резервні механізми своєчасного завершення обробки платежів протягом операційного дня</p>	<p>За роки своєї експлуатації СЕП довела свою операційну надійність. Вимоги щодо забезпечення функціонування СЕП у надзвичайний період і забезпечення її безперервного функціонування визначені в положенні про забезпечення безперервного функціонування інформаційних систем Національного банку України та банків України.</p>
<p>Система повинна надавати зручні для користувачів та ефективні для економіки способи здійснення платежів</p>	<p>Мета СЕП полягає не в отриманні прибутку, а в забезпеченні ефективного функціонування банківської системи України, що дозволяє встановлювати низькі тарифи на послуги системи</p>
<p>Система повинна мати об'єктивні й публічно оголошені критерії участі, що забезпечують справедливий і відкритий доступ</p>	<p>СЕП працює за публічно опублікованими правилами, що складаються з комплексу нормативно-правових актів Національного банку України та технологічної документації.</p>
<p>Механізми управління системою повинні бути ефективними, підзвітними і прозорими</p>	<p>Управління платіжною системою здійснюється НБУ на основі чинного законодавства й публічно опублікованих нормативно-правових актів НБУ</p>

Окрім вищезазначених платіжних систем українські банки також здійснюють емісію карт МПС MasterCard. Слід відзначити, що національним платіжним системам належить незначна частка ринку платіжних карт, що пов'язано з обмеженими можливостями для використання таких карт, їх малою відомістю й ціновою політикою

платіжної організації, яка недостатньо стимулює банки до нарощування емісії їхніх платіжних карт.

На українському ринку роздрібних платіжних систем використовуються ті самі принципи їх організації, що й у розвинутих країнах світу. Очевидно, що принципи функціонування роздрібних платіжних систем мають свої особливості, зумовлені іншою, порівняно з міжбанківськими платіжними системами, організаційною структурою та бізнес-моделлю. Тому, окрім зазначених у табл. 2.4. принципів, роздрібні платіжні системи (у т. ч. карткові) для успішного розвитку повинні забезпечувати виконання ще семи принципів (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Ключові принципи та особливості їх реалізації
в роздрібних платіжних системах**

Ключові принципи	Особливості практичної реалізації ключових принципів
Конкурентоспроможність послуг	Визначається вартістю, зручністю, розповсюдженістю, безпечністю, швидкістю тощо
Захищеність платежів від зовнішнього втручання	Користувачі мають безпосередній доступ до інфраструктури платіжної системи і змогу самостійно здійснювати операції через банкомати, термінали самообслуговування й мережу Інтернет, що значно ускладнює забезпечення захисту
Територіальна й часова доступність	Визначається розповсюдженістю платіжної системи (кількістю учасників та їхніх відділень), розвитком її інфраструктури (термінали, банкомати) та способами ініціації переказу (можливість здійснення розрахунку через Інтернет, телефон тощо)
Прибутковість участі в системі	Бізнес-моделі й тарифи багатомітентних платіжних систем повинні забезпечувати прибутковість участі в системі для емітентів і еквайрів
Захист прав споживачів	Система повинна забезпечити можливість оскарження операцій у зв'язку з неотриманням товару
Миттєвий облік залишку коштів	Система з багатостороннім нетінгом повинна забезпечувати миттєвий облік коштів на рахунках клієнтів для запобігання несанкціонованого овердрафту
Конвертація валют і мінімізація валютного ризику	Система з багатостороннім нетінгом, в якій остаточний розрахунок може здійснюватись після декількох днів з моменту ініціації платежу, повинна забезпечувати конвертацію валют під час ініціювання операції

Загалом МПС Visa і MasterCard виконують вказані принципи й задовольняють потреби своїх учасників, членів і клієнтів, що підтверджується їх розповсюдженістю.

Тим не менше, процедури конвертації валют в МПС можуть бути вдосконалені. Так, у Visa і MasterCard конвертація здійснюється автоматично, без цього неможливо було б організувати прийом платіжних карт до оплати в міжнародному масштабі. Таким чином, конвертація в МПС виникає, якщо валюта операції не відповідає валюті рахунку платіжної карти і відбувається двічі. Перший раз - під час здійснення авторизації за курсом платіжної системи. Остаточна конвертація здійснюється під час списання коштів з рахунку користувача карти за курсом, установленим банком на дату списання. Тому на валютний ризик, у першу чергу, наражаються клієнти, але банки також можуть понести збитки в результаті непогашення несанкціонованого овердрафту, який може виникнути через різку зміну курсу валют.

Платіжні системи на основі електронних грошей, які також відносяться до роздрібних систем, поки що не отримали в Україні достатньої розповсюдженості через законодавчі обмеження емісії електронних грошей небанківськими установами, а також обмеження на суму електронних грошей, яка одночасно може зберігатись на електронному приладі та використовуватись суб'єктом господарювання протягом року.

Деякі законодавчі обмеження, які стосуються валютного регулювання, заважають іноземним платіжним системам на основі електронних грошей офіційно розпочати роботу в Україні, що також негативно відображається на розвитку ринку роздрібних платіжних систем. Україна характеризується добре розвинутим ринком термінових грошових переказів, який представлений великою кількістю внутрішньодержавних і міжнародних систем. Системи термінових грошових переказів є найстарішим видом платіжних систем, які відрізняються простотою використання, оскільки для здійснення й отримання переказу не потрібно відкривати банківський рахунок (окрім випадків, передбачених законодавством).

До ключових особливостей розвитку систем грошових переказів в Україні можна віднести посилення конкуренції з боку карткових платіжних систем. Найбільший внесок у посилення цієї конкуренції

зробив Приватбанк з уведенням послуги переказу коштів на платіжну карту через термінали самообслуговування. Друга особливість полягає в тому, що значна частка грошових переказів здійснюється Укрпоштою, яка завдяки розгалуженій мережі відділень успішно конкурує з системами переказів, які надають свої послуги через відділення банків.

2.5. Банківські платіжні системи та їх загальна характеристика

Банківська система електронних платежів забезпечує клієнту віддалений доступ до банківських рахунків, управління рахунками, дозволяє працювати зі всіма основними фінансовими документами і одержувати оперативну фінансову інформацію (такі програмні технології ще звать «тонкий» клієнт).

Перевагами банківських систем є:

— мобільність – клієнт має нагоду працювати в системі 24 години на добу, 7 днів в тиждень;

— виключення витрат на придбання спеціального програмного забезпечення;

— економія часу – немає необхідності приходити в банк;

— оперативне отримання інформації;

— отримання повного комплексу розрахунково-касових послуг банку, а саме:

— підготовка клієнтом платежів і відсилення їх в банк з отриманням повідомлень про ухвалення або відмову;

— отримання виписок за своїми рахунками в режимі on-line;

— отримання клієнтом з банку оперативної інформації, що його цікавить (курси валют, кредитні ставки, тарифи, види послуг і т.д.);

— передача клієнтом конфіденційної інформації довільного формату в банк;

— ведення архіву платіжних документів клієнта за довільний період часу з можливістю перегляду, друку, копіювання, отримання звітних форм.

Існують два формати систем:

1. „PC-Banking”, або „Клієнт-банк” – установка програми на комп’ютер клієнта, з якого здійснюється видалене управління рахунком (підключення через Dial-UP з’єднання напряму до серверу

банку або через Інтернет за допомогою захищених протоколів зв'язку). За допомогою, наприклад, Java-аплету «РС-Banking клієнт» може створювати, редагувати, зберігати, роздруковувати, підписувати і відправляти в банк наступні вихідні документи: Платіжне доручення, Листи. Клієнт може одержувати з банку, переглядати і роздруковувати виписки за рахунками за довільний період (в національній або іноземній валюті), а також одержувати з банку e-mail листа. Всі ці технології використовуються як в зарубіжних, так і в українських банках все рідше, як застарілі.

2. «Інтернет-Клієнт-банк» – доступ до управління рахунком з будь-якого комп'ютера (не тільки в Україні, але і у всьому світі), що має вихід в Інтернет (підключення до серверу банку через Інтернет за допомогою захищених протоколів зв'язку). Засіб зв'язку – або браузер, або програма - тонкий клієнт на флеш-карті, що надана клієнту банком, або мобільний клієнт тощо.

Для «дистанційного управління» рахунком застосовуються частіше системи клієнт-банк, відомі під більш поширеною назвою Інтернет-банк або Інтернет-банкінг.

Бажаний для клієнтів набір функцій Інтернет-банкінгу включає виписку за рахунками, переказ коштів між власними рахунками, можливість відправлення платежу у гривні та комунальні платежі. Відсутність хоча б однієї з цих базових опцій не дозволяє віднести таку систему до класу систем Інтернет-банкінгу. Решта функцій дистанційних систем залежать як від можливостей, так і від фантазії розробників банківських продуктів.

Агентство Marksw Webb Rank & Report, яке дослідило в січні-лютому 2012 року споживчі переваги клієнтів російських банків в мережі Інтернет, провело опитування клієнтів банків зі спеціально сформованих для дослідження фокус-груп. В результаті опитування з'ясувалося, що для користувачів життєво важливо мати віддалений доступ до балансу і переглядати історію транзакцій (це важливо 95% і 93% опитаних за групами). Без цієї функції послуги банків в мережі не будуть затребувані. Після того як споживачі переконуються, що їхні гроші перебувають у безпеці, вони хочуть вільно ними розпоряджатися. Перекази і можливість оплати послуг цікавить 90% і 86% опитаних. Слідом споживач розраховує на додатковий комфорт, наприклад дистанційне відкриття вкладу (21% опитаних). Перекази

коштів приватним особам на інші рахунки як послугу вважають важливою 90% опитаних споживачів.

Отже, найбільш затребувані **послуги Інтернет-банкінгу**: он-лайн баланси за рахунками; он-лайн - виписки за рахунками; повне управління депозитами; погашення кредитів; перекази всередині банку; зовнішні перекази; управління картковими рахунками; конвертація валют; оплата житлово-комунальних послуг; оплата послуг зв'язку та Інтернет.

На даний момент в Україні сервіс Інтернет-банкінгу заявлений в 49 з 176 організацій, що мають ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій. Але не всі банки в Україні мають розвинені системи Інтернет-банкінгу, рівні за функціоналом, ступенем захисту акаунту та зручністю користування. Більшість систем Інтернет-банкінгу у світі звичайно є самостійною розробкою відділів автоматизації банків, однак в Україні 23 банки із зазначених вище 49-ти не мають власної розробки системи віддаленого обслуговування клієнтів, пішовши по шляху придбання готового програмного комплексу.

Таким чином, на ринку українського Інтернет-банкінгу представлено 26 унікальних систем, близько 6 рішень вендорів (компаній-розробників) програмного забезпечення для банків і кілька систем Інтернет-платежів, з якими активно співпрацюють українські банки, сподіваючись таким чином компенсувати відсутність власної пропозиції.

Якщо розглянути пропозиції найбільших гравців банківського ринку, то з'ясується, що не всі з них намагаються закріпити своє лідерство в дистанційному обслуговуванні клієнтів. З 17 найбільших банків за розміром активів рейтингу НБУ, тільки 12 дають своїм клієнтам доступ до банківських послуг через Інтернет. Інші вважають за краще обслуговувати приватних осіб в довгих чергах відділень, або тільки частково задіють електронні канали.

Так, ВТБ Банк в якості дистанційного обслуговування пропонує «Обслуговування через банкомати» і GSM-банкінг, Укргазбанк обмежився мобільним банкінгом та e-mail-випискою по картковому рахунку. Ці послуги, безумовно, корисні, але не дають повноти можливостей Інтернет-банкінгу.

Інтернет-клієнт-банк Кредитпромбанку передбачає тільки перегляд залишку по платіжній картці, тому з подальшого розгляду він виключений. У Брокбізнесбанку, імовірно, працює iBank2 від компанії БІФІТ, однак більш детальної інформації немає на сайті банку і в службі цілодобової підтримки.

Промінвестбанк взагалі не прагне взяти участь в обслуговуванні приватних осіб через глобальну мережу. За інформацією Райффайзен Банку Аваль, скоро на світ з'явиться рішення від цієї фінансової установи, але поки власної системи немає, є лише деякі окремі функції (поповнення рахунків мобільних операторів, оплата комунальних послуг), для виконання яких банк переадресує клієнтів на сайт відомого платіжного шлюзу - партнера, платіжної системи „Портмоне” (Portmone.com). До речі, аналогічно поступає Правекс-банк і не тільки, бо система „Портмоне” заключає партнерські умови з банками і підприємствами, і їх кількість зростає, але це достоїнства тільки системи „Портмоне”.

Можливості систем Інтернет-банкінгу решти 10 з 17 найбільших банків, які пропонують повноцінні рішення представлені у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6.

Порівняння функціональних особливостей систем Інтернет-банкінгу найбільших банків України

Банк / Назва системи Інтернет-банкінгу	Погашення кредиту	Он-лайн - депозит	Оплата ком. послуг	Поповнення / зняття WebMoney	Пластикові картки	
					Замовлення нової	Блокування
Альфа-Банк „My Alfa-Bank”	+	+	+	+		
Надра	+					
ОТП Банк «OTPdirekt»	+			+		
ПУМБ online	+	+			+	+
Приватбанк «Приват24»	+	+	+	+	+	+
УкрСиббанк «Управління рахунком»	+					
Укрсоцбанк						+
Укрексімбанк	+					+
Фінанси і Кредит	+		+			

Найбільш велику різноманітність пропонує ПриватБанк. На його систему Приват24 можна орієнтуватися для порівняння систем Інтернет-банкінгу між собою.

ПриватБанк першим з українських банків реалізував повноцінну оплату комунальних послуг. Априорі, багато українських банків включають комунальні платежі в опис своїх веб-рішень. Але на практиці під можливістю оплати послуг комунальних служб ховається стандартна форма платіжного доручення, в яку можна вбити потрібні реквізити і суми. Однак такий підхід - зовсім не те, чого очікують клієнти. А очікують вони можливостей введення і зберігання показань лічильників, автоматичного розрахунку суми на підставі показань лічильників і поточних тарифів комунальних служб, відображення поточної заборгованості.

Повноцінний сервіс оплати послуг різних комунальних установ, хоча і не для будь-якого клієнта (за регіонами і власним емітентам) реалізували, таким чином, ПриватБанк, Ощадбанк, Альфа-Банк, заявлена ця послуга також в банках «Фінанси та Кредит» і ПУМБ.

Зручність дистанційного обслуговування полягає у відсутності необхідності відвідувати відділення банку, то основний інтерес представляє он-лайн-проекція стандартних банківських операцій: погашення кредиту, відкриття депозиту, замовлення нової пластикової карти, блокування скомпрометованої карти. Погасити заборгованість по займу дозволяють системи всіх банків з десятки лідерів, за винятком Укрсоцбанку. Депозити в режимі он-лайн дозволяють відкривати Приват24, My AlfaBank і ПУМБ. Замовити карту з Інтернет-банкінгу дозволяють тільки ПриватБанк, ПУМБ. А ось заблокувати свою картку можна ще й в Укрсоцбанку, і в Укрексімбанку.

Нині ряд банків не зупиняється на стандартному наборі послуг, беручи до уваги специфіку мережі і потреби клієнтів. Було б логічним поповнювати гарантії електронних валют безпосередньо з веб-інтерфейсу он-лайн-банкінгу. Піонерами в галузі співробітництва з електронними грошима стали ПриватБанк, Альфа-банк і ОТП Банк, реалізувавши підтримку WebMoney.

Інші можливості представлені тільки в Приват24, як, наприклад, покупка і продаж безготівкового золота. Інтернет-банк Приват24 призначений для управління реальними банківськими рахунками через

мережу Інтернет. Дана система надає своїм користувачам комплекс банківських послуг в режимі реального часу з будь-якої точки земної кулі, що має вхід в Інтернет, 7 днів в тиждень, 24 години в добу.

Система електронних платежів Приват24 дозволяє виконувати операції по здійсненню:

- внутрішньобанківських і міжбанківських платежів на рахунки фізичних і юридичних осіб;

- грошових переказів між своїми рахунками, рахунками Приватбанку, рахунками в будь-якому банку України, на рахунок в будь-якому банку миру;

- переказ на карту Visa в будь-якому банку миру;

- оплата кредитів;

- оплата постійно діючих платежів;

- миттєвого відкриття поточних рахунків, депозитів в національній і іноземній валюті;

- контролю залишків на своїх рахунках, отримання виписувань по них;

- валютообмінних операцій;

- конвертації валюти при перерахуванні коштів з використанням пластикових карт;

- замовлення пластикової карти з подальшим отриманням її в наперед вибраному відділенні банку;

- придбання prepaid-ваучерів оплати послуг операторів мобільного зв'язку, вільне поповнення мобільних рахунків;

- оплати комунальних платежів;

- оплати послуг різних підприємств;

- страхування;

- отримання кредитної історії;

- бронювання білетів, готелів і т.п.

Більш того, після підключення клієнту автоматично відкривається 3 поточні рахунки, які можна поповнити готівкою в банківському відділенні, поштовим переказом або з карти.

Приватбанк став першим банком на Україні, який запропонував своїм клієнтам простий спосіб використання перспектив Інтернет - банкінгу.

Точками доступу з корпоративного сайту ПриватБанку в систему «Приват24» є як розділ у навігаційній панелі сайту «Інтернет – банк»,

так і пряме запрошення до входження в систему у лівому верхньому кутку першої сторінки. Для приватних і корпоративних клієнтів „Приват24” дещо відрізняється як за методом аутентифікації, так і за набором функцій. Якщо увійти в систему бажає приватна особа, аутентифікація являє собою метод «пароль + одноразові смс-паролі». Тобто зареєстрована приватна особа повинна ввести у поля запрошення свій логін (яким в системі є номер мобільного телефону), постійний пароль, та після цього отримати SMS з одноразовим SMS – паролем для остаточної аутентифікації.

Система безпеки роботи в Приват24 зводиться на одноразових кодах доступу. Цей спосіб аутентифікації користувача в системі Інтернет-банкінгу є найпоширенішим в пропозиціях українських банків. При такій системі кожна операція, яку ви скоюєте он-лайн, повинна бути підтверджена одноразовим паролем, який ви отримаєте в SMS-повідомленні на ваш мобільний телефон (на той, який «прив’язаний» до номера рахунку як логін).

Така система має ряд переваг. По-перше, вона достатньо проста у використуванні – не потрібне спеціальне устаткування, а процедура підтвердження операції займає всього пару хвилин. По-друге, вона дозволяє захистити обліковий запис клієнта від використання зловмисниками. Навіть якщо шахраям стане відомий логін і пароль для входу в систему, вони не отримають доступ до грошей, а клієнт дізнається про спробу провести несанкціоновану операцію із СМС-повідомлення. Окрім цього, немає необхідності берегти список одноразових паролів, а значить, його неможливо втратити, і його не вкрадуть.

Однак, **недоліки теж є.** По-перше, існує можливість того, що робоче місце клієнта посяде зловмисник, до того ж той, що заволодів мобільним телефоном клієнта. При умові, що клієнт зберігає звичайні паролі в браузері, зловмисник отримає повний доступ до облікової записи клієнта.

По-друге, якщо клієнт виїхав за кордон, отримання SMS у роумінгу дуже ускладнює процес доступу, причому проблеми можуть виникнути як з оплатою, так і технічного характеру.

По-третє, якщо клієнт знаходиться в екранованому приміщенні, де не можуть бути прийняті SMS, можливість доступу також зникає.

Враховуючи те, що електронні документи на переказ, розрахункові документи та документи за операціями із застосуванням електронних платіжних засобів можуть містити інформацію, що є банківською таємницею або є інформацією з обмеженим доступом, яка, у свою чергу, під час їх передавання засобами телекомунікаційного зв'язку потребує відповідного захисту від несанкціонованого доступу (доступу до інформації осіб, які не мають на це прав або повноважень); несанкціонованих змін інформації (внесення змін або часткового чи повного знищення інформації особами, які не мають на це права або повноважень); несанкціонованих операцій з компонентами платіжних систем (використання або внесення змін до компонентів платіжної системи протягом її функціонування особами, які не мають на це права або повноважень), актуального значення набувають питання захисту інформації при проведенні переказу. Системи безпеки Інтернет-банкінгу, що використовуються найбільшими українськими банками, представлені в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Системи безпеки Інтернет-банкінгу, що використовуються найбільшими українськими банками

Банк	Яка система безпеки використовується	Додатково
ПриватБанк	Одноразові смс-паролі	Історія невдалих спроб підключень, віртуальна клавіатура, обмеження тривалості сесії
Укрексімбанк	Одноразові паролі (використовується USB-генератор)	ЕЦП
УкрСіббанк	Зовнішній електронний ключ	ЕЦП
Укрсоцбанк	Одноразові паролі (отримуються в банкоматі банку)	код PIN2, надається одночасно з картою
Альфа-Банк	Одноразові смс-паролі	...
ОТП Банк	Одноразові паролі (використовується USB-генератор)	...
Фінанси і Кредит	Одноразові смс-паролі	ЕЦП
ПУМБ	Одноразові смс-паролі	...
Сведбанк	Одноразові смс-паролі	Віртуальна клавіатура

Південний	Зовнішній електронний ключ	ЕЦП
Сбербанк Росії	Одноразові смс-паролі	ЕЦП
Universal Bank	Особистий цифровий сертифікат	Можна замовити смарт-карту для зберігання особистого сертифікату

Система такого захисту повинна забезпечувати безперервний захист інформації щодо переказу коштів на всіх етапах її формування, обробки, передачі та зберігання.

2.6. Платіжні системи в Інтернеті. Електронні гроші. Криптовалюти

Електронні гроші (e-money, e-cash) – це послідовності чисел, або файли, які відіграють роль грошей і розміщуються на електронних носіях. Виділяють два типи систем на основі електронних грошей:

— системи, що використовують цифрові гроші, які зберігаються у вигляді файлів на комп'ютері власника, – так званий «PC-варіант» електронних грошей;

— системи, що використовують цифрові гроші, які зберігаються на smart-карті.

Електронна платіжна система – це автоматизована інформаційна система, призначена для проведення розрахунків в Internet між фінансовими, комерційними, виробничими, урядовими організаціями, а також окремими користувачами.

Найвідомішою міжнародною електронною платіжною системою для розрахунків в мережі Інтернет є *PayPal*. PayPal функціонує з 2000 року. Компанія тісно співпрацює з найбільшим світі інтернет-аукціоном *eBay*, оскільки останній є власником даної платіжної системи. Дана електронна платіжна система характеризується високими ступенями захищеності від різного роду шахрайств. На сьогодні система працює в 203 країнах світу, оперує 26-ма світовими валютами, число її користувачів наближається до 140 млн.

В Україні та інших пострадянських державах PayPal ще не отримала широкого розповсюдження, поступаючись російським

платіжним системам (оскільки тут відсутні широкі можливості для поповнення, а особливо — виведення коштів). Тим не менш, вона поступово розвивається і у нас. Основна валюта системи PayPal — долар США.

2. E-gold. Платіжна система, де емітуються електронні гроші переважно в золото, а також в інші дорогоцінні метали. Система e-gold протягом останніх років стала популярною серед інтернет шахраїв і фінансових пірамід, активно застосовується в діяльності інтернет казино і різних віртуальних ігор на гроші. В останні роки e-gold переживає не найкращі часи: її засновник був заарештований, а транзакції періодично блокувалися.

3. Perfect Money. Електронна платіжна система, створена в 2007 році, працює переважно з євро, долларом і золотом. Також прославилася використанням у багатьох хайпах і фінансових пірамідах, тим не менш, є досить популярною в світових розрахунках між приватними особами та представниками бізнесу, активно використовується для оплати товарів та послуг в інтернеті.

Можна відзначити і деякі інші електронні платіжні системи світу: AlertPay, Google Wallet, Moneybookers, Elios Gold, e-Bullion, ePayService і т.д.

Основні електронні платіжні системи України :

1. WebMoney (ВебМані). Безумовний лідер серед платіжних систем не тільки України, але й інших країн СНД, також має певний обіг по всьому світу, хоча, наприклад, у Німеччині діяльність WebMoney заборонена законодавством. Юридично WebMoney Transfer не є платіжною системою, оскільки емітує не електронні гроші, а так звані «Титульні знаки», за допомогою яких здійснюється передача грошових прав. Сама компанія створена в 1998 році і декларує свою діяльність як «міжнародна система розрахунків і середовище для ведення мережевого бізнесу». На сьогоднішній день в системі WebMoney налічується близько 25 мільйонів учасників, при цьому гаранті ВебМані використовують близько 35% користувачів Рунету. Всього система використовує близько десятка електронних валют (у тому числі спеціальні кредитні валюти), серед яких еквіваленти валют країн СНД, світових валют долара і євро, а також золота.

2. Яндекс Деньги. Друга за популярністю система електронних платежів України, заснована в 2002 році як один із структурних

підрозділів найбільшої російської пошукової системи Яндекс. Для розрахунків Яндекс Деньги використовують електронний еквівалент російського рубля. Система призначена для забезпечення інтернет бізнесу та електронної комерції переважно на території РФ, хоча і в нас використовується дуже часто.

3. Qiwi. Теж досить популярна електронна платіжна система, хоча, звичайно, в порівнянні з першими двома, вона програє. Електронні гроші Qiwi з'явилися в 2007 році і використовуються як засіб не тільки електронних, а й безготівкових розрахунків (з використанням картки Visa). Крім України, система QIWI функціонує ще в 7 країнах, серед яких Росія, Білорусь, Казахстан, Молдова, США та інші.

Інші основні електронні платіжні системи — RBK Money, Єдиний гаманець, Z-Payment, PayCash, ICQ Money, Також в Україні створена своя платіжна система Інтернет-Гроші, а в Білорусі -EasyPay. Але за популярністю і обсягами платежів вони поки що істотно поступаються вищеназваним.

Криптовалюта (від англ. *Cryptocurrency*) — вид цифрової валюти, емісія та облік якої засновані на асиметричному шифруванні і застосуванні різних криптографічних методів захисту, таких як Proof-of-work та/або Proof-of-stake. Функціонування системи відбувається децентралізовано в розподіленій комп'ютерній мережі.

Криптовалюта – це цифрові монети, захищені від підробки, які можна зберігати в електронних гаманцях і переводити між гаманцями. Але у криптовалюти відсутній емісійний центр і кожен криптогаманець є банком. Тобто, кожен бажаючий може створювати таку валюту, встановивши вдома потужний комп'ютер.

Найвідомішою і найпоширенішою криптовалютою на сьогодні є Bitcoin. Криптовалюта нічим не забезпечена і існує чисто на довірі користувачів.

Основна перевага, яке приваблює користувачів Bitcoin, це анонімність. Але будь-яка держава хоче отримувати доступ (наприклад, за рішенням суду) до персональних даних, щоб протидіяти злочинності. На сьогодні є випадки використання криптовалюти для оплати наркотиків, терористичних актів, вбивств на замовлення і такі факти виступають проти поширення таких систем платежів.

Bitcoin – це, власне, перша і найвідоміша з безлічі інших віртуальних валют. З'явилася вона у 2009 році, творцем вважається

Сатоші Накамото. Головна її перевага – неможливість підробки, позаяк одна монета – це набір даних, ретельно захищений від злону і копіювання за допомогою різних криптографічних (шифрувальних) методів захисту. Тому біткойн називають криптовалютою.

Окрім біткойна, існує безліч інших цифрових валют, які відрізняються за способом криптографії, тобто власного унікального шифрування даних. Найпопулярніші з них – Ethereum вартістю близько 300, Dash – близько 200, Bitcoin Cash – близько 300, Litecoin – близько 45 доларів США.

Кількість криптовалюти обмежена – загалом випустити або видобути можливо 21 мільйон біткойнів, зараз у світі на сьогодні уже існує близько 16,5 мільйонів. Завдяки цим особливостям ціна біткойна зростає, особливо стрімке зростання криптовалюта демонструє з початку 2017 року.

Майнінг – це механізм створення біткойна, який справді можна порівняти з видобуванням золота, яким підкріплені нинішні грошові валюти. Якщо для створення перших біткойнів достатньо було звичайного комп'ютера, надалі постійно зростала необхідність збільшити потужність системи за рахунок коштовного комп'ютерного устаткування. Саме тому процес отримав назву «майнінг» (англійською «mining» – видобуток корисних копалин), а програмістів-добувачів стали називати «майнерами».

Поява і стрімке зростання популярності біткойна сприяли й розповсюдженню технології, на якій, власне, побудована та функціонує система криптовалюти. Спосіб зберігання даних або цифровий реєстр будь-яких операцій, упорядкованих у блоки за ланцюговим принципом, отримав назву Blockchain (англійською «block» – блок, «chain» – ланцюг). Саме завдяки технології «блокчейну» забезпечуються основні принципи біткойна: прозорість, анонімність, децентралізація, швидкість, захищеність та гарантія.

Питання для самоконтролю

1. Що таке грошовий оборот і з чого він складається?
2. Що є вихідним та кінцевим пунктом руху грошей на макроекономічному рівні?
3. Що являє собою грошова маса та способи її регулювання?

4. В чому полягає сутність закону грошового обігу?
5. Яка структура сукупного грошового обігу в залежності від форми грошей?
6. Охарактеризуйте основні види грошових потоків та їх взаємозв'язок.
7. Дайте визначення грошовим агрегатам як показникам грошової маси.
8. Як визначається швидкість обігу грошей, які фактори впливають на швидкість обігу грошей?
9. В чому полягають переваги безготівкового грошового обороту порівняно з готівковим?
10. Які визначення платіжної системи Ви знаєте?
11. Що таке криптовалюта?. Назвіть її особливості та характерні риси.

Тестові завдання для перевірки знань

1. Грошовий оборот - це:

- а) процес безперервного руху засобів платежу в країні;
- б) створення готівкових грошей;
- в) створення безготівкових грошей;
- г) кругообіг сукупного індивідуального капіталу.

2. Не може бути помилковим з наведених виразів:

а) $M_2 = M_3 + M_1$;	б) $M_2 < M_1$;
в) $M_0 > M_1 + M_2$;	г) $M_3 > M_2$.

3. Грошовий агрегат M_1 визначається за формулою:

а) M_0 +поточні рахунки;	б) M_2 -строкові депозити;
в) M_0 +строкові депозити;	г) жодної правильної відповіді.

4. Вирішальне значення для нормального функціонування грошового обороту й всієї економічної системи є:

- а) державних закупівель та чистих податків;
- б) чистого експорту та чистого імпорту;
- в) балансування потоків національного продукту та національного доходу;

г) заощаджень та інвестицій.

5. Збільшення швидкості обігу грошей при тій же грошовій і товарній масі призведе до:

- а) збільшення грошових надходжень до НБУ;
- б) зростання цін;
- в) збільшення валютних надходжень до НБУ;
- г) підвищення ставки позикового проценту.

6. Дотримання пріоритету банком у виконанні розрахункових документів при надходженні кількох розрахункових документів:

- а) платіжне доручення за поставку товарів;
- б) платіжна вимога на підставі судового рішення;
- в) платіжна вимога-доручення за відвантажені товарно-матеріальні цінності;
- г) жодної правильної відповіді.

7. Прямі безготівкові розрахунки - це:

- а) розрахунки, пов'язані з кредитною системою;
- б) розрахунки, які здійснюються в межах одного населеного пункту;
- в) розрахунки, що здійснюються безпосередньо між постачальниками;
- г) розрахунки, які забезпечують гарантію платежу за рахунок депонування коштів.

8. З наведеного нижче переліку визначити поняття, що характеризують сутність платіжної системи:

- а) система грошових розрахунків, які проводяться без участі банків;
- б) система механізмів, котрі служать для переказу грошових коштів між суб'єктами господарювання, для розрахунку за платіжними зобов'язаннями, що виникають між ними;
- в) система грошових розрахунків, які проводяться перерахуванням банком певної суми з рахунку платника на рахунок одержувача або заліком взаємних вимог підприємств;

г) це сукупність визначених законом платіжних інструментів, норм, правил, а також механізмів та процедур їх застосування всіма суб'єктами грошового обороту.

9. З наведеного нижче переліку визначити обов'язкову функцію, що має виконувати платіжна система:

- а) мобілізація грошових коштів на вклади від клієнтів;
- б) проведення переказу грошей;
- в) надання клієнтам кредитів і створення нових платіжних засобів;
- г) здійснення розрахунково-касового обслуговування клієнтів.

10. З наведеного нижче переліку визначити, що виконують платіжні системи:

- а) переказ інформації; б) кредитування суб'єктів економіки;
- в) переказ грошей; г) випуск цінних паперів.

Питання для обговорення:

1. Система переказу грошових коштів і цінних паперів Федеральної резервної системи США Фед Уайр (Fedwire).
2. Система "Інтернет-банкінг".
3. Проблеми організації грошового обігу в Україні.
4. Доларизація економіки як негативний чинник розвитку.
5. Фактори впливу на швидкість обігу грошей в економіці та їх вплив на макроекономічні процеси.
6. Чи замінять криптовалюти фіатні гроші в майбутньому?

РОЗДІЛ 2 ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

ТЕМА 3. СУТНІСТЬ, ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ТА ФУНКЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

- 3.1. Історичні витоки становлення та розвитку банківських систем*
- 3.2. Сутність банківської системи та її інституціональна структура*
- 3.3. Складові елементи банківської системи України*
- 3.4. Банківські об'єднання та особливості їх створення в Україні*
- 3.5. Роль банківської системи в економічному розвитку країни*

3.1. Історичні витоки становлення та розвитку банківських систем

Сучасний стан банківської справи є результатом попереднього розвитку цивілізацій та націй. У різні історичні періоди банківська діяльність набувала різних форм, а виникнення та розширення банківських операцій, послуг та продуктів відбувалось поступово, відповідно до еволюції грошово-кредитних відносин. Історія розвитку банківської справи тісно пов'язана з історією діяльності банків та виникненням грошей.

Достовірні відомості щодо виникнення перших банківських установ та характер здійснюваних ними позичкових операцій відсутні. Однак історичні дані свідчать, що перші банківські операції з обміну грошей існували ще за дві тисячі років до нашої ери у Стародавній Греції (IV ст. до н. е.), у Стародавньому Вавилоні (VI ст. до н. е.), у Стародавніх Єгипті та Римі. Слово "банк" походить від італійського "banco" й означає "конторка", "лава", "стіл", за яким здійснювався обмін грошей. Французьке слово "bancue" означає "скриня", тобто вказує на функцію збереження чогось цінного. На багатьох мовах світу слово "банк" завдяки його єдиним кореням має аналогічне значення: bank (англ., нім.), banco (італ., ісп.), bangue (фр.). Вже в XII ст. в Генуї банкірами (banceri) називали міняйл.

Умовно зародження та розвиток банківської діяльності можна поділити на чотири основних етапи: I етап – від античності до виникнення Венеціанського банку; II етап – з 1157 року до заснування Англійського банку в 1694 році; III етап – з 1694 року до кінця XVIII ст.; IV етап – з початку XIX ст. до теперішнього часу (табл.3.1).

Таблиця 3.1.

Загальна характеристика етапів становлення банківської системи

Етапи	Історичний період	Характеристика етапу
I етап	від античності до виникнення Венеціанського банку	I-й підхід: "банк" розглядається як кредитна установа, причиною появи якої була потреба в кредитуванні та регулюванні грошових відносин. II-й підхід: банк як особливий вид підприємницької діяльності виник не внаслідок розвитку товарно-грошових відносин на ранніх етапах товарного господарства, а тільки за необхідності формування мережі спеціальних закладів, які б могли регулювати грошовий обіг та здійснювати кредитні операції.
II етап	з 1157 року до заснування Англійського банку в 1694 році	Розвиток виробництва і торгівлі у середні віки зумовив відродження банківської справи. У Європі були тільки жиробанками, які створювалися в основному для проведення розрахунків та надійного зберігання коштів
III етап	з 1694 року до кінця XVIII ст.	внаслідок поширення грошового обігу відбулося розширення банківських операцій, виникнення спеціалізованих банків, а також спеціального виду товару у вигляді документальних прав на матеріальні товари й іншу власність.
IV етап	з початку XIX ст. до теперішнього часу	створення центральних банків та подальше розширення функцій банків

Як показано у таблиці, **на першому етапі** розвитку банківської справи виділяють два підходи щодо періоду виникнення перших банків. Прототипами спеціалістів банківської справи у Стародавньому Римі були менсарії (приймали на зберігання вклади), нумуларії (здійснювали операції, які полягали у купівлі та продажу монет, їх

розміні, видачі малих кредитів та залученню малих вкладів) та аргентарії (перетворювали вклади приватних осіб у позики).

Першою формою банківської діяльності стало лихварство яке виникло через те, що одні особи мали в користуванні певні лишки грошей, а інші потребували їх для оплати своїх видатків. Лихварі залучали кошти громадян для того, щоб їх тимчасово надавати іншим громадянам, торгівельним і ремісничим об'єднанням під проценти. Саме лихварям банки повинні завдячувати появою депозитних, кредитних і розрахункових (з обслуговування вкладників) операцій. Розрахунки за цими операціями здійснювались за допомогою так званого трансферту, тобто перенесення грошових коштів з однієї таблиці (рахунка) на іншу. Кожен вкладник мав свою таблицю із зазначенням його імені. Трансфертна система віднайшла подальший розвиток у перших банках, які виникли в XIV – XV ст.

Перші банки виникли в окремих італійських містах (Венеції, Генуї), що пов'язане з тим, що територія Італії в X ст. знаходилась на перехресті торгівельних шляхів, через які європейські держави мали можливість підтримувати зв'язок із різними частинами світу, тобто територія була центром світової торгівлі. У ролі мінняйл виступали представники грошово-торгового капіталу, які приймали грошові вклади від купців і спеціалізувалися на обміні грошей різних міст та країн. З часом мінняйли почали використовувати ці вклади, а також власні кошти для видачі позик і отримання відсотків, що означало перетворення мінняйл у банкірів. Перші банки в сучасному розумінні виникли в Європі. Найдавнішим вважається Венеціанський банк, який засновано в 1157 році.

Установи, що виконували первинні функції банків, існували в Єгипті з 2700 року до н. е. Збірник законів царя Хамурапі (1704 – 1662 рр. до н. е.) та документи із Ассирії та Вавилонії свідчать про те, що вже на той час існували так звані чеки і векселі, а форми зберігання коштів і кредитні операції регулювались законами. Функцію банків у той час виконували храми, оскільки вони були найбільш безпечними для зберігання грошей і товарів, якими надавалися позички. Наприклад, у рабовласницькій Греції храми відігравали основну роль як місце для зберігання грошей. Давньогрецькі храми (Дельфійський, Делоський, Самоський та інші) одночасно були і своєрідними банківськими установами.

Згадування про перші позикові операції належать до VI ст. до н. е. У Стародавньому Вавилоні і Стародавній Греції практикувалася вкладна операція: приймання внесків і сплата за ними відсотків (ставка доходила до 36%). У V ст. до н. е. у Римі видавались процентні позички або під заставу майна, або без неї у грошовому еквіваленті.

У IV ст. до н. е. в Афінах конкурентами храмів стають трапезиди. Ця назва походить від грец. трапеза, що означає стіл, на якому міняйли проводили свої операції. Крім обмінних операцій, міняйли займалися зберіганням грошей та видачею кредитів. Різноманітність банківських операцій призвела до спеціалізації трапезидів. Наприклад, існували аргираймоси, які займалися міняльною справою, і довейстаї, які видавали не тільки лихварські позики, але і промислові, здійснювали довгострокові інвестиції у промислові підприємства, за що одержували певні відсотки. В подальшому ці функції перебрали на себе банки.

Банки в містах Греції, як правило, знаходились у торговельних кварталах; наприклад, в Афінах – в Агорі чи в Шреї, тоді як у Делосі, Кізіку та Ефесі банкіри мали свої власні будівлі. Необхідне для банкіра обладнання включало стіл, захищений від дощу та сонця тентом, під яким стояв банкір чи його працівник; стіл був обладнаний усім необхідним для здійснення платіжних та обмінних операцій. Банкіри також мали зразкову пробу металів та пробний камінь (щоб перевіряти срібло чи золото) для визначення золотого чи срібного вмісту монет і абак (рахівницю) – предмет для підрахунків, що використовувався греками з III ст. до н. е. Якщо клієнти віддавали на зберігання свої вільні гроші в банк, то їм уже не потрібно було особисто сплачувати ту чи іншу суму, всі платежі за них виконував банкір, у якого знаходився внесок і таблиця (рахунок) з ім'ям вкладника. Грошові кошти з таблиці одного вкладника переносились в таблицю іншого. Так утворилися найпростіші безготівкові розрахунки. Для полегшення розрахунків стародавні банки випускали навіть банківські квитки (hudu – «гуду») що були в обігу паралельно з повноцінними грішми.

Таким чином, на **першому етапі розвитку банківської справи, найважливішою функцією банків було посередництво в кредиті**, необхідність якого обумовлювалася тим, що безпосереднє надання вільних грошових капіталів у позику їх власниками промисловим і торговим підприємцям відповідно наштовхувалося на низку перешкод: 1) попит на кредити не збігався з розмірами грошового капіталу, що

пропонувалися в позику, тобто існувала недостатність капіталу для позик; 2) час повернення грошових капіталів, узятих у позику в позикових підприємств, закономірно не збігався з терміном вивільнення капіталів, що не могло задовольнити позичальників. 3) відмітною рисою того часу була загальна непоінформованість власників грошового капіталу про кредитоспроможність позичальників.

Розвиток банківської справи у стародавньому світі мав стихійний характер і залежав від розвитку рівня торгівлі й ремесел, а також від стабільності й миру. У час воєнних дій діяльність банківських установ згорталась, відсотки зростали, а видавання нових кредитів було припинено. Із занепадом Римської імперії занепали і банківські ремесла.

Другий етап розвитку банківської системи позначився відродженням банківської справи. Найкрупнішими банкірами того часу були тамплієри. Вони представляли собою релігійну і військову організацію, в якій фінансові операції були побічною діяльністю. Гроші, віддані тамплієрам під заставу, не об'єднувалися в загальний фонд і не розміщувалися в інші операції, а залишалися в особистих сховищах власників та були доступні лише за їх згоди. Тамплієри були монопольними фінансистами хрестоносців. Вони сприйняли і ґрунтовно переробили теорію обміну, створену стародавніми греками, яку після розпаду Римської імперії успадкувала Європа.

Завдяки тамплієрам банківська справа була вдосконалена в частині подвійного запису, тобто зазначалися одночасно джерела коштів і напрям їх використання. Орден розробив систему збору, надійного зберігання і переправлення великих грошових сум грошей та інших цінностей із заходу на схід. Розвиток виробництва і торгівлі у середні віки зумовив відродження банківської справи. Поступове зростання економіки європейських держав, посилення влади і впливу католицької церкви на державну політику, розвиток науки, поява нових технологій сприяли підвищенню ділової активності та розширенню торгівлі. Це зумовило появу жиробанків, що дало змогу значно розширити систему проведення безготівкових розрахунків між її клієнтами. Жиророзрахунок широко застосовується і в наш час як система безготівкових розрахунків і як різновид безготівкових розрахункових операцій, пов'язаних з переказом коштів з одного

банківського рахунка на інший, здебільшого в межах одного банку або єдиної банківської системи.

Використання системи жиророзрахунків у момент її створення дало змогу клієнтам одержати певні переваги: зберігати активи в золоті чи інших металах (уникаючи їх природного зношування, пов'язаного з обігом), проводити розрахунок шляхом переказу на банк і одержувати плату від своїх контрагентів у повновагомих монетах за гарантування якості грошей банком. Переваги використання паперових платіжних засобів у вигляді переказів жиробанків зумовили швидке зростання популярності банківських грошей і згодом появу банкнот – банківських цінних паперів. Перші громадські банки з'явилися в Італії.

У 1156 році у Венеції утворився жиробанк "Монтеньєва" – громадська установа, куди вносилися податки і де проводилися окремі банківські операції. У 1407 році банк Святого Георгія був створений шляхом злиття дрібних банків і знаходився під заступництвом Генуї. На жиробанк цей банк був перетворений тільки в 1675 році. У 1587 році у Венеції після краху великого приватного банку Пізани був відкритий державний жиробанк з назвою "Banco di Rialto". У 1609 році уряд Голландії внаслідок зловживань місцевих банкірів заснував Амстердамський банк під гарантію міста. У 1619 році Гамбург за прикладом Амстердама з тих же причин заснував під гарантію міста жиробанк, який проіснував до 1812 року. Основними операціями, які виконували ці банки, були операції зі зберігання коштів та розрахункові операції.

Отже, на цьому етапі розвитку банківської справи банки у Європі були тільки **жиробанками, які створювалися в основному для проведення розрахунків та надійного зберігання коштів.** Безпосередніми попередниками сучасних банкнот були білети, які випускали в обіг німецькі золотих справ майстри в середині XVII ст., як посвідчення про прийняття внесків у золоті чи інших дорогоцінних металах. Таке посвідчення, або "зобов'язання золотоковалів", було безстроковим борговим зобов'язанням встановленої форми, що давало його пред'явникові безумовне право вимагати в будь-кого з членів цеху золотоковалів зазначену в зобов'язанні суму грошей у будь-який час. Ці боргові зобов'язання вільно переходили з рук у руки і слугували еквівалентом золотих монет, а їх використання давало змогу

накопичувати золото і здійснювалося з метою не лише припинення природного зношування золотих монет в обігу, а й запобігання втраті цінностей у разі аварії на кораблі й за інших аналогічних обставин.

Для підтримки стійкого обігу своїх боргових зобов'язань золотоковаліям необхідно було тримати в резерві лише певну частину отриманих цінностей у вигляді золотих монет для задоволення поточних вимог власників банкнот. Майже одночасно той самий цех золотоковалів увів в європейську торгову практику прототип чекового обігу, тобто надав можливість випускати в обіг письмові платіжні накази на вклади. Банківські білети вперше з'явилися 1661 року в касах Стокгольмського банку, але досить швидко були вилучені з використання.

Отже, можна зробити висновок про те, що **банки не виникали раптово до конкретної історичної дати, а еволюціонували разом з розвитком грошового обігу**, починаючи з первинних форм, які не були схожі на майбутні розвинені форми банківських установ, але зберігали їх суттєві риси.

Третій етап розвитку банківської системи пов'язаний зі створенням Англійського банку, який з 1694 року почав забезпечувати постійний обіг банкнот та ввійшов до історії як перший стабільно функціонуючий банк у Європі. Банк Англії був створений для вирішення урядових фінансових проблем. Його статутний капітал був вилучений державою, внаслідок чого були випущені банківські квитки. Банк розплачувався цими квитками, мав право торгувати золотом, дисконтувати векселі. З'явилося заставне право, тобто банк надавав позики під заставу майна з умовою його відчуження при неповерненні кредиту.

Крім того, йому було дозволено приймати внески для поповнення свого капіталу і виплачувати по них відсотки. Поступово виникають спеціалізовані банки: у Шотландії – Королівський (1695 рік), Банк Британської компанії для торгівлі полотном (1706 рік), Віденський банк (1703 рік), Пруський банк для морської торгівлі (1767 рік), Паризька облікова каса (1776 рік), Петербурзький банк (1780 рік). У цих банках з'являється новий спосіб розрахунків: перенесення коштів з рахунку на рахунок за допомогою чекового обігу. Також набули значного поширення та подальшого розвитку депозитні операції.

Значну частину довірених банкам грошей, вони могли пускати в подальший обіг шляхом обліку векселів і видачі позик, що змінило характер вкладних операцій та самих банків – вони перетворилися на депозитні банки. Польсько-литовська держава, а згодом і Річ Посполита не мали банківської системи в сучасному розумінні цього слова. Але кредитні відносини, які були необхідним підґрунтям розвитку економіки, в XIV – XV ст. на досить високому рівні розвитку. Окремо існувало християнське та єврейське банківництво. У XVI ст. у Польщі паралельно з економікою розвивався й централізований кредит. Ломбардні операції здійснювали переважно єврейські фінансисти, яким найчастіше доводилося мати справу з християнським населенням. У XVII ст. існували установи, де укладали кредитні угоди.

Кредитні відносини на польських землях у XVII ст. були децентралізованими. Водночас у сільській місцевості, де позичкові каси забезпечували потреби громади в грошах, вони розвивались досить активно. У містах великими капіталами оперували загальні банки, створені європейською спільнотою. XVII ст. стало періодом концентрації банківських капіталів у Польщі та їх проникнення в міжнародну економіку. У Київській Русі також існували досить розвинені кредитні відносини, які охоплювали вітчизняних та іноземних купців і державну скарбницю.

Таким чином, на третьому етапі розвитку банківської системи внаслідок поширення грошового обігу відбулося розширення банківських операцій, виникнення спеціалізованих банків, а також спеціального виду товару у вигляді документальних прав на матеріальні товари й іншу власність. Услід за грошима **в обіг увійшли боргові розписки й вимоги, а також інші різновиди зобов'язань і цінних паперів** – титули власності, комерційні й казначейські векселі, облігації, акції тощо.

Четвертий етап розвитку банківської системи розпочався з XIX ст. й триває до теперішнього часу. Його основною характеристикою є створення центральних банків та подальше розширення функцій банків. У більшості західних країн функції центральних банків були закріплені за певними банками із середини XIX – початку XX ст. (банк Франції став єдиним емісійним центральним у 1848 році; Рейхсбанк (Німеччина) і Банк Іспанії – з 1874 року, ФРС США – з 1913 року).

Також виникали і спеціалізовані банки: іпотечні (під заставу нерухомості), народні, які обслуговували населення, ремісничі – для ремісників. Функціонували також позичкові каси, які видавали кредити. У 1848 році у Пруссії з'явилися ломбарди, які стали дуже популярними і швидко розповсюдилися в інших країнах. У XIX ст. у Європі та Північній Америці існувало немало банків.

Крім того, у деяких країнах починають формуватися повноцінні банківські системи, до яких входили центральні банки, універсальні та спеціалізовані банки. На четвертому етапі розвитку банківської системи конкуренція серед банків призвела до універсалізації банків, у процесі якої депозитні операції все більше переплітаються з чековими і переказами, розширюються депозитні і кредитні операції, з'являються нові види банківських операцій.

Так, у 1877 році були запроваджені лізингові операції, а пізніше банки починають проводити факторингові операції. Розвиток ринку цінних паперів зумовив розширення операцій з цінними паперами, а згодом, у 70-ті рр. XX ст., і сек'юритизацію активів. Банки розширювали торгівлю золотом, займалися валютними операціями, розвивали кореспондентські відносини.

Отже, постійне вдосконалення банківської діяльності зумовило формування сучасних банків як установ, які займаються досить широким колом фінансових питань, здійснюють розрахунково-касове обслуговування клієнтів і відіграють значну роль у розвитку економіки.

3.2. Сутність банківської системи та її інституціональна структура

Банківська система відіграє важливу роль у формуванні економічних відносин між суб'єктами грошового ринку. Це обумовлюється тим, що саме банки є одним із найважливіших елементів структури економіки щодо організації руху фінансових потоків. Вони складають основу кредитної системи країни, концентрують основну частину її ресурсів. **Банківська система** – організаційна сукупність різних видів банків у їх взаємозв'язку, яка існує в тій чи іншій країні в цілком визначений історичний період. **Банківська система** – це законодавчо визначена, чітко структурована

сукупність фінансових посередників грошового ринку, які займаються банківською діяльністю.

Банківська діяльність – це набір посередницьких операцій на грошовому ринку, виконання яких дозволено законом спеціальним інститутам, які називаються банками.

Необхідність банківської системи визначається двома групами причин: 1) необхідністю здійснення суспільного нагляду і регулювання банківської діяльності, узгодження комерційних інтересів окремих банків із загальносуспільними інтересами — забезпечення сталості грошей і стабільності роботи всіх банків; 2) забезпечення збалансованості попиту і пропозиції на грошовому ринку і в кожному його секторі. Банки при цьому повинні керуватися не тільки своїми комерційними інтересами, а й вимогами системи в цілому.

Основною ланкою кредитної системи є банки, яким належить ключова роль у кредитно-фінансовому обслуговуванні економіки. Банк — це особлива установа, що акумулює тимчасово вільні грошові кошти, надає їх у кредит, здійснює розрахунки та інші фінансові операції. Основне завдання банку — здійснювати посередництво в переміщенні коштів від кредиторів до позичальників. Усі банківські інститути перебувають у тісному взаємозв'язку між собою й утворюють ядро кредитної системи, на яке падає основне навантаження — фінансово-кредитне обслуговування економіки.

Банківська система – складна специфічна структура, що підпорядкована економічним законам, є частиною загального механізму регулювання господарської діяльності у країні, має власні функції та завдання. Бюджетна, податкова системи, система ціноутворення органічно взаємопов'язані із банківською системою і разом впливають на цінову політику у внутрішньому обігу та зовнішньоекономічній діяльності.

Банківська система разом із недержавними страховими організаціями, пенсійними фондами та небанківськими фінансово-кредитними установами є складовою національних кредитних систем. Відповідно, перша - один із учасників ринку позичкових капіталів. При цьому приватний капітал користується підтримкою державного капіталу фіскального характеру. Ринок грошей і капіталу не обмежується вільним рухом таких своєрідних товарів (фінансових інструментів) у країні, а й має значною мірою зовнішньоекономічний характер. Держави регулюють цей ринок за допомогою певного

набору інструментів грошово-кредитної політики, у тому числі грошово-валютних інтервенцій і протекціоністських заходів.

Від банківської системи залежить виконання основних функцій фінансової системи, що пов'язані з:

— Забезпеченням способів переміщення фінансових ресурсів у часі, через кордони держав та між окремими галузями тощо;

— Розробкою та забезпеченням способів управління ризиками;

— Забезпеченням механізму об'єднання фінансових ресурсів та їх розподілу між окремими суб'єктами господарювання;

— Забезпеченням безперебійного функціонування платіжних систем, зокрема шляхом удосконалення способів клірингу та здійснення розрахунків, що сприяють торгівлі;

— Забезпеченням насичення ринку ціновою інформацією, що дозволяє координувати децентралізований процес прийняття рішень в окремих галузях економіки.

Відповідно, завдання державною регулювання банківської системи мають складний характер, оскільки, з одного боку, передбачають механізми забезпечення стабільного її функціонування для подолання системних прорахунків, ефективно пруденційне регулювання та нагляд уповноважених фінансових органів, а з іншого - здійснення дерегулюючих заходів, спрямованих на розвиток самостійності будь-яких учасників банківської системи.

Заходи, що їх вживають у межах державного управління (зокрема, обов'язкове ліцензування банківської діяльності; підпорядкування банків спільним правилам і нормам, що регулюють проведення банківських операцій; здійснення нагляду за банками з боку центробанку або іншого уповноваженого органу в межах встановлених повноважень; встановлення для банків економічних нормативів, статистичної та бухгалтерської звітності; встановлення режиму банківської таємниці тощо), спрямовані на забезпечення стабільності кредитно- фінансової системи держави загалом і банківської системи зокрема. Можна говорити, що такі заходи спрямовані на задоволення публічних інтересів у сфері банківської діяльності.

Будь-яка банківська система має внутрішню організацію та передбачає взаємозв'язок як між окремими учасниками, так і з системою загалом. Чинником єдності банківської системи є спільна мета діяльності та близькі сфери інтересів. Отже, можна говорити, що банківська система є законодавчо визначеною, чітко структурованою

сукупністю фінансових посередників на ринку позичкових капіталів, які займаються банківською діяльністю.

У науці є різні підходи до побудови такої системи. Наприклад, інституційна схема побудови банківської системи, що базується на кількох принципах:

1) Ієрархічний принцип - виокремлює в банківській системі певні сегменти-рівні на підставі відносин внутрішньоструктурної підпорядкованості;

2) Функціонально-регулюючий принцип - розділяє банківську систему на окремі сегменти-шари на підставі функцій, що їх здійснюють складові банківської системи, спеціалізації здійснюваних ними операцій, а також характеру наглядових вимог, жорсткості повноважень банківського нагляду;

3) Організаційно-ієрархічний принцип - максимально повне виокремлення всіх функціонуючих елементів банківської системи, у тому числі тих, що належать до внутрішніх ієрархій: центрального апарату, територіальних відділень, польових установ, розрахунково-касових центрів, відділень, інформаційно-аналітичних центрів, газет, журналів, обмінних пунктів, банкоматів тощо.

Залежно від впорядкованості банків, відповідно до діючого банківського законодавства розрізняють **основні типи побудови банківської системи**:

- однорівнева банківська система;
- дворівнева банківська система;
- трирівнева банківська система.

Однорівнева банківська система передбачає горизонтальні зв'язки між банками, універсалізацію їх операцій та функцій. Усі банки, що діють у країні (включаючи й центральні банки), перебувають на одній ієрархічній сходинці, виконують аналогічні функції з кредитно-розрахункового обслуговування клієнтури. Такий принцип побудови банківської системи характерний для економічно слаборозвинених країн, а також для країн з тоталітарним, адміністративно-командним режимом управління.

Дворівнева банківська система характерна для країн з ринковою економікою, складається з двох рівнів. Верхній рівень — центральні (емісійні) банки, які є банками в повному значенні цього слова лише "для двох категорій клієнтів: банківських інститутів та урядових структур. Нижній рівень — ділові банки, клієнтами яких є підприємства, організації, населення. Центральним банкам, або банкам

першого рівня, притаманні функції резервної системи, тобто емісія кредитних грошей і контроль за грошовим обігом у країні і кредитнорозрахункове обслуговування інших кредитних інститутів, тобто виконання ролі «банку банків»; кредитно-розрахункове обслуговування держави; реалізація грошово-кредитної політики і регулювання на цій основі економічних процесів. Ділові ж банки є багатофункціональними установами, що займаються практично всіма видами кредитних і фінансових операцій, пов'язаних з обслуговуванням господарської діяльності своїх клієнтів.

Трирівнева банківська система характерна для європейських країн. На першому рівні знаходиться ЄЦБ (Європейський центральний банк), який координує та узгоджує діяльність центральних банків окремих країн. На другому рівні знаходяться центральні банки, які реалізують спільну для ЄС політику в області грошово-кредитного регулювання, в межах наданих повноважень проводять контроль, нагляд, інспектування та інші дії, виконуючи роль банків для ділових банків, а також є реальними емісійними центрами та банками для уряду. На третьому рівні – ділові банки. Сьогодні в більшості країн світу функціонує дворівнева банківська система. За такою системою відносини між банками будуються в двох площинах: по вертикалі і по горизонталі. По вертикалі — це відносини підпорядкування між центральним банком, як керівним органом усієї банківської системи, і комерційними банками. По горизонталі — це відносини рівноправного партнерства та конкуренції між комерційними банками.

Отже, банківська система – це складова фінансової системи країни, що підпадає під загальну дію економічних законів, які діють у громадянському суспільстві. Вона становить сукупність різних за організаційно-правовою формою та спеціалізацією національних банківських установ, що існують у межах єдиної фінансової системи та єдиного грошово-кредитного механізму в певний проміжок часу (певний історичний період). Банківська система є цілісним механізмом, що взаємодіє з іншими системними структурами фінансового ринку, а також як його підсистема утворює більш загальне об'єднання – економічну систему в цілому.

Головними цілями банківської системи є: 1. Забезпечення суспільного нагляду і регулювання банківської діяльності з метою узгодження інтересів окремих банків із загальносуспільними інтересами. 2. Забезпечення надійності і стабільності функціонування

окремих банків та банківської системи в цілому з метою стабілізації грошей та безперервного обслуговування економіки.

Необхідність формування банківської системи як особливої структури визначається двома групами причин: необхідністю здійснення громадянського нагляду та регулювання банківської діяльності, узгодження комерційних інтересів окремих банків із громадськими інтересами – забезпечення збалансованості грошей і стабільної роботи всіх банків; функціонуванням грошового ринку, забезпеченням збалансованості попиту та пропозиції на грошовому ринку і в кожному його секторі.

Банківська система в умовах ринку функціонує на основі певних умов, які представлені на рис. 3.1.

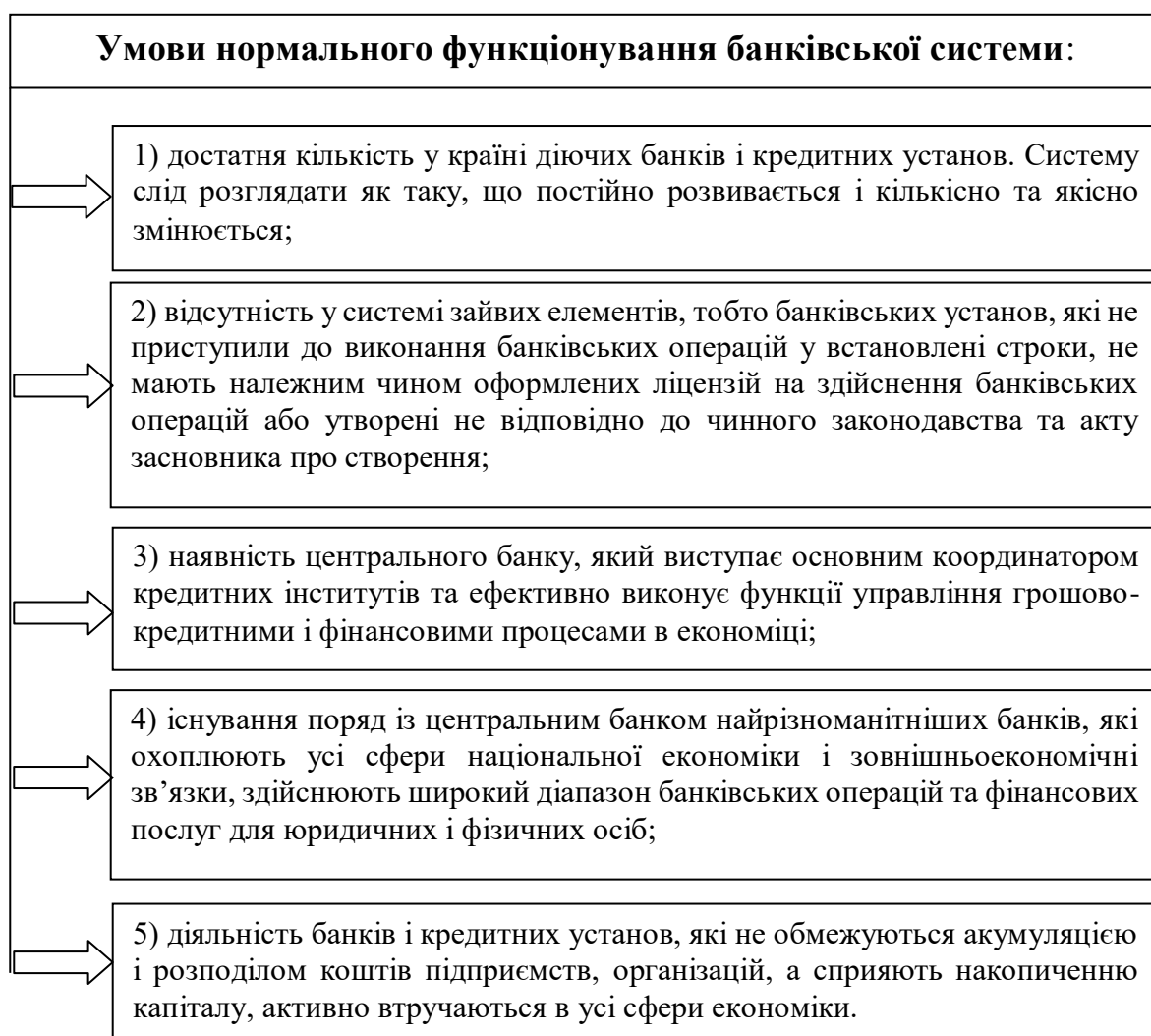

Рис.3.1. Умови функціонування банківської системи

Банківська система покликана виконувати ряд функцій: трансформаційну, емісійну та стабілізаційну (рис. 3.2).

Трансформаційна функція зумовлена посередницькою місією банків. Мобілізуючи вільні грошові засоби одних суб'єктів ринку, передаючи їх різними способами іншим суб'єктам, банки мають можливість змінювати (трансформувати): строки грошових капіталів, їхні розміри, фінансові ризики.

Емісійна функція полягає в тому, що банківська система оперативно змінює масу грошей в обігу, збільшуючи або зменшуючи її відповідно до змін попиту на гроші. Іншими словами банківська система керує пропозицією грошей.

Це – ключова функція банківської системи. В її виконанні беруть участь усі ланки системи – Центральний банку та всі банки другого рівня. Вона стосується всіх напрямів банківської діяльності.

Функція забезпечення сталості банків та грошового ринку (стабілізаційна) пов'язана з надзвичайно високим ризиком банківської діяльності. Виконання банківською системою стабілізаційної функції виявляється у прийнятті ряду законів та інших нормативних актів, які регламентують діяльність усіх її ланок та у створенні діючого механізму державного контролю й нагляду за дотриманням цих законів та за діяльністю банків у цілому.

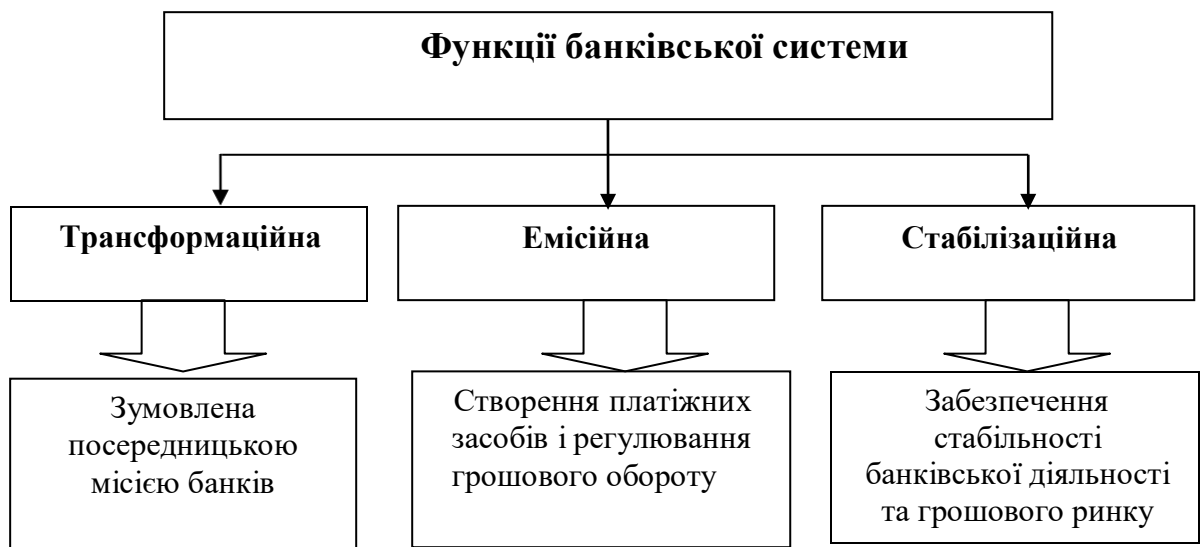

Рис. 3.2. Функції банківської системи

Банківська система має певні загальні та специфічні риси, які, з одного боку, характеризують її загальносистемні якості, а з іншого – відображають специфіку банківської діяльності.

До загальних рис банківської системи відносять:

1. Поєднання багатьох однотипних елементів. Ці елементи підпорядковуються однаковим цілям. У банківській системі такими елементами є окремі банки, основною метою діяльності кожного з них, за винятком, як правило, Центрального банку, є отримання прибутку.

2. Динамічність системи. Банківська система постійно розвивається, адаптуючись до зміни економічної ситуації в країні, вдосконалюється в міру нових вимог ринкової економіки, зокрема змінюються методи та інструменти банківської діяльності, розширюється коло банківських операцій.

3. Закритість системи. Банківська система є системою закритого типу, що проявляється концентрацією уваги її суб'єктів переважно на специфічній діяльності, яка пов'язана з грошовою сферою, виконанням банками суто банківських операцій. Значний обсяг банківської інформації згідно з національним законодавством є банківською таємницею і не може розголошуватися чи передаватися в інші системи.

4. Саморегуляція системи. Банківська система здатна саморегулюватися, тобто у випадку банкрутства одного з банків, інші банки займають його нішу. Якщо змінюється економічна ситуація в країні, в банках негайно адекватно змінюються методи діяльності, наприклад, вони перетворюються зі спеціалізованих в універсальні.

Специфічними рисами банківської системи є:

1. Дворівнева структура, яка характерна для багатьох сучасних економік світу. Дворівнева структура – ключовий принцип формування банківських систем у ринкових економіках. Згідно з цим принципом банківська система складається з двох рівнів: на першому перебуває один банк, якому надається статус центрального, на другому – всі інші банки. Центральний банк – емісійний, кредитний, розрахунковий і касовий центр держави. Він володіє монопольним правом випуску в обіг банківських білетів, а також здійснює фінансово-контрольні функції.

Головними завданнями центрального банку є забезпечення стійкості національної грошової одиниці, а також регулювання та

координація діяльності грошово-кредитної системи. Банки другого рівня юридично й економічно відокремлені. Вони здійснюють свою діяльність на комерційних засадах з метою одержання прибутку в умовах вільної конкуренції. Ці банки обслуговують економічних суб'єктів – учасників грошового обороту, зокрема юридичних та фізичних осіб, державні структури. Через банки, які належать до другого рівня, банківська система обслуговує народне господарство відповідно до завдань, які випливають з грошово-кредитної політики центрального банку. Однорівнева банківська система, на відміну від дворівневої, передбачає горизонтальні зв'язки між банками. При здійсненні уніфікованих операцій усі банки перебувають на одній ієрархічній лінії. Однорівнева структура можлива за умов адміністративно-командної економіки, якщо в країні немає центрального банку, або ж усі банківські операції виконує лише один банк. Центрального банку також може не бути в умовах перехідних економік, коли ще не сформувалася повноцінна банківська система або вона має нетривалий характер, тобто є тимчасовою.

2. Централізоване регулювання діяльності кожного банку окремо та банківської діяльності в цілому.

3. Гнучке поєднання високого рівня централізованої керованості банківської системи із збереженням повної економічної незалежності та відповідальності за результати своєї діяльності в кожному банку, який входить у систему.

4. Наявність загальносистемної інфраструктури, що забезпечує ефективне функціонування окремого банку, а також взаємодію банків.

Банківські системи розвинених країн мають багато спільного, що зумовлено однотипністю ринкової економіки цих країн. Аналізуючи організацію банківських систем західних держав в умовах розвиненої економіки, фахівці визначили три основні напрями розвитку таких систем та їх складових:

1) банківські системи з великою кількістю банків з небагатьма відділеннями (unit banking);

2) банківські системи з невеликою кількістю банків із багатьма відділеннями (branch banking);

3) банківські системи з багатьма банками, пов'язаними (chain banking).

При цьому більшість європейських країн йде другим із перерахованих шляхів. В Україні на сучасному етапі розвитку банківська система поєднує риси перших двох напрямів із поступовою переорієнтацією на другий варіант.

Будь-яким банківським системам, як правило, притаманна наявність універсальних та спеціалізованих фінансово-кредитних установ, одночасне існування та рентабельна діяльність великих і малих банків. При цьому кожна ланка банківської системи повинна мати високий рівень оперативної самостійності, не обмежуючись при цьому певною територією. У той же час має бути дотримано принцип чіткого розмежування компетенції, визначення системи відповідальності для кожного з учасників ринку позичкових капіталів.

3.3. Складові елементи банківської системи України

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» [42] Україна самостійно організує банківську систему. Банківська система – це законодавчо визначена, чітко структурована сукупність фінансових посередників грошового ринку, які займаються банківською діяльністю. Банківська система в сучасній Україні є дворівневою структурою управління фінансовими ресурсами. Після реформи банківської справи, яка почалася з 1987 року і завершилася ухваленням у березні 1991 року Закону України «Про банки і банківську діяльність» [42], було закладено основи класичної дворівневої банківської системи, яка включає: верхній рівень – Національний банк, який є головним банківським інститутом держави і відповідає за управління всією грошово-кредитною системою. Його головними клієнтами є інші банківські інститути та урядові структури; нижній рівень – банки різних форм власності, спеціалізації й територіального рівня, клієнтами яких є підприємства, організації, населення.

Особливості розвитку кредитної системи в цілому і банківської системи зокрема довели необхідність регульованого підходу до організації кредитних відносин, що зумовило в кінцевому підсумку поділ усіх банківських установ залежно від ролі і функцій на два рівні:

1) центральний банк, що реалізує грошово-кредитну й валютну політику уряду, здійснює емісію, управляє офіційними валютними

резервами, є банком держави та всіх інших кредитних інститутів (його діяльності, функціям і завданням присвячена окрема тема);

2) ділові (комерційні) банки, що безпосередньо забезпечують процес кредитно-розрахункового і фінансового обслуговування економіки

Таким чином, банківська система України заснована на взаємовідносинах між банками у двох площинах – по вертикалі та по горизонталі. По вертикалі – це відносини підпорядкування між Національним банком, як керівним органом усієї банківської системи, та іншими банками. По горизонталі – це відносини рівноправного партнерства та конкуренції між банками другого рівня.

Структура банківської системи України подана на рис. 3.3.

Дворівневність банківської системи виявляється в тому, що, з одного боку, банки самостійні щодо НБУ і юридично йому не підпорядковані, тобто НБУ не є вищою інстанцією для банківських установ. З іншого - банки є піднаглядними НБУ, їх створення та діяльність безпосередньо залежать від нього. Досить часто відносини між ними мають вертикальний характер, є владними і тому регулюються переважно нормами публічного права (адміністративного, фінансового).

Дворівневний характер банківської системи підкреслює також рівноправність між банками одного рівня (тобто між усіма банками за винятком центрального), що дає підстави говорити про горизонтальний характер відносин. Останні регулюються переважно приватним правом, у першу чергу цивільним.

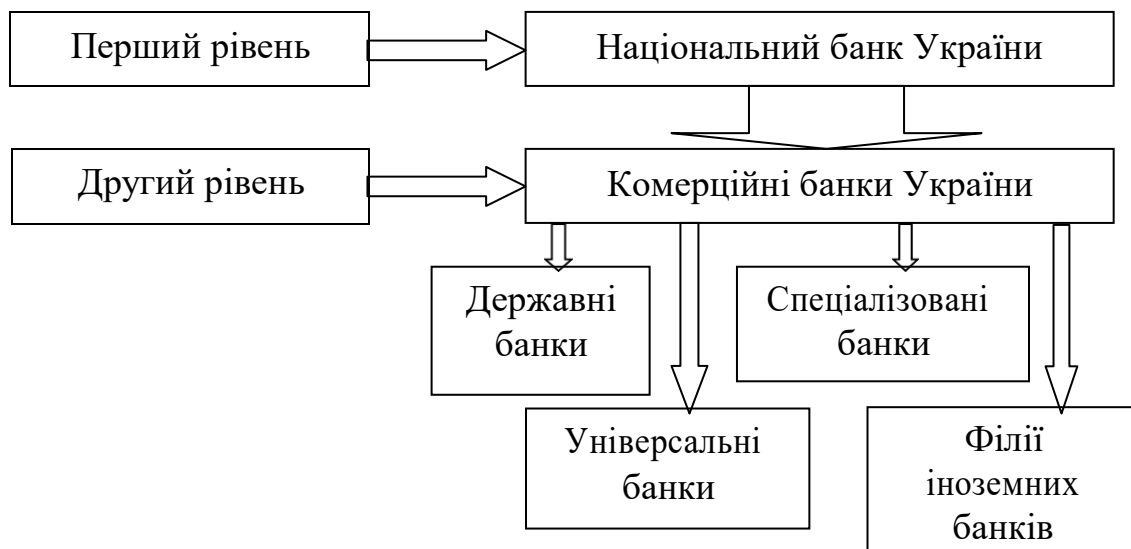

Рис. 3.3. Структура банківської системи України

Визначаючи НБУ як центральну ланку банківської (і кредитної) системи України, слід розуміти, що він становить систему органів та установ, які входять до банківської системи та значно розширюють її склад. До системи НБУ (а відповідно і до банківської системи країни) крім його центрального апарату та філій (територіальних управлінь) належать розрахункові палати, Банкотно-монетний двір, Фабрика банкотного паперу, Державна скарбниця України, Центральне сховище, спеціалізовані підприємства, банківські навчальні заклади та інші структурні одиниці й підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності НБУ (ч. 2 ст. 22 Закону України «Про Національний банк України» [50]).

Банки другого рівня є одним із складових елементів банківської системи, найбільш значущими учасниками грошового ринку, найважливішими елементами відтворювальної структури економіки. Втім, банк – це юридична особа, котрій на підставі ліцензії та діючого законодавства надано право здійснювати банківські операції на комерційній основі.

Сучасний банк – це автономне, економічно самостійне, незалежне комерційне підприємство, яке функціонує за умов державного контролю за його діяльністю з органів банківського нагляду. Разом з цим банк як підприємство має свою специфіку, бо його діяльність відрізняється від діяльності багатьох підприємств.

Ці відмінності полягають у такому.

1. Банк – це торгове підприємство. На відміну від промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту і зв'язку діє в сфері обміну, а не виробництва.

2. Банк – це посередницьке підприємство, яке погоджує інтереси кредитора і позичальника, здійснюючи тим самим перелив коштів з однієї сфери господарства (сектору економіки) в іншу (інший). Проте на відміну від індивідуального кредитора, ресурси в банку втрачають свій первісний вигляд.

3. Банк – це кредитне підприємство особливого типу.

Законом України «Про банки і банківську діяльність» [42] визначено, що банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.

Банки – це установи, що виконують спеціальну функцію (банківську діяльність). Основною функцією банку є посередництво при перерозподілі вільних грошових ресурсів, тобто залучення коштів від тих, хто ними тимчасово не користується і передача тим, хто їх потребує. У найбільш агрегованому вигляді, з точки зору забезпечення вирішення основних цілей і завдань, покладених на банки, можна виділити такі групи функцій: платіжно-розрахункова, ощадно-капіталотворча, кредитно-інвестиційна (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Основні функції банківської установи

Банки можуть функціонувати як універсальні або як спеціалізовані. **За спеціалізацією банки** в Україні поділяють на ощадні, інвестиційні, іпотечні, розрахункові (клірингові). Такий розподіл впливає фактично з поняття базової операції:

— банки, що виконують всі базові операції на грошовому ринку та будь-які інші, є універсальними;

— банки, що виконують лише частку базових операцій на грошовому ринку, є спеціалізованими.

На рис. 3.5. представлена узагальнена класифікація банківських установ за критеріальними ознаками.

Згідно з чинним законодавством банк набуває статусу спеціалізованого, якщо понад 50% його активів є активами одного типу. Для інвестиційного банку це емісія та розміщення цінних паперів, що їх здійснюють за рахунок коштів приватних інвесторів; для іпотечного банку - активи, розміщені під заставу землі чи нерухомого майна; для розрахункового (клірингового) банку - активи, що їх розміщують на клірингових рахунках.

Спеціалізованим ощадним банком є банк, у якому понад 50% пасивів є вкладками фізичних осіб.

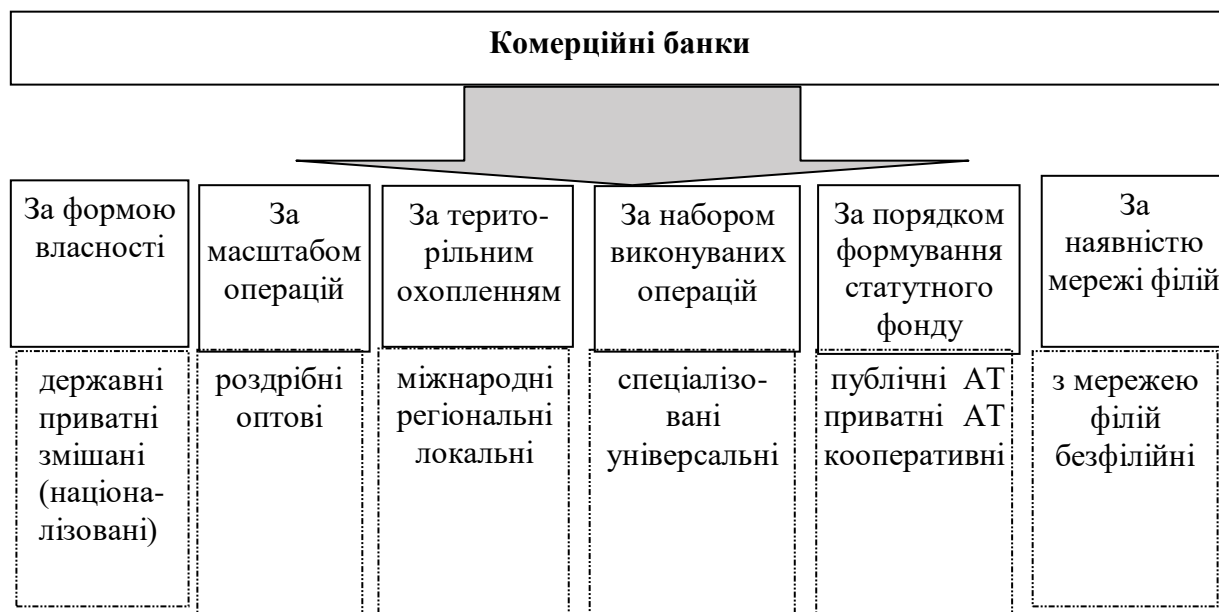

Рис. 3.5. Узагальнена класифікація комерційних банків

В Україні переважають універсальні банки, і лише кілька за правовими ознаками є спеціалізованими, наприклад Державний ощадний банк України. За обсягом і характеристикою своїх пасивів кілька великих банків країни також наближуються до статусу спеціалізованих, що примушує центральний банк держави змінювати підхід до них при визначенні економічних нормативів, які різняться залежно від спеціалізації банку.

Під інвестиційними банками у світовій банківській практиці розглядають ті, що спеціалізуються на залученні коштів на довгі терміни, у тому числі шляхом випуску облігацій та надання за рахунок таких коштів довгострокових кредитів (у деяких країнах таким банкам навіть заборонено залучати грошові кошти у вклади). Зазначені банки беруть активну участь у створенні акціонерних товариств, тобто в первинному набутті акцій для їх наступної реалізації. Крім того, вони є поручителями (гарантами) у разі емісії акцій та облігацій.

Інноваційні банки здійснюють таку саму діяльність, що й інвестиційні, але у так званих венчурних (ризикових), у тому числі нових сферах економіки.

Ощадні банки — це банки, в основі діяльності яких лежить залучення коштів фізичних осіб та інших вкладів із можливістю

вилучення коштів із вкладу в будь-який прийнятний для клієнта час. Вони, як правило, надають кредити саме фізичним особам.

Депозитні банки спеціалізуються на залученні коштів у вклади-депозити (можливі й короткострокові) з наданням за рахунок цих коштів короткострокових кредитів.

Облікові банки здійснюють діяльність, подібну до діяльності депозитних банків, зокрема шляхом обліку короткострокових векселів.

Іпотечні (земельні) банки надають кредити на довгостроковій основі під заставу нерухомого майна.

Розрахункові (клірингові) банки надають послуги за відкритими в них рахунками: заповнюють відомості про стан матеріальних цінностей, отримання та поставки цінних паперів, здійснення виплат та розрахунків. За законодавством України спеціалізованим розрахунковим (кліринговим) банкам не дозволяється: залучати кошти від населення на депозити; залучати міжбанківські кредити для проведення власних активних операцій; брати на себе ризики третіх осіб шляхом видання гарантій та поручительств, окрім випадків, пов'язаних із проведенням відповідних розрахунків за угодами, укладеними цими особами на організаційно оформлених ринках.

Поряд із критерієм спеціалізації банків за функціональним підходом банківська практика напрацювала й інші критерії спеціалізації, у тому числі клієнтську, галузеву, територіальну тощо.

В юридичній науці запропоновано цілу низку ознак для класифікації банків, у тому числі:

- 1) за порядком створення (перепрофільовані, новостворені);
- 2) за характером спеціалізації (універсальні, спеціалізовані);
- 3) за територією діяльності (регіональні, республіканські, міжнародні);
- 4) за розміром (великі, середні, малі);
- 5) за формою власності (загальнодержавні, муніципальні, колективні, приватні, зі стовідсотковою іноземною інвестицією, змішані);
- 6) за характером відносин (банки-гаранти, банки-кореспонденти, уповноважені);
- 7) за ступенем впливу (монополісти, аутсайдери);
- 8) за структурою (багатофілійні, безфілійні);
- 9) за ступенем контролю (контролюючі, контрольовані);

10) за фінансовим станом (стійкі (стабільні), проблемні, кризові, банкрути) тощо.

У практиці банківської діяльності та в законодавстві використовується термін «**системоутворюючі банки**», під яким розуміють банки, зобов'язання яких становлять не менше 10% від загальних зобов'язань банківської системи. До вітчизняних системоутворюючих банків можна віднести «Аваль», «Приватбанк», «Промінвестбанк», «Ощадбанк», «Укрсоцбанк», «Укрексімбанк». Слід зауважити, що чинне законодавство не містить якихось пільг для такої категорії банків. Узагалі, застосування категорії «системоутворюючий банк» має значення лише в економічному розумінні, а з юридичних позицій вони мають рівноправний правовий статус порівняно з будь-яким іншим банком.

Також банки можна класифікувати і за організаційно-правовою формою. У ст. 6 Закону «Про банки і банківську діяльність» [42] та у ст. 336 Господарського кодексу України [22] зазначено, що банки створюються у формі акціонерного товариства або кооперативного банку. При цьому спеціальним законом, який визначає порядок створення, державної реєстрації, ліцензування та реорганізації банків, є Закон «Про банки і банківську діяльність». Господарський кодекс та законодавство про господарські товариства і про кооперацію поширюються на банки в частині, що не суперечить означеному закону.

Кооперативний банк згідно з вищезазначеним законом та ГК (ст. 338) визначається як банк, створений суб'єктами господарювання, а також іншими особами за принципом територіальності на засадах добровільного членства та об'єднання майнових внесків для спільної грошово-кредитної діяльності. Кооперативні банки створюються за принципом територіальності й поділяються на місцеві та центральний кооперативні банки. Закон також зазначає, що мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їх кількість до мінімальної необхідної кількості діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації. Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки.

За формою власності банки можна поділити на приватні, акціонерні, або дольові, кооперативні, державні.

Державний банк засновується за рішенням уряду за умови отримання позитивного висновку НБУ з приводу заснування такої установи. Його статутний капітал формується за рахунок коштів державного бюджету. Реєструється державний банк, як і інші банки, НБУ, який у подальшому здійснює щодо такого банку ті самі дії, що й щодо будь-яких недержавних банків.

Чинне законодавство, зокрема Закон України «Про місцеве самоврядування» [49], закріплює також право органів місцевого самоврядування у межах законодавства створювати **комунальні банки**. Досліджуючи банківську систему України, ряд науковців запропонували визначити комунальний банк як особливу юридичну особу, яка має спеціальну правоздатність, є комунальною власністю територіальної громади. Метою створення комунальних банків є сприяння розвитку і банківське обслуговування комунального господарства, місцевих підприємств і організацій, а також індивідуального будівництва, тобто заходів з підвищеним ступенем ризику, з позицій звичайної банківської практики.

Підсумовуючи, можна зазначити, що підхід до розуміння банківської системи України та поняття ринків фінансових послуг повною мірою відповідає стандартним підходам визначення понять банківської та кредитної систем, прийнятим у розвинених країнах.

3.4. Банківські об'єднання та особливості їх створення в Україні

Поряд із окремими банками, що діють на ринку позичкових капіталів, чинне законодавство України встановлює правові підстави для створення банківських об'єднань.

Союзи та асоціації банків існують у більшості країн світу, де сформовано дворівневі банківські системи. Вони діють як професійні об'єднання за формою недержавного управління діяльністю банків та в деяких країнах - небанківських кредитно-фінансових установ. Такі об'єднання полегшують завдання організації державного контролю й нагляду за здійсненням банківської діяльності. В деяких країнах перебування в певних банківських об'єднаннях є обов'язковою умовою діяльності банків (наприклад, у Франції - в асоціаціях).

Банки, як правило, об'єднують свої бізнеси з метою розширення власної частки на ринку, підвищення загального рівня капіталізації, платоспроможності, хеджування ризиків і, як наслідок, збільшення прибутку.

Можна виокремити **певні причини**, які активізують процеси створення банківських об'єднань як у світі, так і в Україні, а саме:

1) підвищення загальної конкурентоспроможності банків та вітчизняної банківської системи зокрема;

2) збільшення загального рівня капіталізації банківської системи; підвищення інвестиційної привабливості банків;

3) можливість через банківські об'єднання проводити хеджування ризиків;

4) збільшення ринкової частки банків на фінансовому ринку;

5) підвищення фінансової стійкості банків;

6) можливість розширення клієнтської бази, а також надання клієнтам більшого спектру послуг (особливо у випадках створення фінансово-холдингових і промислово-фінансових груп);

7) підтримання достатнього рівня ліквідності та платоспроможності банківських установ тощо.

Інтеграційні процеси, які відбуваються у світовому фінансовому просторі мають відповідний вплив і на вітчизняну банківську систему. Практика зарубіжних фінансових установ свідчить про консолідацію банківських капіталів і зменшення загальної кількості банків. Однак в Україні процеси об'єднань бізнесів і створення великих фінансових конгломератів знаходяться лише на початковій стадії розвитку. Банківські об'єднання представляють собою складний комплекс взаємопов'язаних елементів, що обумовлено формами їх утворення. Законодавчі основи регулювання банківської діяльності в Україні викладено в Законі України «Про банки і банківську діяльність» [42], а також у Положенні Національного банку України (далі – НБУ) «Про порядок створення і державної реєстрації банківських об'єднань» [110].

Відповідно до Закону України "Про банки та банківську діяльність", банки мають право створювати банківські об'єднання таких типів: банківська корпорація, банківська холдингова група, фінансова холдингова група, а також банки можуть бути учасниками

промислово-фінансових груп (далі – ПФГ) із дотриманням вимог антимонопольного законодавства України.

У Законі України «Про банки та банківську діяльність» **банківські об'єднання поділяються** таким чином:

— створені на комерційних засадах: банківська холдингова група, фінансова холдингова група, банківська корпорація; сюди можна також віднести промислово-фінансові групи, оскільки їх діяльність також має на меті отримання прибутку;

— об'єднання на некомерційних (неприбуткових) засадах: спілки та асоціації.

Однак із урахуванням того, що лише до складу банківської холдингової групи та банківської корпорації входять тільки банки, вони є найбільш суттєвими об'єднаннями. Це підкріплено відповідним Положенням НБУ «Про порядок створення і державної реєстрації банківських об'єднань» [110], в якому НБУ чітко визначив лише ці два види банківських об'єднань.

Отже, класифікувати банківські об'єднання можна залежно від: цілей проведення, стратегії розвитку бізнесу, строків об'єднання, складу учасників, загальних засад створення (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Узагальнена класифікація банківських об'єднань в Україні

Виокремлюють **три типи інтеграції банківських об'єднань**:

- вертикальна;
- горизонтальна (об'єднання установ, які співпрацюють в єдиному секторі з метою збільшення частки на ринку, диверсифікації послуг, збільшення клієнтської бази та ін.);
- конгломератна (об'єднання різних за профілем діяльності установ).

Останнім часом все більшої популярності набули конгломератні та горизонтальні об'єднання установ. Це пов'язано з тенденціями на світових ринках, оскільки з метою виживання фінансовим організаціям доводиться об'єднувати свої бізнеси та направляти зусилля на утримання позицій на ринках. Наприклад, у 2008 р. найбільшим об'єднанням вважається придбання Commerzbank 60-го пакету акцій Dresdner Bank. Це об'єднання було спрямоване на усунення фінансових труднощів, які виникли у діяльності останнього інституту. Потрібно також зазначити, що у вітчизняному законодавстві є певна неузгодженість щодо створення та функціонування банківських об'єднань (табл. 3.2).

Отже, не доречно включати промислово-фінансову групу до складу об'єднань за участю банків, оскільки відповідно до Закону України «Про промислово-фінансові групи в Україні» до складу такого об'єднання на рівні банку можуть входити інші промислові підприємства, організації всіх форм власності, однак банківська установа не може виступати головним підприємством, на відміну від інших банківських об'єднань.

Основними причинами входження банківської установи до ПФГ на території нашої держави можна назвати: пошук інвесторів для участі у діяльності ПФГ; розширення кола клієнтів банківської установи; диверсифікацію галузей діяльності банку; обмін інформаційними, комунікаційними та іншими видами послуг; інвестування власних коштів у нові види бізнесу; забезпечення банківськими послугами (операціями) учасників групи тощо.

Найбільш характерним є поділ міжбанківських об'єднань на асоціативні та корпоративні (табл. 3.3).

На відміну від вітчизняної практики, центром російської "банківської" ПФГ є кредитно-фінансова організація. У Російській Федерації ПФГ створюються з метою диверсифікації діяльності учасників цього об'єднання, зниження інвестиційних ризиків, а також розширення клієнтської бази. Банківська установа, що входить до

складу ПФГ має змогу активізувати свою діяльність на непрофільних для неї ринках: лізингових, факторингових, інвестиційних, страхових послуг. Вітчизняне законодавство має певні недоліки, пов'язані зі створенням та функціонування банківських об'єднань.

Таблиця 3.3.

Характерні риси об'єднань асоціативного та корпоративного типу

Асоціативні об'єднання	Корпоративні об'єднання
<ul style="list-style-type: none"> – добровільний характер членства на підставі спільних інтересів – вільний вибір організаційної форми об'єднання та виходу зі складу учасників – делегування ряду повноважень асоціативному об'єднанню на підставі рішень, що приймаються його членами – демократичний характер управління (стосується в основному асоціативних об'єднань некомерційного типу) – договірна форма організації відносин між учасниками та асоціацією 	<ul style="list-style-type: none"> – велика ступінь залежності і близькі зв'язки між учасниками – відсутність можливостей і повної свободи вибору партнерів, бо партнером стає власник паю чи акцій, які продають і купують – велика ступінь централізації управлінських та контрольних функцій

Зокрема Закон України «Про банки і банківську діяльність» [42] не виділяє такі види об'єднань, як: банківські концерни, банківські консорціуми, банківські трести та банківські картелі. Доцільно було б доповнити цей Закон визначеннями понять банківська асоціація та спілка, оскільки вони також є об'єднаннями банківських установ, хоч і неприбутковими.

В Україні створення банківських об'єднань (спілок і асоціацій) базується на некомерційних засадах, тобто першочерговою метою їх діяльності є не отримання прибутку, а захист інтересів своїх учасників, а також розробка певних рекомендацій щодо банківської діяльності, обмін професійною інформацією тощо. Некомерційним об'єднанням в Україні є Асоціація українських банків (АУБ), до складу якої входять більше ніж сто банківських установ. Основними функціями асоціації є захист інтересів учасників об'єднання перед НБУ, представлення інтересів учасників на світовому фінансовому ринку та ін.

У більшості розвинених країн банки мають в обов'язковому порядку входити до складу різних спілок або асоціацій (наприклад, у Франції банки мають бути членами асоціацій). Це полегшує проведення державного нагляду за банківською діяльністю.

На відміну від зарубіжної практики, в нашій державі входження банківських установ до складу некомерційних об'єднань є виключно добровільним. Офіційно зареєстрованим об'єднанням в Україні є "Банківська холдингова група «Сведбанк Фінанси». Це перше в Україні банківське об'єднання, до складу якого вступили Відкрите акціонерне товариство «Сведбанк» (материнський банк) і Закрите акціонерне товариство «Сведбанк Інвест» (банк-учасник). Банківська холдингова група «Сведбанк Фінанси» була створена з метою впровадження стратегії стабільного та прибуткового розвитку, консолідації позицій на українському ринку для реалізації фінансових послуг, а також впровадження та підвищення якості надання банківських послуг.

Сферою діяльності банківської холдингової групи є надання повного переліку банківських послуг, що охоплює всі банківські операції, пов'язані із здійсненням комерційної, інвестиційної та будь-якої іншої діяльності, передбаченої чинним законодавством України.

В Україні під егідою банківських установ також можуть створюватися різні фінансові інститути, однак таке об'єднання буде функціонувати вже у формі фінансово-холдингової групи. Вітчизняна банківська практика свідчить, що під егідою банківської установи, як правило, створюються страхові компанії. Основними формами співробітництва в цьому випадку є: створення спільних фінансових продуктів, просування певних продуктів, обмін клієнтською базою тощо. Коли банківська установа створює дочірнє підприємство у вигляді страхової компанії, це зумовлює певні ризики, головний із них пов'язаний з тим, що в цьому випадку банк як кредитує, так і виступає страховиком. Тобто в разі настання страхового випадку кошти будуть акумульовані в межах фактично однієї установи.

Не уникла наслідків фінансової кризи і вітчизняна банківська система. Деякі установи (особливо банки 3 та 4 групи) одразу ж відчули брак ліквідних коштів та опинилися на межі ліквідації. Нині відбувається своєрідне переформатування вітчизняної банківської системи, в результаті якого невеликі за розмірами (активів, капіталу, масштабів діяльності) банки повинні або ліквідуватися, або увійти до складу інших банківських установ. Отже, наступним етапом повинна стати активізація об'єднань, оскільки така форма діяльності

банківських установ дозволяє нівелювати діяльність окремих ризиків, у тому числі недофінансування.

Таким чином, можна зробити висновок, що сьогодні в Україні існують такі види банківських об'єднань: банківська холдингова група, банківська корпорація, фінансова холдингова група, банк – учасник промислово-фінансових груп. Однак до основного переліку вітчизняних банківських об'єднань доцільно включити банківські концерни, банківські консорціуми, банківські трести та банківські картелі.

3.5. Роль банківської системи в економічному розвитку країни

Економічний розвиток країни в умовах трансформації фінансово-економічних відносин потребує налагодженої системи інституційного забезпечення. В умовах, коли певна частина суб'єктів фінансово-економічних відносин володіє фінансовими ресурсами, а інша має в них потребу, постає питання про активізацію діяльності посередницьких структур, діяльність яких відбувається у середовищі економічної нестійкості та зростаючої конкуренції. Основною ланкою цієї сфери є банківська система, якій належить провідне місце у механізмі організації та регулювання господарського життя суспільства.

За роки економічної незалежності в Україні побудована власна банківська система, проте тенденції розвитку світових ринків висувають нові вимоги до функціонування банківських структур, підвищення якості наданих ними послуг, забезпечення стійкості та ліквідності. Банківська система забезпечує ефективний розвиток і функціонування всіх сфер господарської системи, регулює потоки грошових коштів, створює передумови для розширеного відтворення економіки.

Банківська система бере участь у виконанні основних функцій фінансової системи, зокрема, шляхом:

— забезпечення способів переміщення фінансових ресурсів у часі, через кордони держав та між окремими галузями тощо; розробки та забезпечення способів управління ризиками;

— забезпечення механізму об'єднання фінансових ресурсів та їх розподілу між окремими суб'єктами господарювання;

— забезпечення безперервного функціонування платіжних систем, шляхом удосконалення способів клірингу та здійснення розрахунків, що сприяють торгівлі;

— забезпечення насичення ринку ціновою інформацією, що дозволяє координувати децентралізований процес прийняття рішень в окремих галузях економіки.

Особлива роль банківської системи як складової економічної інфраструктури полягає в такому: формуючи грошову пропозицію, банківська система впливає на рівень інфляційних очікувань в економіці; перерозподіл тимчасово вільних грошових коштів і трансформація їх у функціонуючий капітал банками виступають головними чинниками розвитку реального сектору, сприяючи найбільш ефективному використанню коштів; депозитна діяльність банків, яка відображає схильність населення до зберігання, впливає на перебіг усіх мультиплікативних макроекономічних процесів; банківська система є свого роду "інформаційним центром", акумулюючи інформацію про стан справ у реальному секторі.

Банки в своїй поточній діяльності проводять аналіз процесів, що характеризують стан і розвиток виробничої сфери; спеціальні підрозділи банківської системи здійснюють моніторинг підприємств з метою отримання незалежних і оперативних оцінок економічної кон'юнктури ринку, фінансового становища підприємств і їх інвестиційних потреб. Це дозволяє вдосконалювати операційні процедури й інструменти грошово-кредитної політики, а також підвищувати її ефективність, що істотно впливає на стан економіки країни.

Таким чином, здійснюючи традиційний для банків спектр операцій із залучення і розміщення коштів, банки опосередковано впливають на розвиток реального сектору економіки. Залучаючи кошти підприємств, організацій, населення на свої рахунки і депозити, банківська система впливає на поточний сукупний попит. У той же час, розміщуючи залучені кошти, включаючи їх до своїх активних операцій, банківська система здійснює перерозподіл ресурсів і формує структуру сукупного попиту.

Банки на сьогодні є одним із основних суб'єктів фінансового ринку зокрема та економіки загалом. На відміну від більшості фінансових інститутів, вони мають у розпорядженні залучені кошти

фізичних та юридичних осіб, тому, виконуючи функцію управління фінансовими ресурсами, банківські структури значну увагу змушені приділяти забезпеченню можливості в майбутньому повернути кошти вкладникам, дотриманню окремих нормативів та обмежень, які забезпечують стабільність функціонування банківської системи.

Формування банківської системи України в умовах становлення нового економічного порядку та розширення міжнародної співпраці неоднозначно оцінюють фахівці та аналітики. Світові глобалізаційні процеси зумовлюють необхідність активізації банківського сектора як регулятора соціально економічного розвитку суспільства. Саме банки в своєму арсеналі мають важелі впливу на фінансову, інвестиційну, виробничу та багато інших сфер економіки.

Виконання банками різноманітних функцій, таких, як: посередництво, контроль, моніторинг, зменшення витрат обігу, трансформація неліквідних активів у ліквідні зобов'язання має велике значення при визначенні темпів і пропорцій економічного розвитку. Рівень впливу банків на темпи економічного розвитку у державі визначають такі параметри, як: відкритість банківської системи, рівень вільних резервів, рівень обов'язкових резервів, стратегія банків щодо рівня надлишкових резервів, попит на готівкову форму розрахунків. Будь-які зміни норми обов'язкового резервування можуть значним чином вплинути на фінансову стабільність, зокрема можливі катастрофічні зміни в обсягах депозитів і розмірах банківського кредиту.

Прикладом впливу банківських систем на економічний розвиток можна навести таке явище, як банкрутство банків. Унаслідок банкрутства ділова активність значно зменшується, що призводить до падіння рівня споживання і виробництва. **Банкрутство банку в основному зумовлюється трьома загальними причинами (рис. 3.7).**

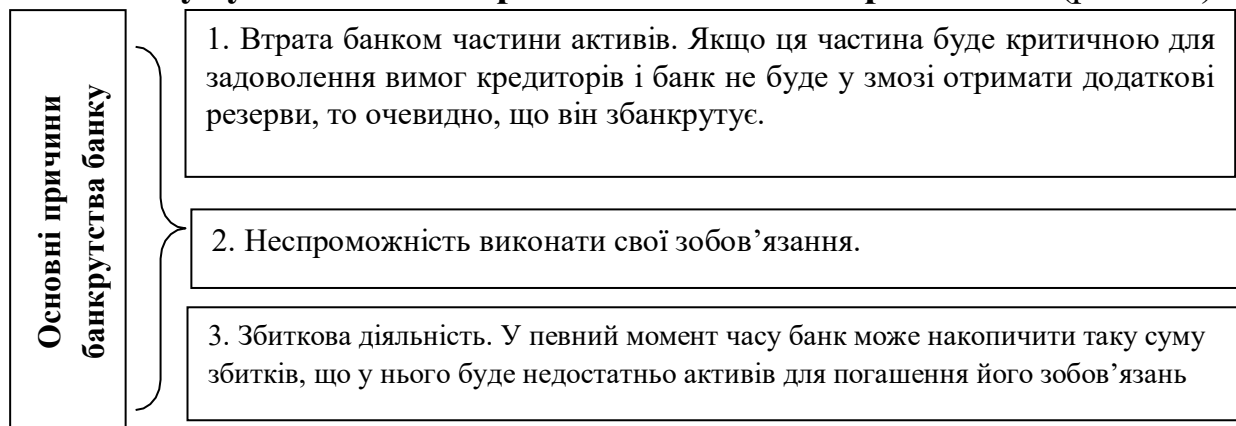

Рис. 3.7. Основні причини банкрутства банку

Під втратою активів виділяють списання активів і падіння цін на активи банку. Списання активів зумовлюється тим, що банківській діяльності притаманний ризик. Банк може видати кредит позичальнику, а останній не поверне основну суму кредиту або відсотки за користування кредитом. Банк також може втрати частину своїх активів у результаті падіння цін на такі активи. В основному це стосується такої статті балансу банків, як портфель цінних паперів. Саме цей вид активів банку має властивість змінювати свою вартість як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі.

Невиконання банком своїх зобов'язань у той чи інший момент часу, яке зумовлене недостатністю готівкових коштів, має назву **неліквідності**. Саме неліквідність банків у банківській системі є одним із небезпечних проявів, що може призвести до дестабілізації економічного розвитку країни.

Вплив банків на темпи і пропорції економічного розвитку необхідно розглядати як з мікро-, так і з макроекономічного погляду. Банкрутство банку може мати не лише обмежений негативний ефект на певну сукупність кредиторів. Банкрутство одного банку може зумовити, у свою чергу, відтік депозитних вкладів з інших банків. А відтік вкладів поставити під загрозу банківську систему загалом, тому що резервів інших банків може не вистачити для задоволення зростаючого відтоку вкладів.

Таким чином, сучасна банківська система України як система ринкового типу перебуває в процесі розвитку і потребує її подальшого вдосконалення.

Механізм функціонування банківської системи постійно змінюється і залежить від обґрунтованого й ефективного **визначення змісту діяльності банківської системи України, що розкривається в її головних напрямках** (рис.3.8).

Розглядаючи банківську систему України з практичного аспекту, варто наголосити на тих проблемах, що стоять перед банками і впливають на формування повноцінних ринкових засад у банківському секторі.

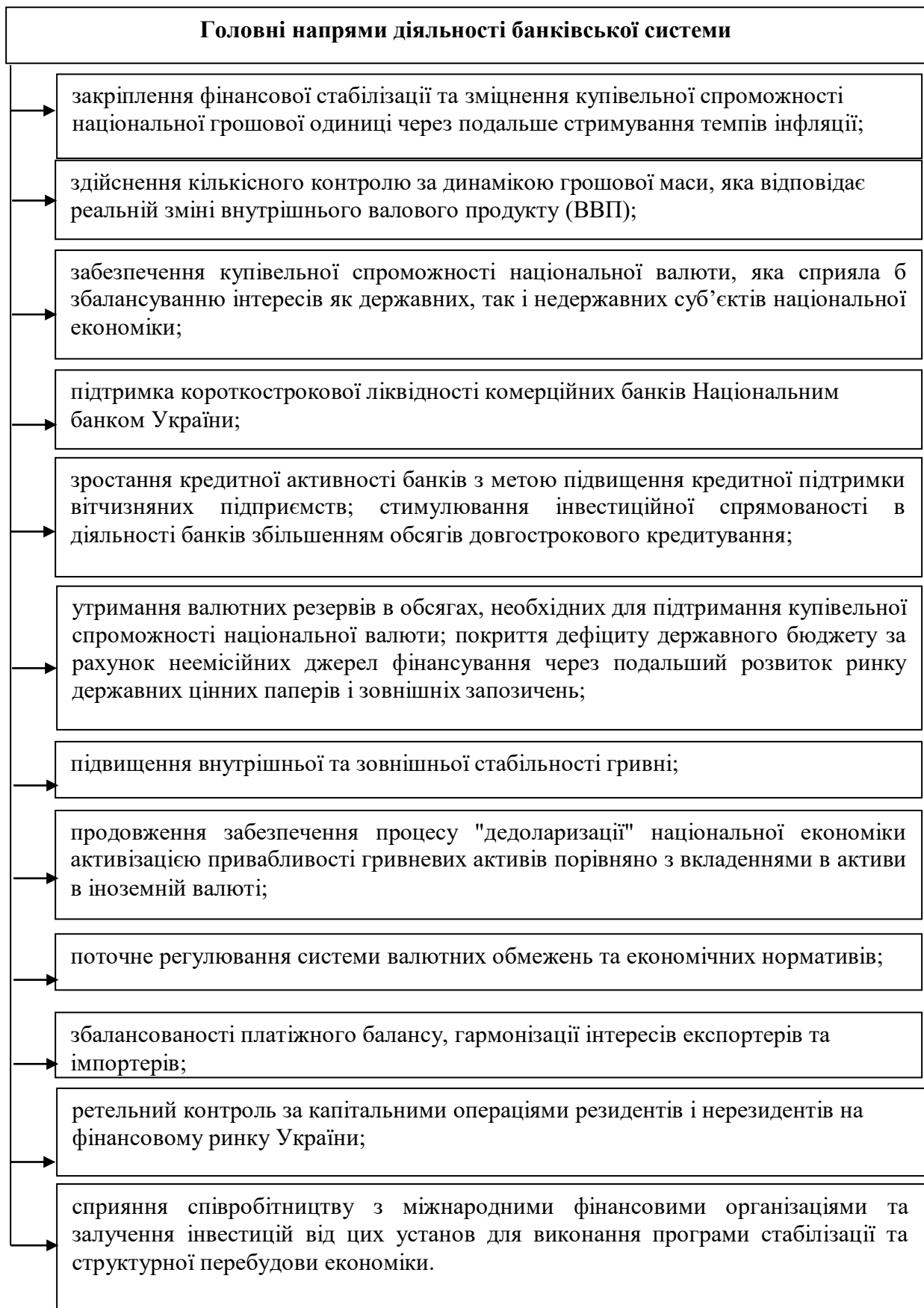

Рис. 3.8. Головні напрями діяльності банківської системи

До основних проблем слід зарахувати: зменшення основного капіталу банків, неможливість банків підвищити розмір статутного капіталу відповідно до чинного законодавства; заборгованість господарських суб'єктів перед банками, значний обсяг неповернутих кредитів, що впливає на стан банківських активів; нехтування питаннями освоєння перспективних банківських технологій; концентрація зусиль банків на отриманні спекулятивного прибутку і недостатня увага до кредитування реального сектору економіки; слабкий банківський нагляд за функціонуванням банківської системи, недостатній захист інтересів вкладників, акціонерів і пайовиків; недоліки чинного законодавства, неврегульованість багатьох юридичних аспектів діяльності банків, небанківських фінансових установ, організації процедур санації, реструктуризації та банкрутства банків.

Визначальну роль у формуванні ефективної банківської системи в Україні відіграють заощадження індивідуальних зберігачів – фізичних осіб і домашніх господарств, які в усі періоди і в усіх країнах світу займають лідируючі позиції серед постачальниками капіталу як за обсягами інвестиційних ресурсів, так і кількістю укладених угод. В умовах недостатньо розвинутого ринкового середовища, яке характеризується явними ознаками "бідності" населення країни, заощадження швидше формують відкладений попит на купівлю товарів і послуг першої необхідності.

В Україні економічна активність населення є досить низькою, оскільки, по-перше, довіра населення до державних інститутів, банківської системи, фондового ринку відновлюється досить повільно і весь час знаходиться в дуже тісній залежності від змін, що відбуваються в політичному житті країни, по-друге, значна частина населення просто не володіє необхідними знаннями з приводу того, як в умовах ринкової економіки необхідно розпоряджатись тимчасово вільними коштами. Все це певною мірою знижує ліквідність та ефективність функціонування фінансового ринку країни.

Не сприяють підвищенню активності населення також й руйнівні наслідки світової фінансової кризи. В Україні на сьогодні, на жаль, існує неефективна система захисту заощаджень населення, обмежений доступ власників капіталів до інформації про певні підприємства, які реалізують цінні папери, недостатній рівень професійних знань

учасників фінансового ринку. Результатом неефективного державного регулювання фінансового ринку стала відсутність його впливу на ефективний розподіл грошей і капіталу в умовах ринкових перетворень, інтеграції світових економічних процесів.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть історичні передумови розвитку банківських систем.
2. Які функції в ринковій економіці виконують банківські установи?
3. Визначте, як на економічну сутність банку впливають принципи його діяльності.
4. Які ви знаєте види банків? Схематично відобразіть класифікацію банків.
5. Розкрийте переваги та недоліки універсальних та спеціалізованих банків. Наведіть приклади спеціалізованих банків.
6. Охарактеризуйте діяльність спеціалізованих банків.
7. Визначте, які в Україні можуть створюватись міжбанківські об'єднання?
8. Визначте, які переваги надає консорціумна форма міжбанківських об'єднань.
9. Які функції виконує банківська система в фінансовій системі країни?
10. Перелічіть основні напрями розвитку банківської системи України.

Тестові завдання для перевірки знань

1. Банківська система України представлена:

- а) трирівневою структурою;
- б) дворівневою структурою;
- в) однорівневою структурою.

2. Банківська система виконує такі основні функції:

- а) обігову, емісійну, стабілізаційну;
- б) трансформаційну, регуляційну, капіталотворчу;
- в) трансформаційну, емісійну, стабілізаційну.

3. Учасниками банку в Україні можуть бути:

- а) юридичні особи, в яких цей банк має істотну участь;
- б) резиденти та нерезиденти;
- в) юридичні та фізичні особи;
- г) держава;
- д) об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації.

4. Банк набуває статусу спеціалізованого у разі:

- а) якщо понад 35% активів є активами одного типу;
- б) якщо понад 50% активів є активами одного типу;
- в) якщо всі його активи однорідні.

5. У більшості країн світу центральні банки підпорядковуються:

- а) парламентам;
- б) казначейству;
- в) міністерству фінансів;
- г) б, в.

6. Особливістю банківської системи Японії є:

- а) значний контроль держави за діяльністю банків;
- б) утворення фінансово-промислових груп;
- в) велика частка іноземного капіталу.

7. Створення "кишенькових" банків відноситься до такого періоду розвитку банківської системи України:

- а) 1988 – 1990 рр.;
- б) 1991 – 1992 рр.;
- в) 1993 – 1997 рр.;
- г) 1998 – 2000 рр.;
- д) 2001 – 2008 рр.

8. Банкрутство банку може зумовлюватись причинами:

- а) збиткова діяльність;
- б) втрата чистини активів;
- в) надмірна ліквідність.

9. Банківська система виконує такі основні функції:

- а) обігову, емісійну, стабілізаційну;
- б) трансформаційну, регуляційну, капіталотворчу;
- в) трансформаційну, емісійну, стабілізаційну.

10. Учасниками банку в Україні можуть бути:

- а) юридичні особи, в яких цей банк має істотну участь;
- б) резиденти та нерезиденти;
- в) юридичні та фізичні особи;
- г) держава;
- д) об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації.

Питання для обговорення:

1. Історичні передумови розвитку банківських систем.
2. Вплив банківської системи на темпи і пропорції економічного розвитку.
3. Основні напрями розвитку банківської системи України.
4. Види антикризового управління банком залежно від стадії розвитку кризи та їх характеристика.
5. Переваги і недоліки присутності іноземного капіталу на ринку банківських послуг в Україні.

ТЕМА 4. ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК ТА ЙОГО РОЛЬ У МОНЕТАРНОМУ РЕГУЛЮВАННІ ЕКОНОМІКИ

- 4.1. Призначення та створення центральних банків*
- 4.2. Статус та основні функції центрального банку*
- 4.3. Правовий статус, структура та функції Національного банку України*
- 4.4. Емісія готівки та організація грошового обігу НБУ*
- 4.5. Грошово-кредитна політика. Інструменти грошово-кредитної політики*
- 4.6. Кредитні відносини НБУ з банківськими установами*
- 4.7. Регулювання діяльності комерційних банків. Банківський нагляд*
- 4.8. Валютне регулювання і контроль*
- 4.9. Обслуговуючі функції НБУ*

4.1. Призначення та створення центральних банків

Центральні банки займають провідне місце у регулюванні банківської діяльності та забезпеченні стабільності банківської системи, окрім того, вони є фінансовими агентами уряду, банками банків та як провідники монетарної політики мають суттєвий вплив на розвиток економіки країни в цілому. Однак так було не завжди. На початковому етапі розвитку банківської системи взагалі не існувало центральних банків. Такі інституції у їх сучасному розумінні були створені у ХХ ст., що пов'язано з процесом демонетизації золота.

Першопричиною появи центральних банків, як і грошей, став поступовий еволюційний процес, що привів людство до усвідомлення необхідності здійснювати регулювання грошей в обігу, тобто контролювати їх емісію. У XVII-XVIII ст. не було чіткого розмежування функцій банків і перш за все монополії на емісію банкнот. Комерційними банками активно випускалися платіжні засоби, практично безконтрольно розширювалася грошова маса, витісняючи з обороту повноцінні монети. Крім того, зловживання окремих банків час від часу призводило до неможливості обміну їхніх

банкнот на золото, тобто до банкрутства і дестабілізації економіки. Виникло усвідомлення необхідності виділення одного із банків, який би здійснював функцію емісії грошей з метою регулювання грошового обігу, задовольняючи потреби суспільства в цілому, а не власні економічні інтереси. Необхідність у появі центрального банку також пов'язана з незручністю використання значної кількості паперових знаків вартості, оскільки кожен банк мав власні. Появу центрального банку слід також пов'язати з прагненням до уніфікації грошової одиниці на певній території, з виникненням потреби у гаранті, що забезпечив би довіру до паперових грошей з боку громадян, а також з розвитком інститутів влади та розвитком економіки, що висували нові вимоги до грошових знаків і їх контролю (рис. 4.1).

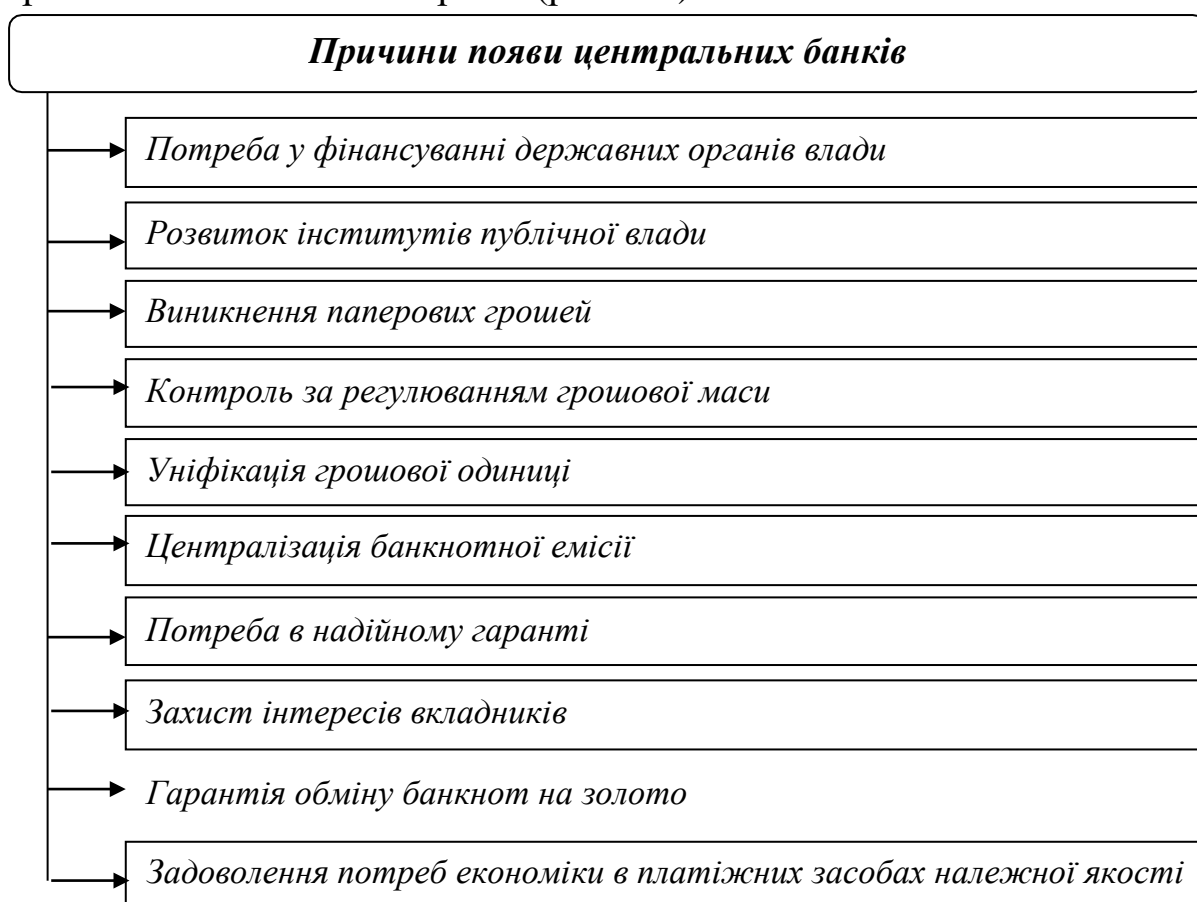

Рис. 4.1. Основні причини виникнення інституту центральних банків

Вирішальним поштовхом до виділення центральних банків стала передача останнім монопольних прав на емісію грошей. У більшості випадків одночасно з правами такий банк брав на себе ряд зобов'язань щодо фінансування дефіциту державного бюджету. Привілейований

юридичний статус центрального банку як банкіра уряду і його монопольне право на друк грошей посилювали позиції такого банку на ринку. У результаті саме тут відбувалася концентрація резервів банківської системи. Комерційні банки визнали доцільним тримати тут свої рахунки і використовувати їх для розрахунку один з одним. Для того, щоб наглядові повноваження не вступали в конфлікт з принципами ринкової конкуренції, і центральний банк міг діяти неупереджено і об'єктивно, необхідно було обмежити комерційні інтереси останнього і усунути конкуренцію центрального банку з комерційними. Саме тоді, з трансформацією банку з конкуруючого, який має за мету максимізувати прибуток в некомерційний інститут, і сталося виникнення інституту центрального банку в сучасному розумінні цього слова.

Однак, незважаючи на об'єктивну необхідність появи центрального банку як головного регулятора економіки, вчені економісти дотримуються думки, що створення центральних банків відбувалося двома шляхами.

Перший шлях (його можна назвати еволюційним) — поступове перетворення емісійного банку країни у центральний банк. Цей шлях характерний для країн, в яких на початок ХХ ст. вже існували емісійні банки (Франція, Великобританія, Швеція). Становище емісійного банку у ролі центрального банку змінювалося поступово в міру того, як він брав на себе або йому делегували певні повноваження (функції), наприклад зберігання резервів комерційних банків, кредитна підтримка банків, управління державним боргом тощо. Поняття «центральні банки» почали застосовувати в теорії і на практиці починаючи з 20-х років ХХ ст.

Другий шлях (його можна назвати директивним) — створення центрального банку на основі спеціального закону, який передбачає особливий статус новоствореного банку з моменту його заснування. Цей шлях характерний для розвинутих країн, в яких з тих чи інших причин на початок ХХ ст. не існувало єдиного емісійного банку (наприклад, США), а також для колишніх колоній і постсоціалістичних країн, які у ХХ ст. створювали національні банківські системи за принципом дворівневої побудови.

Центральні банки пройшли три стадії розвитку:

перша, - вони розпочали як банки уряду, оскільки уряди домінували при визначенні їх завдань та безпосередньої політики;

друга — центральні банки перестають бути комерційно зацікавленими і переходять до вирішення проблем забезпечення стабільності фінансово-банківської системи;

третья — вони поступово отримують автономію від уряду і здобувають незалежність при визначенні завдань та вибору інструментів їх досягнення.

На сучасному етапі, в умовах глобалізації світового фінансового ринку, діяльність центральних банків розвивається у таких напрямках:

● **Співробітництво центральних банків на міждержавному рівні:**

- створення Банку міждержавних розрахунків (Швейцарія), засновниками якого стали центральні банки більшості розвинутих країн з метою сприяння співробітництва, полегшення проведення міжнародних розрахунків;

- створення Комітету з банківського регулювання та нагляду (Базельського Комітету), метою діяльності якого є розроблення на основі дослідження світового фінансового досвіду принципів ефективного банківського нагляду та рекомендацій центральним банкам щодо процедури аналізу банківських ризиків та критеріїв їх оцінки;

● **Співпраця центральних банків з міжнародними валютно-кредитними та фінансовими організаціями** (Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та розвитку, Світовий банк, Міжамериканський банк розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Азіатський банк розвитку та ін.);

● **Створення наднаціональних центральних банків** певних груп країн (Європейський центральний банк).

4.2. Статус та основні функції центрального банку

Центральний банк – це державний орган, який є стрижнем кредитної системи. Під правовим статусом центрального банку розуміють його роль і місце в системі інших державних органів, які закріплені на конституційному і законодавчому рівнях.

Економіко-правовий статус і організаційно-правові форми створення та діяльності сучасних центральних банків можуть бути різними. Їхнє місце й роль визначаються нормами національного права, які здебільшого мають форму законів. Це, наприклад, Закон США про Федеральний резерв 1913 р., Закон про Банк Канади 1934 р., Закон про Резервний банк Австралії 1959 р., Закон про Банк Англії 1998 р., новий Закон Німеччини про Федеральний банк 2002 р., Закон про статут Банку Франції, його діяльність та нагляд за кредитними установами 1993 р., Закон про банки 1993 р., що регламентує діяльність Банку Італії, Закон про Центральний банк Люксембургу 1998 р., Закон України "Про Національний банк України" 1999 р. та ін. Ці правові акти визначають організаційно-правову структуру центрального банку, його функції, процедуру призначення керівництва банку, його взаємовідносини з державою і національною банківською системою.

Центральні банки є юридичними особами, що мають відособлене від держави майно. Формально це майно знаходиться, як правило, у державній власності, але центральний банк наділений правом розпоряджатися ним як власник. Відтак, з точки зору власності на капітал центральні банки поділяються на:

- державні, капітал яких належить державі (наприклад, центральні банки в Великобританії, Німеччині, Франції, Канаді, Росії);
- акціонерні (наприклад, США);
- змішані – акціонерні товариства, частина капіталу яких належить державі (в Японії - 55%, в Бельгії - 50%).

Слід зазначити, що окремі центральні банки відразу створювали як державні (в Німеччині, Росії); інші – як акціонерні, а потім націоналізувались (в Великобританії, Франції). Але незалежно від належності чи не належності капіталу центрального банку державі, історично між банком і урядом склались тісні зв'язки. Уряд зацікавлений в надійності центрального банку в силу особливої ролі останнього в кредитній системі країни, в проведенні економічної політики уряду.

Держава відіграє головну роль у формуванні органів управління центрального банку. *Взаємодії центральних банків з органами державної влади можуть бути умовно подані у вигляді моделей:*

1) центральний банк – агент міністерства фінансів і провідник його грошово-кредитної політики;

2) центральний банк незалежний від уряду, що самостійно проводить грошово-кредитну політику;

3) проміжна модель, у рамках якої використовуються принципи взаємодії виконавчої влади з центральним банком при визначеному ступені його незалежності.

Здатність центрального банку ефективно виконувати одне зі своїх основних завдань, а саме, підтримувати цінову стабільність – безпосередньо залежить від рівня його незалежності. З огляду на неприпустимість негативного впливу політики уряду на загальну фінансову стабільність держави суттєвого значення нині набуває спосіб взаємодії нейтрального банку та органів державної влади. Важливою складовою незалежності центробанку є встановлена на законодавчому рівні заборона на отримання ним будь-яких вказівок від державних органів

Незалежність є комплексним поняттям і передбачає сукупність інституціональної, особистої, функціональної та фінансової незалежності

Інституціональна незалежність полягає у закріпленні на законодавчому рівні положення, згідно з яким центральний банк є самостійним і незалежним державним органом, є юридичною особою та може набувати й відчужувати рухоме і нерухоме майно та бути стороною в судовому процесі.

Особиста незалежність центрального банку передбачає створення умов для неухильного виконання його працівниками своїх обов'язків. На практиці це означає особливий порядок призначення та звільнення працівників (особливо керівного складу) і заборону займатись їм комерційною діяльністю. Для прикладу, згідно зі статтею 14 Статуту ЄЦБ його Голова може бути звільнений лише у тому разі, коли він не відповідає посадовим вимогам або визнаний винним у серйозних правопорушеннях. Також передбачено, що статuti національних центральних банків повинні визначати строк повноважень Голови Центробанку тривалістю не менше 5 років.

Функціональна незалежність полягає у виконанні центральними банками своїх функцій самостійно без втручання будь-яких органів

державної влади і зокрема уряду. Якщо політика уряду загрожує виконанню основного завдання центрального банку, він не повинен її підтримувати.

Фінансова незалежність центральних банків визначається достатністю власних фінансових ресурсів, необхідних для виконання їх функцій, реалізації відповідних програм і забезпечення високого рівня заробітної плати працівників. До фінансової незалежності відносять право на перевірку банку незалежними аудиторами і право самостійно формувати власний кошторис.

Центральний банк — це фінансово-кредитна установа, яка посідає центральне місце в банківській системі країни і виконує **чотири основні завдання**. Центральний банк покликаний бути:

— **єдиним емісійним центром**, що наділений монопольним правом грошової емісії на території своєї країни і відповідає за стабільність національної грошової одиниці та забезпечення грошового обігу;

— **банком держави**, зобов'язаним здійснювати банківське обслуговування уряду, державного бюджету, розміщувати державні цінні папери тощо;

— **«банком банків»**, тобто він надає банківські послуги іншим фінансово-кредитним інституціям, є для них кредитором останньої інстанції;

— **органом банківського нагляду**, що підтримує стабільність національної банківської системи, необхідний рівень стандартизації й професіоналізму в цій сфері.

Центральний банк виконує функції державного органу і забезпечує:

— захист та стабільність національної валюти;

— розвиток та зміцнення банківської системи;

— ефективне та безперебійне функціонування платіжної системи.

По значимості усі функції центрального банку поділяють на основні і додаткові (рис. 4.2).

Основні функції здійснюються усіма без винятку центральними банками і розділяються на *регулюючі, контрольні й обслуговуючі*.

Рис. 4.2. Функції центрального банку

Вважаємо за доцільне охарактеризувати окремі з них, зокрема, до регулюючих функцій центрального банку відносять:

— розробку і проведення грошово-кредитної політики. Її характер залежить від ступеня незалежності центрального банку від уряду. Наприклад, цільові орієнтири зміни агрегатів грошової маси звичайно визначаються безпосередньо центральними банками. У той же час жодний центральний банк не може самостійно, без участі держави, установити той або інший валютний режим. Розробка грошово-кредитної політики містить у собі: - визначення напрямків розвитку грошово-кредитної політики; вибір основних інструментів грошово-кредитної політики; - створення і ведення статистичної бази даних по грошовій масі, кредитам і заощадженням; - проведення досліджень із проблем економіки і грошово-кредитної сфери даної країни й інших

держав; - упорядкування грошових програм і контроль за їхнім виконанням.

— регулювання попиту і пропозиції на кредит і іноземну валюту, що здійснюється за допомогою проведення інтервенційних операцій на грошовому і валютному ринках. З метою регулювання попиту та пропозиції на кредит центральні банки вживають політику кредитної експансії або кредитної рестрикції – заходи, що сприяють активізації або зниженню темпів кредитування економіки. З метою регулювання попиту та пропозиції на іноземну валюту центральні банки застосовують валютні інтервенції. **Валютна інтервенція** — значний разовий цілеспрямований вплив центрального банку країни на валютний ринок і валютний курс, що здійснюється шляхом продажу або закупівлі банком великих партій іноземної валюти. Валютна інтервенція здійснюється для регулювання курсу іноземних валют в інтересах держави.

До основних контрольних функцій відносимо:

— нагляд за діяльністю кредитних організацій. Здійснення контролю над функціонуванням кредитно-банківської системи - обумовлена необхідністю підтримки її стабільності для довіри до національної грошової одиниці. Можливі такі форми реалізації цієї функції: А) нагляд здійснюють безпосередньо центральні банки; Б) органи нагляду відділені від центрального банку, але він пов'язаний із ними, приймаючи участь у їхній діяльності або роблячи консультаційні послуги (Бельгії, Німеччини, Швейцарії і Японії); В) центральний банк контролює діяльність кредитно - банківських установ разом з іншими інститутами (ФРС США здійснює наглядову діяльність разом із Федеральною корпорацією страхування депозитів, Службою контролера грошового обігу, уповноваженими органами штатів).

— організацію і проведення валютного контролю. Ступінь його жорсткості залежить насамперед від загального валютно-економічного положення країни. Так, у країнах, що розвиваються, контролю звичайно підлягає дуже широке коло операцій по зовнішніх платежах і розрахунках, найбільше розвинуті йдуть по шляху лібералізації валютного контролю.

До обслуговуючих функцій відносимо:

— організацію платіжної системи та платіжно-розрахункових відносин комерційних банків: випуск в обіг паперово-грошових знаків, організація безготівкових розрахунків. Центральні банки можуть бути безпосередніми учасниками платіжних систем або обмежитися контролем за їхньою діяльністю.

— функції кредитора в останній інстанції для кредитних організацій, організація системи рефінансування. Як кредитор останньої інстанції, центральний банк надає позички кредитно-банківським установам, що відчують тимчасову потребу у фінансових ресурсах. Як кредитор уряду центральні банки здійснюють фінансування державного боргу і дефіциту державного бюджету. Це особливо широко використовується в країнах, що розвиваються, у яких позички центрального банку уряду складають значну частину їхніх активів. Напроти, розвинуті держави уникають подібну практику.

— виконання центральним банком ролі фінансового агента уряду полягає у веденні урядових рахунків і управлінні активами різноманітних урядових відомств. У деяких країнах, наприклад у США, центральні банки виконують цю функцію разом із комерційними банками. У інших державах, наприклад в Італії, центральні банки є практично бухгалтерами державних установ.

Додаткові функції центрального банку не пов'язані безпосередньо з його головною задачею (зберігання стабільності національної грошової одиниці), але сприяють її реалізації. До числа цих функцій відносять, зокрема:

— управління державним боргом;

— проведення аналітичних досліджень і ведення статистичної бази даних; аналіз і прогнозування стану національної економіки в цілому і по регіонах, насамперед грошово-кредитних, валютно-фінансових та цінових відносин; публікація відповідних матеріалів і статистичних даних. Ця функція може бути дуже неоднакова і нерівнозначна в центральних банках різноманітних країн:

А) делегування центральному банку функції збору й аналізу даних платіжних балансів (Бельгія, Німеччина, Франція, Нідерланди, Японія);

Б) дослідження економічної кон'юнктури в реальному секторі економіки, публікація їхніх докладних результатів (Федеральні

резервні банки США, Банк Японії, Національний банк Бельгії, Німецький федеральний банк, Банк Франції, Бань Англії і інші

В) вивчення фінансового положення підприємств і створення централізованих служб по банківських ризиках (Національний банк Бельгії, Німецький федеральний банк, Банк Франції, Банк Італії; Банк Іспанії). Крім того, у центральних банках Німеччини, Бельгії, Іспанії, Італії існують централізовані бази даних балансів підприємств.

— здійснення зв'язку з небанківською клієнтурою і надання суспільних послуг. Центральні банки підтримують кореспондентські відносини із фінансовими установами своєї країни, іншими центральними банками і міжнародними фінансовими організаціями. Проте комерційні відношення з небанківською клієнтурою завжди є другорядними.

— Центральні банки можуть надавати визначений набір послуг колективного користування - це створення централізованих служб по банківських ризиках, контроль неоплачених векселів тощо

— підготовка кадрів для банківської системи.

4.3. Правовий статус, структура та функції Національного банку України

Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» Національний банк України (далі - Національний банк) є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України» та іншими законами України [50].

Місцезнаходження Ради Національного банку України (далі - Рада Національного банку), Правління Національного банку України (далі - Правління Національного банку) та центрального апарату Національного банку – місто Київ.

Національний банк у межах своїх повноважень сприяє фінансовій стабільності, в тому числі стабільності банківської системи. Національний банк має статутний капітал, що є державною власністю. Розмір статутного капіталу становить 10 мільйонів гривень. Джерелами його формування є частина прибутку НБУ до розподілу, а при необхідності – Державний бюджет України.

Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису адміністративних витрат, а у визначених Законом випадках - також за рахунок Державного бюджету України.

Національний банк є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і закріплено за ним на праві господарського відання.

Відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України. При виконанні своєї основної функції Національний банк має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі. Національний банк також сприяє додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України.

Національний банк виконує такі функції:

1) відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;

2) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує готівковий грошовий обіг;

3) виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування;

4) регулює діяльність платіжних систем та систем розрахунків в Україні, визначає порядок і форми платежів, у тому числі між банками;

5) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;

6) здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій;

7) забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;

8) здійснює державне регулювання та нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним

шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення за небанківськими фінансовими установами-резидентами, які є платіжними організаціями та/або членами/учасниками платіжних систем у частині надання ними фінансової послуги щодо переказу коштів на підставі відповідних ліцензій, зокрема Національного банку України (крім операторів поштового зв'язку в частині здійснення ними переказу коштів);

9) здійснює аналіз стану фінансової системи щодо фінансової стабільності.

Національний банк України за наявності ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, виникнення обставин, що загрожують стабільності банківської та/або фінансової системи країни, має право визначати тимчасові особливості регулювання та нагляду за банками або іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України, у тому числі особливості підтримання ліквідності банків, застосування економічних нормативів, формування та використання резервів для відшкодування можливих втрат за активними операціями банків, запроваджувати обмеження на їх діяльність, у тому числі обмежувати або забороняти видачу коштів з поточних та вкладних (депозитних) рахунків фізичних та юридичних осіб, а також обмежувати або тимчасово забороняти проведення валютних операцій на території України, зокрема операцій з вивезення, переказування і пересилання за межі України валютних цінностей.

Структура Національного банку будується за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням. Національний банк в межах, визначених законодавством, самостійно вирішує питання організації, створення, ліквідації та реорганізації структурних підрозділів та установ Національного банку, його підприємств, затверджує їх статuti та положення.

Конституція України та Закон «Про Національний банк України» передбачають дворівневу систему органів управління центральним банком — Рада Національного банку і Правління Національного банку.

Рада Національного банку України складається з *Голови Національного банку та восьми членів*. До складу Ради Національного банку входять члени Ради Національного банку, призначені

Верховною Радою України та Президентом України. Верховна Рада України призначає чотирьох членів Ради Національного банку шляхом прийняття відповідної постанови. Президент України призначає чотирьох членів Ради Національного банку шляхом видання відповідного указу. Голова Національного банку, який призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України, входить до складу Ради Національного банку за посадою.

Закон установлює певні вимоги до осіб, що призначаються членами Ради Національного банку, а саме: громадянство України; наявність вищої економічної чи фінансової освіти або наукового ступеня в галузі економіки та фінансів; досвід постійної роботи в органах законодавчої влади або на керівних посадах центральної виконавчої влади чи банківської установи, або наукової роботи за фінансовою чи економічною тематикою.

Рада Національного банку діє відповідно до Регламенту Ради Національного банку України, що затверджується на її засіданні. Засідання Ради Національного банку проводяться не рідше десяти разів на рік. Голова Ради та його заступник обираються Радою Національного банку строком на три роки. Члени Ради Національного банку призначаються на посаду на сім років.

Основні повноваження Ради Національного банку:

— розробляє Основні засади грошово-кредитної політики, інформує про них Верховну Раду України і здійснює контроль за їх виконанням;

— аналізує вплив грошово-кредитної політики на стан соціально-економічного розвитку України та розробляє пропозиції щодо зміни політики;

— затверджує кошторис доходів та видатків НБУ, бухгалтерський баланс банку, звіт про виконання кошторису та розподіл прибутку за звітний рік;

— визначає аудиторську компанію для проведення аудиторської перевірки Національного банку та розглядає аудиторський висновок;

— вносить рекомендації Правлінню Національного банку стосовно окремих заходів грошово-кредитного регулювання, валютної політики, розвитку банківської системи, вдосконалення платіжної системи тощо. Правління зобов'язане протягом п'яти днів розглянути рекомендації і надіслати Раді вмотивовану відповідь;

— має право застосування відкладального вето щодо окремих рішень Правління Національного банку, наприклад, стосовно формування резервів на покриття фінансових ризиків, мінімального розміру золотовалютних резервів. Вето не набирає чинності, якщо Правління підтвердить своє рішення протягом п'яти днів двома третинами від загальної кількості членів Правління.

Другий керівний орган Національного банку — Правління. **Правління НБУ** забезпечує реалізацію Основних засад грошово-кредитної політики через відповідні монетарні інструменти. Зокрема, Правління приймає рішення стосовно зміни процентних ставок Національного банку, розміру і порядку формування обов'язкових резервів для банків, установлення для них економічних нормативів, емісії грошових знаків, визначення мінімального розміру золотовалютних резервів Національного банку, установлення лімітів на проведення операцій на відкритому ринку. Крім того, Правління визначає організаційні основи та структуру Національного банку, затверджує штатний розпис Національного банку та форми оплати праці, видає нормативно-правові акти Національного банку. Правління подає Раді Національного банку на затвердження річний звіт НБУ, проект кошторису доходів і видатків на наступний рік, бухгалтерські, статистичні та інші відомості щодо діяльності Національного банку та банківської системи.

Слід підкреслити, що Рада Національного банку не має права втручатися в оперативну діяльність Правління Національного банку.

Правління Національного банку є колегіальним органом та складається з шести осіб: Голови Національного банку, першого заступника та заступників Голови Національного банку. Правління Національного банку очолює Голова Національного банку. Склад Правління — кількісний та персональний — формується Головою Національного банку і затверджується Радою Національного банку.

Голова Національного банку призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України строком на сім років. Одна й та сама особа не може бути Головою Національного банку більше ніж два строки поспіль. Статус, повноваження, обов'язки та підстави для звільнення з посади голови Національного банку передбачаються в Законі «Про Національний банк України» (ст. 18—21).

Голова Національного банку керує діяльністю Банку і забезпечує таким чином реалізацію покладених на банк функцій. Він діє від імені Національного банку і представляє його інтереси без доручення у відносинах з органами державної влади, банками, міжнародними організаціями та іншими установами і організаціями. Голова Національного банку може бути звільнений з посади лише Верховною Радою за поданням Президента України у зв'язку із закінченням строку повноважень, поданням особистої заяви про відставку, смертю, припиненням громадянства та в деяких інших випадках, передбачених законом.

Організаційна структура Національного банку відповідає вимогам сьогодення та міжнародним стандартам (рис. 4.3).

До системи Національного банку входять такі ланки:

- центральний апарат;
- філії (територіальні управління) Національного банку України;
- структурні підрозділи (Відомча охорона (Для інкасації та охорони цінностей і об'єктів Національний банк має відомчу охорону, озброєну бойовою вогнепальною зброєю), Центральна бібліотека, Навчальний центр, Центр наукових досліджень, Управління організації будівництва і реконструкції, Музей грошей);
- структурні одиниці (Оперативне управління, Центральне сховище, Державна скарбниця України, Центральна розрахункова палата, Господарсько-експлуатаційне управління, Група управління проектами міжнародних кредитних ліній);
- спеціалізовані підприємства (Фабрика банкнотного паперу, Банкнотно-монетний двір);
- навчальні заклади (Львівський банківський інститут, Українська академія банківської справи (УАБС), Харківська філія УАБС, Черкаська філія УАБС).

— Центральний апарат Національного банку. Основними функціональними підрозділами центрального апарату Національного банку є департаменти, що відповідають за основні напрями діяльності НБУ. У межах департаментів можуть створюватися додаткові структурні одиниці (управління, відділи). Основні департаменти, відокремлені управління та структурні підрозділи центрального апарату Національного банку України.

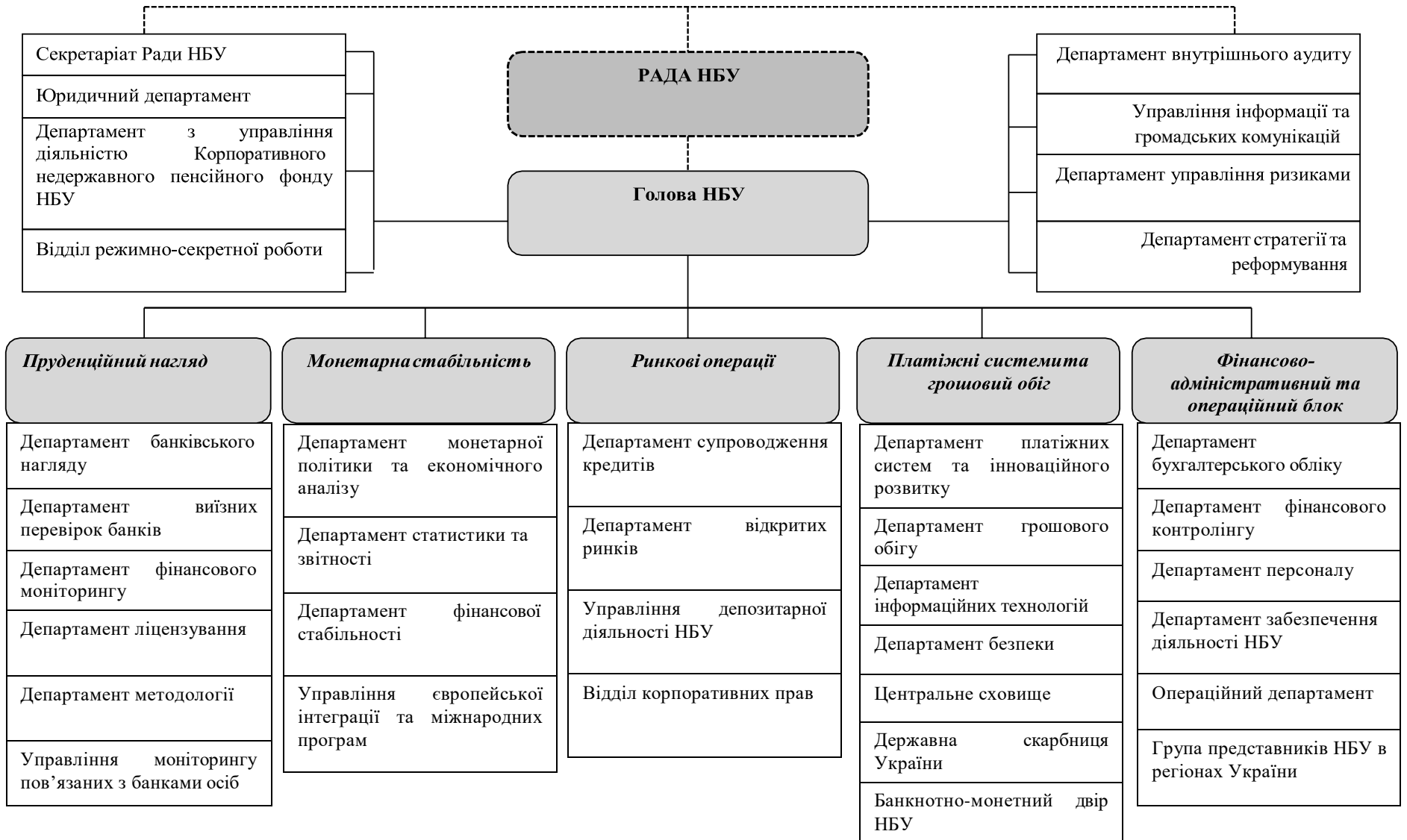

Рис. 4.3. Організаційна структура Національного банку України

4.4. Емісія готівки та організація грошового обігу НБУ

Емісія грошей – випуск в обіг нових грошових знаків (від лат. *emissio* – випуск). Виключне право введення в обіг (емісії) гривні і розмінної монети, організація їх обігу та вилучення з обігу належить Національному банку.

Законом України «Про Національний банк України» визначено основні повноваження Національного банку щодо організації готівкового грошового обігу. Для належного забезпечення організації готівкового грошового обігу Національний банк здійснює:

- 1) виготовлення та зберігання банкнот і монет;
- 2) створення резервних фондів банкнот і монет;
- 3) встановлення номіналів, систем захисту, платіжних ознак та дизайну банкнот та монет, а також обмежень щодо використання систем захисту, платіжних ознак та відтворення елементів дизайну банкнот та монет;
- 4) встановлення порядку заміни пошкоджених банкнот і монет;
- 5) встановлення правил випуску в обіг, обробки, зберігання, інкасації, перевезення, вилучення з обігу та знищення готівки;
- 6) визначення порядку ведення касових операцій для банків, інших фінансових установ, підприємств і організацій;
- 7) визначення вимог стосовно технічного стану і організації охорони приміщень банківських установ.

Емісійні операції (які являють собою як випуск в обіг коштів, так і вилучення їх з обігу) є суттю діяльності центрального банку. Усе, що робить центральний банк, так або інакше пов'язано з такими операціями. Здійснюючи емісійні операції, центральний банк намагається забезпечити таку кількість грошей в обігу, яка необхідна для обслуговування процесу обміну товарами та послугами в економіці. Якщо ж гроші випускаються виокремлено до можливостей економіки виробити адекватну кількість товарів та послуг, то вони починають знецінюватись.

Механізм емісійно-касового регулювання грошової маси передбачає порядок введення та вилучення грошей з обігу, а також їх перерозподіл між територіями і регіонами країни залежно від потреб економіки.

Випуск грошей в обіг є комплексом заходів, який складається з таких основних етапів:

- 1) прогнозування потреби у готівковій масі;
- 2) виготовлення грошей;
- 3) створення резервного фонду готівки у центральному сховищі;
- 4) власне введення грошей в обіг.

Прогнозування потреби у готівковій масі. Обсяг емісії коштів розраховується на підставі прогнозних показників розвитку економіки: обсягу валового внутрішнього продукту, інфляції, параметрів бюджету та інше. Центральні банки не кредитують уряд для покриття бюджетного дефіциту, оскільки такі гроші не будуть мати відповідного товарного покриття і призведуть до інфляції.

Обсяги емісії визначаються потребами сфери обігу в грошах як засобів обігу, платежу та накопичення. Якщо емісія здійснюється в цих межах, створюються умови для забезпечення стабільності грошей. Розрізняють емісію готівкову та безготівкову.

Готівкову емісію грошей здійснює центральний банк, виходячи з потреб розвитку споживчого ринку, рівня інфляції, доходів громадян тощо. *Основними принципами готівкової емісії є:* монополія (виключне право) центрального банку; відсутність забезпечення; безумовна обов'язковість приймання національної грошової одиниці у всі види розрахунків і платежів; необмежена обмінюваність. Емісія грошей дає їх емітенту емісійний дохід, розмір якого визначається як різниця між сумою емісії та витратами на виготовлення грошових знаків. Оскільки в сучасних умовах емісія грошей закріплена за центральними банками, емісійний дохід надходить у їх розпорядження та використовується для забезпечення виконання центральним банком своїх функцій.

Безготівкова емісія грошей здійснюється комерційними банками на основі залучення депозитів і видачі банківських кредитів. При цьому емісія грошей може здійснюватися лише всією банківською системою, а не одним чи кількома комерційними банками. Цей процес відбувається завдяки функціонуванню механізму грошового (банківського) мультиплікатора, який на основі кредитування економіки дозволяє збільшити грошову масу.

Виготовлення грошей.

Згідно з чинним законодавством гривня є єдиним платіжним засобом на території України (додатки). Усі фізичні та юридичні особи зобов'язані приймати гривню на території України без будь-яких

обмежень за всіма видами платежів, а також для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви та для переказів. Національний банк України має виключне право емісії грошових знаків (гривні та розмінної монети) та вилучення з обороту неплатіжних і не придатних для обігу грошових знаків. Крім того, як емісійний центр держави Національний банк має широкі повноваження щодо організації та регулювання готівкового обігу.

Для забезпечення організації готівкового грошового обігу Національний банк здійснює:

- 1) виготовлення та зберігання банкнот і монет;
- 2) створення резервних фондів банкнот і монет;
- 3) встановлення номіналів, систем захисту, платіжних ознак та дизайну грошових знаків;
- 4) встановлення порядку заміни пошкоджених банкнот і монет;
- 5) встановлення правил випуску в обіг, зберігання, перевезення, вилучення та інкасації готівки;
- 6) визначення порядку ведення касових операцій для банків, інших фінансових установ, підприємств і організацій;
- 7) визначення вимог стосовно технічного стану і організації охорони приміщень банківських установ.

Національний банк України забезпечує виготовлення грошових знаків. Сьогодні Україна має замкнутий цикл з виробництва грошей, а саме: Банкотно-монетний двір і Фабрику банкнотного паперу. Продукція банкотної фабрики: банкноти; високозахищені цінні папери; акцизні марки; поштові марки. Банкноти всіх номіналів виготовляються на спеціальному білому папері, що не флуоресціює в ультрафіолетових променях, з водяними знаками. Національний банк України визначає дизайн грошових знаків. Значного поширення набула думка про те, що грошові знаки є візитною карткою держави. Тому Україна, як і інші країни, намагається відобразити на своїх банкнотах і монетах предмети національної гордості, ознайомити зі своєю історією, культурою, природою, традиціями. На лицьовому боці банкнот розміщено портрети видатних діячів України, написи «Україна» або «Україна Національний банк України», вказано номінал банкнот словами та цифрами.

Національний банк України затверджує графічний знак гривні. Він складається з двох елементів. Перший і основний елемент

базується на рукописному варіанті зображення літери г (кирилиця) як першої літери у назві «гривня». Другий елемент – це дві горизонтальні паралельні прямі, які втілюють ідею стабільності гривні. Графічний знак може розміщуватися як перед номіналом, так і після нього.

Національний банк України розробляє систему захисту грошових знаків від підроблення (фальсифікації). До основних захисних елементів банкнот відносять (див. додатки):

1. *Водяний знак* – зображення світлими лініями ТРИЗУБА, яке утворене внутрішньою структурою паперу, повторюється по всій площі банкноти і видиме при розгляді банкноти проти світла.

2. *Захисна стрічка*, на якій є напис «Україна» темного кольору, що повторюється. Його можна прочитати за допомогою збільшувального скла. Ця стрічка має вигляд блискучої пунктирної лінії.

3. *Рельєфні елементи* – елементи друку в банкнотах, які виступають над поверхнею паперу, шершавість яких відчувається на дотик кінчиками пальців.

4. *Суміщений малюнок* – малюнок, розташований в одному місці на лицьовому та зворотному боках банкноти, усі елементи якого збігаються та доповнюють один одного при розгляді банкноти проти світла (орнамент із лівого боку банкноти).

5. *Райдужний друк* – поступовий перехід одного кольору захисної сітки, виконаної суцільними лініями без розривів, в інший (захисні сітки та орнаменти з обох боків банкноти).

6. *Антисканерна сітка* – розташовані під різними кутами тонкі лінії, які при копіюванні або скануванні банкноти утворюють на копії «муар» (захисні сітки).

7. *Кодоване латентне зображення* – приховане цифрове зображення номіналу на банкнотах.

8. *Мікротекст* – напис безперервно повторюваного слова «Україна» абрєвіатури «НБУ», які можна прочитати за допомогою збільшувального скла.

9. *Знак для сліпих* – рельєфний елемент, розміщений у лівому нижньому куті лицьового боку банкнот, який відчувається на дотик кінчиками пальців і визначає номінал банкноти.

10. *Видимі захисні волокна* – хаотично розміщені в товщі та на поверхні паперу з двох боків банкнот сині та червоні волокна, а також *невидимі захисні волокна*, які в ультрафіолетових променях флуоресціюють зеленим світлом;

11. *Флуоресцентний номер* – надрукований методом високого друку чорною фарбою горизонтально і вертикально, рівно, з однаковим інтервалом між цифрами номер банкноти, який в ультрафіолетових променях флуоресціює зеленим та світло-червоним світлом.

12. *Магнітний номер* – надруковані методом високого друку чорною фарбою горизонтально в один рядок, рівно та з однаковим інтервалом між цифрами серія та номер банкноти, які мають магнітні властивості.

13. *Прихований номінал* – надрукований в центрі лицьового боку банкноти невидимою фарбою номінал, який в ультрафіолетових променях флуоресціює зеленим світлом.

14. *Флуоресцентний друк* – елементи дизайну лицьового боку і зворотного боку банкнот та кодовий малюнок, які в ультрафіолетових променях флуоресціюють жовтим, зеленим або жовто-зеленим світлом (в залежності від номіналу).

16. *Високий друк* – друк, яким виконано номери банкнот. Він залишає на папері потовщений із країв штриха відбиток фарби і рельєфний заглиблений слід. На зворотному боці папір, як правило, має опуклий рельєфний відбиток.

17. *Орловський друк* – різкий перехід одного кольору у інший без розривів, накладання або зміщення ліній малюнка (портрет, написи, стрічки, орнаменти).

Національний банк України організовує інкасацію і перевезення банкнот і монет та інших цінностей. Він розробляє нормативну базу, що регламентує порядок інкасації та перевезення цінностей, видає письмові дозволи банкам на право здійснення цієї діяльності. У структурі Національного банку є підрозділи, які здійснюють перевезення готівки від Центрального сховища до територіальних управлінь НБУ, вивезення надлишків та зношених грошових знаків у зворотному напрямку, доставку готівки за заявками комерційних банків, координують та контролюють діяльність підрозділів інкасації в комерційних банках та Державної служби охорони при МВС України.

Створення резервного фонду готівки у центральному сховищі.

До функцій Центрального сховища Національного банку України належить забезпечення приймання, видачі банкнот і монет регіональним підрозділам регулятора й банкам, облік та зберігання банкнот і монет національної валюти, а також перевезення готівки та інших цінностей у системі Національного банку України. Основна

мета створення *резервного фонду готівки у центральному сховищі* є касове обслуговування банку незалежно від його місцезнаходження на підставі договору про касове обслуговування, в якому має визначатися порядок отримання підкріплень готівкою та здавання готівки з урахуванням технічних можливостей.

У територіальних управліннях і в Центральному сховищі працюють 38 автоматизованих систем оброблення банкнот, 13 з яких оснащено модулями знищення банкнот. Використання таких систем забезпечує автоматизоване перерахування банкнот, їх сортування на придатні та зношені, контроль справжності банкнот і виявлення фальшивих, пакування зношених банкнот та облік всіх операцій обробки. Ці машини здатні обробляти 1,75 млрд. банкнот на рік.

Усі резервні фонди готівки Національного банку зберігаються в м. Києві у Центральному сховищі і, в разі виникнення будь-яких непередбачуваних обставин (пожежа, підтоплення, диверсія тощо), держава може опинитися без необхідної для забезпечення потреб економіки та населення кількості грошових знаків. Запасів, зосереджених у сховищах територіальних управлінь, на тривалий час не вистачить. Зберігати ж більш-менш значні стратегічні запаси готівки управлінням не дозволяє стан їх матеріально-технічної бази.

Як свідчить досвід зарубіжних країн, запобігти ризикам дозволяє створення розвиненої мережі регіональних центрів із зберігання та обробки готівки. Враховуючи статистику зростання готівкової маси в обігу, а також перспективи її подальшого збільшення, є необхідність і в Україні звернутися до подібної організаційної форми.

Власне введення грошей в обіг. Емісія грошей відбувається виключно в безготівковій формі шляхом зарахування відповідної суми коштів на кореспондентські рахунки банків в центральному банку. Коли ж гроші вилучаються з обігу, то відповідна сума, навпаки, списується з цих рахунків.

Готівкові гроші виготовляються за допомогою друкарського верстата на Банкнотномонетному дворі Національного банку України. Однак в обіг готівкові гроші випускаються виключно в обмін на безготівкові. Відбувається це в процесі економічної діяльності. При виникненні у клієнтів банків потреб в готівкових коштах (наприклад, для виплати заробітної плати працівникам), банки отримують готівкові кошти в Національному банку з одночасним списанням еквівалентної

суми безготівкових коштів з їхнього кореспондентського рахунку в Національному банку. На загальний обсяг грошей в обігу операції перетворення безготівкових коштів в готівкові не впливають.

Процедура емісії безготівкових грошей суворо регламентована. Випуск коштів здійснюється через валютний, фондовий та кредитний канали і забезпечується отриманням Національним банком еквівалентного обсягу іноземної валюти або ліквідних фінансових інструментів, завдяки чому за потреби через ці ж канали відбувається вилучення коштів з обігу.

Через валютний канал гроші випускаються/вилучаються шляхом здійснення Національним банком України операцій з купівлі/продажу іноземної валюти на міжбанківському ринку. Останніми роками близько 99% емісії гривні здійснювалося через валютний канал, шляхом реалізації валютно-курсової політики центрального банку. Валютний канал, як правило, властивий сировинним та експортозалежним економікам.

Через фондовий канал кошти випускаються/вилучаються шляхом здійснення Національним банком України операцій з купівлі/продажу на відкритому ринку державних цінних паперів. Фондовий канал використовується для покриття дефіциту бюджету.

Через кредитний канал кошти випускаються шляхом здійснення Національним банком підтримки ліквідності банків через механізми рефінансування. При цьому кошти випускаються на зворотній основі під відповідне забезпечення (яке надається Національному банку в заставу) та на визначений термін (від 1 до 365 днів в залежності від інструмента рефінансування), після якого повертаються до Національного банку і вилучаються з обігу.

4.5. Грошово-кредитна політика.

Інструменти грошово-кредитної політики

Грошово-кредитна політика є основним регулятором стабільності економічного розвитку держави. Саме вона визначає напрями і можливості регулювання економіки монетарними методами. Зміст грошово-кредитної політики зумовлений особливостями економічних систем, завданнями і межами державного втручання в економіку.

У вітчизняній та зарубіжній літературі існує безліч підходів до тлумачення поняття грошово-кредитної політики. Багато авторів розглядають її як сукупність дій держави щодо врегулювання грошового обігу в країні. За цим підходом грошово-кредитна політика покликана стимулювати ділову активність комерційних банків, та впливати на їх ліквідність. Інші економісти трактують монетарну політику, як один із двох провідних інструментів органів державного регулювання, який безпосередньо впливає на економічне зростання, зайнятість та встановлення макроекономічної рівноваги на ринку грошей.

Цілком зрозуміло, що в економічній літературі існують трактування грошово-кредитної політики у широкому та вузькому розумінні. У першому випадку до грошово-кредитної політики відносять будь-які заходи держави, пов'язані з функціонуванням грошової сфери та кредиту, включаючи також і ті, що здійснюються без участі центрального банку [1, с.58]. Вважаємо, що такий підхід є надто широким та не дозволяє дослідити специфіку використання грошово-кредитних інструментів у національній економіці. Водночас, як у другому випадку грошово-кредитну політику трактують як сукупність заходів держави щодо забезпечення оптимального валютного курсу [9]. Таке бачення грошово-кредитної політики враховує лише одну складову із загальної системи грошово-кредитного регулювання, що не дозволяє здійснювати комплексну оцінку діяльності центрального банку. Тому, вважаємо за доцільне дотримуватись законодавчо визначеного трактування грошово-кредитної політики. У Законі України «Про Національний банк України» [50] вказано, що **грошово-кредитна політика** – комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України через використання визначених засобів та методів.

Економічний зміст грошово-кредитної політики полягає у тому, що:

— монетарна політика – одна зі складових економічної політики держави;

— монетарна політика забезпечується притаманними їй монетарними механізмами.

— для успішного проведення грошово-кредитної політики потрібні певні умови, а саме: високий рівень розвитку ринкових відносин між усіма учасниками ринку; створення в Україні розвиненої дворівневої банківської системи.

Основною метою грошово-кредитної політики в сучасних умовах є стабілізація економіки, забезпечення зайнятості та стримування інфляції.

Суб'єктом грошово-кредитної політики виступає держава, яка регулює цю сферу через свої органи – центральний банк і відповідні урядові структури – міністерство фінансів, органи нагляду за діяльністю банків і контролю за грошовим обігом, інституції щодо страхування депозитів, а також інші установи.

Та вирішальну роль у розробленні та реалізації грошово-кредитної політики все-таки відіграє НБУ. Він регулює грошову систему одноосібно, керуючись при цьому основними засобами грошової політики, яка була сформована всіма державними інститутами.

Об'єктами, на які спрямовуються регулятивні заходи грошово-кредитної політики, можуть виступати: пропозиція грошей; процентна ставка; валютний курс; швидкість грошового обігу; рівень інфляції тощо. Отже, об'єктами грошово-кредитної політики є *грошовий ринок, ринок позичкових коштів та грошовий обіг.*

Цілі грошово-кредитної політики можна поділити на три групи: стратегічні, проміжні, тактичні (рис. 4.4).

Рис. 4.4. Система цілей грошово-кредитної політики НБУ

Стратегічною метою грошово-кредитної політики в сучасних економіках є забезпечення стабільності цін, повної зайнятості та зростання реального обсягу виробництва. Поточна грошово-кредитна політика орієнтується на більш конкретні або тактичні цілі, які досягаються через проведення щоденних послідовних операцій на відкритому ринку цінних паперів. Проміжні цілі грошово-кредитної політики досягаються шляхом регулювання змінних в економічній системі на річних часових інтервалах. Деталізуючи зміст та цілі грошово-кредитної політики автори наголошують на тому, що вона полягає в зміні грошової пропозиції з метою стабілізації сукупного обсягу виробництва, зайнятості та рівня цін.

Типи грошово-кредитної політики:

1. ***Рестрикційна ГКП*** – це політика, яка здійснюється урядом та національним банком з метою скорочення грошової маси в обігу. Вона досягається шляхом обмеження обсягу кредитних операцій комерційних банків; підвищення рівня процентних ставок; оздоровлення платіжного балансу.

2. ***Експансійна ГКП*** – це політика уряду та центрального банку, яка спрямована на стимулювання кредитної емісії (розширення бази банківського кредитування) розширення масштабів кредитування; послаблення контролю за збільшенням кількості грошей в обігу; зниження рівня процентних ставок.

3. ***Селективна (вибіркова) ГКП*** – встановлення лімітів облікових операцій; лімітування окремих банківських операцій; встановлення маржі у проведенні різних банківських операцій; регламентація умов видачі окремих видів позик різним категоріям позичальників; встановлення кредитних «стелі». **«Кредитні стелі»** – граничні суми кредитування. За їх застосування комерційні банки змушені утримувати певну частину залучених депозитів у вигляді невикористаних резервів, що для них є не вигідним. Мета застосування цього інструмента полягає у стримуванні надмірної кредитної експансії.

Основні принципи грошово-кредитної політики передбачають, що реалізація монетарної політики повинна базуватися на використанні спеціальних механізмів, спрямованих на підтримку низьких темпів інфляції та стабільності національної грошової одиниці. Такими механізмами можна назвати інструменти грошово-кредитної політики.

Інструменти монетарної політики, які застосовуються Національним банком України, визначені у ст. 25 Закону України «Про Національний банк України» [50]. Загалом інструменти грошово-кредитної політики можна поділити на дві групи (рис. 4.5).

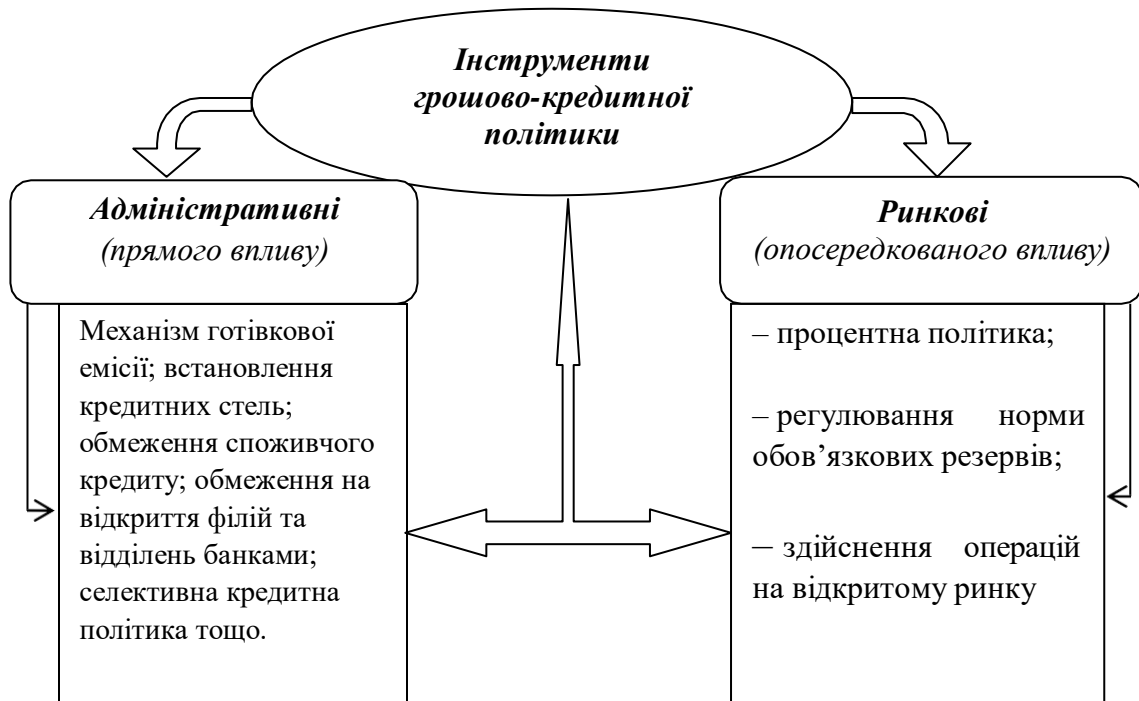

Рис. 4.5. Інструменти грошово-кредитної політики

Адміністративні інструменти монетарної політики мають форму директив, інструкцій, постанов центробанку і спрямовані на обмеження сфери діяльності кредитної установи. Вони знайшли широке застосування в країнах, що розвиваються. Використання таких інструментів дозволяє трансформувати економіку по ринковому типу та поглибити ринкові перетворення. Їх втілення можливе тоді, коли з використанням лише ринкових інструментів значно уповільнюється досягнення цілей монетарної політики або важелі впливу зовсім не приносять потрібних результатів. Хоча інструменти прямого впливу грошово-кредитної політики й дають можливість вирішити чимало проблем у національній економіці, вони мають незначну дієвість в умовах глобалізації світової економіки. Використання таких важелів протягом тривалого часу призводить до розбалансованості макроекономічних процесів. Застосування інструментів прямого впливу на основні параметри грошової маси дозволяє стримати надмірне створення банками грошей. Однак адміністративні

інструменти ефективно діють лише у короткотерміновому періоді, за тривалого застосування їхня дієвість знижується.

Під ринковими інструментами слід розуміти сукупність дій та способів впливу центрального банку на грошовому ринку шляхом формування певних умов діяльності для кредитних установ. Використовуючи інструменти опосередкованого впливу (нормативні, коригуючі, регулюючі) центральний банк не має змоги безпосереднього впливати на пропозицію грошей, а лише коригує її, впливаючи на надлишкові резерви та грошовий мультиплікатор. До інструментів непрямого впливу відносять:

- регулювання облікової ставки (процентна політика);
- регулювання норми обов'язкових резервів для комерційних банків;
- операції на відкритому ринку.

Ринкові інструменти є більш гнучкими та опосередкованими порівняно з інструментами прямого впливу, саме тому спостерігається тенденція переходу центральних банків до все більшого застосування саме ринкових інструментів.

Облікова ставка (процентна політика) як інструмент ГКП

Важливою складовою грошово-кредитної політики є процентна політика. Процентна політика – один із інструментів грошово-кредитної політики Національного банку України, який використовується з метою регулювання попиту та пропозиції на грошові кошти шляхом зміни процентних ставок за своїми операціями та шляхом надання рекомендацій щодо встановлення процентних ставок за активними та пасивними операціями банків (індикативні ставки) з метою впливу на процентні ставки суб'єктів грошово-кредитного ринку та дохідність фінансових операцій.

Офіційні процентні ставки є інструментами впливу центральних банків на економічний розвиток, вони слугують інформаційними індикаторами для прийняття рішень щодо заощаджень, інвестицій та споживання, надають можливість реагувати на зміну ринкової кон'юнктури шляхом переливання капіталів між сферами та галузями економіки, збалансовуючи на цій основі попит і пропозицію на фінансовому та товарному ринках. Вони формують процентний канал у структурі трансмісійного (передавального) механізму грошово-кредитної політики.

Облікова ставка Національного банку України – ціна за рефінансування комерційних банків. Облікова ставка є найнижчою серед ставок рефінансування і є орієнтиром ціни на гроші.

Облікова ставка центрального банку є основною офіційною ставкою та орієнтиром офіційної вартості ресурсів для суб'єктів господарювання. Змінюючи облікову процентну ставку, центральний банк впливає на пропозицію грошей. Підвищення рівня облікової ставки призводить до зменшення обсягів рефінансування банків, зменшення грошової бази і зниження пропозиції грошей. Зниження облікової ставки центрального банку стимулює зростання попиту на дешевші кредити рефінансування, зниження кредитних ставок та зростання на цій основі попиту на кредит банків тим самим веде до зростання пропозиції грошей.

Норма обов'язкового резервування як інструмент ГКП

Одним із монетарних інструментів, що використовується центральними банками для регулювання обсягів грошової маси в обігу та управління грошово-кредитним ринком є обов'язкові вимоги резервування.

Банківський (загальний) резерв – сума грошових коштів, які є в даний момент у розпорядженні банку і не використані у активних операціях. Та частина загального резерву яку банки повинні зберігати у грошовій формі і не використовувати для поточних потреб називається обов'язковим резервом. Його обсяг встановлює норматив НБУ у відсотках до банківських пасивів. Різниця між загальним і обов'язковим резервами становить вільний резерв. Тобто вільний резерв є сукупністю грошових коштів комерційного банку, що в даний момент є в розпорядженні банку і можуть бути використані ним для активних операцій.

Мінімальні обов'язкові резерви – це інструмент грошово-кредитної політики, сутність якого полягає у встановленні обов'язкової норми ресурсів, яку комерційні банки повинні зберігати в центральному банку у відсотках до залучених депозитів.

Дія цього інструмента полягає у зміні центральним банком нормативу резервування, в межах якого банки зобов'язані частину залучених коштів зберігати на рахунку у центральному банку.

Специфіка застосування центральним банком у своїй грошово-кредитній політиці мінімальних обов'язкових резервів як монетарного інструмента зумовлюється його *особливостями*, зокрема:

— резервні вимоги – потужний засіб грошово-кредитного регулювання, адже навіть невеликі зміни норми резервів призводять до значних змін в обсягах вільних резервів банків та до ще більших змін, через дію мультиплікатора, – в обсягах їх кредитних вкладень;

— дія цього інструмента недостатньо керована, оскільки пов'язана з мультиплікативним ефектом;

— резервні вимоги обов'язкові для виконання усіма банками, тому є жорстким інструментом прямої дії;

— мінімальні обов'язкові резерви є постійно діючим довгостроковим інструментом грошово-кредитної політики, на відміну від інших монетарних інструментів, що застосовуються залежно від ситуації на грошово-кредитному ринку.

Зазначені особливості обов'язкового резервування як інструмента грошово-кредитної політики зумовлюють його використання центральними банками для довгострокового регулювання ліквідності банків та грошової маси в обігу. Використання цього інструмента має бути обережним і застосовуватись поряд із більш гнучкими інструментами грошово-кредитної політики, наприклад, операцій на відкритому ринку.

Обов'язкове резервування покликане виконувати в економіці дві основні **функції**:

- виступати засобом підтримання ліквідності комерційних банків;
- бути інструментом регулювання грошової маси в обігу.

Центральний банк періодично змінює норму обов'язкового резервування залежно від ситуації на ринку і типу політики, що ним проводиться. За **обмежувальної** грошово-кредитної політики центральний банк вдається до підвищення норми обов'язкових резервів, що веде до зменшення кредитних можливостей комерційних банків і скорочення грошової маси в обігу (збільшення норми резервування, зменшення обсягу кредитних ресурсів комерційних банків, зменшення обсягів кредитування економічних агентів, обмеження темпів зростання грошової маси).

За здійснення **стимулюючої (експансивної)** грошово-кредитної політики центральний банк знижує норму обов'язкових резервів,

внаслідок чого більша частка ресурсів залишається в розпорядженні комерційних банків, що дає можливість збільшувати обсяги кредитування та веде до зростання грошової маси в обігу (зменшення норми резервування, збільшення обсягу кредитних ресурсів комерційних банків, збільшення обсягів банківських кредитів економічним суб'єктам, збільшення величини грошової маси в обігу).

Операції на відкритому ринку як інструмент ГКП

Найбільш застосовуваний інструмент грошово-кредитної політики в країнах з високорозвиненими ринковими економіками є операції на відкритому ринку. Застосування цього інструмента обмежується в країнах з недостатнім розвитком ринку цінних паперів, недостатньою ліквідністю державних цінних паперів тощо. З поглибленням ринкових перетворень у вітчизняній економіці цей інструмент посяде ключове положення і в грошово-кредитній політиці центрального банку.

Відкритим вважають **ринок**, на якому здійснюються операції з купівлі-продажу цінних паперів між особами, що не є первинними кредиторами та позичальниками, і коли кошти внаслідок продажу цінних паперів на такому ринку надходять на користь держателя цінних паперів, а не їх емітента.

Операції на відкритому ринку можуть носити динамічний чи захисний характер. Купуючи цінні папери на ринку, центральний банк додатково спрямовує в обіг відповідну суму грошей і цим збільшує спочатку банківські резерви, а потім і загальну масу грошей за інших незмінних умов. Продаючи цінні папери зі свого портфеля, він вилучає на відповідну суму банківські резерви, а згодом зменшується і загальна маса грошей в обігу. У результаті цих операцій відповідно збільшується чи зменшується пропозиція грошей на ринку, що впливає в кінцевому підсумку на кон'юнктуру товарних ринків. Динамічні операції застосовуються для збільшення чи зменшення загальної пропозиції грошей за умови, що інші чинники не впливають на масу грошей. Захисні операції полягають у підтриманні загальної пропозиції грошей на незмінному рівні в умовах впливу на масу грошей інших чинників. Якщо ці чинники змінюють пропозицію грошей, то слід на певну суму купити або продати цінні папери на відкритому ринку, щоб стабілізувати обсяг пропозиції.

Дієвого ефекту можна досягти купівлею-продажем будь-яких цінних паперів на відкритому ринку, проте з метою уникнення

зіткнення корпоративних інтересів центральні банки, як правило, обмежуються операціями з державними цінними паперами.

Відповідно до вітчизняних нормативних актів **операції на відкритому ринку** (open market operations) – це купівля/продаж казначейських зобов'язань Національним банком України, а також інших цінних паперів (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права) та боргових зобов'язань, визначених Правлінням Національного банку.

Відкритий ринок використовується центральними банками для купівлі-продажу, як правило, короткострокових державних цінних паперів з метою регулювання грошової маси. Внаслідок купівлі збільшується вкладення коштів в економіку, внаслідок продажу – зменшується.

Зміст операцій на відкритому ринку полягає у здійсненні центральним банком купівлі-продажу цінних паперів з метою впливу на ресурсну базу комерційних банків.

Продаж центральним банком цінних паперів комерційним банкам, у результаті чого скорочується обсяг ресурсів, які вони можуть використати на кредитування суб'єктів національної економіки, що справляє обмежувальний вплив на обсяг грошової маси та рівень ділової активності (збільшення портфеля цінних паперів центрального банку, збільшення коштів на кореспондентських рахунках комерційних банків, зростання кредитних ресурсів комерційних банків, розширення обсягів кредитних операцій банків, пожвавлення підприємницької активності) реалізується політика «дорогих» грошей.

Операції з придбання центральним банком цінних паперів у комерційних банків реалізують політику «дешевих» грошей. Це веде до зростання ресурсної бази комерційних банків і дає змогу збільшити обсяг кредитних операцій, стимулюючи економічну активність (зменшення портфеля цінних паперів центрального банку, зменшення коштів на кореспондентських рахунках комерційних банків, зменшення кредитних ресурсів комерційних банків, обмеження можливостей кредитування економіки, зниження ринкової кон'юнктури).

Вплив операції на відкритому ринку більш відчутний у короткостроковому періоді, що дозволяє центральному банку

проводити їх щоденно. **Основними особливостями операцій на відкритому ринку є такі:**

- легко прогнозовані наслідки;
- автономність центрального банку при їх здійсненні;
- гнучкість;
- можливість швидкої зміни напрямку їх проведення;
- оперативність наслідків;
- висока точність досягнення поставлених цілей.

Центральний банк здійснює операції на відкритому ринку із комерційними банками через проведення операцій РЕПО. Це кредитна операція, що ґрунтується на зобов'язання купівлі або продажу цінних паперів центральним банком у комерційних банків на основі двостороннього договору.

Операція прямого репо – це кредитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між Національним банком та банком про купівлю Національним банком державних облігацій України з портфеля банку або банківських металів (перша частина договору репо) з подальшим зобов'язанням банку викупити державні облігації України або банківські метали (друга частина договору репо) за обумовленою ціною на обумовлену дату.

Операція зворотного репо – це депозитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між Національним банком та банком про продаж Національним банком зі свого портфеля державних облігацій України з одночасним зобов'язанням зворотного їх викупу в банків за обумовленою в договорі ціною та на обумовлену дату.

4.6. Кредитні відносини НБУ з банківськими установами

Національний банк України є банком банків, тобто кредитором останньої інстанції. Тільки він здатний задовольнити зростаючу потребу економіки в кредитних ресурсах. У разі, коли комерційні банки та інші кредитні установи використали всі інші можливості для розширення своєї ресурсної бази шляхом рефінансування активів на ринку цінних паперів або на міжбанківському кредитному ринку, вони звертаються до Національного банку. Усі кредитні відносини, що

виникають між центральним банком та іншими фінансово-кредитними відносинами прийнято називати рефінансуванням.

Рефінансування банків – це операції з надання банкам кредитів у встановленому Національним банком порядку.

Політика рефінансування є одним із найпоширеніших інструментів грошово-кредитної політики, який використовується центральними банками різних країн.

Перевагами проведення політики рефінансування для комерційних банків є те, що це останній спосіб регулювання їхньої ліквідності.

Для комерційних банків рефінансування в центральному банку – це остання надія регулювання їхньої ліквідності, і саме центральний банк виступає для них у ролі кредитора останньої інстанції.

Для центральних банків рефінансування комерційних банків – це, по-перше, канал безготівкової емісії, а по-друге, - один із способів антикризового регулювання. У випадку кризової ситуації на грошовому ринку центральний банк надає негайно додаткові ресурси на кредитній основі тим банкам, котрі потребують їх найбільше. При цьому слід зазначити, що центральні банки мають право, але не зобов'язані рефінансувати (кредитувати) комерційні банки, тому для комерційного банку отримання кредиту рефінансування є правом, а не зобов'язанням з боку центрального банку.

Національний банк України є банком банків, тобто кредитором останньої інстанції. Тільки він здатний задовольнити зростаючу потребу економіки в кредитних ресурсах. У разі, коли комерційні банки та інші кредитні установи використали всі інші можливості для розширення своєї ресурсної бази шляхом рефінансування активів на ринку цінних паперів або на міжбанківському кредитному ринку, вони звертаються до Національного банку.

Рефінансування банків в Україні – це операції з надання банкам кредитів у встановленому Національним банком порядку.

Національний банк для регулювання ліквідності банків, виконання функції кредитора останньої інстанції, з врахуванням поточної ситуації на грошово-кредитному ринку застосовує такі операції з рефінансування:

— постійно діюча лінія рефінансування для надання банкам кредитів овернайт,

— надання стабілізаційних кредитів рефінансування;

Національний банк може прийняти рішення про підтримання ліквідності банку через відповідні інструменти рефінансування, якщо банк дотримується таких основних **вимог**:

– строк діяльності – не менше ніж один рік після отримання банківської ліцензії;

– має банківську ліцензію та генеральну ліцензію на здійснення валютних операцій;

– має активи, які можуть бути прийняті Національним банком у заставу;

– не має простроченої заборгованості (основна сума кредит у та проценти за користування ним) за кредитами Національного банку та є платоспроможним.

Національний банк здійснює підтримку короткострокової (миттєвої) ліквідності банку в національній валюті через постійно діючу лінію рефінансування шляхом надання кредиту овернайт.

Кредит овернайт – кредит, який наданий банку Національним банком за оголошеною процентною ставкою через постійно діючу лінію рефінансування на термін до наступного робочого дня.

Обов'язковою умовою для подання банком заявки на одержання кредиту овернайт є укладення відповідного генерального кредитного договору.

Національний банк може надавати банкам кредити овернайт:

– під забезпечення державними облігаціями України або депозитними сертифікатами;

– без забезпечення (кредит овернайт бланковий).

Національний банк щоденно засобами електронної пошти оголошує банкам процентні ставки за кредитами овернайт на наступний робочий день, розмір яких може бути диференційованим залежно від забезпечення. У разі потреби підтримання ліквідності банк може протягом будь-якого робочого дня тижня до визначеного часу подати до Національного банку одну заявку на одержання кредиту овернайт.

Тендер з підтримання ліквідності банків – це механізм, який передбачає надання Національним банком кредитів банкам, що потребують підтримання ліквідності. Національний банк здійснює рефінансування банків шляхом проведення кількісного або процентного тендера.

Кількісний тендер – тендер, на якому Національний банк наперед встановлює ціну (процентну ставку), за якою банки можуть одержати кредити рефінансування або розмістити в Національному банку кошти. Сума коштів, що пропонується для рефінансування або для розміщення, може оголошуватися або не оголошуватися.

Процентний тендер – тендер, під час оголошення якого банки у своїх заявках до Національного банку зазначають цін у (процентну ставку), за якою вони погоджуються одержати кредит рефінансування або розмістити кошти. Сума коштів, що пропонується для рефінансування або для розміщення, може оголошуватися або не оголошуватися.

Повідомлення про проведення кількісного або процентного тендера надсилається щотижня засобами електронної пошти.

Тендери проводяться щосереди з такою періодичністю:

- три середи підряд – рефінансування строком до 14 днів;
- одна серeda – рефінансування строком до 90 днів.

За потреби підтримати ліквідність банків на більш тривалий строк Національний банк може прийняти рішення щодо здійснення рефінансування шляхом проведення тендерів строком до 360 днів.

Рефінансування комерційних банків може бути проведено також і через надання стабілізаційного кредиту

Стабілізаційний кредит – кредит, який на дає Національний банк України платоспроможному банку для підтримки ліквідності до двох років під програму фінансового оздоровлення банку.

Однак, Національний банк має право приймати рішення про продовження строку користування стабілізаційним кредитом на строк до одного року. Загальний строк користування стабілізаційним кредитом з урахуванням усіх продовжень строку користування ним не може перевищувати п'яти років.

Розмір процентної ставки за стабілізаційним кредитом визначається в річних процентах на рівні півтори облікової ставки Національного банку та протягом дії кредитного договору не підлягає коригуванню.

Проценти за користування стабілізаційним кредитом нараховуються згідно з умовами кредитного договору, укладеного між Національним банком та банком, починаючи з дня надходження

коштів на кореспондентський рахунок банку і закінчуючи днем, який передує даті фактичного повернення коштів.

Під час зміни умов кредитного договору в частині продовження строку користування кредитом Національний банк застосовує процедуру особливого режиму контролю, який передбачає обмеження щодо діяльності банку шляхом призначення куратора.

Національний банк надає стабілізаційний кредит чи здійснює зміну умов кредитного договору під основне та додаткове забезпечення.

4.7. Регулювання діяльності комерційних банків.

Банківський нагляд

На сучасному етапі розвитку банківського сектору в умовах ринкової економіки одним з визначальних факторів впливу на механізми державного регулювання банківської діяльності є політика Національного банку України, який є основним суб'єктом забезпечення стійкості банківської системи України. Система банківського регулювання охоплює процес створення банківських установ, визначення норм і правил їх діяльності, систем контролю за їх дотриманням, а також конкретних процедур реалізації функцій контролю, застосування заходів впливу аж до обмеження ліцензій, відсторонення керівництва, введення тимчасової адміністрації та ліквідації банків.

Закон України «Про Національний банк України» визначає банківське регулювання як одну із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Відповідно до законодавства України, *мета банківського регулювання* визначена як сукупність основних завдань Національного банку, що мають ієрархічну структуру. Кожна наступна мета має обмежуватися рівнем, що дозволяє значною мірою забезпечувати виконання попередньої. Таким чином, сприяння фінансовій стабільності банківської системи підпорядковується основному завданню – забезпеченню стабільності грошової одиниці. У той же час

стабільність банківської системи має пріоритет над іншими урядовими програми економічного розвитку, зважаючи на функції, що виконує система.

Банківське регулювання розглядають на різних рівнях його провадження.

Наддержавне (наднаціональне) банківське регулювання – це регулювання, що здійснюється, по-перше, міжнародними організаціями світового та регіонального рівнів (МВФ, МБРР, ЄБРР, БМР та інші), а по-друге, інститутами окремих країн, у коло інтересів яких входить Україна (транснаціональні компанії).

Державне регулювання діяльності банків здійснюється Національним банком України.

Асоціативне банківське регулювання – це регулювання, що провадиться різноманітними асоціаціями (договірними об'єднаннями, створеними з метою координації діяльності господарюючих суб'єктів) юридичних та фізичних осіб на недержавному рівні. Такий вид регулювання може стати альтернативою державному регулюванню.

Державне регулювання діяльності банків здійснюється Національним банком України у таких **формах**:

I. Адміністративне регулювання:

- 1) реєстрація банків і ліцензування їх діяльності;
- 2) встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
- 3) застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;
- 4) нагляд за діяльністю банків;

5) надання рекомендацій щодо діяльності банків.

II. Індикативне регулювання:

- 1) встановлення обов'язкових економічних нормативів;
- 2) визначення норм обов'язкових резервів для банків;
- 3) встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;
- 4) визначення процентної політики;
- 5) рефінансування банків;
- 6) кореспондентських відносин;
- 7) управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції;
- 8) операцій з цінними паперами на відкритому ринку;

9) імпорту та експорту капіталу.

Методи банківського регулювання матеріалізуються через систему заходів, які умовно поділяють на превентивні, що застосовуються для уникнення можливих негативних наслідків за тієї чи іншої економічної ситуації, та протекційні, що вживаються для захисту від уже існуючої ситуації.

До **превентивних заходів**, зокрема, можна віднести:

- вимоги щодо розміру та структури власного капіталу банку;
- вимоги щодо ліквідності;
- диверсифікацію банківських ризиків;
- обмеження виконуваних операцій.

До **протекційних заходів** належать:

- створення системи гарантування вкладів;
- формування банками резервів на покриття кредитних та інших ризиків;
- рефінансування центральним банком комерційних банків;
- допомога інших державних органів.

Банківський нагляд у будь-якій країні має свої специфічні лише для неї властивості й формується під впливом різних факторів. У процесі історичного розвитку національної економіки, а відповідно і банківського сектору, розвитку банківських технологій і операцій перед державним регулюванням банківського сектору постають завдання щодо вдосконалення або визначення найоптимальнішої організаційної структури банківського нагляду та його складових.

Закон України «Про Національний банк України» трактує банківський нагляд як систему контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Банківський нагляд в Україні проводиться єдиним державним органом – Національним банком, який поряд зі своїм наглядом ставить перед банківськими установами вимоги щодо обов'язкового постійного внутрішнього контролю з боку наглядової ради, внутрішнього та зовнішнього аудиту.

Банківський нагляд складається з таких етапів:

- 1) реєстрація банку;
- 2) ліцензування банку;
- 3) здійснення моніторингу банку – безвиїзної інспекції, а також виїзної цільової або комплексної інспекції банку в законодавчо встановлені терміни або в разі виникнення необхідності;
- 4) визначення рейтингової оцінки банку;
- 5) вживання заходів щодо усунення недоліків роботи банку:
 - а) непримусових заходів (лист-попередження або лист із зобов'язаннями);
 - б) примусових заходів (підвищення норми резервів, штрафи, введення тимчасової адміністрації, реорганізація або ліквідація);
 - б) введення режиму фінансового оздоровлення, що є комплексом примусових і непримусових заходів;
- 7) проведення повторної цільової інспекції для з'ясування того, чи упорався банк з проблемами;
- 8) ліквідація банку в разі банкрутства або відкликання ліцензії.

За формами реалізації банківський нагляд поділяється на вступний, безвиїзний та виїзний.

Вимоги вступного нагляду стосуються: вступних умов щодо обсягу капіталу, джерел внесків до статутних капіталів банків та складу їх учасників; кваліфікаційних та професійних якостей працівників вищої і середньої ланок управління банками; питань щодо іноземних акціонерів (учасників); відповідних технічних питань; умов, за яких НБУ відмовляє в наданні ліцензії на проведення банківських операцій; умов щодо виконання окремих банківських операцій.

Безвиїзний (документарний, попередній, дистанційний) нагляд застосовується для забезпечення дотримання банками встановлених вимог, пов'язаних із мінімізацією ризиків ведення ними власного бізнесу. Водночас при його проведенні реалізується заборона або обмеження НБУ щодо деяких видів банківської діяльності, здійснюється встановлення обсягів резервів для відшкодування можливих втрат за позиками комерційних банків, які порушують економічні нормативи тощо. Безвиїзний нагляд використовується як система раннього попередження, що дає змогу наглядовим органам ухвалювати рішення про застосування до банків превентивних заходів до загострення ситуації або проведення інспекційної перевірки на місці.

Виїзний (інспекційний) нагляд здійснюється в результаті інспектування банків та їх установ, а також шляхом розробки і вжиття заходів щодо організаційного зміцнення та фінансового оздоровлення цих установ. Він дає змогу органам банківського нагляду перевіряти такі аспекти діяльності банків, як: достовірність звітності, дотримання законів і нормативних актів, надійність управління банком, стійкість фінансового стану банку.

Безвиїзний і виїзний нагляд є взаємодоповнюючими формами банківського нагляду й не можуть існувати окремо один від одного.

Банківський нагляд виконує функції, наведені на рис. 4.6.

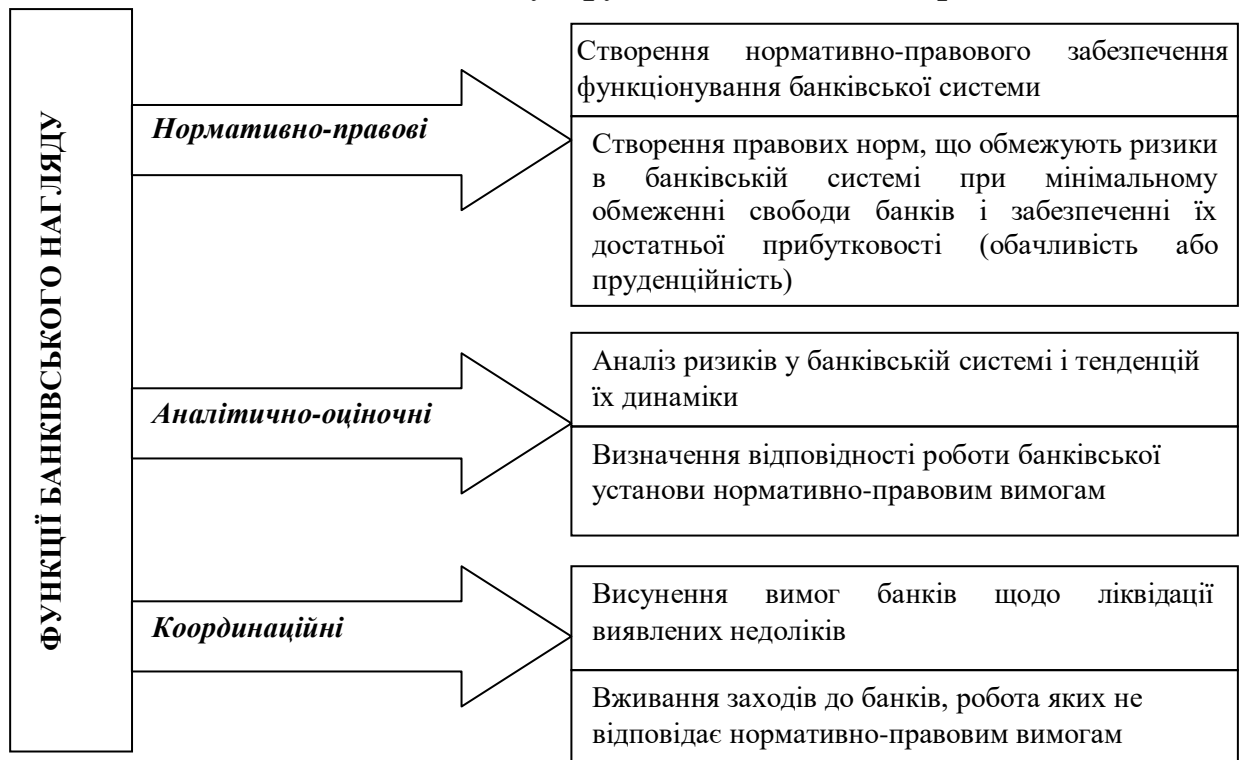

Рис. 4.6. Функції банківського нагляду

В умовах посилення економічної та фінансової інтеграції України до європейського співтовариства важливого значення набуває єдність правил ведення банківського бізнесу для всіх учасників, що ґрунтується на уніфікованих нормах державного регулювання та нагляду. Це стало можливим завдяки функціонуванню Базельського комітету з банківського нагляду та регулювання, метою діяльності якого насамперед є зближення принципів та підходів банківського нагляду і регулювання до банків як головних суб'єктів фінансово-кредитних відносин в умовах міжнародного руху капіталу.

Внаслідок цього методологічною базою реалізації функцій банківського нагляду слід вважати Базельські угоди, які виступають

інструментом регламентації особливостей організації і загальних засад здійснення нагляду відповідними наглядовими органами різних країн світу.

4.8. Валютне регулювання і контроль

Глобалізація економічних процесів, поглиблення міжнародного розподілу праці, формування світових товарних і фінансових ринків, інтегрування національних господарств у світову економічну систему зумовлюють суттєве зростання ролі валютних відносин, а відтак підвищують значення властивих державі функцій з їх регулювання. Реалізація завдання щодо оптимального регулювання державою економічних процесів має застосовуватися передусім на засобах і методах валютної політики, яка на сьогодні є однією з головних складових економічної політики.

Питання валютного регулювання і контролю не можуть оминати поняття валютної політики та її інструментів.

Валютна політика – це комплекс економічних, організаційних, правових, адміністративних та інших заходів, методів, форм, інструментів і механізмів, які здійснюються державою у сфері валютно-фінансових і кредитних відносин відповідно до поточних та стратегічних цілей загальної економічної політики держави, передусім з метою забезпечення стабільності обмінного курсу національної валюти та збалансованості платіжного балансу країни.

Основною метою валютної політики як складової монетарної політики є стабілізація курсу національної грошової одиниці та збалансованість платіжного балансу країни.

Валютна політика є невід’ємною складовою загальної макроекономічної політики держави, однак вона має цілу низку специфічних завдань, які визначають її роль саме у системі регулювання валютної сфери економічних відносин. Чим вагомішою є ця роль, чим активніше втручається держава у функціонування валютного ринку, тим більш регламентованою та регульованою буде діяльність суб’єктів господарювання, пов’язана з валютною сферою. І навпаки, за ліберальніших умов організації ринкової системи перелік тактичних цілей, які ставить перед собою держава щодо регулювання валютних відносин, буде вужчим.

Важливим елементами валютної політики є валютне регулювання та валютний контроль.

Валютне регулювання – це діяльність держави та уповноважених нею органів, спрямована на регламентацію міжнародних розрахунків і порядку здійснення операцій з валютними цінностями.

Валютний контроль – це забезпечення дотримання резидентами та нерезидентами валютного законодавства.

Метою валютного контролю є дотримання чинного валютного законодавства при здійсненні операцій з валютними цінностями, а саме: перевірка наявності необхідних ліцензій та дозволів, правил декларування валютних цінностей, дотримання банками нормативів валютної позиції, виконання зобов'язань щодо продажу валюти, обґрунтованості платежів, повноти обліку та звітності за валютними операціями, правил вивезення та ввезення валютних цінностей, переказів валюти тощо.

Національний банк України є головним органом валютного контролю, що:

- здійснює контроль за виконанням правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, не віднесених до компетенції інших державних органів;

- забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю згідно з валютним законодавством України.

Основними завданнями здійснення валютного регулювання та контролю є:

- організація системи курсоутворення, захист та забезпечення необхідного ступеня конвертованості національної грошової одиниці;

- регулювання платіжної функції іноземної валюти та інших іноземних інструментів, регламентація поточних операцій платіжного балансу;

- організація внутрішнього валютного ринку;

- регламентація та регулювання банківської діяльності з валютними цінностями;

- регулювання процесів утворення та руху валютного капіталу, захист іноземних інвестицій;

- встановлення режиму та обмежень на вивезення і ввезення через кордон валютних цінностей;

– забезпечення стабільних джерел надходження іноземної валюти на національний валютний ринок.

Основними **формами** здійснення валютного регулювання та контролю є:

1) проведення дисконтної політики, тобто управління обліковою ставкою Національного банку, яка поряд з іншими інструментами має регулювати обсяг грошової маси, обсяг сукупного попиту, рівень цін, а також приплив із-за кордону та відтік короткострокових капіталів;

2) проведення девізної політики у вигляді валютних інтервенцій шляхом купівлі-продажу центральним банком іноземної валюти, що впливає на курс національної грошової одиниці;

3) диверсифікація валютних резервів, що дає змогу зменшити збитки від відносного знецінення тих або інших валют, і забезпечення найвигіднішої структури резервних активів;

1) Дисконтна валютна політика – зниження або підвищення Національним банком України процентних ставок з метою регулювання попиту та пропозиції на позиковий капітал. Національний банк здійснює дисконтну валютну політику, змінюючи облікову ставку для регулювання руху капіталу та балансування платіжних зобов'язань, а також коригування курсу грошової одиниці України до іноземних валют. Суть дисконтної валютної політики полягає у регулюванні валютного курсу та потоків іноземного капіталу на основі зміни Національним банком облікової ставки з метою оптимізації потоків валютних коштів і збалансування структури платіжного балансу. Основний вплив інструментів дисконтної валютної політики, спрямований на врегулювання попиту та пропозиції грошових ресурсів, що можуть бути спрямовані на валютний ринок, досягається за допомогою проведення операцій на відкритому ринку як з державними, так і власними цінними паперами, а також зміни основних процентних ставок Національного банку.

2) Девізна валютна політика – політика регулювання валютного курсу шляхом купівлі та продажу іноземної валюти. Національний банк здійснює девізну валютну політику на підставі регулювання курсу грошової одиниці України до іноземних валют шляхом купівлі та продажу іноземної валюти на фінансових ринках.

Девізна політика проявляється у проведенні центральним банком девальвації чи ревальвації національної валюти.

Девальвація – офіційне зниження курсу національної грошової одиниці відносно іноземних валют або міжнародних розрахункових одиниць. За умов золотого стандарту, коли законодавчо фіксувався золотий вміст валют та був прямий чи опосередкований їх обмін на золото, девальвація виявлялася в зменшенні їхнього золотого вмісту та зростанні ціни на золото. Девальвація може відбуватися стихійно або проводитися цілеспрямовано як елемент валютної політики держави з метою впливу на розвиток економіки, передусім на розвиток зовнішньоекономічних відносин через підвищення конкурентоспроможності експорту та поліпшення стану платіжного балансу.

Ревальвація – офіційне підвищення курсу національної грошової одиниці відносно іноземних валют та міжнародних розрахункових одиниць. В умовах золотого стандарту ревальвація виявлялася в збільшенні офіційного золотого вмісту грошової одиниці. З відмовою від золотого стандарту ревальвація стала виявлятися в підвищенні курсу національної грошової одиниці відносно іноземних чи міжнародних валют.

Головною метою девізної валютної політики є забезпечення стабільності курсу гривні щодо іноземних валют, під яким, перш за все, розуміють передбачуваність динаміки обмінного курсу гривні до іноземних валют, що досягається завдяки прозорості та передбачуваності дій Національного банку.

Для досягнення цієї мети Національний банк використовує такі механізми регулювання:

а) встановлення значення офіційного обмінного курсу гривні до іноземних валют;

б) врегулювання попиту та пропозиції валюти на міжбанківському валютному ринку за допомогою купівлі-продажу іноземної валюти (проведення валютних інтервенцій); **Валютна інтервенція** – це пряме втручання Національного банку України у функціонування валютного ринку за допомогою купівлі-продажу іноземної валюти з метою впливу на курс національної грошової одиниці.

в) запровадження окремих обмежень на здійснення валютних операцій. **Валютні обмеження** – це система спланованих державних заходів, спрямованих на регулювання (обмеження) валютних операцій, встановлення контролю і впливу на курс валют, концентрацію

валютних ресурсів у руках держави з метою утримання стабільності курсу.

3) Диверсифікація валютних резервів – це інструмент валютної політики центрального банку, який передбачає регулювання структури офіційних валютних резервів шляхом включення до їхнього складу іноземних валют різних країн.

Під **валютними резервами** розуміють належні державі офіційні запаси іноземної валюти, що перебувають у центральному банку, в банківських установах інших країн та міжнародних валютно-кредитних організаціях. Безпосередньою формою розміщення валютних резервів можуть бути: а) готівка (банкноти і монети); б) залишки на депозитних рахунках у зарубіжних банках; в) цінні папери, номіновані в іноземній валюті.

Основою валютної політики центрального банку країни є політика обмінного курсу або валютно-курсова політика. Її головною метою є встановлення порядку визначення та регулювання валютного курсу на території даної країни.

Валютний курс – це вартість грошової одиниці однієї країни, виражена у грошових одиницях інших країн або міжнародних платіжних засобах.

Значний вплив валютного курсу на економіку зумовлює об'єктивну необхідність вибору адекватного для певної країни режиму обмінного курсу, що визначається відповідною формою реалізації валютної політики центрального банку. Режим валютного курсу полягає у запровадженні порядку визначення курсу національної валюти, його зміни та використання для здійснення розрахунків у міжнародних економічних відносинах.

Всі форми реалізації валютно-курсової політики найдоцільніше класифікувати за двома основними режимами валютних курсів, які мають чітко виражені ознаки, а вже всі інші види можуть бути віднесені до однієї з цих двох груп. Основними режимами валютних курсів, а відтак і формами реалізації валютно-курсової політики, є фіксований і плаваючий.

Фіксований курс валюти – це курс, який на певний термін (від місяця до кількох років) установлюється як незмінний, незалежний від поточних змін у попиту та пропозиції валюти. Зміна фіксованого курсу здійснюється офіційно шляхом підвищення курсу національної валюти

(ревальвація) або його зниження (девальвація). Режим фіксованого валютного курсу є найсприятливішим за умови внутрішніх кризових ситуацій у нестабільній економіці. Він забезпечує нижчі темпи інфляції та досить стабільні умови для зовнішньоекономічної діяльності, бо створює можливість прогнозувати розвиток ситуації в країні.

Плаваючий валютний курс – це співвідношення між валютами різних країн, що складається на ринку під впливом зміни попиту та пропозиції на національну й іноземну валюту.

У разі, якщо в країні використовується не один режим валютного курсу, а декілька, такий механізм курсоутворення називається режимом множинних валютних курсів. **Режим множинних валютних курсів** – це форма реалізації валютно-курсової політики, за якої в країні застосовуються диференційовані курси національної валюти залежно від видів валютних операцій, учасників цих операцій та різновидів валют.

Оптимальний вибір режиму валютного курсу для національної економіки є одним із головних завдань валютної політики і має спиратися на ґрунтовний аналіз переваг і недоліків кожного з можливих варіантів реалізації валютно-курсової політики. Вибір режиму валютного курсу визначається станом економіки, грошового обігу і платіжного балансу країни, її участю у міжнародному поділі праці та світовій торгівлі, динамікою імпорту й експорту, масштабами зовнішніх інвестицій і величиною зовнішнього боргу, наявністю належних запасів золотовалютних резервів, співвідношенням темпів інфляції в країні й за кордоном, відхиленням внутрішніх процентних ставок від ставок на світових фінансових ринках.

Ще одним напрямом діяльності центрального банку в сфері валютного регулювання та контролю є діяльність з управління золотовалютними резервами

Золотовалютні резерви – резерви України, відображені у балансі Національного банку України, що включають в себе активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків.

Структура офіційних золотовалютних резервів – це сукупність підібраних у певній пропорції валютних активів, використання яких дає змогу центральному банку забезпечувати регулятивний вплив на

валютні відносини й організацію зовнішньоекономічної діяльності в країні.

Для забезпечення внутрішньої і зовнішньої стабільності грошової одиниці України Національний банк має золотовалютний резерв, що складається з таких активів:

монетарне золото – це золото у формі монет, зливків або брусків, не нижче 995 проби, що перебуває у власності або під контролем центрального банку чи органів державного управління; Золотий запас, незважаючи на офіційну демонетизацію золота ще в 1976 році, залишається страховим фондом для отримання у разі потреби міжнародних фінансових активів у вигляді вільно конвертованих валют. Крім того, золото застосовується як застава для отримання міжнародних кредитів у іноземній валюті. Якщо використовувати золото для покриття дефіциту платіжного балансу, то першим кроком є перетворення його шляхом продажу на міжнародних ринках золота на вільно конвертовану валюту. Золото є мобільним та ліквідним активом, а тому важливим елементом у структурі золотовалютних резервів.

спеціальні права за позичення (СПЗ) – це резервний та платіжний засіб, що емітується Міжнародним Валютним Фондом (МВФ). Існує лише у безготівковій формі у вигляді записів на банківських рахунках; На сьогодні СПЗ в обмежених випадках використовуються як резервний актив. Головна функція СПЗ – бути розрахунковою одиницею МВФ та інших міжнародних організацій та засобом платежу для держав-членів при розрахунках їх зобов'язань перед МВФ. СПЗ не є ні валютою, ні вимогою до МВФ – вони представляють собою потенційну вимогу на вільно використовувані валюти держав-членів.

резервна позиція в МВФ – це особлива форма активів, що означає право країни-члена автоматично отримувати від нього кошти в іноземній валюті у межах 25% квоти, а також суми, що раніше була надана в кредит МВФ;

іноземна валюта у вигляді банкнот та монет або кошти на рахунках за кордоном; Іноземна валюта, зазвичай, представлена у безготівковій формі і зберігається на кореспондентських рахунках і короткострокових депозитах у міжнародних банках, зокрема у центральних та першокласних комерційних банках., а також у вигляді різних цінних паперів, що мають валютну форму вираження та вільно

обертаються на міжнародному фінансовому ринку. Цими паперами є казначейські векселі та облігації уряду як найменш ризиковані, а відповідно найбільш надійні інструменти фондового ринку. Частка активів у вигляді іноземної валюти може бути готівкою в касах центрального банку. На сьогодні кошик міжнародних резервних валют складається з долара США, євро, англійського фунту стерлінгів та японської єни.

цінні папери (крім акцій), що оплачуються в іноземній валюті;

будь-які інші міжнародно визнані резервні активи за умови забезпечення їх надійності та ліквідності.

Управління золотовалютними резервами – це процес, що складається з наступних етапів, як планування, організація, мотивація і виконання, аналіз ефективності, звітність та контроль.

Важливу роль у механізмі валютного регулювання відіграє Платіжний баланс. Як модель зовнішньоекономічних відносин країни він забезпечує ґрунтовну інформаційну базу для оцінювання стану й перспектив розвитку валютних відносин. Зокрема, рівень та динаміка його збалансованості за звітний рік дають можливість визначити причини погіршення кон'юнктури валютного ринку та курсу національної валюти у відповідному році та ймовірну динаміку їх на перспективу.

Платіжний баланс – це співвідношення всіх фактичних платежів, здійснених певною країною на користь інших країн, та надходжень коштів, отриманих нею з-за кордону.

Необхідність складання платіжного балансу країни пов'язана з певними потребами:

– визначення рівня участі країни у міжнародному розподілі праці і її частки у світовій економіці та ступеня інтеграції у світове господарство;

– розробка адекватних заходів валютної політики через регулювання обмінного курсу та величини офіційних валютних резервів із метою впливу на динаміку зовнішньоекономічної активності;

– оптимізація взаємодії суб'єктів ринку із зарубіжними партнерами по зовнішньоторговельних операціях і забезпечення своєчасних розрахунків за зовнішніми зобов'язаннями країни;

– забезпечення стабільності міжнародної фінансової системи, що відображає розробку адекватних регулятивних заходів, спрямованих на підтримання зовнішньоекономічної рівноваги різних країн під час переміщення між ними валютних коштів;

– реалізація ефективної зовнішньоекономічної політики з метою відстоювання інтересів національного виробника на зовнішніх ринках.

Платіжний баланс може складатись або за певний період (рік, місяць, квартал), або на певну дату (у вигляді співвідношення міжнародних надходжень і платежів на певний момент, які з дня на день постійно змінюються).

Якщо платіжний баланс відображає фактичний рух валютних потоків за звітний період, то для характеристики загального стану вимог і зобов'язань країни використовується поняття розрахункового балансу.

Розрахунковий баланс – це співвідношення на певну дату всіх вимог і зобов'язань певної країни щодо інших країн незалежно від періоду їх виникнення і терміну оплати. Він використовується для оцінки міжнародної розрахункової позиції країни.

У розрахунковий баланс включаються всі вимоги й зобов'язання країни щодо інших країн, у тому числі й непогашені, тоді як платіжний баланс показує лише фактично отримані надходження і здійснені платежі.

Сальдо розрахункового балансу на певну дату характеризує стан країни як нетто-кредитора або як нетто-боржника. Якщо воно активне, то країна більше надала кредитів та інвестицій, аніж залучила, тобто є кредитором. Якщо сальдо розрахункового балансу пасивне – країна є боржником. Розрахунковий баланс за певний період відображає лише динаміку заборгованості та вимог країни щодо інших країн.

4.9. Обслуговуючі функції НБУ

Центральний банк – банкір і фінансовий агент уряду

Центральний банк як особливий центральний орган державного управління здійснює тісну співпрацю з органами державної влади і управління і виступає банкіром і фінансовим агентом уряду. Правові основи взаємовідносин між центральним банком та органами

державної влади в Україні закріплені в Законі України «Про Національний банк України».

Національний банк України вступає у фінансові відносини з вищими органами державної влади і управління в Україні. Відповідно до ст.51 Закону «Про Національний банк України», Національний банк:

— **підзвітний** Президенту України та Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень.

— щоквартально надає інформацію Президенту України, Кабінету Міністрів України та Комітету Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності щодо безготівкової емісії у відповідному періоді;

— Приймає участь у законотворчих ініціативах щодо регулювання його функцій. Так, Національний банк України має право подавати Президенту України у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України.

— На запит Кабінету Міністрів України надає інформацію щодо монетарних процесів та грошово-кредитного ринку.

— встановлює прямі кореспондентські відносини з міжнародними депозитаріями з метою здійснення функцій грошово-кредитної політики та управління державним боргом з метою депонування облігацій зовнішньої державної позики в іноземних депозитаріях.

Державний борг – це сукупність фінансових зобов'язань центрального уряду, місцевих органів влади, державних підприємств і організацій, що підлягає погашенню в обумовлені терміни.

Управління державним боргом – це сукупність дій, пов'язаних із здійсненням запозичень, обслуговуванням і погашенням державного боргу, інших правочинів з державним боргом, що спрямовані на досягнення збалансованості бюджету та оптимізацію боргового навантаження.

Метою управління державним боргом є отримання максимального ефекту від внутрішніх та зовнішніх державних запозичень за умови уникнення макроекономічних труднощів і проблем з державним бюджетом, платіжним балансом і економічною самостійністю держави в майбутньому.

Згідно з Бюджетним кодексом України, **обслуговування державного боргу** – це операції щодо здійснення плати за користування кредитом (позикою), сплати комісій, штрафів та інших платежів, пов'язаних з управлінням державним боргом. До таких операцій не належить погашення державного боргу.

Основними методами фінансування внутрішнього державного боргу за участю центрального банку, які можуть використовуватися в різних країнах, є:

- здійснення емісії грошей;
- надання прямих кредитів центрального банку уряду;
- залучення внутрішніх позик.

Перші два методи фінансування внутрішнього державного боргу заборонені законодавством України. Тому єдиним джерелом фінансування внутрішнього державного боргу є внутрішні державні запозичення, що мобілізуються акумулюванням тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб (підприємств і населення) на певний термін на умовах виплати доходу та оформлюються борговими зобов'язаннями держави у безготівковій чи готівковій формі. Важливе значення при цьому має вид джерела коштів – чи цінні папери уряду розміщуються серед приватних суб'єктів, чи їх купує центральний банк.

Внутрішній державний борг України складається з:

- емітованих державою цінних паперів у вигляді облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП);
- запозичень (кредитів), здійснених Урядом України у резидентів України.
- інших зобов'язань у грошовій формі, гарантованих Урядом України;
- казначейських зобов'язань України.

Відповідно до чинного законодавства України боргові зобов'язання уряду, що оформлені державними цінними паперами, виступають у вигляді облігацій і казначейських зобов'язань України.

Обслуговування зовнішнього боргу:

Державний зовнішній борг складається з:

- позик на фінансування державного бюджету та погашення зовнішнього державного боргу;
- позик на підтримку національної валюти;

— позик на фінансування інвестиційних та інституціональних проектів;

— гарантій іноземним контрагентам щодо виконання контрактних зобов'язань у зв'язку з некомерційними ризиками;

— державних гарантій, що надаються Кабінетом Міністрів України для кредитування проектів, фінансування яких передбачено державним бюджетом України.

Національний банк як «банк уряду» виступає у ролі обслуговуючого банку, в якому зберігаються кошти державного бюджету, і виконує функції платіжного агента уряду. НБУ виконує операції щодо обслуговування зовнішнього державного боргу з метою задоволення поточних потреб уряду в іноземній валюті для виконання зовнішніх фінансових зобов'язань. Окрім того, Національний банк здійснює моніторинг стану загальної зовнішньої довгострокової заборгованості країни і контролює дотримання ліміту державного зовнішнього боргу України, який за поданням Кабінету Міністрів затверджується Верховною Радою України.

Мета управління зовнішнім боргом – за рахунок зовнішніх позик забезпечити економічний розвиток країни й уникнути при цьому макроекономічних труднощів і проблем платіжного балансу у майбутньому. Для країн, що проводять програму радикальних економічних реформ, зовнішня фінансова підтримка необхідна як для фінансування структурних перетворень платіжного балансу країни, так і для прискорення стабілізації економіки, досягнення економічного зростання.

У світовій практиці оцінка рівня зовнішньої заборгованості країни здійснюється з погляду економічного розвитку держави у зіставленні з основними макроекономічними показниками. Якщо державний **борг зростає** швидше, ніж **зростає ВВП**, то обслуговування державного боргу фактично здійснюється за рахунок зниження життєвого рівня населення. Якщо ж державний **борг зростає** в умовах **падіння ВВП**, то наслідки для країни-боржника будуть більш негативними. Накопичення ж боргів з року в рік може спричинити до поступового сповзання країни в боргову кабалу і призвести до втрати країною політичних позицій у світовому співтоваристві.

Важливий напрямок управління державним боргом - це проведення погашення одержаних коштів.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні причини походження та призначення центральних банків.
2. Які основні функції повинен виконувати центральний банк для набуття статусу головного банку країни.
3. Назвіть законодавчі акти на основі яких працює Національний банк України.
4. Охарактеризуйте організаційну структуру та органи управління національного банку України.
5. Що таке емісійні операції? Їх особливості та механізм провадження.
6. Що таке грошово-кредитна політика? Мета та особливості провадження ГКП в Україні.
7. Назвіть інструменти ГКП. Згадайте особливості їх класифікації та механізмів застосування.
8. Що таке рефінансування? Яким чином проводиться механізм рефінансування в Україні?
9. Стабілізаційні кредити НБУ. Їх суть та особливості.
10. Економічна суть, необхідність та завдання банківського регулювання і нагляду.
11. Поняття і завдання валютного регулювання і контролю.
12. Суб'єкти та об'єкти валютного регулювання. Органи валютного контролю в Україні, їх повноваження.
13. У чому полягає сутність обслуговуючих функцій центрального банку?
14. Виконання центральними банками функції фінансового агента уряду.

Тестові завдання для перевірки знань

1. Облікова ставка - це ставка, яка сплачується...

- а) центробанком комерційним банкам за надані кредити;
- б) за банківськими кредитами;
- в) комерційними банками центробанку за надані кредити;
- г) за обліковими кредитами.

2. На кого покладена розробка кредитної політики на макроекономічному рівні:

- а) на Верховну Раду;
- б) на Центральний банк;
- в) на Міністерство фінансів

3. Особливості статусу центральних банків обумовлені тим, що:

- а) у державних банків капітал належить державі;
- б) вони поєднують у собі окремі риси банківської установи і органу державного управління;
- в) це комерційні установи;
- г) це установи мікроекономічного рівня.

4. Комплекс заходів у сфері грошового обігу і кредиту, направлених на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу називається:

- а) антиінфляційною політикою;
- б) соціальною політикою;
- в) грошово-кредитною політикою;
- г) ціновою політикою.

5. Залежно від господарської кон'юнктури, розрізняють два основних типи грошово-кредитної політики, кожен з яких характеризується відповідним набором інструментів і поєднанням економічних та адміністративних методів:

- а) революційна та еволюційна;
- б) рестрикційна та експансійна;
- в) суб'єктивна та об'єктивна.
- г) директивна та еволюційна

6. Центральний банк здійснює кредитно-розрахункове і касове обслуговування:

- а) підприємств;
- б) населення;

- в) підприємств і населення;
- г) комерційних банків.

7. Критеріями незалежності центрального банку є:

- а) підзвітність центрального банку;
- б) взаємовідносини з урядом;
- в) порядок призначення голови;
- г) усі відповіді вірні.

8. Центральні банки мають у своєму розпорядженні три основних інструменти грошово-кредитної політики:

- а) активні операції, пасивні операції банківські послуги;
- б) зміна облікового відсотка, зміна норм обов'язкових резервів комерційних банків, операції на відкритому ринку;
- в) депозитні операції, кредитні операції, розрахунково-касове обслуговування.
- г) депозитні операції, пасивні операції, розрахунково-касове обслуговування.

9. Основні функції, що застосовуються центральними банками, поділяються на:

- а) регулюючі, контрольні й обслуговуючі;
- б) регулюючі, управління й обслуговуючі;
- в) регулюючі, управління, контрольні й обслуговуючі;
- г) жодне твердження не вірне.

10. Центральний банк:

- а) реалізує грошово-кредитну та валютну політику уряду, здійснює емісію, управляє офіційними валютними резервами, є банком держави та всіх інших кредитних установ;
- б) безпосередньо забезпечує процес кредитно-розрахункового та фінансового обслуговування економіки;
- в) зосереджує свою діяльність на окремих, як правило невеликих, сегментах ринку фінансових послуг, функціонуючи для певного типу клієнтури або пропонуючи відносно вузький спектр можливих операцій.
- г) всі відповіді вірні.

Питання для обговорення:

1. Визначте місце та роль центрального банку в економіці країни.
2. Дайте порівняльну характеристику функцій центральних банків світу та НБУ, їх особливості.
3. Оцініть дієвість мінімальних резервних вимог як інструменту грошово-кредитної політики в Україні.
4. Визначте облікову політику НБУ та оцініть її ефективність.
5. Розгляньте операції на відкритому ринку як інструмент грошово-кредитного регулювання, їх розвиток в Україні
6. Оцініть дієвість інструментів грошово-кредитного регулювання в Україні.
7. Проаналізуйте динаміку банкотної емісії в Україні та вкажіть фактори, що впливають на зміну її обсягів.
8. Гривня – національна валюта України.
9. Обговоріть світовий досвід рефінансування комерційних банків.

ТЕМА 5. ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

- 5.1. Банк як головна складова фінансово-кредитної системи*
- 5.2. Правова основа діяльності банків*
- 5.3. Загальна характеристика банківських операцій*
- 5.4. Пасивні операції. Власний капітал банку, його структура, джерела формування, функції та значення*
- 5.5. Активні операції. Характеристика банківських активів*
- 5.6. Кредитні операції банків*
- 5.7. Банківська діяльність у сфері інвестицій*
- 5.8. Комісійно-посередницькі операції*

5.1. Банк як головна складова фінансово-кредитної системи

Особливості організації ринкової системи економічних відносин зумовлюють об'єктивну необхідність функціонування ряду посередницьких структур, що забезпечують нормальну життєдіяльність господарського механізму країни. Сукупність інформаційних, фінансових, торговельних та інших підприємств і установ такого роду створює оптимальні умови для належного рівня взаємодії усіх суб'єктів господарської діяльності в процесі кожного економічного циклу, формуючи необхідну інфраструктуру ринку. При цьому в самій системі установ інфраструктури фінансового ринку головна роль належить банкам як інститутам, через які відбувається рух основної частини грошових ресурсів у виробничій і невиробничій сферах національної економіки.

Банки об'єктивно перебувають у центрі багатьох суперечливих, кризових та складно прогнозованих явищ, характерних ринкової економіки. Водночас саме стрімкий розвиток українських банків став основою для формування повноцінних ринкових відносин та сукупності базових елементів, пов'язаних з рухом фінансових ресурсів, без яких функціонування ринкового господарства у нашій країні було би неможливим взагалі. Тому визначення суті банків та їхньої ролі у ринковій економіці є необхідною умовою розуміння змісту та особливостей організації банківської діяльності загалом.

Адже коли йдеться про банк як один з основних інститутів ринкової економіки, важливість ґрунтовної теоретичної бази починає відігравати ключову роль у пошуку оптимальних шляхів підвищення ефективності функціонування усієї банківської системи країни.

Хоча незаперечним є те, що банки формують інституційну основу ринкової економіки, створюючи необхідні умови для забезпечення неперервності виробництва, розподілу, обміну і споживання, тобто слугують однією з найважливіших основ підтримання життєдіяльності всього суспільства, але у багатьох вітчизняних та зарубіжних економічних дослідженнях наведені різні підходи до визначення суті банків та їхньої ролі і місця в економіці. Відсутність єдності поглядів на поняття банку зумовлена деякими важливими факторами.

По-перше, простежується розмаїття як самих видів банків, так і здійснюваних ними в процесі фінансового обслуговування клієнтів операцій, яких, за різними оцінками, може налічуватись до 300.

По-друге, наявністю відмінності у законодавчо закріплених переліках операцій, які можуть здійснюватися банками у різних країнах, що пов'язано з особливостями історичного розвитку банківської системи у кожній з них.

По-третє, виявляється світова тенденція до фінансової глобалізації, яка супроводжується значним розширенням традиційних сфер діяльності банків, що призводить до фактичного «розмивання» раніше чітких меж між функціонуванням банківських і небанківських інститутів фінансового ринку.

По-четверте, банк – складне системне утворення з різноманітними характеристиками, кожна з яких хоч і відображає окремі суттєві сторони його діяльності, але вона не може бути повною.

Ця проблема не є породженням сучасної економічної думки, а має глибокі історичні корені. Відтак, **основними передумовами**, що слугувати формуванню банків у сучасному розумінні як кредитно-фінансових інститутів, склалися такі:

— виникла необхідність у мережі спеціальних установ, що регулювали би заплутаний грошовий обіг;

— з'явилась потреба в здійсненні у ширших масштабах кредитних операцій;

— кредит через своє функціональне призначення перестає задовольняти суто споживчі потреби позичальників, а надається також на проведення господарських операцій;

— початок здійснення банками одночасно з видачею позик за дорученням своїх клієнтів розрахункових та інших операцій, пов'язаних з рухом грошових коштів.

Відтак, основним підходами до визначення сутності банку як головного учасника фінансового ринку є підхід щодо трактування банку виходячи із виконуваних ним операцій; підхід щодо трактування банку виходячи із виконуваних ним функцій та правовий підхід.

І. Підхід щодо трактування банку виходячи із виконуваних ним операцій.

Суть банку як ринкового інституту найбільш повно може бути розкрита через здійснювані ним операції. Такими основними операціями є три: депозитні, кредитні і розрахункові.

Депозитні операції банків пов'язані із залученням грошових коштів клієнтів на вклади, що можуть використовуватись згідно з режимом відповідного рахунка і банківським законодавством.

Кредитні операції визначають передачу банками коштів клієнтам у тимчасове користування за плату у формі процента. Ці операції є наріжним каменем банківської справи, що часто зумовлює застосування до назви «банк» такого синоніма, як «кредитна установа».

Розрахункові операції здійснюються банками за дорученням клієнтів у готівковій і безготівковій формах за відвантажені товарно-матеріальні цінності, виконані роботи, надані послуги, а також у зв'язку з фінансовими зобов'язаннями.

Важливим фактором, який визначає пріоритетну роль базових операцій, є те, що лише банки можуть здійснювати усі три їх у сукупності.

Ще один аспект має важливе значення для визначення депозитних, кредитних і розрахункових операцій як таких, що конституують саму природу банків. Річ у тому, що їхнє проведення надає банкам можливість як збільшувати, так і зменшувати грошову масу в обігу. Жоден інший фінансовий інститут, яким різноманітним би не був спектр здійснюваних ним операцій, цього робити не може.

Таким чином, банк – це інститут ринкової економіки, що виконує у сукупності три основні операції: приймає депозити, надає кредити та здійснює розрахунки. Усі інші операції – валютні, касові, інвестиційні, трастові, консультаційні, факторингові, з цінними паперами, з дорогоцінними металами й ін. – здійснюються банком з огляду на потреби тієї клієнтури, яку він обслуговує, а також з урахуванням вимог чинного законодавства та нормативних актів регулюючих органів щодо визначення мінімальних обов’язкових сфер банківської діяльності. Це зумовлено особливостями правового поля, в якому діє банк у кожній країні.

II. Підхід щодо трактування банку виходячи із виконуваних ним функцій.

Логічним продовженням здійснення сутнісної оцінки банку як ринкового інституту має стати чітке визначення його функцій, що розкривають конкретний зміст банківської діяльності. Це передбачає розгляд банку як суб’єкта економічних відносин, основні якісні параметри діяльності якого характеризують його функції, що є безпосередніми сутнісними проявами. Сукупність основних функцій дає змогу отримати визначальні ознаки дефініції «банк» та зрозуміти відмінності його діяльності від діяльності усіх інших економічних агентів загалом.

Згідно з таким підходом суть банку найбільш доцільно визначити через основні його функції в економіці. До складу основних функцій, що визначають дійсну сутність банку, слід зарахувати такі:

- 1) посередництво в кредиті;
- 2) посередництво у платежах;
- 3) випуск кредитних грошей.

1. Функція посередництва в кредиті пов’язана з перерозподілом банками грошових коштів, які тимчасово вивільняються у процесі кругообороту капіталів підприємств, а також грошових доходів домашніх господарств (населення). При цьому банки виконують роль посередників між тими суб’єктами економічних відносин, які нагромаджують тимчасово вільні кошти з огляду на те, що їхні надходження в даний момент перевищують витрати, і тими учасниками економічного обороту, які тимчасово потребують додаткового капіталу, оскільки їхні витрати, навпаки, перевищують надходження.

Теоретично процес переміщення грошових коштів від кредиторів до позичальників міг би здійснюватись і без посередництва банків. Проте деякі практичні аспекти справи роблять такі операції не лише економічно недоцільними, а й неможливими. Йдеться насамперед про суперечності між розмірами коштів, що пропонуються в позичку, та величиною попиту, що на них пред'являється, а також між строком вивільнення коштів у кредитора і строком, на який ці кошти потрібні позичальнику. Крім цього, без посередництва банків зростають ризики втрати грошових коштів, що надаються в позичку, через відсутність у кредиторів і позичальників достатнього обсягу інформації про платоспроможність один одного.

Водночас посередництво банків у кредитних відносинах також дає змогу знизити ризик кредитних операцій, спеціалізуючись на яких банки мають кращі можливості щодо оцінювання фінансового стану і кредитоспроможності своїх клієнтів.

2. Функція посередництва у платежах полягає у здійсненні банками розрахунків між різними суб'єктами економічних відносин шляхом перерахування коштів за їхніми рахунками або заліку взаємних вимог. Йдеться насамперед про передачу платником одержувачу коштів в оплату за надані товари чи послуги або ж в оплату боргів. Нині така передача здійснюється переважно у безготівковому порядку (щонайменше 2/3 усіх платежів), а це передбачає обов'язкову участь банків у здійсненні розрахункових операцій.

Завдяки банкам як основним організаторам розрахунків у масштабах всієї економіки скорочуються до мінімуму затрати, пов'язані зі здійсненням платежів, і суттєво прискорюється рух грошових потоків.

3. Функція випуску кредитних грошей безпосередньо пов'язана з двома попередніми банківськими функціями і полягає у забезпеченні банками на основі кредитно-розрахункових операцій потреб господарського обороту належною кількістю платіжних засобів. На практиці випуск грошей здійснюється на основі депозитно-кредитної емісії, суть якої полягає у тому, що банк, надаючи кредит клієнту, зараховує суму позички на його поточний рахунок. У межах цієї суми позичальник може отримати готівку або виписувати чеки для розрахунків з клієнтами іншого банку, що призводить до збільшення

ресурсної бази останнього. Отримані таким чином ресурси цей банк також може спрямувати на видачу позичок за цією ж схемою, у результаті чого загальна грошова маса зростає.

Отже, з огляду на викладені вище аспекти, суть банків можна визначити таким чином. Банки – це суб'єкти економічних відносин, основними функціями яких є посередництво в кредиті, посередництво у платежах і випуск кредитних грошей.

III. Правовий підхід. Основні положення даного підходу викладено в нормативно-правових актах. Відповідно до чинного законодавства України, зокрема Закону України «Про банки і банківську діяльність» **банк - юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.**

З урахуванням різноплановості та різноманітності головних аспектів функціонування банки можуть класифікуватися за багатьма ознаками і різними критеріями: формою власності; організаційною формою діяльності; величиною активів; наявністю мережі філіалів; спеціалізацією та ін.

За **формою власності банки** можуть бути приватними або державними.

Приватний банк – це банк, капітал якого формується повністю або частково за рахунок коштів приватних осіб. Держава не відповідає за зобов'язаннями цих банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями держави, якщо інше не передбачено законом або відповідним договором. Так само і Національний банк України не відповідає за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку України.

Державний банк – це банк, сто відсотків статутного капіталу якого належать державі. В Україні державний банк засновується за рішенням Кабінету Міністрів України. У нашій країні функціонують два банки із державною формою власності: Ощадний банк і Експортно-імпортний банк, статутні фонди яких створені за рахунок бюджетних коштів і коштів бюджетних установ.

Правління Національного банку України визначило нові критерії розподілу банків на окремі групи на 2017 рік - банки з державною часткою, банки іноземних банківських груп та банки з приватним капіталом.

"Згідно з документом, передбачені такі групи: банки з державною часткою - банки, в яких держава прямо чи опосередковано володіє часткою понад 75% статутного капіталу банку. Банки іноземних банківських груп - банки, контрольні пакети акцій яких належать іноземним банкам або іноземним фінансово-банківським групам. Банки з приватним капіталом - банки, в яких серед кінцевих власників істотної участі є один чи кілька приватних інвесторів, що прямо та/або опосередковано володіють не менше ніж 50% статутного капіталу банку.

За **організаційною формою господарської діяльності банки в Україні** створюються у формі:

- публічного акціонерного товариства
- кооперативного банку.

Згідно Закону України «Про господарські товариства» Акціонерним визнається товариство, яке має статутний (складений) капітал, поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства.

Кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральні кооперативні банки.

Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їх кількість до мінімальної необхідної кількості діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації.

Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки.

До функцій центрального кооперативного банку, крім передбачених цим Законом, належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня.

Статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї. Рівень мінімального розміру статутного капіталу кооперативного банку встановлюється Національним банком України відповідно до цього Закону. Кожний учасник кооперативного банку незалежно від розміру

своєї участі у капіталі банку (паю) має право одного голосу. Прибутки або збитки *кооперативного банку* за результатами фінансового року розподіляються між учасниками пропорційно розміру їх паю.

Залежно від наявності мережі філіалів банки поділяються на **філіальні**, тобто ті, що мають мережу філіалів і відділень, та **безфіліальні**, тобто ті, що такої мережі не мають.

Залежно від спеціалізації, тобто кола здійснюваних операцій, банки в Україні можуть функціонувати або як універсальні або як спеціалізовані.

Універсальні банки виконують широкий спектр банківських операцій, охоплюють багато секторів грошового ринку та галузей економіки. В Україні діяльність більшості банків має універсальний характер.

Спеціалізовані банки обмежують свою діяльність невеликим колом операцій, функціонують у відносно вузькому секторі фінансового ринку або обслуговують окремі галузі економіки.

Основні **принципи організації і діяльності комерційних банків** закріплені в Законі України «Про банки і банківську діяльність» та деяких інших законодавчих актах.

До **організаційно-правових принципів** слід віднести, зокрема такі:

а) законності (комерційні банки повинні будувати свою роботу на основі Конституції та інших законів України, додержуватися законності безпосередньо у своїй діяльності.)

б) незалежності (За своїм юридичним становищем комерційні банки є незалежними суб'єктами від органів законодавчої і виконавчої влади, органів місцевого самоврядування в рішеннях пов'язаних з їх оперативною діяльністю.)

в) колегіальності управління (Органами управління комерційних банків є загальні збори, спостережна рада, правління (рада директорів банку). Основні питання в цих органах, обговорюються та вирішуються на зборах, засіданнях колективно; Рішення в зазначених органах частіше за все приймаються більшістю голосів)

г) дотримання банківської таємниці.

У вузькому розумінні банківська таємниця – це обов'язок банку зберігати таємницю щодо операцій клієнтів, захист від ознайомлення з банківськими операціями сторонніх осіб, насамперед конкурентів того

чи іншого клієнта банку, таємницю по операціях, рахунках і вкладах (депозитах) своїх клієнтів і кореспондентів. У широкому розумінні вона являє собою різновид службової таємниці, тобто конфіденційну інформацію стосовно клієнта, яка стала відома службовцю банка. Керівники та службовці банків зобов'язані не розголошувати та не використовувати з вигодою для себе чи для третіх осіб конфіденційну інформацію, яка стала відома їм при виконанні службових обов'язків.

До принципів, що забезпечують економічні засади діяльності комерційних банків, науковці з банківської справи відносять наступні:

- а) робота в межах реально залучених ресурсів;
- б) принцип повної економічної самостійності;
- в) побудова взаємовідносин з клієнтами на ринкових засадах;
- г) регулювання діяльності комерційних банків тільки економічними методами.

5.2. Правова основа діяльності банків

Необхідною умовою створення банків у нашій країні є їхня державна реєстрація. Державна реєстрація банків здійснюється Національним банком України відповідно до Закону «Про банки і банківську діяльність» та нормативно-правових актів Національного банку України. Саме слово «банк» та похідні від нього дозволяється використовувати у назві лише тим юридичним особам, які зареєстровані Національним банком України як банк і мають банківську ліцензію.

Реєстрація банків – це юридична процедура, що здійснюється шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків, після чого банк набуває статусу юридичної особи. Національний банк України видає банку свідоцтво про його державну реєстрацію за встановленою ним формою.

Для здійснення державної реєстрації уповноважені засновниками банку особи подають Національному банку України певний набір документів. Національний банк України у тижневий строк з дати подання вказаних документів для державної реєстрації банку відкриває тимчасовий рахунок для накопичення підписних внесків засновників та інших учасників банку. Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» мінімальний розмір статутного капіталу на

момент реєстрації банку не може бути меншим, ніж 500 млн. грн. Формування та збільшення статутного капіталу банку може здійснюватися винятково шляхом грошових внесків учасників.

Національний банк приймає рішення про державну реєстрацію банку або про відмову в державній реєстрації банку не пізніше, ніж за три місяці з часу подання повного пакета документів. Рішення про державну реєстрацію банку приймає Правління Національного банку України. Протягом трьох робочих днів після прийняття Національним банком відповідного рішення банку видається свідоцтво про державну реєстрацію банку.

Статут Банку представляє собою сукупність правил, що регулюють організацію та порядок діяльності банку, його взаємовідносин із заінтересованими сторонами, права та обов'язки керівних органів. Статут може змінюватись рішенням Загальних зборів акціонерів. Змінений статут має бути узгоджений з Національним банком України та набирає чинності після його державної реєстрації відповідно до діючого законодавства України.

Організаційна структура банку регламентується його статутом, в якому містяться положення про органи управління банком, їхню структуру і функції, порядок утворення й повноваження. Цей аспект діяльності банків визначається Законами України «Про господарські товариства» та «Про банки і банківську діяльність». При створенні банку в його установчих документах мають міститися дані про його вид, предмет і цілі діяльності, склад засновників та учасників, назву й місцезнаходження, розмір і порядок створення статутного капіталу, порядок розподілу прибутку, склад та компетенцію органів управління, порядок змін установчих документів, порядок ліквідації чи реорганізації банку.

Банки в Україні створюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку. Створення банку як публічного акціонерного товариства передбачає, що його акції можуть розповсюджуватися шляхом відкритої підписки та купівлі-продажу на біржах. Створення кооперативного банку передбачає розподіл паїв між його учасниками.

Організаційна структура комерційного банку визначається двома основними компонентами, що визначають особливості управління

ним: по-перше, структурою органів управління; по-друге, структурою функціональних підрозділів і служб банку.

Структура органів управління банку згідно з чинним в Україні законодавством охоплює три органи:

- 1) вищий орган управління, тобто загальні збори акціонерів (учасників);
- 2) наглядовий орган, тобто спостережна рада;
- 3) виконавчий орган, тобто правління або рада директорів банку.

До того ж до цієї структури належать органи контролю банку, якими є:

- 1) ревізійна комісія;
- 2) внутрішній аудит банку.

Загальні збори визнаються правочинним, якщо в них беруть участь акціонери, які мають відповідно до статуту товариства більше, як 60% голосів.

Загальні збори акціонерів (учасників) обирають спостережну раду банку з числа учасників зборів або їхніх представників. При цьому члени спостережної ради банку не можуть входити до складу правління (ради директорів) банку, а також ревізійної комісії банку.

Правління (рада директорів) банку є виконавчим органом банку, що здійснює управління його поточною діяльністю, формування фондів, необхідних для статутної діяльності банку, та несе відповідальність за ефективність його роботи згідно з принципами і порядком, встановленими статутом банку, рішеннями загальних зборів учасників та спостережної ради банку.

У межах своєї компетенції правління (рада директорів) діє від імені банку, підзвітне загальним зборам учасників і спостережній раді банку. Правління діє на підставі положення, що затверджується загальними зборами учасників чи спостережною радою банку. Правління вирішує всі питання, пов'язані з поточною діяльністю банку, крім тих, що належать до компетенції загальних зборів і ради банку. Очолює правління голова, який має заступників (керівників, що очолюють структурні підрозділи банку). Голова правління несе персональну відповідальність перед акціонерами за результати діяльності банку.

Ревізійна комісія здійснює контроль за фінансово-господарською діяльністю банку.

Служба внутрішнього аудиту створюється банками як орган оперативного контролю їхньої спостережної ради.

Окрім служби внутрішнього аудиту у структурі органів управління банків має бути також створено постійно діючий підрозділ з питань аналізу та управління ризиками, що повинен відповідати за встановлення лімітів щодо окремих операцій. Крім цього, для забезпечення додаткових заходів з метою управління ризиками банки створюють постійно діючі комітети, зокрема:

1) *кредитний комітет*, який щомісячно оцінює якість активів банку та готує пропозиції щодо формування резервів на покриття можливих збитків від їх знецінення;

2) *комітет з питань управління активами та пасивами*, який щомісячно розглядає собівартість пасивів і прибутковість активів та приймає рішення щодо політики відсоткової маржі, розглядає питання відповідності строковості активів і пасивів та надає відповідним підрозділам банку рекомендації щодо усунення розбіжностей у часі, які виникають;

3) *тарифний комітет*, який щомісячно аналізує співвідношення собівартості послуг і ринкової конкурентоспроможності діючих тарифів, відповідає за політику банку з питань операційних доходів.

Необхідною умовою підвищення надійності і стабільності банківської системи, забезпечення інтересів кредиторів, вкладників є здійснення банківських операцій лише на основі ліцензування центральним банком банківської діяльності.

Ліцензування – це порядок видачі комерційним банкам, які набули статусу юридичної особи, дозволу на здійснення певних або всіх банківських операцій. В Україні ліцензування банківської діяльності здійснюється з метою допущення на ринок банківських послуг лише тих комерційних банків та банківських установ, умови діяльності яких відповідають встановленим Національним банком України обов'язковим вимогам і не загрожують інтересам їхніх клієнтів. Тому банк має право здійснювати банківську діяльність лише після отримання банківської ліцензії. Отже, Національний банк України видає комерційним банкам ліцензії на здійснення банківських операцій.

Банківська ліцензія – це документ, який видається Національним банком України у встановленому порядку і на підставі якого банки та філії іноземних банків мають право здійснювати банківську діяльність.

Без отримання банківської ліцензії не дозволяється здійснювати одночасно діяльність із залучення вкладів та інших коштів, що підлягають поверненню, надання кредитів, а також вести рахунки. Особи, винні у здійсненні банківської діяльності без банківської ліцензії, несуть кримінальну, цивільну чи адміністративну відповідальність згідно із законами України.

Банківська ліцензія надається Національним банком України на підставі клопотання банку за наявності пакета документів, які підтверджують:

— наявність сплаченого та зареєстрованого підписного капіталу банку у розмірі, визначеному законодавством, Згідно із законом "Про банки та банківську діяльність", мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації банку не може бути меншим, ніж 500 млн гривень.

— забезпеченість банку належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, комунікаційними засобами, потрібними для здійснення банківських операцій і захисту інформації, приміщеннями із касовим вузлом відповідно до вимог Національного банку України;

— наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління (ради директорів) банку, які мають відповідну освіту та досвід, необхідний для управління банком.

Рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні приймається Національним банком України протягом одного місяця з дня отримання зазначеного вище пакета документів. При цьому банківська ліцензія не може передаватися третім особам.

Для отримання ліцензії керівники банку повинні мати бездоганну ділову репутацію. Йдеться про те, що на посади голови банку, його заступників та членів ради банку, голови, його заступників і членів правління (ради директорів), головного бухгалтера, його заступника, керівників відокремлених структурних підрозділів банку не можуть бути призначені особи, котрі були керівниками банків, які визнані відповідно до чинного вітчизняного законодавства банкрутами або щодо яких Національний банк України прийняв рішення про

ліквідацію чи про відкликання банківської ліцензії, а також особи, котрі притягувалися до кримінальної відповідальності або були звільнені за вимогою Національного банку України.

На підставі отриманої банківської ліцензії банки мають право здійснювати такі банківські операції:

- 1) приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб;
- 2) відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них;
- 3) розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик.

Ці три види діяльності належать до винятково банківських операцій, здійснювати які у сукупності дозволяється тільки юридичним особам, котрі мають банківську ліцензію.

За наявності банківської ліцензії банки мають право також здійснювати ще й такі операції та угоди:

- 1) лізинг;
- 2) випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів;
- 3) випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток;
- 4) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

Ці операції банку дозволяється здійснювати на основі отриманої банківської ліцензії. Однак для здійснення цілого ряду деяких інших видів банківських операцій, крім власне банківської ліцензії, комерційному банку потрібно мати ще й письмовий дозвіл Національного банку України.

Письмовий дозвіл – це документ, який видає Національний банк у порядку і на умовах, визначених Законом України «Про банки і банківську діяльність», на підставі якого банки мають право здійснювати окремі операції, передбачені цим Законом. Письмовий дозвіл на здійснення окремих операцій видається банку за таких умов:

- а) наявність банківської ліцензії;
- б) рівень регулятивного капіталу банку відповідає вимогам Національного банку України, що підтверджується незалежним аудитором;

в) банк не є об'єктом застосування заходів впливу з боку НБУ;

г) банк подав бізнес-план щодо певних видів операцій, на право здійснення яких бажає отримати письмовий дозвіл, і цей план схвалено Національним банком України;

г) банк має достатні фінансові можливості для здійснення такої діяльності;

д) наявність підрозділів, які виконуватимуть відповідні операції згідно з поданим банком бізнес-планом, служби внутрішнього аудиту, а також підрозділу з питань аналізу та управління ризиками;

е) наявність керівників відповідних підрозділів банку, кандидатури яких відповідають кваліфікаційним вимогам НБУ;

є) наявність комітетів, а саме: кредитного, тарифного, з питань управління активами і пасивами та відповідних положень про них, що відповідають вимогам чинного вітчизняного законодавства України;

ж) наявність відповідних внутрішніх положень банку, що регулюють політику управління активами і пасивами, кредитну, інвестиційну, облікову політику банку та проведення ним діяльності, на яку він бажає отримати в Національному банку України письмовий дозвіл, що відповідає вимогам чинного вітчизняного законодавства.

За наявності банківської ліцензії та за умови отримання письмового дозволу Національного банку України комерційні банки мають право здійснювати такі операції:

1) операції з валютними цінностями;

2) емісія власних цінних паперів;

3) організація купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;

4) операції на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг);

5) здійснення інвестицій у статутні фонди й акції інших юридичних осіб;

6) здійснення випуску, обігу, погашення (розповсюдження) державної та іншої грошової лотереї;

7) перевезення валютних цінностей та інкасацію коштів;

8) операції за дорученням клієнтів або від свого імені, що охоплюють:

а) операції з інструментами грошового ринку; б) операції з інструментами, що базуються на обмінних курсах та відсотках; в) операції з фінансовими ф'ючерсами й опціонами;

9) довірче управління коштами та цінними паперами за договорами з юридичними і фізичними особами;

10) депозитарна діяльність і ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

Водночас чинним законодавством України банкам забороняється діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних та інвестиційних монет) і страхування, крім виконання функцій страхового посередника.

Окремо слід вказати на дозвіл, що надається Національним банком України комерційним банкам на здійснення валютних операцій. Річ у тому, що згідно з чинним законодавством України письмовий дозвіл, що надається банкам на здійснення операцій з валютними цінностями, є **генеральною ліцензією на здійснення валютних операцій**.

Одним із найважливіших заходів впливу на етапі вдосконалення та реформування банківської системи є реорганізація та реструктуризація банків. Законом України «Про банки і банківську діяльність» уперше у вітчизняній практиці врегульовано питання реорганізації банків. Загалом, реорганізація коштує значно дешевше, ніж створення нових банків чи відкриття філій, а тому і керівництво банків, і акціонери надають перевагу саме їй.

За своїм змістом форми реорганізації можуть бути: об'єднувальні; розподільчі; реорганізація шляхом перетворення.

До об'єднувальних форм належать злиття та приєднання.

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність»

Злиття — це припинення діяльності двох (або кількох) банків як юридичних осіб і передача всіх майнових прав і зобов'язань цих банків новоствореному банку.

Приєднання передбачає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передачу всіх його майнових прав і зобов'язань іншому банку на правах філії чи без відкриття філії.

До розподільчих форм реорганізації належать поділ та виділення.

Поділ передбачає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передачу за розподільчим актом у визначених

частинах усіх його майнових прав і зобов'язань кільком новоствореним банкам.

Виділення передбачає створення банку (або кількох банків), якому (яким) за розподільчим актом у відповідних частинах переходять майнові права і зобов'язання банку, котрий реорганізовується.

Крім того, реорганізація банку може відбуватися шляхом перетворення, яке передбачає зміну юридичного статусу товариства, у вигляді якого було створено банк. При перетворенні банку з одного виду на інший до новоствореного банку переходять усі майнові права та зобов'язання банку, що реорганізовується.

Підставами для реорганізації банку шляхом перетворення можуть бути: переорієнтація напрямів діяльності, збиткова діяльність окремих філій, необхідність зміни умов капіталізації та управління тощо.

За ініціативою проведення розрізняють реорганізацію примусову (обов'язкову) та за власною ініціативою (за рішенням загальних зборів акціонерів банку).

Банківській системі притаманні численні випадки розорення банків, їх банкрутства та ліквідації. За більш як десять років свого існування банківська система України втратила майже 100 банків. І нині чимало банківських установ перебувають у стадії ліквідації.

Процедура ліквідації банків є дуже суворо регламентованою. Ліквідація банку може проводитись як з ініціативи власників банку, так і з ініціативи Національного банку України (у тому числі за заявою кредиторів).

Ліквідація банку з ініціативи власників здійснюється в порядку, передбаченому законодавством України про господарські товариства, з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про банки і банківську діяльність» за згодою Національного банку України, якщо достатньо ліквідаційної маси для задоволення вимог усіх кредиторів, а кандидатура голови ліквідаційної комісії та її членів відповідає вимогам, визначеним у ст. 90 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Ліквідація банку з ініціативи Національного банку України здійснюється відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» та нормативно-правових актів Національного банку України.

Для процедури ліквідації та розгляду справи в суді обов'язково повинен бути висновок Національного банку України щодо доцільності відкликання банківської ліцензії та ліквідації банку. Також автоматично закінчується дія письмового дозволу Національного банку України на проведення окремих операцій, оскільки він дійсний тільки при наявності банківської ліцензії, відповідно до Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій.

Національний банк України зобов'язаний відкликати ліцензію та ініціювати процедуру ліквідації банку, якщо банк-боржник не спроможний виконати свої зобов'язання, відповідно до рішення суду про примусове стягнення протягом шести місяців і якщо за цей час не досягнуто домовленостей щодо реструктуризації визначеного боргу.

Ліквідатора призначає орган, який ініціював рішення про ліквідацію. Ліквідатор приступає до виконання своїх обов'язків негайно після відкликання банківської ліцензії.

5.3. Загальна характеристика банківських операцій

Сучасні банки являють собою самостійні суб'єкти господарювання, які здійснюють доволі широке коло різноманітних операцій. Результати здійснення таких операцій пов'язані з наданням кредитів, гарантій, поручительств, консультацій, управлінням майном і здійсненням розрахунків. Крім цього, важливим результатом діяльності банків є формування грошової маси в економіці.

Банківські операції – це ряд дій, спрямованих на реалізацію економічних завдань банку як суб'єкта ринкових відносин, предметом яких є рух грошових коштів, цінних паперів, дорогоцінних металів або зобов'язання з їхнього переміщення, що здійснюється на підставі укладених договорів згідно з чинним законодавством.

Усі банківські операції за економічним змістом та призначенням прийнято поділяти на три основні групи:

- 1) пасивні;
- 2) активні;
- 3) комісійно-посередницькі.

Пасивні операції – це операції, за допомогою яких банки формують свої грошові ресурси для проведення кредитних,

інвестиційних та інших активних операцій. Усі пасивні операції банку враховуються на пасивних рахунках його балансу, що мають кредитове сальдо. При здійсненні пасивних операцій банки залучають тимчасово вільні грошові кошти для формування своїх ресурсів.

Ресурси комерційного банку – це сукупність грошових коштів, що перебувають у його розпорядженні і використовуються для виконання певних операцій.

Власні ресурси банку утворюють його власний капітал, до складу якого входять: статутний, резервний та інші фонди банку, що створюються для забезпечення фінансової стійкості, комерційної і господарської діяльності, а також нерозподілений прибуток поточного та минулих років.

Залучені ресурси банку – це сукупність коштів клієнтів, що акумулюються банком на депозитах. *Депозити* – це грошові кошти, що розміщуються на зберігання у банку від імені юридичних і фізичних осіб на договірній основі.

Позичені ресурси банку – це грошові кошти, акумульовані банком шляхом отримання кредитів від інших комерційних банків, центрального банку, а також розміщення позик на грошовому ринку, тобто через випуск власних боргових цінних паперів. Акумульовані у такий спосіб банківські ресурси дають змогу оперативно підтримувати ліквідність банку в разі неможливості отримання належних обсягів коштів у результаті здійснення інших видів пасивних операцій.

Активні операції – це операції, у процесі яких банки розміщують наявні у них власні, залучені і позичені ресурси у різні види активів з метою отримання прибутку і забезпечення своєї ліквідності. Активні операції обліковуються на активних балансових рахунках банку й мають дебетове сальдо. Отже активні операції передбачають розміщення банками сформованих ресурсів з метою отримання прибутку.

Усі активи можна поділити на чотири основні групи:

1. *Каса і прирівняні до неї кошти* – це вкладення банку у безпосередньо ліквідні активи, що охоплюють: а) залишок касової готівки в самому банку, що забезпечує його платежі в готівковій формі; б) залишки коштів на кореспондентському рахунку в центральному банку та кореспондентських рахунках в інших

комерційних банках, що забезпечує його платежі у безготівковій формі;

2. *Кредитний портфель*, що охоплює сукупність усіх наданих комерційним банком позичок клієнтам з метою задоволення виробничих і невиробничих потреб. Як правило, кредитний портфель є джерелом основної частки доходів банку;

3. *Інвестиції* – це вкладення ресурсів банку в різні види цінних паперів з метою отримання доходу у формі дивідендів та забезпечення належного рівня платоспроможності шляхом вкладення коштів у високоліквідні цінні папери;

4. *Інші активи*, що являють собою розміщення банківських ресурсів у формі оплати земельної ділянки, приміщень, споруд та обладнання, необхідних для функціонування банку. Ці види вкладень здійснюються, як правило, за рахунок власного банківського капіталу.

Комісійно-посередницькі операції – це операції, що проводяться банком за певну плату у вигляді комісії і супроводжуються не формуванням чи розміщенням ресурсів, а переміщенням уже наявних у банку коштів клієнта за його розпорядженням. До цих же операцій належать також усі інші банківські операції для клієнтів, не пов'язані з рухом грошей, – забалансові послуги. Основними видами комісійно-посередницьких операцій банку є такі: розрахунково-касове обслуговування; валютні операції; трастові послуги; консультаційно-інформаційні та інші види операцій.

5.4. Пасивні операції. Власний капітал банку, його структура, джерела формування, функції та значення

Реалізація комерційними банками своїх функцій передбачає наявність в їхньому розпорядженні певних ресурсів, які слугують необхідною грошовою основою для здійснення відповідних банківських операцій. У ринкових умовах господарювання саме обсяг і якість ресурсів, якими володіють банки, визначають головні сфери й напрямки їхньої діяльності, склад клієнтури та рівень одержуваних доходів. З огляду на це питання формування ресурсної бази банку, оптимізації її структури і забезпечення стабільності набувають особливо важливого значення для ефективної організації роботи банківських установ.

Ресурси комерційного банку – це сукупність грошових коштів, які перебувають у розпорядженні банку і використовуються ним для здійснення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій.

Комерційні банки виступають посередниками між тими клієнтами, які мають тимчасово вільні кошти, і тими, які ці кошти потребують. Мотивом цього посередництва є отримання банківського прибутку.

Усі операції банку з формування його ресурсів називаються пасивними. Пасивні операції банку передбачають різні способи формування його ресурсів. За цим критерієм вони поділяються на три основні частини: власні ресурси банку або власний капітал, залучені ресурси і позичені ресурси.

Власні ресурси складаються з коштів акціонерів та засновників банку, прибутку і резервів. Залучені ресурси охоплюють залишки коштів на поточних рахунках підприємств, установ та організацій, вкладів населення, коштів на бюджетних рахунках, коштів у міжбанківських розрахунках й інших грошових ресурсів. Позичені кошти банку формуються шляхом отримання кредитів від Національного банку України та інших комерційних банків, а також випуску цінних паперів власного боргу банку. Можливості комерційних банків у залученні коштів регламентуються Національним банком України. При цьому всі можливі типи залучення коштів зводяться до трьох типів: залучення коштів на вклади, отримання кредитів та здійснення емісії.

Проте основою для цих операцій, без якої неможливо розпочати діяльність банку щодо залучення коштів клієнтів, є формування власного капіталу.

Власний капітал комерційного банку становить основу для його діяльності, є важливим джерелом фінансових ресурсів та слугує необхідною умовою підтримки довіри клієнтів до банку, його фінансової стійкості й здатності виконувати свої зобов'язання.

Власний капітал банку – це грошові кошти, внесені акціонерами і засновниками банку, з метою забезпечення його економічної самостійності й фінансової стійкості протягом усього періоду його діяльності.

Власний капітал банку займає незначну частку в загальному обсязі ресурсів банку – до 10%, що зумовлено специфікою діяльності

комерційного банку як установи, яка здійснює мобілізацію тимчасово вільних грошових ресурсів на фінансовому ринку та надає їх у позику.

Проте власний капітал має важливе значення для ефективного здійснення банківської діяльності. Він виконує три основні дуже важливі функції:

1) **захисна** – це функція, яка полягає у страхуванні вкладів і депозитів, що гарантує певний захист інтересів кредиторів комерційного банку у разі його ліквідації або банкрутства;

2) **оперативна** – це функція, що передбачає можливість використання власного капіталу в період початку функціонування банку, що надає можливість за рахунок власних ресурсів профінансувати придбання основних засобів, оренду приміщення та початок фінансової діяльності;

3) **регулююча** – це функція, яка визначає розміри капіталу банку при встановленні економічних нормативів регулювання діяльності комерційних банків з боку НБУ і визначенні особливостей функціонування банку.

Залежно від джерел та порядку формування власний капітал комерційного банку поділяється на такі основні частини: статутний капітал, резервний капітал і нерозподілений прибуток.

Статутний капітал банку – це вартість вкладів акціонерів (засновників, учасників) банку, внесених з метою початку чи подальшої банківської діяльності, а також гарантування інтересів вкладників та кредиторів банку.

Статутний капітал банку формується відповідно до вимог Закону України «Про банки і банківську діяльність», законодавства України та установчих документів банку. Формування і збільшення статутного капіталу банку можуть здійснюватися винятково шляхом грошових внесків. Грошові внески для формування та збільшення статутного капіталу банку резиденти України здійснюють у гривнях, а нерезиденти – в іноземній вільно конвертованій валюті або у гривнях.

Статутний капітал банку не має формуватися з непідтверджених джерел.

Для формування статутного фонду банку у формі акціонерного товариства випускаються акції двох видів:

– *звичайні акції*, власники яких можуть брати участь в управлінні банку й поділяють з ним усі його доходи, збитки та ризики. Власники

звичайних акцій не одержують дивіденди у разі, коли банк не отримує прибуток, але ж і збитки не можуть бути більшими, ніж первісна вартість їхніх інвестицій, якщо банк отримує прибуток, то дохід може бути значний, тому що розподіл залишку прибутку відбувається тільки між власниками звичайних акцій. У разі ліквідації банку їм нічого не гарантується;

– *привілейовані акції*, які дають право на отримання фіксованого розміру дивідендів, що не залежать від отриманого прибутку, власники привілейованих акцій не беруть участь в управлінні комерційним банком. У разі ліквідації банку власники привілейованих акцій мають переваги порівняно з власниками звичайних акцій.

Резервний капітал – це грошові ресурси, що резервуються банком для забезпечення непередбачених витрат, спеціальних потреб і покриття збитків. Резервний капітал, на відміну від статутного капіталу, формується у процесі подальшої діяльності комерційного банку.

Нерозподілений прибуток – це частина чистого прибутку, яка не розподіляється, а утримується банком, як правило, з метою реінвестування в його діяльність. Зазначений прибуток є джерелом власного капіталу внутрішнього походження. Він створюється як залишок чистого прибутку після нарахування дивідендів, відрахувань у загальні резерви, резервний капітал і в інші фонди (резерви), створені відповідно до рішень загальних зборів учасників банку згідно з чинним законодавством.

Для обчислення економічних нормативів використовують поняття *регулятивного капіталу банку* як одного з найважливіших показників діяльності, основним призначення якого є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, котрі банки беруть на себе у процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільної діяльності.

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» з метою забезпечення економічних умов стійкого функціонування банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів комерційних банків Національний банк України встановлює для всіх комерційних банків обов'язкові економічні нормативи, особливе місце серед яких займають нормативи капіталу.

Дію економічних нормативів регламентує Інструкція НБУ «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні». Вона побудована на основі вимог Базельського комітету.

До нормативів капіталу належать такі:

1. Норматив мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1),
2. Норматив адекватності регулятивного капіталу, або норматив платоспроможності (Н2),
3. Норматив співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (Н3).

Залучені та запозичені банківські ресурси становлять переважну частину банківських ресурсів (85–90%). Через це для них характерний надзвичайно широкий спектр форм та видів залучення коштів, що характеризує відповідні напрямки пасивних операцій банків, основу яких утворюють операції з формування залучених ресурсів.

Залучені ресурси банку – це кошти, що акумулюються банком на певних умовах на різних видах рахунків клієнтів. Залучені ресурси є, власне кажучи, кредиторською заборгованістю банку, яка виникла внаслідок попередніх операцій і яка має бути погашена у визначений термін.

Залучені ресурси банку охоплюють:

- кошти на депозитних рахунках банківських клієнтів;
- залишки коштів на поточних рахунках клієнтів;
- кошти на рахунках банків-кореспондентів та ін.

Практично усі клієнтські рахунки належать до депозитних. Депозитним може бути будь-який відкритий клієнтові у банку рахунок, на якому зберігаються його кошти.

Депозит – це грошові кошти, які внесені у банк клієнтами, зберігаються на їхніх рахунках і використовуються згідно з укладеною угодою та банківським законодавством.

Депозити класифікуються за такими ознаками: за категоріями вкладників і за строками використання коштів.

За категоріями вкладників депозити поділяються на:

- депозити суб'єктів господарської діяльності;
- депозити фізичних осіб;
- депозити банків.

За строками використання коштів депозити поділяються на:

- депозити до запитання;

– строкові депозити.

Депозити до запитання – це кошти, що залучені на депозит без визначеного строку погашення та поповнюються і використовуються власниками залежно від потреби в цих коштах. Депозити до запитання розміщуються у банку на поточних, кореспондентських та бюджетних рахунках клієнтів і використовуються ними для здійснення поточних розрахунків.

Депозити до запитання є нестабільними: у будь-який час кошти з цих рахунків за вимогою клієнтів можуть бути вилучені шляхом видачі готівки, виконання платіжних доручень, сплати чеків або векселів. За користування залишками коштів на клієнтських рахунках у вигляді депозитів до запитання банки нараховують відсотки за низькими ставками або зовсім не сплачують відсотки. При цьому, для покриття операційних витрат, пов'язаних з веденням поточних рахунків, банк стягує з клієнта комісійну винагороду.

Строкові депозити – це кошти, що зберігаються на окремих депозитних рахунках у банку протягом строку, який визначається у депозитній угоді.

Такі строкові депозити відкриваються усім клієнтам банку: суб'єктам господарської діяльності, центральним і місцевим органам влади, бюджетним установам, комерційним банкам та приватним особам.

Строкові депозити мають такі особливості:

- чітко встановлений строк зберігання;
- оформляються депозитною угодою;
- не використовуються для здійснення поточних платежів;
- при достроковому вилученні депозиту банк застосовує штрафні санкції.

За строковими депозитами сплачується високий депозитний процент, рівень якого залежить від терміну вкладу, виду внеску, облікової ставки НБУ, загальної динаміки ставок грошового ринку та інших факторів. Визначальним при встановленні величини відсоткової ставки за строковими депозитами є термін, на який розміщені кошти: чим більш тривалий термін, тим вища процентна ставка. Відсоткова ставка за строковими депозитами встановлюється на рівні, який не перевищує величину облікової ставки НБУ. На величину відсоткової

ставки впливає і частота виплати доходу: чим рідше здійснюються виплати, тим вищий рівень процентної ставки.

Однією з форм строкових депозитів є сертифікати, які бувають депозитними та ощадними. Депозитні сертифікати надаються юридичним особам, а ощадні – фізичним. Сертифікат – це цінний папір, що може використовуватися його власником як платіжний засіб і мати обіг на фондовому ринку. Сертифікати мають суттєву перевагу над строковими вкладками, оформленими депозитними договорами. Завдяки вторинному ринку цінних паперів сертифікат (крім іменного) може бути достроково проданий власником іншій особі з одержанням деякого прибутку за час зберігання і без зміни при цьому обсягу ресурсів банку, тоді як дострокове вилучення власником строкового вкладу означає для нього втрату прибутку, а для банку – втрату частини ресурсів.

Формування залучених банківських ресурсів за вказаними напрямками передбачає проведення відповідних депозитних операцій.

Депозитні операції – операції банку із залучення грошових коштів або банківських металів від вкладників на їхні рахунки у банку на договірних засадах або депонування грошових коштів вкладниками з оформленням їх ощадними (депозитними) сертифікатами. Депозитні операції передбачають формування вкладів клієнтів банку.

Під час здійснення депозитної операції виконуються такі операції: відкриття та реєстрація депозитного рахунка, залучення грошових коштів на депозит, вилучення коштів з депозиту, нарахування відсотків за депозитом та їхня сплата клієнтам, повернення коштів з депозиту і закриття депозитного рахунка.

Комерційний банк відкриває клієнту строковий або ощадний депозитний рахунок на підставі таких документів:

- депозитної угоди;
- картки зі зразками підписів та відбитком печатки (для юридичних осіб);
- паспорта або документа, що його замінює, і зразка підпису (для фізичних осіб).

Депозитна угода укладається між банком та юридичною (фізичною) особою в двох примірниках, один з яких зберігається у банку, а інший – у клієнта. Укладена угода засвідчує право комерційного банку керувати на свій розсуд залученими грошовими

коштами і право вкладників отримувати у встановлений термін суму депозиту та відсотків за його користування. В депозитній угоді передбачається: дата внесення депозиту, сума депозиту, форма зарахування коштів на депозитний рахунок, відсоткова ставка за користування депозитом, періодичність сплати відсотків, порядок повернення депозиту і відсотків після закінчення строку зберігання коштів, права, зобов'язання й відповідальність сторін та ін. В угоді проставляється номер відкритого особового депозитного рахунка. В номер рахунку вносять параметри, що характеризують вид, тип вкладу, строк дії, термін закінчення угоди, тип контрагента, відсоткову ставку та ін.

У банківській практиці використовуються три методи визначення кількості днів для розрахунку відсотків:

1. Метод «факт/факт» – при розрахунку суми відсотків береться фактична кількість днів у місяці та році.

2. Метод «факт/360» – при розрахунку суми відсотків береться фактична кількість днів у місяці, але умовно в році – 360 днів.

3. Метод «30/360» – при розрахунку суми відсотків береться умовна кількість днів у місяці – 30 та в році – 360.

Незалежно від методу розрахунку відсотків при визначенні кількості днів враховується перший день і не враховується останній день угоди. Так, якщо депозитному договору встановлено термін з 14 травня до 10 серпня, то при визначенні кількості днів для розрахунку відсотків враховується 14 травня і не враховується 10 серпня. При нарахуванні відсотків за звітний місяць останній день місяця має включатися в розрахунок, крім випадків, коли звітна дата є датою закінчення операції.

Залучення коштів на депозит здійснюється за відсотковою ставкою, що визначається депозитною угодою. Для розрахунку нарахованих відсотків комерційні банки можуть використовувати номінальну або фактичну відсоткову ставку. Загальна сума нарахованих відсотків на дату закінчення терміну дії депозитної угоди не змінюється.

З метою гарантування збереження вкладів фізичних осіб при банкрутстві банків у 1998 р. був ухвалений Закон України «Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб». Цей Фонд створювався при Національному банку України.

Запозичені ресурси банківських установ – це кошти, отримані банком на умовах кредитування для здійснення необхідної діяльності на принципах платності, строковості, забезпеченості, поверненості та цільового характеру.

Основними елементами запозичених ресурсів банківських установ є міжбанківські кредити, кредити Національного банку України і випуск власних боргових зобов'язань, а також позики на ринку євродоларів.

Ці кошти мають суттєве значення для підтримки поточної банківської ліквідності й тому активно використовуються комерційними банками України.

Важливим джерелом запозичених коштів банку є **випуск ним власних боргових зобов'язань** – насамперед облігацій. Кошти, отримані комерційним банком за допомогою облігацій, не можуть вважатися власним капіталом, тому що облігації випускаються на певний строк, після закінчення якого ці кошти повертаються інвесторам. Вони свідчать про надання власниками облігацій зазначених коштів у розпорядження емітента у формі довгострокової позики. Якщо комерційний банк і надалі хоче утримувати у своєму обігу кошти, залучені за допомогою облігацій, він вдається до рефінансування попередніх випусків. Це здійснюється шляхом викупу раніше випущених облігацій за рахунок коштів, отриманих від випуску нових незабезпечених боргових зобов'язань.

Облігації, якщо це передбачено умовами емісії, можуть бути конвертовані у прості акції. Тоді залучені за їхньою допомогою кошти переходять у власний капітал комерційного банку. Конвертованість облігацій дає змогу підвищити їхню привабливість у колі покупців, оскільки останні можуть придбати акції банку в найбільш вигідний момент. Власники облігацій ризикують менше, ніж власники акцій, бо у разі банкрутства комерційного банку кредиторам кошти повертаються раніше, ніж звичайним акціонерам.

Необхідно відрізнити кошти, мобілізовані комерційним банком за допомогою облігацій, від внесків і депозитів. Якщо перші називаються в банківській практиці позиковими або позиченими, то другі – залученими.

Головною сферою діяльності комерційних банків щодо акумулювання запозичених ресурсів є міжбанківські кредити, які зосереджені на міжбанківському ринку кредитних ресурсів.

Міжбанківський ринок кредитних ресурсів являє собою систему, що забезпечує купівлю-продаж вільних кредитних ресурсів між комерційними банками та комерційними банками і Національним банком України.

Учасниками міжбанківського ринку кредитних ресурсів є Національний банк України, його регіональне управління, комерційні банки, їхні філії та відділення.

Розміщувати і купувати кредитні ресурси на міжбанківському ринку кредитних ресурсів банком вигідно за двох основних причин:

1) комерційні банки на відміну від суб'єктів господарської діяльності відрізняються вищою надійністю;

2) процентна ставка за міжбанківськими кредитами, як правило, нижча від ставки за кредитами суб'єктам економіки.

Міжбанківські кредити за складом поділяються на взаємні кредити між комерційними банками та кредитування Національним банком України комерційних банків. У загальній структурі міжбанківських кредитів переважають взаємні кредити комерційних банків (80–85%), але з розвитком банківської системи частка кредитів НБУ може мати тенденцію до зростання.

Терміни міжбанківських кредитів можуть бути різними – від одного дня до трьох-шести місяців. Міжбанківські кредити за терміновою ознакою можна поділити на: 1) одноденні, або нічні – строком на 1 день, мета яких полягає у підтримці поточної ліквідності банку; 2) надкороткі – від 1 дня до 7 днів; 3) короткі – від 10 днів до місяця.

Банки-позичальники залучають міжбанківський кредит для розширення своєї кредитної діяльності з клієнтами, а також через необхідність регулювання банківської ліквідності. В Україні через впровадження електронних розрахунків міжбанківське кредитування здійснюється шляхом прямих контактів між банком-кредитором і банком-позичальником.

Кредитування здійснюється на договірних умовах на чітко визначений термін. Дуже активно використовуються міжбанківські кредити терміном на один день, мета яких полягає у підтримці

поточної ліквідності банку. В договорі на міжбанківське кредитування, крім терміну, необхідно обумовити суму кредиту, рівень процентної ставки і порядок погашення. Переважно при порушенні терміну погашення міжбанківського кредиту банк-кредитор передбачає своє право на беззаперечне списання боргу. Якщо банк, який позичив кредитні ресурси, не може їх повернути у встановлений термін, то він купує гроші в іншому банку.

При укладанні договору на міжбанківський кредит банк-позичальник повинен повідомити банку-кредитору

- 1) значення своїх економічних нормативів (платоспроможності, ліквідності) на останню дату;
- 2) баланс;
- 3) перелік активів, що можна використати як заставу позики.

Міжбанківський кредит є оперативним за способом залученням коштів, але водночас дорогим джерелом ресурсів банку. Міжбанківські кредити використовуються переважно для оперативного регулювання ліквідності балансу банку, а також для надання кредитів вигідним позичальникам.

Ще одним важливим способом акумулювання запозичених ресурсів комерційними банками є операції з рефінансування. **Рефінансування банків** – це операції з надання банкам кредитів у встановленому Національним банком України порядку. (див. Тема 4).

5.5. Активні операції. Характеристика банківських активів

Активи банківської установи - це статті бухгалтерського балансу, які відображають розміщення і використання ресурсів банку. Банківські активи утворюються, як правило, в результаті активних операцій, тобто розміщення власних і залучених коштів з метою одержання доходу, підтримки ліквідності і забезпечення функціонування банку. Саме в результаті активних операцій банк отримує основну частину доходів. Усі активні операції банку є ризиковими, проте вони забезпечують йому значну частину доходів.

За призначенням активи можна розділити на п'ять категорій:

1. Касові активи, що забезпечують ліквідність банку призначені для щоденного безперебійного виконання банками своїх зобов'язань по безготівковому перерахуванню засобів і по видачі готівки з

рахунків клієнтів. Як правило, доходів від розміщення засобів у такі активи банки не одержують. На їхню частку приходиться 15-20% всіх активів банку.

2. Працюючі активи – активи, що приносять доход, мають відносно невеликий термін обертання. В даний час у структурі працюючих активів найбільшу частку має кредитування різних галузей народного господарства. На долю працюючих активів приходиться 55- 70% всіх активів банку.

3. Інвестиційні активи – довгострокові вкладення банку у виді прямих чи портфельних інвестицій. Метою таких вкладень є диверсифікація ризиків, забезпечення підвищених доходів у майбутньому, розширення сфери впливу банку і т.д. Частка таких активів - 3-10%.

4. Позаоборотні активи – призначені для забезпечення виконання комерційним банком своїх прямих функцій. Комерційні банки повинні володіти чи орендувати приміщення, транспортні засоби, комп'ютери, програмно-технічне забезпечення, засоби комунікації і т.д. Частка таких активів складає 10-15%.

5. Інші активи. До числа інших активів відносять кошти в розрахунках, дебіторська заборгованість, транзитні рахунки, витрати майбутніх періодів і т.д. Частка таких активів складає 0-10%. Занадто висока питома вага інших активів може свідчити про негативні тенденції в діяльності банку.

5.6. Кредитні операції банків

Кредитні операції для комерційного банку – важливий вид діяльності, що приносить основну частину доходу. Вони відображають сутність банківської діяльності та є однією з визначальних функцій банківської установи.

Кредит – це економічні відносини між юридичними фізичними особами та державою щодо перерозподілу вартості на засадах повернення і, як правило, з виплатою відсотків. Отже, це передусім суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів на засадах повернення, строковості, сплати, цільового використання та реального забезпечення.

Відповідно до міжнародних стандартів банківські кредити класифікуються за рядом ознак:

1. За економічними суб'єктами-позичальниками розрізняють:
 - кредити органам державного управління;
 - кредити суб'єктам господарювання;
 - кредити фізичним особам.
2. За валютою кредиту виділяють:
 - кредити в національній валюті;
 - кредити в іноземній валюті;
 - мультивалютні кредити.
3. За строками користування розрізняють:
 - короткострокові — до 1 року;
 - онкольні — кредити, погашення яких відбувається не у чітко зазначений термін, а за вимогою банку;
 - середньострокові — до 3 років;
 - довгострокові — понад 3 роки.
4. За формою забезпечення кредити поділяються на:
 - забезпечені заставою (майном, майновими правами, цінними паперами);
 - гарантовані (банками, іншими фінансовими посередниками);
 - з іншим забезпеченням (порука);
 - незабезпечені (бланкові);
 - інші (неустойка, притримання).
5. За методами надання виділяють:
 - разові кредити – це кредити, рішення про надання яких банк приймає окремо щодо кожного виду кредиту на підставі відповідних документів;
 - кредитну лінію – надання банком кредитів у межах попередньо визначеного ліміту кредитування. Ліміт встановлюється на певний строк, наприклад на рік, протягом якого позичальник може у будь-який час отримати позику в межах затвердженого ліміту без додаткових переговорів з банком. Водночас кредитну лінію можна подати так:
 - револьверні кредити – кредити, які надаються банком у межах встановленого ліміту, використовуються повністю або частинами і відновлюються відповідно до погашення раніше виданих кредитів;
 - сезонні кредити;

– контокорентні кредити – кредити, надання яких відбувається через спеціальний контокорентний рахунок, при цьому банк здійснює всі операції позичальника за поточними вимогами та зобов'язаннями:

– овердрафтний кредит – кредит, надання якого здійснюється через основний поточний рахунок і в будь-який момент можна отримати кредит у межах певного ліміту;

– гарантійні кредити – це кредити, які є лише зобов'язаннями сплатити в разі потреби протягом певного періоду з обов'язковим стягненням комісії.

6. За порядком погашення:

– погашення кредитів водночас передбачає сплату суми кредиту та відсотків за ним у кінці терміну;

– погашення кредитів у розстрочку означає, що позичальник повертатиме кредит певними частинами протягом терміну кредитування.

7. За характером процентної ставки виділяють:

– кредити з фіксованою процентною ставкою — кредити, за якими процентна ставка встановлюється один раз на весь період кредитування;

– кредити з плаваючою процентною ставкою — це кредити, умовами договору яких передбачено перегляд процентної ставки протягом терміну кредитування з метою зменшення ризику недоодержання прибутку або усунення збитків, особливо в умовах нестабільної економіки.

8. За кількістю кредиторів розрізняють:

– кредити, які надаються одним банком;

– консорціумні кредити — кредити, що надаються об'єднанням банків, в якому один з банків є головним, тобто він відповідає за погодження умов кредиту з клієнтом, а після укладення договору здійснює безпосереднє надання кредиту за рахунок коштів, які виділили інші банки — члени консорціуму;

– двосторонні кредити — кредити, які передбачають участь у наданні кредиту не менше, ніж двох банків. На відміну від консорціумного кредиту, переговори з клієнтом здійснюються кожним банком окремо.

Загалом, найбільш повну класифікацію кредитів відображено на рис. 5.1.

Рис. 5.1. Класифікація кредитів за ознаками

Здійснення кредитних операцій комерційних банків передбачає наявність певних умов, без яких неможливою є взаємодія кредитора і позичальника у процесі організації відповідних відносин. До основних умов банківського кредитування належать такі:

1. Операції проводяться тільки в межах вільних кредитних ресурсів у національній або іноземній валюті.

2. Банки враховують з необхідністю забезпечення поєднання своїх інтересів з інтересами вкладників та загальнодержавних інтересів.

3. Для забезпечення власної стійкості операції проводяться з дотриманням встановлених НБУ економічних нормативів. При видачі кредитів у іноземній валюті в обов'язковому порядку повідомляється про це в НБУ.

4. Рішення про умови та порядок надання кредиту приймається колективно і визначається Правилами банку.

5. Кредити надаються тільки право- та кредитоспроможним позичальникам, які мають власні оборотні кошти та самостійний баланс.

6. Позики видаються на забезпечення потреб сфери виробництва і сфери обігу, фізичним та юридичним особам незалежно від форми власності й організаційної будови.

7. Всі питання у кредитних взаємовідносинах будуються на договірній основі.

Забороняється надання кредитів на такі цілі:

- покриття збитків від господарської діяльності позичальників;
- формування статутних фондів;
- погашення раніше отриманих позик;
- придбання цінних паперів інших підприємств і організацій;
- без відповідного забезпечення, крім випадків надання бланкових кредитів.

Кредитний механізм – це сукупність взаємопов'язаних прийомів і способів, що забезпечують реалізацію на практиці об'єктивних функцій кредиту як економічної категорії та дотримання принципів кредитування.

Основними елементами кредитного механізму є:

1. Суб'єкти кредитування.
2. Об'єкти кредитування.
3. Форми кредитування.

4. Порядок надання і погашення позик.
5. Система формування кредитних ресурсів та їхнє резервування.
6. Система формування і використання резервів з відшкодування можливих втрат від кредитної діяльності.
7. Економічний контроль та банківський нагляд за ходом і результатами кредитної діяльності.

Суб'єкти – особи, які беруть участь у процесі кредитування. Види та основні вимоги до них:

1) до банківських установ:

- наявність ліцензії НБУ;
- дотримання економічних нормативів;
- дотримання інших вимог НБУ;

2) до суб'єктів господарювання:

- забезпеченість власними коштами (не менше ніж 50% видатків);
- дотримання фінансової дисципліни;
- кваліфікація керівництва;
- оцінка продукції;
- конкурентоспроможність;
- економічна кон'юнктура та ін.

Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» ст. 17, 50 та нормативними актами Національного банку України, він видає комерційним банкам ліцензію на здійснення кредитування юридичних і фізичних осіб.

Об'єкти кредитування – певна частина вартості виробничих оборотних фондів та фондів обігу, основних виробничих фондів, яка формується за рахунок банківського кредиту.

До основних об'єктів кредитування можна зарахувати такі:

1. Додаткові потреби в коштах для оплати товарно-матеріальних цінностей і створення запасів для нормального режиму роботи.
2. Сезонні та несезонні затрати виробництва й обігу.
3. Потреба в додаткових коштах з огляду на тимчасове їхнє замороження.
4. Потреба для здійснення інвестицій в основні фонди.

Надання комерційними банками позик здійснюється відповідно до певного алгоритму за наявності дотримання позичальниками всіх вимог, особливо що стосується реальних можливостей забезпечення

своєчасності повернення кредиту і сплати відсотків за користування ним.

Алгоритм механізму кредитування включає:

1. *Формування портфеля заявок на кредит* – збір і аналітична обробка інформації про попит на кредити та вибір оптимальних для банку пропозицій. Розгляд заявок на кредит потенційних боржників.

2. *Вивчення кредитоспроможності й фінансового стану потенційного позичальника* (фактично оцінювання величини кредитного ризику).

3. *Прийняття рішення про доцільність видачі позики і вибір конкретної форми її надання.*

4. *Оформлення кредитної угоди, де остаточно визначаються всі умови кредитування.*

5. *Видача кредиту.*

6. *Контроль за використанням позики, яким передбачається перевірка фактичного витрачання коштів за їхнім цільовим призначенням, обумовленим в угоді.*

7. *Повернення кредиту і сплата процентів за ним.*

Процес видачі банківських позик розпочинається з подачі клієнтом таких основних документів:

1. *Подача у банк заяви, де вказується: сума кредиту, цільове призначення, термін користування, запропонована форма забезпечення, характеристика об'єкта кредитування.* При розрахунковому обслуговуванні клієнта іншим банком вимагається подача: установчих документів, картки зі зразками підписів та відбитком печатки, довідки про наявність коштів на поточному рахунку і про стан заборгованості, отриманої в інших банках.

2. *Подання до банку техніко-економічного обґрунтування заходу, на який планується отримати позику з розрахунком графіка його окупності.*

3. *Якщо позика видається на оплату продукції, товарів та послуг за угодами, то подаються копії цих угод (контрактів).*

4. *Для отримання довготермінового кредиту для спорудження об'єктів виробничого призначення подаються: проект будівництва, кошторис, контракти з будівельною організацією, графіки виконання робіт, висновки санітарно-епідеміологічної комісії, дотримання екологічних нормативів та ін.*

5. Позичальник, який отримує кредит на витрати виробництва, що не покриваються його власними доходами протягом календарного року, подає до банку *прогнозні розрахунки потреби у кредиті* загалом на цей рік з розбивкою по кварталах.

6. *Подання позичальником бухгалтерських і статистичних звітів на останню дату, враховуючи звіти про фінансові результати, висновки незалежних аудиторів або аудиторських фірм та ін.* В разі необхідності банк може вимагати інші документи, які підтверджують забезпечення повернення кредиту.

Розмір кредиту визначається банком разом з позичальником з урахуванням прогнозних обсягів виробництва або реалізації продукції, капітального будівництва та інших показників господарської діяльності клієнтів. Кредити видаються з простого позичкового рахунка у безготівковій формі шляхом оплати розрахункових документів на умовах контрактів як у національній, так і в іноземній валюті. В деяких випадках вони можуть зараховуватися на поточний рахунок позичальника в компенсційному порядку або для використання на цілі, передбачені у кредитній угоді. У сучасних ринкових умовах кредит не може видаватися безпроцентно (безоплатно). Сума плати за користування коштами залежить від середньої суми кредиторської заборгованості та розміру процентної ставки на день отримання кредиту. *Величина процентної ставки залежить від таких факторів:*

- облікової ставки НБУ;
- відсоткових ставок за депозитними операціями;
- характеру наданого забезпечення кредиту;
- рівня кредитних ризиків;
- попиту і пропозиції на ринку кредитних ресурсів;
- строку користування позикою;
- об'єкта кредитування та ін.

Відсоткові ставки за кредитами встановлюються з урахуванням і того, що сума отриманих відсотків за позичковими коштами має покривати сплату відсотків за залученими коштами, повністю покрити операційні витрати, пов'язані з обслуговуванням кредитних операцій, та забезпечити певну суму прибутку для банку. При кредитуванні в іноземній валюті враховуються процентні ставки, які діють на

міжнародних ринках позичкових капіталів. Рівень процентів, порядок нарахування і сплати обумовлюються у кредитній угоді.

Терміни користування кредитами, конкретні строки і порядок погашення передбачаються у кредитному договорі між позичальником та банком.

Погашення кредиту може відбуватися у кілька способів:

- одноразово (водночас);
- у розстрочку: рівномірно з регресією платежів або з прогресією платежів.

Відповідно до кредитної угоди, позичальник має право достроково погасити позику та проценти за нею або банк може надати відстрочку на погашення позики. Відстрочку на погашення позики і процентів банк дозволяє у разі виникнення труднощів, які не залежать від дій самого клієнта (форс-мажорні обставини), але вживаються заходи щодо їхнього усунення. Вона оформляється додатковою угодою. При відмові в наданні відстрочки на погашення позики банк реалізує своє право стягнення кредиту і процентів шляхом реалізації заставленого майна або інших форм забезпечення.

Кредитні взаємовідносини між банками та позичальниками регламентуються у кредитних договорах, що укладаються, як правило, у письмовій формі. Зміст угоди складають такі розділи:

1. Предмет договору (ціль, сума, строк погашення, відсоток тощо).
2. Умови забезпечення кредиту (форма забезпечення, посилення на додаткові документи, наприклад, договір застави).
3. Зобов'язання банку (відкриття рахунка, надання консультацій, перевірка забезпечення та цільового використання кредиту й ін.).
4. Зобов'язання позичальника (використання на вказані цілі, стягнення банком штрафів, повернення кредиту в строк, інформація про хід виконання угоди, подача звітності й ін.).
5. Права банку (відстрочка погашення, перевірка використання та забезпечення, можливість розірвання угоди й ін.).
6. Права позичальника (дострокове погашення, можливість відстрочки та ін.).
7. Особливі умови договору (перерахунок суми кредиту, зміна процента, зміна умов договору, спірні питання, зміна юридичної адреси та ін.).
8. Реквізити сторін.

Комерційні банки мають право вносити свої зміни до умов договорів, які не суперечать чинному законодавству, і вимагати додаткової інформації від клієнта, якщо вона не суперечить інтересам сторін.

Принципи взаємовідносин банку і позичальника:

Одним із найважливіших принципів банківської комерції є принцип «усе для клієнта». Помилковою є думка про те, ніби банк має змогу постійно збільшувати свою прибутковість за рахунок, наприклад, різкого підвищення процентів за кредит, а також інших методів «обдирання» клієнтів. Подібна тактика банку погіршує економічне становище останніх, відштовхує їх від банку, а це призводить до того, що успіхи банку будуть нестійкими, короткотерміновими; такий банк неминуче почне втрачати клієнтуру і, отже, програвати в конкурентній боротьбі між банками. Цю обставину фінансова служба підприємства повинна враховувати, формуючи свої відносини з банками, як, до речі, і те, що банк — підприємство суто партнерське. Всі взаємовідносини між ним і підприємством мають добровільний характер, починаючи з законодавчо закріпленого права підприємства вибирати собі обслуговуючий комерційний банк, а банку — приймати чи не приймати на обслуговування те чи інше підприємство.

Банк за законом зобов'язаний зберігати **банківську таємницю** та забезпечувати конфіденційність інформації щодо операцій, здійснюваних клієнтами, в тому числі операцій з видачі, повернення кредитів, сплати процентів.

Банківською таємницею є: Інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг банку.

Банківською таємницею, зокрема,

- 1) відомості про банківські рахунки клієнтів, у тому числі кореспондентські рахунки банків у Національному банку України;
- 2) операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди;
- 3) фінансово-економічний стан клієнтів;
- 4) системи охорони банку та клієнтів;

5) інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи - клієнта, її керівників, напрями діяльності;

6) відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація;

7) інформація щодо звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню;

8) коди, що використовуються банками для захисту інформації;

9) інформація про фізичну особу, яка має намір укласти договір про споживчий кредит, отримана під час оцінки її кредитоспроможності.

Банки зобов'язані забезпечити збереження банківської таємниці шляхом:

1) обмеження кола осіб, що мають доступ до інформації, яка становить банківську таємницю;

2) організації спеціального діловодства з документами, що містять банківську таємницю;

3) застосування технічних засобів для запобігання несанкціонованому доступу до електронних та інших носіїв інформації;

4) застосування застережень щодо збереження банківської таємниці та відповідальності за її розголошення у договорах і угодах між банком і клієнтом.

5.7. Банківська діяльність у сфері інвестицій

У більшості країн світового співтовариства провідним інституційними учасниками ринку цінних паперів є банки. У процесі функціонування банківських установ цінні папери виступають важливим інструментом управління ліквідністю, дохідністю та ризиком банківських операцій.

Усі операції, які проводять банківські установи із цінними паперами здійснюються на ринку цінних паперів (фондовому ринку).

Фондовий ринок (ринок цінних паперів) є складовою фінансово-економічної системи, яка забезпечує вільний обіг коштів у формі цінних паперів, сприяє обігу та раціональному розміщенню

фінансових ресурсів, створює умови для конкуренції та обмеження монополізму.

Банківські установи України можуть здійснювати операції з такими групами цінних паперів (рис. 5.2).

Всі банківські операції з цінним паперами можна поділити на три групи:

– емісійні; інвестиційні; посередницькі.

Емісійна діяльність банків полягає у випуску власних цінних паперів з метою залучення коштів для формування і поповнення статутного капіталу, а також з метою тимчасового залучення ресурсів для проведення окремих банківських операцій. Випуск банком цінних паперів відбивається у пасивних операціях банків.

Інвестиційна діяльність банків передбачає вкладення коштів у цінні папери від свого імені і за свій рахунок. Метою інвестиційної діяльності є отримання прибутку. Основним проявом інвестиційних операцій є формування власного портфеля цінних паперів призначене для управління ліквідністю, доходністю та ризикованістю банківських операцій загалом.

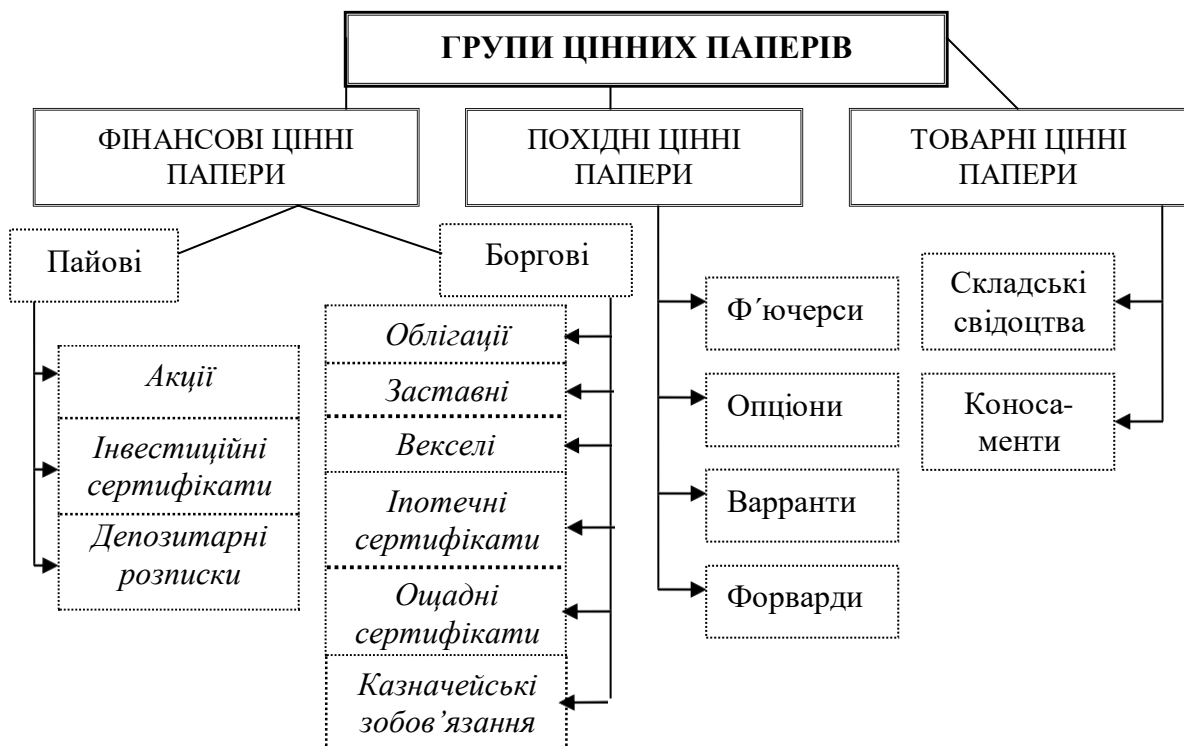

Рис. 5.2. Класифікація цінних паперів за їх економічним змістом [180, 12]

Посередницька діяльність банків або *клієнтські операції* передбачають проведення операцій на ринку цінних паперів від імені, за рахунок та на користь клієнтів з метою задоволення їх потреб та отримання відповідної винагороди. Метою проведення цих операцій є одержання доходу у вигляді комісійних винагород.

Брокерська діяльність охоплює купівлю-продаж цінних паперів банківською установою на замовлення клієнтів і за їхній рахунок. Для виконання цих операцій на організованому ринку банк повинен бути членом відповідної фондової біржі.

Дилерські операції здійснюються шляхом придбання банківською установою цінних паперів на ринку за власний рахунок і на своє ім'я з метою перепродажу цих інструментів третім особам шляхом виставлення котирувань на купівлю та продаж.

Андеррайтингова діяльність передбачає посередницькі операції банків щодо первинного розміщення цінних паперів емітентів-клієнтів банку.

Трастові операції (управління цінними паперами клієнтів) – діяльність, яка здійснюється банківськими установами від свого імені за винагороду протягом визначеного строку на підставі договору про управління переданими йому цінними паперами та грошовими коштами, призначеними для інвестування в цінні папери, а також отриманими у процесі цього управління цінними паперами і грошовими коштами, які належать на праві власності установнику управління, в його інтересах або в інтересах визначених ним третіх осіб.

Консультаційні (консалтингові) послуги (банк як інвестиційний радник) передбачають продаж аналітичної інформації клієнтам банку, які потребують додаткових даних при здійсненні операцій з цінними паперами. У США на сучасному етапі нормативно визначено відокремлення консультаційних та трейдингових (торгових) підрозділів.

5.8. Комісійно-посередницькі послуги

Посередницькі послуги – це послуги, у наданні яких бере участь третя сторона, що виступає посередником між замовником і виконавцем. До таких послуг слід зарахувати: посередництво в отриманні клієнтом кредиту, посередництво в операціях з цінними

паперами, валютою, майном. Дохід від таких операцій банк отримує у вигляді комісії.

Найпоширенішими серед посередницьких послуг комерційних банків є посередництво в отриманні клієнтом кредиту. Банк виступає посередником у таких випадках: коли не в змозі сам задовольнити заявку цього ж клієнта про одержання кредиту в зв'язку з тим, що сума кредиту перевищує ліміт кредитування; коли існує розбіжність між запропонованими клієнтом умовами кредиту та кредитною політикою банку. Посередницька послуга у цьому разі полягає в тому, що банк на прохання клієнта отримує кредит в іншому банку і надає його клієнту за значно вищу плату, ніж отримав сам. Маржа банку при цьому визначається як різниця між сплаченими відсотками за кредитні ресурси іншому банку й отриманими від клієнта за надану йому позику.

Посередницькі операції з цінними паперами банки здійснюють за рахунок і за дорученням клієнта. При первинному розміщенні цінних паперів комерційні банки можуть за дорученням, від імені і за рахунок емітента виконувати обов'язки щодо організації передплати на цінні папери або їхньої реалізації іншим способом. При цьому можливі два варіанти: перший – коли банк бере на себе ризик розміщення цінних паперів; другий – коли не бере, тобто не бере на себе зобов'язань щодо викупу нерозміщеної частини емісії.

Посередництво комерційних банків у валютних операціях передбачає, зокрема, купівлю-продаж іноземної валюти або платіжних документів у ній, конверсію однієї іноземної валюти в іншу, конверсію протягом визначеного строку національної валюти іноземну, і навпаки; переказування за дорученням громадян іноземної валюти за кордон та виплату отриманих на їхнє ім'я з-за кордону переказів; інкасування іноземної валюти та платіжних документів.

Сюди відносять і нетрадиційні банківські послуги, лізинг, факторинг, довірчі операції, трастові послуги, реєстраторські, депозитарні, аудиторські, форфейтингові та операції з дорогоцінними металами.

Консультаційно-інформаційні операції передбачають надання банками своїм клієнтам консультацій з фінансово-економічних питань, банківської справи і організації бізнесу, а також різної інформації, необхідної для забезпечення нормальної господарської діяльності клієнта.

Питання для самоконтролю

1. У якій формі можуть створюватись банки в Україні?
2. Порядок реєстрації банку в Україні. Створення та державна реєстрація банків.
3. Що включає в себе структура органів управління банку?
4. Вирішення яких питань належить до компетенції вищого органу управління банку?
5. Опишіть функції спостережної ради банку.
6. Опишіть та порівняйте функції ревізійної комісії та служби внутрішнього аудиту банку.
7. Сутність і класифікація банківських операцій.
8. На які групи поділяються банківські операції за економічним змістом та призначенням?
9. Активні операції банків, особливості їх здійснення. У чому полягають цілі банку при здійсненні активних операцій?
10. Поняття кредиту. Ціна банківського кредиту.
11. Пасивні операції, особливості їх здійснення.
12. Організаційна структура банку.
13. Економічна сутність та види власного капіталу банку.
14. Функції власного капіталу банку.
15. Особливості залучення коштів банківськими установами.
16. Запозичені ресурси, їх значення у діяльності банківської установи.
17. Характеристика комісійно-посередницьких банківських операцій та банківських послуг.

Тестові завдання для перевірки знань

1. До принципів кредиту належить...

- а) принцип еквівалентності; б) принцип платності;
в) принцип солідарної відповідальності; г) принцип повноти.

2. Платоспроможність позичальника -:

- а) сукупність умов, що визначають можливість позичальника повністю і в строк повністю розрахуватись за своїми борговими зобов'язаннями;
б) здатність позичальника погасити всі свої боргові зобов'язання виключно у грошовій формі;

- в) здатність позичальника уникнути повернення заборгованості;
- г) спроможність повернути кредит.

3. На які цілі забороняється видача кредиту:

- а) на покриття збитків від господарської діяльності позичальників;
 - б) на формування основного капіталу;
 - в) на формування статутних фондів;
 - г) на погашення раніше отриманих позик;
 - д) на формування оборотного капіталу;
 - е) на придбання цінних паперів інших підприємств і організацій;
- надання бланкових кредитів.

4. Онкольні кредити - це кредити, які надаються...

- а) на онкольні операції;
- б) за умови, що кредит має бути повернутий на першу вимогу банку;
- в) за умови, що позичальник є бланковим;
- г) за умови, що кредит має бути повернутий не пізніше зазначеного в угоді терміну.

5. За умовами надання банківські кредити поділяються на:

- а) забезпечені;
- б) пільгові;
- в) ломбардні;
- г) нормальні;
- д) незабезпечені;
- е) за жорсткими умовами.

6. Зворотне РЕПО - це...

- а) купівля у комерційних банків ДЦП;
- б) продаж комерційним банкам ДЦП;
- в) пряме кредитування центробанком;
- г) інше.

7. Зростання ставки позичкового проценту за інших рівних умов означає ...

- а) звуження інвестиційної діяльності;
- б) розширення інвестиційної діяльності;
- в) незмінність інвестиційної діяльності;
- г) вірна відповідь відсутня.

8. До запозичених коштів банку відносять:

- а) міжбанківські кредити та депозити, депозити клієнтів, тимчасово вільні кошти на рахунках клієнтів, кореспондентських рахунках лоро;
- б) депозити клієнтів, тимчасово вільні кошти на рахунках клієнтів, кошти в розрахунках, кредиторська заборгованість;
- в) міжбанківські кредити, субординований борг, розміщені боргові цінні папери;
- г) правильної відповіді немає.

9. До недепозитних операцій можна зарахувати :

- а) ощадні вклади;
- б) операції РЕПО;
- в) міжбанківські кредити;
- г) кредитні операції.

10. Кредитна справа - це справа, яка відкривається...

- а) у випадку банкрутства банку;
- б) банком для обліку справ позичальників;
- в) у випадку порушення вимог центробанку;
- г) податковою міліцією для банків – боржників.

Питання для обговорення:

1. Особливості управління банківською установою. Органи управління та контролю банку. Управління ризиками.
2. Обговоріть відмінності структури та механізму управління державного та комерційного банку.
3. Охарактеризуйте банківські операції по формуванню капіталу та банківських зобов'язань, як основи функціонування банків.
4. Особливості функціонування різних видів банків на ринку банківських послуг.
5. Охарактеризуйте банківські операції по формуванню активів (вимог) банків, як основи доходності банківської діяльності.
6. Охарактеризуйте порядок надання банківських кредитів, дайте оцінку сфери їх застосування, позитивних та негативних сторін.
7. Дайте оцінку сучасного стану Інвестиційних операцій банків із цінними паперами.
8. Проаналізуйте відмінність комісійно-посередницьких операцій банку від активних чи пасивних?

ТЕМА 6. ОЦІНКА НАДІЙНОСТІ БАНКІВ НА РИНКУ І ВИБІР БАНКІВСЬКОЇ УСТАНОВИ ДЛЯ ОБСЛУГОВУВАННЯ

- 6.1. Теоретичні засади банківських ризиків*
- 6.2. Стрес-тестування як метод виявлення системних ризиків банківської діяльності*
- 6.3. Економічна сутність фінансової стійкості банку та фактори впливу на неї*
- 6.4. Методика оцінки фінансової стійкості банків та їх характеристика*
- 6.5. Процес розробки і впровадження стандартів якості обслуговування клієнтів банку*

6.1. Теоретичні засади банківських ризиків

У процесі практичної діяльності всі банківські установи незалежно від спеціалізації стикаються з різними формами та видами ризиків, що можуть як позитивно, так і негативно впливати на результати роботи банку. У сучасній економічній літературі поняття ризику розглядається як об'єктивно-суб'єктивна категорія діяльності, що пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору та відображає міру сподіваного результату і є не тільки негативним, а й позитивним явищем.

З погляду діяльності банків на ринку фінансових послуг, під банківським ризиком розуміють загрозу втрати банком частини своїх ресурсів, недоотримання запланованих доходів, а також можливість отримати додатковий прибуток у разі реалізації певних, прийнятних для банку, фінансових ризиків.

З точки зору НБУ в контексті нагляду за банками, **ризик банківської діяльності** – це ймовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та/або надходження банку.

Загалом, з точки зору банку **ризик** – це потенційна можливість недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх або внутрішніх факторів. Такі збитки можуть бути прямими, тобто втрата доходів або

капіталу, чи непрямыми, а саме накладення обмежень на здатність організації досягати своїх бізнес-цілей. Зазначені обмеження стримують здатність банку здійснювати свою поточну діяльність або використовувати можливості для розширення бізнесу. Існування ризику не обов'язково є причиною для занепокоєння.

Для розгляду ризиків у ширшій перспективі наглядовці мають вирішити, чи є ризики, які бере на себе банк, виправданими. Ризики вважаються виправданими, якщо вони є зрозумілими, контрольованими, такими, які можна виміряти і що відповідають здатності банку швидко реагувати на негативні обставини. Невиправданий ризик може впливати із навмисних або ненавмисних дій. Якщо ризики є невиправданими, то заходи, які в такому разі має здійснити банк, включають зменшення сум під ризиком, збільшення капіталу або зміцнення процесів управління ризиками. Можливі причини виникнення ризиків у банківській діяльності наведено на рис. 6.1.

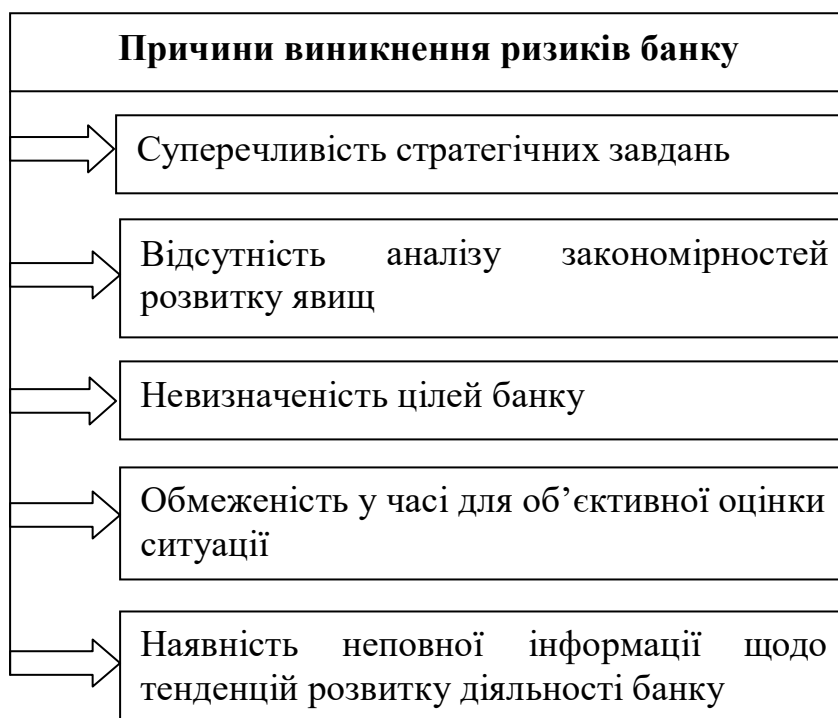

Рис. 6.1. Основні причини виникнення ризиків банку

Ризики у банківській діяльності можуть бути зумовлені як неправильно обраною стратегією чи незадовільним рівнем керівництва, так і неефективністю внутрішньобанківського контролю за здійсненням операцій та недостатнім рівнем підготовки банківських

спеціалістів. Важливим джерелом банківських ризиків є ще й так звані "зони конкуренції", тобто можливі сфери зіткнення інтересів банку з іншими контрагентами на ринку фінансових послуг.

Щоб виявити основні види ризиків, які сьогодні істотно впливають на діяльність банківських установ України, а також сформуванати систему заходів для нейтралізації їхньої дії, необхідно класифікувати банківські ризики за певними ознаками (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Класифікація банківських ризиків

Класифікаційний критерій	Види банківських ризиків
Сфера виникнення	Зовнішні; внутрішні
Можливість кількісної оцінки	Квантифіковані; неквантифіковані
Причина виникнення	Непевність майбутнього; непередбачуваність; недостатня інформація
Види підприємницької діяльності	Фінансовий; юридичний; виробничий; комерційний; страховий; політичний; галузевий; технічний; інноваційний
Джерела виникнення	Системний; несистемний
Характер виникнення	Чистий (пов'язаний з основною діяльністю); спекулятивний
Можливість мінімізації	Ризик, який може бути знижений; ризик, який не піддається мінімізації
Ступінь ризику	Безризикова діяльність; мінімальний ризик; підвищений ризик; критичний ризик; катастрофічний ризик
Вплив на окремі показники	Ризик рентабельності; ризик доходів; ризик витрат; ризик обігу; ризик ліквідності

Залежно від методів розрахунку ризику **бувають комплексними і позиційними. Комплексний ризик** включає оцінку і прогнозування величини ризику банку і дотримання економічних нормативів банківської ліквідності. **Позиційний ризик** – це ризик окремої банківської позиції. За можливостями управління ризику бувають відкритими і закритими. Відкриті ризики не підлягають регулюванню,

закриті навпаки регулюються. З деяких операцій вводяться спеціальні обмеження з ризиків. Наприклад, одним з перетворень до інвалютних рахунків є обов'язково закрита позиція у валюті на кінець кожного робочого дня. Мається на увазі перерахування валюти, яка знецінюється, у валюту, курс якої підвищується. З іншого боку, ризики залежно від сфери виникнення або впливу поділяють на зовнішні і внутрішні.

До зовнішніх належать ризики, не пов'язані з діяльністю банку чи конкретного клієнта. Мова йде про політичні, соціальні, економічні, географічні та інші ситуації і викликані ними збитки банку і його клієнтів.

До економічних зовнішніх ризиків банку, не пов'язаних безпосередньо з його діяльністю, можна віднести: нестійкість валютних курсів; інфляцію; неплатоспроможність чи банкрутство клієнтів банку, відмову його від платежів і несплату боргу в установленій термін; зміну ціни товару після укладання контракту; помилки в документах чи оплаті товарів; зловживання клієнтами або розкрадання ними валютних коштів, виплату за підробленими банкнотами, чеками.

До внутрішніх належать ризики, що виникають безпосередньо у зв'язку з діяльністю конкретного банку. Чим ширше коло клієнтів, партнерів, зв'язків банку, банківських операцій, послуг, тим більше внутрішніх ризиків супроводжує його роботу. Порівняно із зовнішніми внутрішні ризики краще піддаються ідентифікації та квантифікації.

Внутрішні ризики поділяються на ризики в основній і допоміжній діяльності банку. **Ризики в основній діяльності** є розповсюджену групу видів: кредитний, відсотковий, валютний, ризик з розрахункових операцій банку й операцій з цінними паперами. **Ризики в допоміжній діяльності** банку включають збитки з формування депозитів, ризики банківських зловживань, ризики втрати позицій банку на ринку, втрати репутації банку тощо. Вони відрізняються від ризиків з основної діяльності банку тим, що найчастіше мають лише умовну, непрямую оцінку і виражаються у втраченій вигоді. Банки схильні до різних форм правового ризику. Він може включати ризик того, що внаслідок неадекватних або неправильних правових консультацій або документації вартість активів може виявитися нижче, а розмір зобов'язань вище за очікувані.

Крім того, можуть виникнути ситуації, коли: чинні закони не спроможні врегулювати правові аспекти проблем, які має банк; судовий розгляд за участю банку може спричинити більш істотні, ніж спочатку ним очікувалося, наслідки для банківських операцій, що може викликати додаткові витрати для нього або для багатьох інших банків; можуть зазнати змін закони, що стосуються діяльності банків. Банки особливо схильні до правового ризику в той момент, коли вони тільки приступають до нових видів операцій і коли не встановлено юридичне право контрагента проводити ці нові трансакції.

В Україні з метою здійснення банківського нагляду НБУ виділив дев'ять категорій ризику (табл. 6.2).

Таблиця 6.2.

Зміст банківських ризиків за класифікацією НБУ

Вид банківського ризику	Зміст виду ризику
Кредитний ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання
Ризик ліквідності	Наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність банку виконати свої зобов'язання в належні строки, не зазнавши при цьому неприйнятних втрат
Ризик зміни процентної ставки	Наявний або потенційний ризик для надходжень або капіталу, який виникає внаслідок несприятливих змін процентних ставок. Цей ризик впливає як на прибутковість банку, так і на економічну вартість його активів, зобов'язань та позабалансових інструментів
Ринковий ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів, товарів і курсів іноземних валют за тими інструментами, які є в торговельному портфелі
Валютний ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання курсів іноземних валют та цін на банківські метали

Продовження таблиці 6.2.

Операційно-технологічний ризик	Потенційний ризик для існування банку, що виникає через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або неадекватність інформаційних технологій і процесів оброблення інформації з точки зору керованості, універсальності, надійності, контрольованості та безперервності роботи
Ризик репутації	Наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливе сприйняття іміджу фінансової установи клієнтами, контрагентами, акціонерами (учасниками) або органами нагляду
Юридичний ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через порушення або недотримання банком вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятої практики або етичних норм, а також через можливість двозначного їх тлумачення
Стратегічний ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неправильні управлінські рішення, неналежну реалізацію рішень і неадекватне реагування на зміни в бізнес

До них відносяться: **кредитний ризик, ризик ліквідності, ризик зміни процентної ставки, ринковий ризик, валютний ризик, операційно-технологічний ризик, ризик репутації, юридичний ризик та стратегічний ризик.** Ці види ризиків не є взаємовиключними. Будь-який банківський продукт або послуга може наражати банк на кілька ризиків.

Значне місце серед фінансових ризиків посідає група **цінових ризиків**, які пов'язуються з можливістю зміни дохідності чи вартості активів і зобов'язань банку. Банки постійно стикаються з ризиком втрат за балансовими і позабалансовими позиціями внаслідок коливання ринкових цін. **Валютний ризик** виникає в тих суб'єктів господарської діяльності, які мають на балансі активні, пасивні або позабалансові статті, деноміновані в іноземних валютах. Валютний ризик можна поділити на: ризик трансакції; ризик перерахунку з однієї валюти в іншу (трансляційний ризик); економічний валютний ризик.

Ризик трансакції полягає в тому, що несприятливі коливання курсів іноземних валют впливають на реальну вартість відкритих валютних позицій. Ризик перерахунку з однієї валюти в іншу (трансляційний ризик) полягає в тому, що величина еквівалента валютної позиції у звітності змінюється в результаті змін обмінних курсів, які використовуються для перерахунку залишків в іноземних валютах в базову (національну) валюту.

Економічний валютний ризик полягає в змінах конкурентоспроможності банку або його структур, що входять в консолідовану групу, на зовнішньому ринку через суттєві зміни обмінних курсів.

Процентний ризик – це ймовірність фінансових втрат у зв'язку з мінливістю відсоткових ставок на ринку протягом певного періоду часу в майбутньому. Ризик супроводжує діяльність позичальників, кредиторів, власників цінних паперів, інвесторів. Основними видами процентного ризику, до яких схильні банки, є: ризик переоцінки, який виникає внаслідок тимчасової різниці в термінах платежу (для фіксованої ставки) і переоцінки (для плаваючої ставки) банківських активів, зобов'язань і позабалансових позицій; ризик кривої прибутковості, який є наслідком змін крутості і форми кривої прибутковості; базисний ризик, що породжується недосконалістю кореляції в коригуванні ставок; опціональність, яка виникає внаслідок існування явних або непрямих опціонів, закладених у більшість активів банку, його зобов'язання і позабалансові портфелі.

Ризик зміни вартості цінних паперів (фондовий ризик) – це ймовірність фінансових втрат у зв'язку зі зміною ринкової ціни цінних паперів чи інших інструментів фондового ринку. Цей ризик притаманний усім учасникам фондового ринку: інвесторам, торговцям, емітентам цінних паперів.

У банківській діяльності притаманні також **фінансові нецінові ризики**, наприклад ризик ліквідності, кредитний ризик, ризик неплатоспроможності та ін. **Ризик ліквідності** виникає тільки тоді, коли ліквідні активи банку недостатні для покриття короткострокових зобов'язань банку. При виникненні такої події банк мусить покрити свої зобов'язання за рахунок конвертації в грошові кошти своїх неліквідних активів з наступним капітальним збитком.

Ризик незбалансованої ліквідності пов'язується з імовірністю того, що банк не зможе своєчасно виконати свої зобов'язання або втратить частину доходів через надмірну кількість високоліквідних активів. Ризик незбалансованої ліквідності може розглядатися як два окремі ризики: ризик недостатньої ліквідності та ризик надмірної ліквідності.

Ризик неплатоспроможності – це ймовірність того, що банк не зможе виконати свої зобов'язання навіть за умови швидкої реалізації (продажу) активів. Ризик неплатоспроможності тісно пов'язаний з ризиком ліквідності та з ризиком банкрутства і є похідним від решти ризиків.

Функціональні ризики виникають унаслідок неможливості своєчасно і в повному обсязі контролювати фінансово-господарську діяльність, збирати і аналізувати необхідну інформацію. Функціональні ризики пов'язані з процесами створення й упровадження нових банківських продуктів і послуг, збору, обробки, аналізу й передавання інформації, підготовки кадрового потенціалу та виконанням інших адміністративно-господарських операцій. Ці ризики важче виявити та ідентифікувати, а також виміряти кількісно й виразити в грошових одиницях, ніж фінансові ризики. Але вони небезпечні не менше, ніж інші види банківських ризиків.

Ризик упровадження банком нових продуктів і технологій – це міра (ступінь) щодо досягнення запланованої окупності нових банківських продуктів, послуг, операцій, підрозділів або технологій.

Ризик неефективності банку – це міра (ступінь невизначеності щодо можливості невідповідності між витратами банку (накладними) на здійснення своїх операцій та їх дохідністю.

Внаслідок зміни умов функціонування банків сукупність ризиків, які супроводжують банківську діяльність щоразу поповнюється, зокрема стають актуальними «нетрадиційні» види ризиків, такі, як інноваційний ризик, ризик країни, конкурентний ризик тощо. **Інноваційний ризик** пов'язаний із впровадженням нових банківських послуг або ноу-хау в банківській діяльності. Цей вид ризику особливо актуальний, оскільки банки зацікавлені в нових видах продуктів для збільшення кількості своїх потенційних клієнтів.

Серед сучасних ризиків банківської діяльності виокремився **ризик країни, в якій функціонує банк**. Цей ризик супроводжується

політичним, економічним, соціальним та іншими видами макроекономічних ризиків на певній території функціонування банку. Оцінку такого виду ризику має проводити не окремий банк, який з ним стикається, а спеціалізована установа.

Сьогодні значний вплив на діяльність банків має **конкурентний ризик**. Дослідження цього ризику треба проводити комплексно, враховуючи діяльність банків-конкурентів, банків, які належать до однієї групи за обсягом активів, філій закордонних банків, що виходять на український фінансовий ринок з новими якісними і недорогими банківськими продуктами.

Отже, на сучасному етапі розвитку банківські установи стикаються з різними видами ризиків, які необхідно швидко ідентифікувати і вжити заходів для зниження негативних наслідків їхнього впливу. Сьогодні збільшується кількість та посилюється інтенсивність дії банківських ризиків. З огляду на це, управляти ризиками доцільно системно, виділивши стратегічні, тактичні та оперативні методи впливу. Формуючи систему заходів нейтралізації банківських ризиків, треба враховувати можливості й загрози функціонування банків на фінансовому ринку, сильні та слабкі позиції, а також особливості завдань управління банківською діяльністю.

6.2. Стрес-тестування як метод виявлення системних ризиків банківської діяльності

На сьогодні система пруденційного нагляду центрального банку є швидше системою реагування на негативні події, що вже відбулися. Очевидно, що система повинна бути орієнтована насамперед на превентивне реагування, спрямована більше на профілактику, ніж на жорсткі репресивні заходи. Зважаючи на це, доцільно заздалегідь відстежувати стійкість фінансових інститутів, застосовуючи стрес-тестування, як один із методів, який дозволяє не лише оцінити можливі збитки окремих фінансово-кредитних установ і банківського сектору в цілому за умови реалізації стресових сценаріїв, а і дає змогу завчасно підготуватися до потенційно кризових ситуацій.

Метою стрес-тестування є виявлення основних видів ризиків, оцінка можливих втрат за їх реалізації та визначення спроможності

протистояти потрясінням, які виникають на фінансовому ринку, як в цілому банківською системою, так і окремим банком.

Фахівці Міжнародного валютного фонду визначають стрес-тестування як «метод оцінки чутливості портфеля до суттєвих змін макроекономічних показників або до виняткових, але можливих подій» [151].

Банк Міжнародних Розрахунків визначає стрес-тестування як «різноманітні методи, які використовуються фінансовими інститутами для оцінки власної уразливості до надзвичайних, але можливих подій» [153].

Базельський комітет з питань банківського нагляду, надаючи конкретні рекомендації щодо процедур стрес-тестінгу, наголошує, що банкам і органам нагляду рекомендується звернути увагу на спрямованість стрес-тестів на подолання головних невизначеностей (таких як оцінка ставок дефолту або ймовірності різних факторів ризику) за допомогою складання конкретних економічних сценаріїв, незалежно від імовірності настання таких подій [152].

Тому на сьогодні Базельський комітет вимагає від банківських регуляторів використовувати стрес-тести, спираючись на фундаментальний принцип ефективного банківського нагляду (принцип № 7) «Процес ризик-менедженту», який проголошує, що «...наглядовий орган зобов'язує банки проводити стрес-тестування, орієнтоване на перспективу, в якому будуть виявлятися потенційні події або зміни у ринкових умовах, які мають негативний вплив на банк». Виділяють наступні групи стрес-тестів (рис.6.2).

При проведенні **однофакторних стрес-тестів (або тестів на аналіз чутливості)** досліджується вплив одного з факторів ризику на вартість портфеля. Часто такі тести використовуються трейдерами, які досліджують вплив певного фактору на рівень ризику (наприклад, зміна курсу валют). Але проблема полягає в тому, що за стресових умов змінюються і інші фактори ризику. Тому, якщо розглядати зміну лише одного з них, то можна отримати не завжди коректні результати.

Багатофакторні стрес-тести (або аналіз сценаріїв) розглядають зміну відразу декількох факторів ризику. Багатофакторні стрес-тести бувають різного типу. Найбільш поширені з них ґрунтуються на історичних сценаріях, які передбачають дослідження змін факторів ризику, які вже відбувалися в минулому. Недоліком цього методу

стрес-тестування є те, що він не враховує характеристики ринку та інституціональних структур, які постійно змінюються у часі. Багатофакторні стрес-тести можуть базуватися і на гіпотетичних сценаріях.

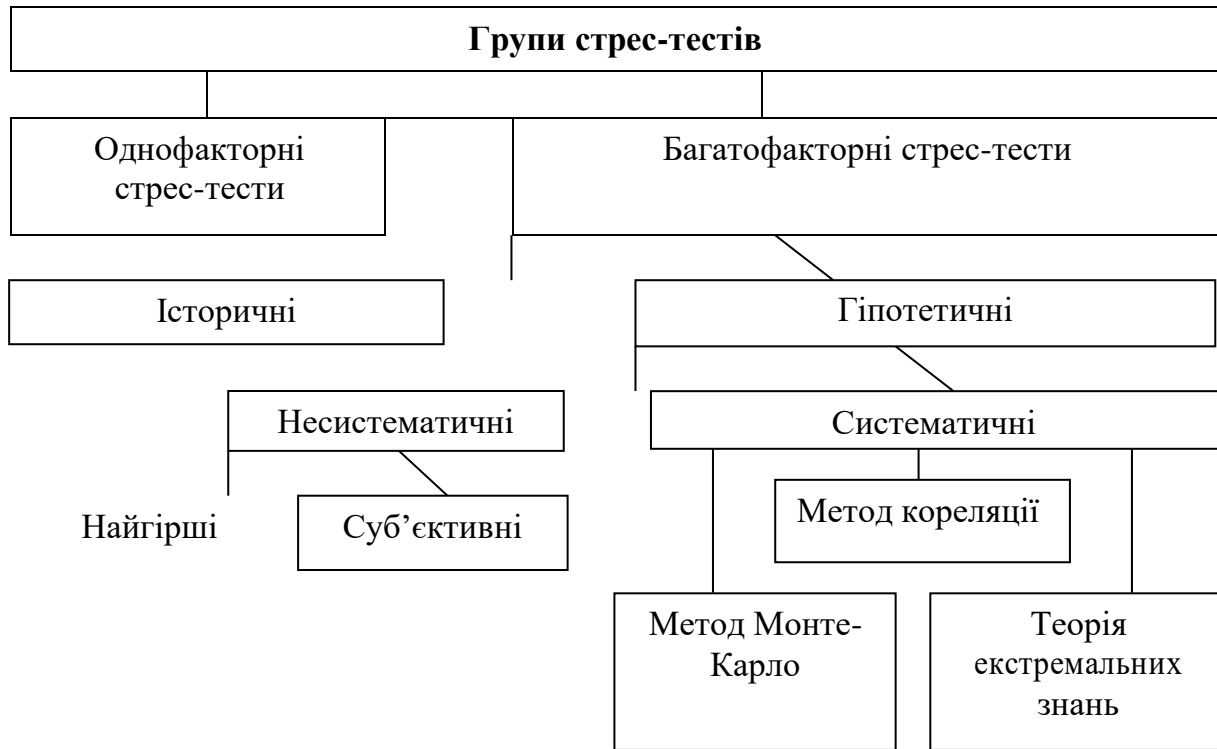

Рис.6.2. Укрупнена класифікація стрес-тестів Перевагою

цього типу стрес-тесту є більш гнучке формування можливих подій. Такі сценарії можуть застосовуватися для певних можливих подій, за яких портфель банку буде найбільш уразливим (наприклад, існує такий феномен, як «flight to quality», коли за стресових ситуацій різко зростає попит на високодохідні цінні папери, тоді як попит на інші цінні папери попит різко падає). Тим не менш, для дослідника часто буває важко визначити ймовірність подій, які ніколи до цього не відбувалися.

Гіпотетичні сценарії, в свою чергу, можуть бути різних типів. Наприклад, багато банківських установ використовують так звані найгірші сценарії. Суть такого стрес-тесту полягає в тому, що всі розглянуті фактори ризику приймають свої найгірші значення (за певний історичний період часу). Далі на підставі цих значень відбувається переоцінка портфеля.

Незважаючи на простоту і привабливість такого підходу, у ньому не враховується кореляція між факторами ризику, внаслідок чого результати можуть бути некоректними. Тому, Базельський комітет з питань банківського нагляду не рекомендує банкам проводити таке стрес-тестування.

Окрім найгірших сценаріїв, існують **суб'єктивні сценарії**. У даному випадку, масштаб зміни факторів ризику залежить від думки експертів. Одним із найскладніших питань при проведенні стрес-тестування є визначення того, як повинні змінитися одні фактори ризику за певної зміни інших.

На сьогодні існують різні погляди на те, як відбувається кореляція між факторами ризику. Тобто коректною є ситуація, коли декілька факторів ризику піддаються стрес-тестуванню, інші ж фактори змінюються у відповідності з історичними значеннями волатильностей та кореляцій (за нормальних умов).

Існують також сценарії, які засновані **на методі Монте-Карло**, основними перевагами якого є, по-перше, можливість використання будь-яких дистрибутивів, а по-друге, можливість моделювання складної поведінки ринків (наприклад, зміна кореляцій між факторами ризику).

Нарешті, можна виділити **систематичні сценарії**, які спираються на так звану теорію екстремальних значень. Такий підхід розглядає розподіл екстремальних значень факторів ризику за певний період часу (історичний) і на основі цього розподілу розраховується величина VaR (Value at risk). Необхідно зазначити, що під час аналізу нормального розподілу факторів, як правило, ймовірність стресових ситуацій недооцінюється. Якщо ж побудувати розподіл безпосередньо екстремальних значень, то можна уникнути цієї проблеми. Агреговане стрес-тестування проводиться при здійсненні оцінки чутливості групи банків до певних стресових ситуацій.

Метою такого аналізу є визначення структурної уразливості та загального впливу ризику у фінансовій системі. В якості можливих сценаріїв розглядається наступні ситуації: по-перше, банкрутство банку, заборгованість якого за міжбанківськими кредитами є найбільшою, по-друге, банкрутство другого за розміром заборгованості банку, по-третє, банкрутство десятого за розміром заборгованості банку; по-четверте, банкрутство двох банків із

найбільшим розміром заборгованості за міжбанківськими кредитами. У кожному сценарії проводився аналіз достатності капіталу першого рівня для покриття можливих збитків банку. Доцільно розглянути результати тільки для першого сценарію, оскільки в інших випадках аналіз проводився аналогічно.

Отже, за результатами стрес-тесту, банкрутство банку, заборгованість якого за міжбанківськими кредитами є найбільшою, за умови повернення 60% міжбанківських кредитів призводила до банкрутства від двох до шести інших банків. При цьому втрати склали лише 0,8% від загальних активів банківської системи. Якщо припустити, що відсоток неповернення становитиме 95%, то банкрутство навіть найбільшого позичальника не викликало ніяких подальших банкрутств, тобто «ефекту зараження» не відбулося.

Таким чином, в будь-якому випадку «ефект зараження» не призводить до банкрутства банків, активи яких становлять більше 1% всієї банківської системи. На сьогодні найбільш поширеними **об'єктами стрес-тестування у світовій практиці** є: різка зміна відсоткових ставок за внутрішніми чи зовнішніми запозиченнями, кредитами, цінними паперами; суттєві коливання валютних курсів; кредитний ризик у кредитних портфелях; різкі зміни в обсягах і структурі капіталу фінансової установи, вартості застави при іпотечі; зниження ліквідності та можливість дефолту банку; ймовірність виникнення системного ризику на основі різкого зниження ліквідності чи втрати капіталу тощо (рис.6.3).

На рівні окремих фінансових інститутів (банків) стрес-тестування широко застосовується з початку 1990-х років, однак у останнє десятиліття суттєво зріс інтерес до стрес-тестування фінансового сектору в цілому.

Основною метою проведення стрес-тестування на макроекономічному рівні є оцінка впливу потенційних потрясінь на стійкість фінансової системи. Вид потрясіння обирається таким чином, щоб він представляв ризики, які піддаються визначенню, а модель адаптується таким чином, щоб вона відображала структуру фінансової системи.

На сьогодні все більше центральних банків проводять макроекономічні стрес-тести, в основу яких покладені різні параметри шоків, що описують сценарій імітованого фінансового стресу. Об'єкти

стрес-тестування центральних банків різних країн наведені у таблиці 6.3.

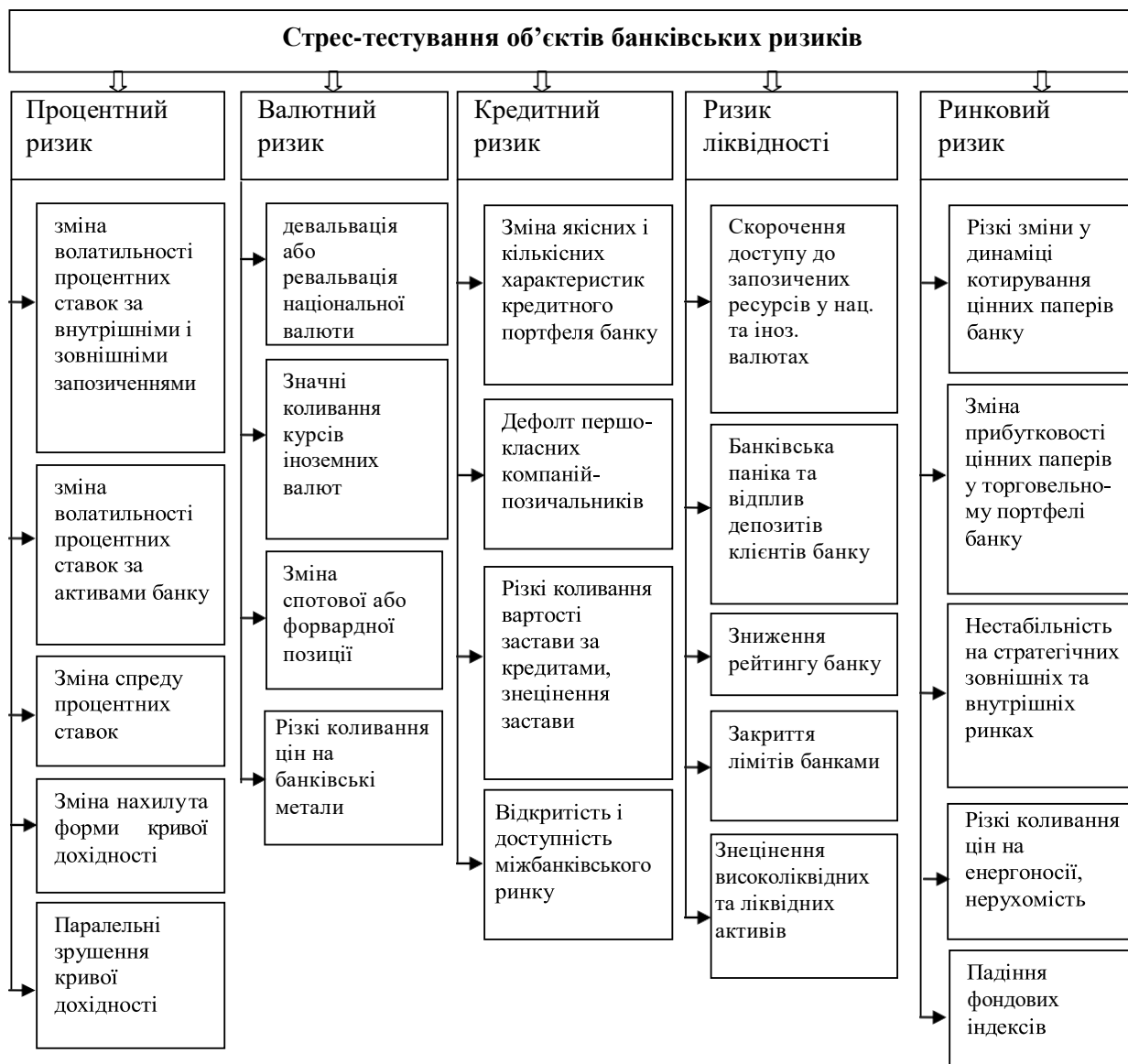

Рис.6.3. Банківські ризики, за якими проводиться стрес-тестування

Стрес-тестування, які проводять національні регулятори, можуть бути реалізовані на основі двох підходів:

1) **фрагментарного**, відповідно до якого визначається чутливість і вразливість суб'єктів фінансового сектору до дії окремих факторів ризику (наприклад, до показника частки нестандартних кредитів у кредитному портфелі або зміни валютного курсу) та впливу їх динаміки на основні макроекономічні показники (рівень інфляції, приріст ВВП, зміну доходів бюджету, обсягу державного боргу тощо);

Таблиця 6.3

Об'єкти стрес-тестування центральних банків різних країн

Центральний банк	Об'єкт стрес-тестування
Банк Бразилії	Аналізуються індикатори фінансової стійкості, які визначають рівень зростання кредитів, зміни умов кредитування, прибутковість та ліквідність банків
Банк Данії	Оцінка впливу шоківих значень макроекономічних показників на: 1) прибуток та ліквідність банківських інститутів; 2) динаміку частки прострочених кредитів у портфелі банків; 3) динаміку котирувань і прибутковості цінних паперів банків
Банк Канади	Агреговане значення адекватності капіталу всієї банківської системи
Банк Мексики	Оцінка потенційних втрат банку внаслідок шокового впливу макроекономічних показників (падіння темпів реального ВВП, різке зростання зовнішнього боргу, вилучення іноземними інвесторами капіталу тощо) на фінансовий стан підприємств – основних позичальників банку
Банк Південної Кореї	Зміна якості активів і капіталу банків унаслідок впливу макроекономічних і секторальних шоків за короткостроковий період
Банк Росії	Зміни факторів ризиків банку, які відповідають винятковим, але ймовірним подіям, які можуть мати потенційний вплив на фінансовий стан кредитної організації
Банк Чехії	Оцінка та аналіз показника адекватності капіталу банку, що перебуває під впливом економічного середовища
Національний банк України	Макроекономічні показники: стабільність економічної ситуації; значні коливання курсу національної валюти; відкритість і доступність міжбанківського ринку; рівень політичної та міжнародної стабільності; стійкість фінансових ринків; зміни процентних ставок; можливість знецінення майна, яке надано в забезпечення за кредитними операціями банків; волатильність цін на енергоресурси; 2) мікроекономічні показники: можливість доступу банку до зовнішніх джерел підтримання ліквідності; конкурентна позиція банку
Національний банк Республіки Білорусь	Об'єктом стрес-тестування на макрорівні є здатність банківської системи протистояти надзвичайним подіям, ймовірність виникнення яких є незначною, однак вони можуть викликати дуже серйозні потрясіння на ринку і

Продовження таблиці 6.3

(Продовження)	призвести до значних втрат банків. На макrorівні об'єктом стрес-тестування є процентний, валютний, кредитний ризику та ризик ліквідності банків
Резервний банк Нової Зеландії	Оцінка чутливості банківського сектору до різкого зниження валютного курсу, значного підвищення процентних ставок, скорочення офшорного фінансування
Національний банк Швейцарії	Об'єктом стрес-тесту є стійкість банківської системи. При формуванні індексу стійкості банківської системи використовується набір показників, що характеризують її стан, внаслідок впливу зовнішніх факторів: вартість банківських акцій, спред за банківськими облігаціями, обсяг міжбанківських депозитів/кредитів, рівень прибутковості банківського сектору, рівень його капіталізації, рівень разових доходів (особливо доходів від золотовалютних операцій і операцій на фондовому ринку), кількість банківських філій
ФРС США	Зміна рівню капіталізації банків (згідно програми SCAP (Supervisory Capital Assessment Program) оцінюється скільки капіталу знадобиться 19 найкрупнішим банківським холдинговим компаніям, для того, щоб справитися з втратами при реалізації песимістичного сценарію, і при цьому дотриматись нормативу достатності капіталу
Центральний банк Вірменії	Зміна курсу національної валюти, зростання рівню інфляції, скорочення обсягів ВВП, коливання цін на нерухомість
Центральний банк Сінгапуру	Зниження темпів росту глобальної економіки, особливо падіння електронної промисловості, різке коливання цін на корпоративні облігації, зростання тероризму у регіоні
Центральний банк Фінляндії	витрат внаслідок зміни вартості акцій пов'язаних з банком страхових компаній, зростання витрат внаслідок зниження цін на нерухомість. Банк Фінляндії здійснює перевірки сценаріїв розвитку, порівнюючи співвідношення базового прогнозу адекватності капіталу з можливими альтернативними значеннями, на які можуть впливати значне скорочення реальних обсягів випуску продукції, значне падіння цін на активи або міжнародні фінансові кризи. Об'єктом стрес-тестування є вивчення впливу змін відсоткових ставок на прибутки, зростання

2) **інтегрованого**, який дає змогу здійснювати аналіз чутливості фінансового сектору до дії певної сукупності факторів ризику, що частіше за все й відбувається на практиці. Стрес-тести, які застосовуються центральними банками, поділяються на дві групи: підхід «знизу вгору» (bottom-up) та «зверху вниз» (top-down). У першому випадку топ-менеджмент банку свідомо задає сценарні умови, потім робляться розрахунки та надаються результати регулятору. У другому випадку регулятор самостійно запроваджує вимоги або/і рекомендації зі стрес-тестування (можливо за єдиною методологією). При цьому роль регуляторів украй важлива як у разі впровадження стрес-тестування, так і с погляду підвищення його ефективності.

У свою чергу, тестування «знизу вгору» дозволяє виявити і прийняти до уваги профіль ризиків кожного банку. Тому розвиток цього підходу передбачає реалізацію результатів тестів як для ризик-менеджменту банку, так і для стратегічного планування і бюджетування. При прогнозуванні і плануванні власного капіталу та фінансових результатів повинні враховуватись кінцеві результати тестів, на які треба спиратись Раді директорів банку при оцінці його довгострокової стійкості.

Згідно Методичних рекомендацій організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України «стрес-тестування – метод кількісної оцінки ризику, який полягає у визначенні величини неузгодженої позиції, яка наражає банк на ризик та у визначенні шокової величини зміни зовнішнього фактора – валютного курсу, процентної ставки тощо. Поєднання цих величин дає уявлення про те, яку суму збитків чи доходів отримає банк, якщо події розвиватимуться за закладеними припущеннями. Стрес-тестування широко використовується для оцінки кредитного ризику, валютного ризику та ризику зміни процентної ставки» [84].

Як **базові фактори ризиків** Національний банк рекомендує використовувати такі:

1) **макроекономічні показники**: стабільність економічної ситуації (економічний спад, радикальна зміна вектора розвитку економіки, дефолти першокласних компаній-позичальників тощо); значні коливання курсу національної валюти; відкритість і доступність міжбанківського ринку; рівень політичної та міжнародної стабільності;

стійкість фінансових ринків, у т.ч. можливість протидіяти спекулятивним атакам; зміни процентних ставок, наприклад, LIBOR, облікової ставки тощо; можливість знецінення майна, яке надано в забезпечення за кредитними операціями банків (зокрема, через падіння цін на ринку нерухомості, кризи окремих галузей економіки тощо); волатильність цін на енергоресурси;

2) **мікроекономічні показники:** можливість доступу банку до зовнішніх джерел підтримання ліквідності; конкурентна позиція банку (визначена за методикою SWOT-аналізу як узагальнена оцінка) [85].

Протягом 2014 року в рамках діагностичного обстеження пройшли стрес-тести 35 найбільших за розміром активів банків. Стрес-тестування, яке було проведене за технічним завданням, узгодженим з Міжнародним валютним фондом та Світовим банком, дозволило оцінити стійкість банків у разі можливого погіршення ситуації в найближчі три роки, тобто дало відповідь на запитання як може змінитися вартість заставної нерухомості, як у тій чи іншій ситуації діятимуть позичальники, як збільшиться проблемний кредитний портфель тощо.

Тести показали, що у 17 банківських установ існує потреба в збільшенні капіталу. Тому процеси докапіталізації банків мають сприяти підвищенню стійкості банківської системи України та захисту інтересів вкладників і кредиторів. Зважаючи на це, доцільно зауважити, що регулярне проведення стрес-тестування разом з виконанням вимог чинного банківського законодавства дасть змогу банкам розробити систему заходів щодо підтримання належного рівня безпеки банківської діяльності та фінансової стабільності, забезпечить захист інтересів вкладників і кредиторів банків.

Проте на практиці сьогодні існує безліч **перешкод для ефективного розвитку системи стрес-тестування в українських банках.**

По-перше, це відсутність деталізованої методики та алгоритму проведення стрес-тестування в банках. Передбачається, що кожен банк має самостійно розробити власну процедуру проведення стрес-тестування та запровадити свої моделі для аналізу впливу різних факторів на фінансову стійкість з урахуванням індивідуальності банківського портфеля та специфіки своєї діяльності.

По-друге, рівень фінансових витрат по впровадженню системи стрес-тестування (купівля відповідного програмного забезпечення, навчання персоналу тощо) є занадто високим.

По-третє, відсутність досвіду по проведенню стрес-тестування спричиняє суттєві помилки у висновках, прогнозах і припущеннях.

По-четверте, асиметричність інформації спричиняє спотворені висновки і результати стрес-тестів, що надалі може привести впровадження системи просто дообов'язкової форми звітності.

Відсутність в Україні закріплених на законодавчому рівні стандартів термінології, підходів та інструментів управління ризиками викликає необхідність адаптації та запозичення вже стандартів існуючих з міжнародної практики. Розглядаючи вплив зовнішніх чинників на фінансову стійкість окремого банку, слід враховувати особливості розподілу ринку банківських послуг у різні періоди розвитку системи. Оцінка поточного фінансового стану та підходи до стрес-тестування мають визначатися структурними характеристиками банку, його спеціалізацією на ринку банківських послуг та відповідним профілем ризиків.

6.3. Економічна сутність фінансової стійкості банку та фактори впливу на неї

Одним із найважливіших факторів забезпечення довіри до банків є підтримання їх фінансової стабільності, оскільки саме фінансова стійкість означає постійну здатність банків відповідати за своїми зобов'язаннями і забезпечувати прибутковість на рівні, достатньому для нормального функціонування у конкурентному середовищі.

Етимологія терміну «стійкість» базується на постійності стану, сталості певних параметрів. У більш широкому розумінні цей термін означає здатність системи виконувати свої функції всупереч дії ендогенних та екзогенних факторів. Загалом стійкість комерційного банку залежить від багатьох аспектів його діяльності і має складну структуру. Головними її елементами є: 1) капітальна стійкість банку; 2) комерційна стійкість банку; 3) організаційна стійкість банку; 4) функціональна стійкість банку; 5) фінансова стійкість банку (рис. 6.4).

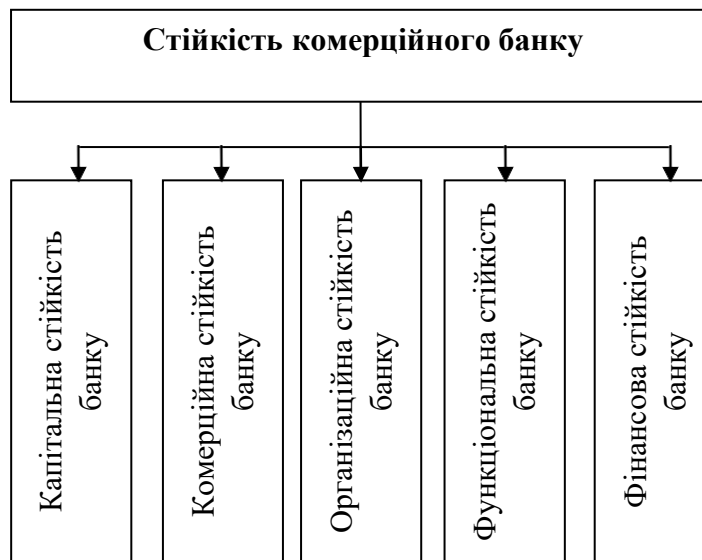

Рис 6.4. Базові елементи стійкості комерційного банку

Капітальна стійкість банку. В її основі – обсяг власного капіталу, що забезпечує достатню суму грошових коштів, яку при необхідності можна використати для повернення депозитів, сформувати резерв для погашення непередбачених збитків чи боргів. Власний капітал банку є також джерелом фінансування розвитку банку, подолання негативних ситуацій, зумовлених форс-мажорними обставинами, запорукою необхідного реагування на кон’юнктуру кредитного ринку.

Комерційна стійкість банку. Цей вид стану фінансової установи виражає: рівень зв’язків банку з іншими суб’єктами ринкової інфраструктури; розвиненість і міцність взаємовідносин із державою; інтегрованість у систему міжбанківських відносин із державою; якість співробітництва з кредиторами, дебіторами, клієнтами і вкладниками; залежність банківської сфери від стану економіки в цілому; міцність зв’язку між обсягом грошового капіталу банку і його реальним капіталом; концентрацію частки активів і приватних вкладів у розпорядженні одного фінансово-кредитного закладу; контроль значного обсягу фінансових потоків у країні.

Організаційна стійкість банку. Організаційна структура банку і механізм її управління повинні відповідати як реалізації основної функції фінансово-кредитного закладу, так і конкретному асортименту банківських послуг і продуктів, що лежать в основі тактики і стратегії банку. Організаційна структурна стійкість комерційного банку визначається функціонально-технічною документацією, що

регламентує всі аспекти його діяльності, які стосуються як організаційної структури, так і специфічних банківських операцій.

Функціональна стійкість банку. Вона, по-перше, залежить від рівня спеціалізації банку в обмеженому колі послуг та продуктів, що дає змогу спеціалізованому банку раціональніше й ефективніше управляти власним і залученим капіталом. По-друге, універсалізація банку (або розширення його операцій) також веде до підвищення функціональної стійкості, оскільки це сприяє тому, що багато хто з клієнтів має можливість задовольнити весь асортимент своїх потреб у банківських продуктах і послугах в одному банку. І перший, і другий із зазначених критеріїв визначення функціональної стійкості банку та керування нею мають як позитивні, так і негативні аспекти. Так, високий рівень спеціалізації комерційного банку посилює його залежність від змін кон'юнктури на товарному й кредитному ринках і зумовлює перешкоди для можливості розширення банківських операцій у складних для банку ситуаціях.

У свою чергу універсалізація комерційного банку створює умови диверсифікації структури залучення грошових ресурсів від вкладників та інших клієнтів. Це послаблює залежність фінансово-кредитної установи від одного (навіть значного) клієнта. Разом із тим розширення обсягу та асортименту послуг та продуктів, що надаються банком, може зумовити надмірне ускладнення організації й управління банком і, як наслідок, зниження його доходності, конкурентоспроможності, чутливості до потреб ринкового середовища.

Фінансова стійкість банку. Ця характеристика діяльності банку вміщує зазначені вище основні показники, що розкривають і синтезують результативність інших складових стійкості фінансово-кредитного закладу, насамперед обсяг і структуру власних засобів, рівень доходності і прибутковості, норму прибутку на власний капітал, дотримання встановлених показників ліквідності, мультиплікативну ефективність власного капіталу, обсяг створеної додаткової вартості.

Отож, існують різні підходи до визначення поняття фінансової стійкості банків. Його часто ототожнюють з іншими термінами – надійністю, ліквідністю, платоспроможністю, кредитоспроможністю (рис. 6.5).

Надійність банку розглядається як його стійкість відносно змін на фінансовому ринку та здатність вчасно виконувати свої зобов'язання. Втім надійність виступає не лише кількісним аналізом основних параметрів функціонування банку, а й включає в себе його суб'єктивну характеристику з точки зору певних соціальних груп: партнерів, клієнтів та регулюючих органів, тобто їх впевненість у тому, що банк здатний виконати свої зобов'язання. Таким чином, можна зробити висновок, що надійність банку є більш ширшим та абстрактним поняттям, порівняно із стійкістю. Існує безпосередня залежність між цими категоріями, адже надійним може бути лише стійкий банк, що стабільно розвивається.

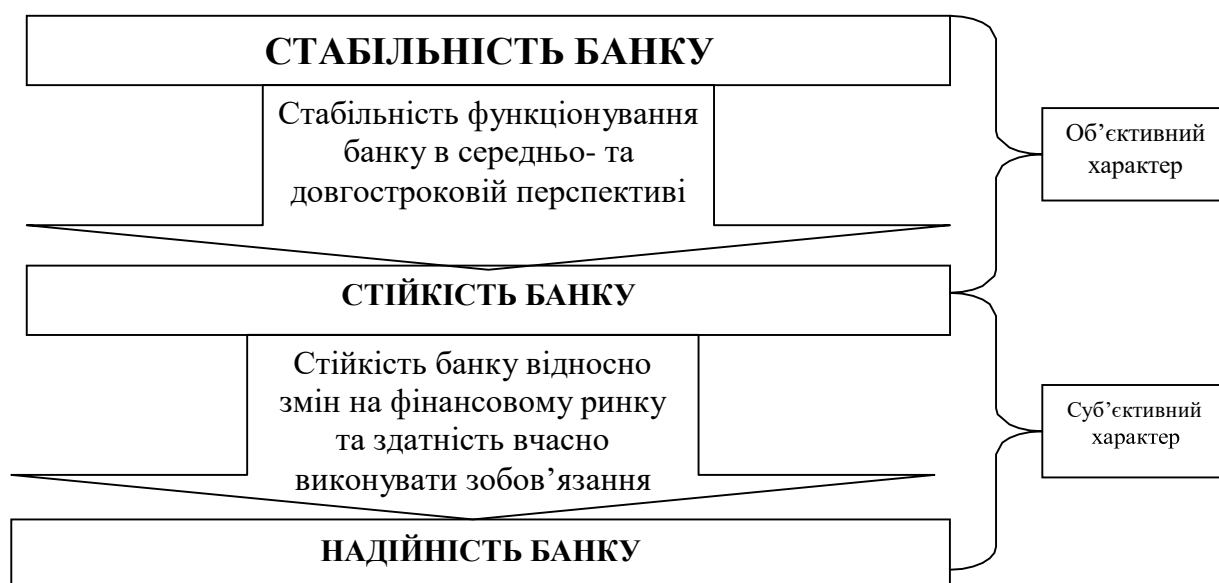

Рис.6.5. Взаємозв'язок стійкості банку з категоріями «надійність» та «стабільність»

«Стійкість» та «стабільність» також є близькими, взаємопов'язаними між собою поняттями, проте не тотожними. На відміну від стійкості, що передбачає здатність системи протистояти впливу певних факторів, стабільність розуміється як незмінність, тривале збереження певного рівня чи стану. Отже, порівнюючи ці два поняття, варто зазначити, що стійкою є та банківська установа, котра здатна витримати граничний рівень непередбачуваних втрат, за якого зберігається його ефективне функціонування. А стабільність передбачає її здатність поступово забезпечити зменшення даних втрат, цим самим створюючи умови для підвищення рівня стійкості.

Ліквідність банку — це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати).

Платоспроможність відображає здатність банку своєчасно та в повному обсязі розраховуватись за своїми зобов'язаннями, що впливають із торгових, кредитних або інших операцій грошового характеру.

Кредитоспроможність характеризує спроможність банку прийняти на себе кредит без загрози бути перевантаженим позиковими коштами і розраховуватись по ньому повністю і у строк.

Підтримання банком фінансової стійкості дає змогу зберегти конкурентоспроможність на кредитному ринку. Проте це дуже складне завдання. Фінансовій стійкості комерційних банків України на сучасному етапі найчастіше загрожують такі негативні фактори:

- 1) триваючий цілеспрямований підрив їхньої ділової репутації;
- 2) недосконала система набору кадрів для комерційних банків;
- 3) надання клієнтам недостовірної інформації;
- 4) використання фальшивих векселів, цінних паперів і гарантійних листів;
- 5) неповернення виданих кредитів, правова неврегульованість цієї проблеми у сфері банківської діяльності;
- 6) недосконала оцінка кредитних ризиків;
- 7) відсутність систематизованих даних про несумлінних позичальників;
- 8) маніпулювання кредитними картками, банкоматами;
- 9) шахрайське вторгнення до банківських комп'ютерних мереж;
- 10) витік конфіденційної інформації;
- 11) недосконалість структур, що забезпечують внутрішню та зовнішню безпеку банківських установ.

Факторами фінансової стійкості комерційних банків називають певні рушійні сили, що сприяють безпеці банку та його стабільному розвитку, або, навпаки, виступають причинами їх проблемності. Отже, фактори можуть грати як стабілізуючу, так і дестабілізуючу роль.

Фактори фінансової стійкості банку розмежовують на зовнішні та внутрішні. Умовно і зовнішні і внутрішні фактори впливу на фінансову стабільність можна згрупувати за такими напрямками: економічні; правові; соціальні; політичні; техніко-технологічні (табл.6.4).

Таблиця 6.4.

Основні фактори впливу на фінансову стійкість банку

Групи факторів впливу на фінансову стійкість банку	Зовнішні фактори	Внутрішні фактори
Економічні	<ul style="list-style-type: none"> – загальний економічний стан країни (ВВП, рівень інфляції, розвиток виробництва за секторами економіки, інвестиції, стан платіжної дисципліни); – стан та динаміка грошового, фондового та валютного ринку; – стан ринку кредитів та депозитів; – стан та динаміка страхового ринку; – стан світової економіки. 	<ul style="list-style-type: none"> – структура активів, фінансовий стан банку (капітал, резерви, прибуток, склад та залучених коштів, ліквідність та платоспроможність); – динаміка фінансових показників; – наявність стратегічної програми розвитку (освоєння нових ринків, нових видів продуктів, послуг); – стан маркетингу та реклами.
Правові	<ul style="list-style-type: none"> – законодавство, його несуперечність, достатність, повнота, дієвість; – дієздатність судової системи при відстоюванні інтересів банків; – наявність, компетентність, дієздатність органів державного регулювання та контролю за діяльністю банків. 	<ul style="list-style-type: none"> – повнота установчих та внутрішніх документів банку, їх відповідність чинному законодавству; – правомірність здійснюваних банком операцій; – зловживання власників банку, керівництва, персоналу, клієнтів; – стан претензійно-позовної роботи.
Соціальні	<ul style="list-style-type: none"> – довіра суспільства до банків; – імідж банку; – стан освіти; – демографічна ситуація. 	<ul style="list-style-type: none"> – стиль керівництва (авторитарний, колегіальний, партнерський); – рівень корпоративної культури; – взаємовідносини з клієнтами, державними органами, діловими партнерами.

Політичні	<ul style="list-style-type: none"> – політична система країни; – корумпованість чиновників; – рівень внутрішньої політичної стабільності країни; – рівень політичної стабільності у світовому масштабі; – імідж країни на світовій арені. 	<ul style="list-style-type: none"> – кадрова політика; – політика розвитку; – політика відносин з клієнтами та діловими партнерами.
Техніко-технологічні	<ul style="list-style-type: none"> – новації та відкриття; – пріоритетні напрями розвитку науки та техніки; – техногенні катастрофи. 	<ul style="list-style-type: none"> – техніко-технологічне забезпечення банківських операцій, процесів сучасним обладнанням; – технології видачі та погашення позичок та забезпечення їх повернення; – методики оцінки кредитоспроможності, аналізу фінансового стану підприємств тощо.

До економічних факторів можуть бути віднесені: стан економіки, інвестиційний клімат, стан платіжного балансу, рівень дефіциту державного бюджету, податкова політика. До соціально-політичних факторів слід віднести такі: соціальну стабільність, стійкість уряду, політичну стабільність. **Фінансові фактори** – це стан грошового ринку, кредитна, процентна і валютна політика НБУ, величина його валютних резервів. До ендогенних факторів належать: адекватність капіталу банку, якість активів банку, рівень менеджменту, рівень рентабельності, ліквідність балансу банку, платоспроможність банку. Наведені фактори є загальними для всіх комерційних банків й істотно впливають на досягнення ними стану фінансової стійкості.

Отже, виділені групи факторів відіграють системну роль при становленні та функціонуванні банківської системи, а відтак значною мірою визначають ступінь фінансової стійкості банків на грошовому ринку. Слід зазначити, що вони по різному впливають на стан окремого банку, що пов'язано передусім з менеджментом банку,

ступенем врахування зовнішніх та внутрішніх груп факторів у процесах управління його діяльністю, а також з пріоритетами кредитної політики, стратегічними та тактичними цілями, критеріями та принципами діяльності банку.

6.4. Методи оцінки фінансової стійкості банків та їх характеристика

Методи та прийоми оцінки фінансової стійкості комерційних банків постійно змінюються і вдосконалюються, оскільки можуть змінюватися цілі моніторингу, розширюватися перелік підходів, а також сфера їх застосування.

Зокрема, нинішні підходи до організації моніторингу фінансового стану банків передбачають застосування коефіцієнтного та інтегрального методів оцінки фінансової стійкості, а також рейтингових систем оцінки, комплексних систем оцінки банківського ризику, статистичних моделей (систем «попереднього реагування»), макропруденційного аналізу тощо.

Застосування кожного з даних підходів передбачає виконання відповідних завдань, зокрема: 1) оцінку поточного фінансового стану (стійкості); 2) прогнозування майбутнього фінансового стану; 3) визначення категорії ризику; 4) кількісний аналіз та певні статистичні процедури.

Рейтингові системи, коефіцієнтний аналіз, комплексні системи оцінки банківських ризиків забезпечують оцінку поточного фінансового стану комерційних банків, тобто оцінку їх фінансової стійкості на певну дату. Для оцінки фінансової стійкості банку в майбутньому призначені статистичні моделі.

Коефіцієнтний аналіз полягає у обчисленні фінансових коефіцієнтів, котрі характеризують фінансовий стан банку, з наступним порівнянням отриманих результатів із нормативними (рекомендованими) значеннями. При високій деталізації статей банківської звітності існує можливість обчислити значну кількість фінансових коефіцієнтів, що забезпечує глибину аналізу, дозволяє виявити специфічні риси функціонування банку. За цим методом інформацію про фінансовий стан комерційного банку несуть ті фінансові коефіцієнти, що відібрані та включені до аналізу.

Економічна сутність, алгоритм визначення, нормативне (рекомендоване) значення фінансових коефіцієнтів поєднані у змістовні групи, котрі окремо характеризують структуру активів та зобов'язань, кредитну діяльність, капітал, ліквідність, прибутковість, витрати на персонал, кредитні ризики, інвестування, валютну позицію та можуть бути подані у наступному вигляді (табл. 6.5).

Таблиця 6.5.

Фінансові коефіцієнти діяльності комерційних банків

Коефіцієнт	Алгоритм визначення	Нормативне/рекомендоване значення	Економічна сутність коефіцієнта
Структура активів			
Частка високоліквідних активів в загальних активах	Високоліквідні активи / загальні активи	Не менше 15%	Вказує на частку активів з найвищою ліквідністю, що негайно може бути використана для будь-яких операцій
Частка високоліквідних активів в робочих активах	Високоліквідні активи / робочі активи	Не менше 20%	Вказує на частку робочих активів з найвищою ліквідністю, що негайно може бути використана для будь-яких операцій
Частка ліквідних активів в загальних активах	Ліквідні активи / загальні активи	В межах 61–70%	Вказує на частку загальних активів з високою ліквідністю
Частка робочих активів в загальних активах	Робочі активи / загальні активи	В межах 20-65%	Вказує, наскільки продуктивно банк використовує власні активи. Перевищення 83% вважається небезпечним
Частка основних фондів в загальних активах	Основні фонди / загальні активи	Порівнюється із аналогічними показниками інших банків	Вказує на величину активів, іммобілізованих в основні фонди
Показники кредитної діяльності			
Загальна кредитна активність	Надані кредити / загальні активи	Не більше 55%	Значення показника на рівні 80% характеризує наявність у банку проблем із ліквідністю
Рівень сумнівної заборгованості	Безнадійні кредити / кредитний портфель	Не більше 5%	Критичне значення показника становить 15%, що свідчить про малоефективну кредитну політику

Достатність резервів	Фактичний резерв / позики, що не приносять дохід	Порівнюється з аналогічними показниками інших банків	Достатність резервів для покриття можливих втрат по позиках
Доходність кредитного портфелю	Отримані проценти / позики, що приносять дохід	Те ж саме	Те ж саме
Ресурсна база	Кредитний портфель / (депозити строкові + депозити ощадні + депозити до запитання)	Те ж саме	Вказує, яка частина кредитних операцій фінансується за рахунок коштів клієнтів
Показники капіталу			
Адекватність основного капіталу	Основний капітал / (загальні активи - резерви)	Не менше 4%	Визначає достатність капіталу для загального обсягу діяльності банку без урахування ризиків
Платоспроможність	Капітал / пасиви	В межах 10-20%	Показує частку власного капіталу в структурі пасивів банку, чим вища його частка, тим надійніше і стійкіше працює банк
Коефіцієнт фінансування	Капітал / зобов'язання	В межах 25-30%	Вказує, наскільки заборгованість перед вкладниками та іншими кредиторами покрита власним капіталом
Структура зобов'язань			
Поточна заборгованість	(зобов'язання до запитання + залишки на коррахунках в НБУ + залишки на коррахунках в інших банках) / валюта балансу	В межах 7-10%	Характеризує стійкість банку, міру його обтяження зайвими витратами з обслуговування залучених коштів, а також довіру до нього клієнтів
Стабільний залишок	Середні поточні зобов'язання на рік / оборот по поточних зобов'язаннях	Порівнюється із аналогічними показниками інших банків	Вказує на обсяг залучених ресурсів, котрий завжди в середньому знаходиться в розпорядженні банку
Доля МБК	МБК / зобов'язання	Не більше 20%	Збільшення цього показника вказує на чутливість банку до системної банківської кризи і переводить його до категорії фінансово нестійких

Показники прибутковості			
Рентабельність активів ROA	Чистий прибуток / середні загальні активи	В межах 0,75 – 1,5%	Визначає, скільки грошових одиниць чистого прибутку припадає на одиницю активів
Рентабельність капіталу ROE	Чистий прибуток / вартість власного капіталу	В межах 10-20%	Визначає, скільки грошових одиниць чистого прибутку припадає на одиницю капіталу
Чистий спред	(проценти отримані / позики) – (проценти сплачені / підпроцентні депозити)	Не менше 1,25%	Дає змогу визначити мінімальний розрив у процентних ставках, який хоча і не принесе прибутку, але принаймні покриє збитки
Чиста процентна маржа	Доходи від процентів – (витрати від процентів / середні загальні активи)	4.5%	Дозволяє оцінити здатність банку приносити прибуток у вигляді доходу від процентної різниці як процент до середніх активів, зменшення процентної маржі свідчить про загрозу банкрутства
Чиста операційна маржа	(дохід на доходні активи + комісія) / всі фінансові активи) – (витрати на проценти / пасиви, що фінансуються)	Теж саме	Характеризує ефективність роботи банку
Показники витратності персоналу			
Чистий дохід на 1-го працівника	Прибуток після оподаткування / загальна чисельність працівників	Порівнюється із аналогічними показниками інших банків	

Нормативне (рекомендоване) значення фінансових коефіцієнтів залежно від їх сутності має обмеження зверху, знизу або встановлюється інтервал допустимих значень. Вихід за обмеження ще не означає негайного банкрутства банку, але свідчить про таку ймовірність у майбутньому.

Коефіцієнтний метод передбачає необхідність формування остаточного висновку, який би спирався на набір числових значень.

При розрахунку єдиного параметра, що характеризує фінансовий стан банку та рівень його фінансової стійкості, в світовій практиці звертаються до інтегрального та бально-рейтингового методів.

Головна концепція **інтегрального методу** полягає в обчисленні базових коефіцієнтів, котрі найкращим чином характеризують поточний стан комерційного банку, їх зважуванні на відповідні вагові коефіцієнти, котрі характеризують важливість (значимість) кожного базового коефіцієнта; наступному визначенні узагальнюючої оцінки шляхом додавання, чи множення отриманих компонентів згідно з формулами:

$$I_{1j} = a_1 z_{1j} + a_2 z_{2j} + \dots + a_n z_{nj}, \quad (6.1)$$

$$I_{2j} = z^{a_1}_{1j} \times z^{a_2}_{2j} \times \dots \times z^{a_n}_{nj}, \quad (6.2)$$

де I_{1j} - інтегральна оцінка фінансової стійкості j -го банку методом адитивної згортки;

I_{2j} - інтегральна оцінка фінансової стійкості j -го банку методом мультиплікативної згортки;

a_n - ваговий коефіцієнт i -го базового показника;

z_{nj} - нормоване значення i -го базового показника для j -го банку;

i - індекс базового фінансового коефіцієнта;

j - індекс банку.

Формула (6.1) носить назву адитивної, а (6.2) - мультиплікативної. Адитивна формула передбачає рівномірність зусиль у просуванні від небезпечного стану до фінансово стійкого. Застосування ж мультиплікативної формули буде означати, що для досягнення вершини рейтингу банку, стан якого визначено як задовільний, необхідно докласти значно більші зусилля, ніж відсталому банку досягти статусу задовільного. Результати інтегрального оцінювання згідно із (6.1) і (6.2) визначають фінансовий стан комерційних банків, їх впорядкування за зростанням (спаданням) дає можливість зробити обґрунтований висновок стосовно рівня фінансової стійкості комерційних банків.

Призначенням **рейтингових методик** є оцінка поточного фінансового стану банків. Джерела інформації для рейтингових оцінок - фінансові звіти банків, а також дані інспекторських перевірок. Отримані рейтинги дають змогу виявити проблеми у діяльності банків

та вжити адекватних заходів щодо їх усунення із боку органів нагляду – на основі диференційованого підходу до комерційних

Рейтингові методики оцінки умовно поділяють на дві категорії:

1) «інсайдерські», що передбачають оцінку фінансової стійкості банків на місцях;

2) «дистанційні», що передбачають оцінку фінансової стійкості банків на основі даних, які містяться у відкритій фінансовій звітності.

Відомою рейтинговою системою «інсайдерського» типу є система **CAMEL**, що була сформована у США в 1979 р. й популярна не лише там, а й у інших країнах світу. Дана система складається з п'яти компонентів (С – адекватність капіталу, А – якість активів, М – стан менеджменту, Е – дохідність, L – ліквідність), а в 1996 р. її дещо переглянули та доповнили новим компонентом S (Sensitivity to Market Risk – чутливістю до ринкового ризику), який ввели з 01. 01. 1997 р. Таким чином CAMEL перетворили на CAMELS.

За кожним із напрямків аналізу нараховується **бал від одиниці, що означає сильну позицію банку, до п'яти, що відповідає незадовільній позиції, з наступним визначенням середньоарифметичної як сукупної бальної оцінки.** Результат обчислення округлюється та формується остаточний висновок стосовно фінансового стану комерційного банку.

Рейтинг, що отримав банк за системою CAMELS, характеризує відповідну міру фінансової стійкості банку, наявність поточних проблем та можливість їх оперативного розв'язання, міру позитивного уявлення з боку органів нагляду, спроможність банку протистояти негативному впливу зовнішніх факторів.

Аналіз капіталу здійснюється на основі обчислення нормативів платоспроможності та достатності капіталу, визначення міри їх відповідності встановленому рівню. Додатково оцінюють, наскільки показники капіталу кращі, ніж у інших банків, а також визначається якість активів за наслідками інспекторських перевірок.

Аналіз активів ґрунтується на їх класифікації за ймовірністю повернення та потенційним розміром збитків з подальшим зважуванням на відповідні вагові коефіцієнти, назначені для кожної групи активів. В подальшому обчислюють коефіцієнт якості активів, де в чисельнику виступає середньозважена вартість класифікованих

активів, в знаменнику – капітал банку. За цим коефіцієнтом роблять висновки щодо якості активів банку.

Аналіз доходності банку базується на врахуванні чистого прибутку після сплати податків і до виплати дивідендів у зі ставності з середньою вартістю активів.

Аналіз ліквідності, а також визначення сталості перевищення показників ліквідності над нормативними вимогами, рівня залучень, здатності швидкого залучення довгострокових фінансових ресурсів, порівняння названих параметрів з аналогічними інших банків.

Аналіз менеджменту нерозривно пов'язаний з аналізом попередніх чотирьох компонентів і ґрунтується на них. Додатково враховується дотримання банком законодавства, адекватність і повнота виконання банком правил роботи, методики керівництва.

Серед **рейтингових методик «дистанційного» типу**, можна визначити експертну систему CAEL (капітал, активи, доходність та ліквідність), яку була розроблена в середині 1980-х років органом банківського нагляду США – Федеральною корпорацією страхування депозитів (FDIC).

Дистанційні рейтингові системи як інструмент оцінки фінансової стійкості банків широко застосовують і в європейських країнах. Зокрема, однією з найрозвинутіших рейтингових систем Італії є система PATROL (достатність капіталу (PATrimonio), прибутковість (Redditivita), кредитний ризик (Rischiosita), організація, як функція менеджменту (Organizzazione), ліквідність (Liquidita) – частина системи контролю та оцінки фінансової ситуації в комерційних банках A.S.A. (Analisi Situazioni Aziendali). У Франції Банківська Комісія використовує систему ORAP (Organization and Reinforcement of Prewentive Action) (Додаток Ж).

Зважаючи на недоліки “дистанційних” рейтингів їх ефективність порівняно низька. Окрім цього, рейтингові агентства мають також ряд технічних труднощів, зокрема те, що інспекторським шляхом рейтинги складатися не можуть, оскільки для цього необхідно утримувати великий штат найнятих кваліфікованих працівників, що є досить затратним.

Оцінка стійкості поточного фінансового стану можлива також на основі **комплексної оцінки банківського ризику**, що передбачає аналіз бізнес-підрозділів банку (знизу), і потім дають загальну оцінку

фінансової стійкості. Такий аналіз є порівняно капіталомістким, саме тому його здійснюють нерегулярно, у тих випадках, коли фінансову стійкість банку вже оцінено дешевшими методами, але коли все ж необхідно дати точнішу оцінку.

Даний підхід базований на визначенні всередині банківських груп і банків важливих функціональних одиниць, присвоєнні вагових коефіцієнтів кожній із них, а також на наступній оцінці кожної одиниці за видами ризиків і категоріями контролю за ризиками. Оцінки кожної одиниці агрегують в оцінку груп вищого рівня, а потім оцінюють ситуацію в банку чи банківській групі в цілому.

Статистичні моделі **раннього попередження банкрутства**, котрі набули значного розвитку в США та Франції, можна поділити на такі групи:

— розрахунок рейтингів та рейтингових понижень (системи SEER, SCOR (США));

— прогнозування банкрутств і “виживання” (SEER rank, Bank Calculator (ОСС) – США);

— моделі очікуваних збитків (SAABA (Франція));

— інші моделі.

Моделі розрахунку рейтингів та рейтингових понижень. До першої групи належить система SCOR (Statistical CAMELS Off-site Rating), яка дає змогу оцінити ймовірність погіршення фінансового стану банку в найближчі 4–6 місяців. Також система SEER (System for Estimating Examination Ratings), яку з 1993 р. використовує ФРС США, її попередня назва – FIMS (Financial Institutions Monitoring System). Система SEER базована не лише на інформації, що отримана зі фінансової звітності, а й з різних рейтингів, на відміну від SCOR.

До даних моделей належить друга зі згаданих моделей SEER, яка охоплює 9 базових показників, котрі розраховують щодо активів банку. Дана методика передбачає аналіз показників за 10 останніх кварталів з метою визначення сукупності факторів для ризикованості, що дасть змогу найкращим чином спрогнозувати майбутнє банку. Базовим критерієм оцінки служить ймовірність неплатоспроможності банку в найближчих 2 роки. Вибір терміну пов’язаний із дослідженнями Е. Альтамана, який ще в 1960-х рр. довів, що різке погіршення фінансового стану фірми настає саме за 2–3 роки до її банкрутства. При збільшенні терміну прогнозування його точність

різко зменшується. Підсумковий список охоплює 9 змінних, що статистично вагомі в усі періоди (табл. 6.6).

Таблиця 6.6

**Компоненти рейтингової моделі SEER
(прогнозування банкрутства чи виживання)**

Предмет аналізу	Показники	Вплив на рівень ризику
1.Якість активів	Комерційні та промислові кредити Кредити прострочені на 30-89 днів Кредити прострочені на 90 днів і більше Кредити на які в даний момент не нараховуються відсотки Місцеві кредити на нерухомість Нерухомість у власності Величина активів	Збільшує Збільшує Збільшує Збільшує Зменшує Збільшує Зменшує
2.Прибуток	Прибуток від активів (в середньому за період)	Зменшує
3.Ліквідність	Балансова вартість цінних паперів Депозити “до запитання”, що перевищують 100 млн.\$	Зменшує Збільшує
4.Капітал	Власний капітал	Зменшує

Категорія ризику SEER порівняно з поточним рейтингом SEER має тільки дві оцінки: 0 (провал) та 1 (виживання). Для статистичного опрацювання змінних застосовують складні методи регресійного аналізу. В основі моделі – проблема розвитку ймовірності банкрутства банку протягом 2-х наступних років. Значною перевагою даної методики поряд із гнучкістю і можливістю постійного вдосконалення є менша затратність та економія часу, оскільки прогнозні оцінки можна зробити на основі поточної інформації.

Моделі очікуваних збитків. Різновидом моделей прогнозування є моделі очікуваних збитків. Моделі такого типу розвивалися здебільшого у Франції. Такі моделі забезпечують можливість оцінити майбутні втрати, а з використанням додаткових даних можна також зробити висновки щодо прогнозу стійкості банку. Система підтримки банківського аналізу (SAABA) Французької банківської комісії складається з трьох діагностичних модулів:

1) Модуль кількісного аналізу на основі банківської звітності та інших даних, що зберігаються у базах даних комісії, який дає змогу дослідити кредитний портфель банку та обчислює ймовірність неповернення різних типів кредитів. За допомогою даного модуля оцінюють очікувані втрати протягом найближчих трьох років. Якщо при таких втратах банк дотримується нормативів достатності капіталу, то його вважають стійким.

2) Модуль, що досліджує якість власників акцій банку, зокрема їх готовність підтримувати банк.

3) Модуль, що діагностує якість управління банком, внутрішній контроль та ліквідність на основі рейтингів, результатів досліджень на місцях і даних про ринки.

На основі інформації, отриманої за трьома модулями, система здійснює синтетичний діагноз банку і оцінює його стійкість за п'ятибальною шкалою.

До інших моделей належать **моделі змішаного типу, що поєднують експертні оцінки з економіко-математичними методами, або ж такі, котрі розробляють для виконання специфічних завдань.**

Отже, всі способи оцінювання фінансового стану комерційних банків надають необхідну інформацію, на основі якої можна зробити висновок щодо фінансової стійкості банку. В той же час різна концепція застосування методів та різні алгоритми обчислень визначають різні передумови їх застосування залежно від базової інформації, широти аналізу, технічних можливостей, мети дослідження, форми подання результатів тощо.

6.5. Процес розробки і впровадження стандартів якості обслуговування клієнтів банку

Якість банківської послуги можна визначити як категорію, що являє собою сукупність властивостей банківської послуги, які надають їй здатність задовольняти потреби клієнтів. На якість банківських послуг впливають наступні **фактори**:

- імідж банку, його стабільність і популярність;
- величина статутного капіталу та активів;
- постійна клієнтура;

- наявність широкої мережі відділень і перспективи її розширення;
- дієва реклама;
- кваліфікація працівників банку й досвід їх роботи.

З якістю банківських послуг тісно пов'язана якість обслуговування – ступінь здатності задовольнити потреби клієнта, виправдати та перевищити його очікування, — прив'язати клієнта до конкретного відділення та менеджера, що його обслуговує.

Основними завданнями банку по управлінню якістю банківських послуг є (рис.6.6):

- аналіз ринку та визначення можливостей відкриття регіональних відділень банку;
- аналіз попиту клієнтів на банківські послуги, їх якість та ціни; – аналіз стратегії банків-конкурентів;
- розробка та реалізація маркетингових планів.

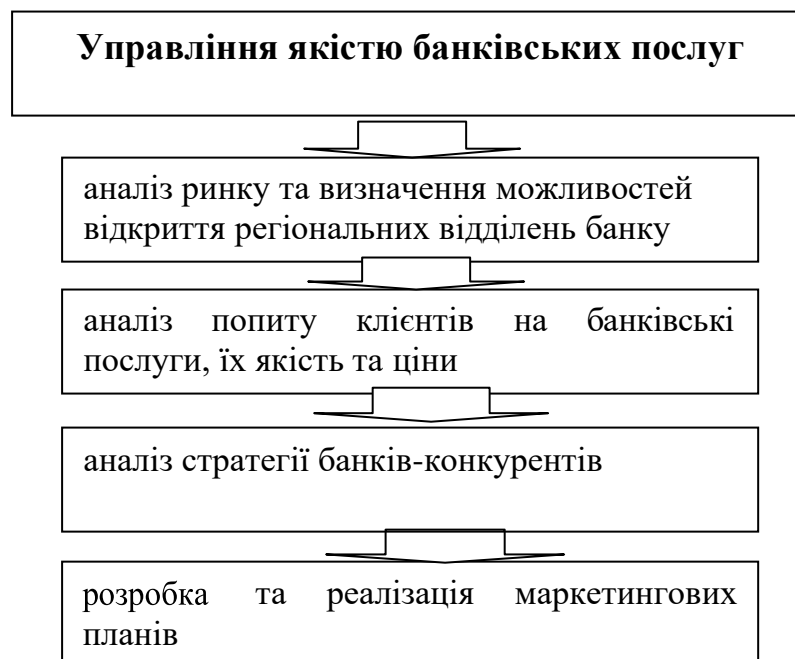

Рис. 6.6. Основні завдання банку по управлінню якістю банківських послуг

Менеджер банку повинен вміти «говорити мовою клієнта», тобто зрозуміло і чітко пояснювати клієнтам, які не орієнтуються в банківській справі, як конкретні банківські послуги здатні вирішити їх проблеми з грошима або допомогти їм заробити гроші.

Банк повинен обов'язково розробляти **програми контролю якості послуг, керуючись наступними цілями:**

- 1) збереження існуючих клієнтів і залучення нових клієнтів;
- 2) оцінка заходів, що поліпшують або погіршують якість банківського обслуговування;
- 3) постійний контроль заходів по підвищенню якості послуг;
- 4) створення основи для навчання та підвищення кваліфікації персоналу банку процесам продажів банківських продуктів та послуг із застосуванням традицій якості.

Досягнення поставлених цілей забезпечить банку конкурентну перевагу, що, в свою чергу позитивно вплине на результати фінансово-господарської діяльності та збільшення показників прибутковості на вкладений капітал.

Стандартами якості обслуговування слід вважати сукупність якісних та кількісних параметрів обслуговування клієнтів, що забезпечують ефективну реалізацію клієнтської політики банку. Для оптимізації роботи менеджерів з клієнтами, отже й для підвищення якості обслуговування клієнтів, банкам необхідно розробляти та впроваджувати ключові показники клієнтської політики. По-перше, необхідно визначити очікування клієнта від обслуговування в установі банку (табл. 6.7).

Таблиця 6.7

Очікування клієнта від рівня банківського обслуговування

Показники	Характеристика
Швидке обслуговування	Надання клієнтом інформації про себе лише один раз; час обробки даних та швидкість прийняття рішень; швидкість надання послуг; мінімальний час очікування на увагу менеджера
Доступність	Час, який витрачає клієнт на очікування; універсальність співробітників
Професіоналізм та компетентність	Досконале знання послуг та їх якостей; вміння виявляти потреби клієнта та пропонувати йому адекватні банківські послуги
Прозорість і ясність	Зрозумілість та доступність банківської інформації; відкритість процесів, мінімізація —неприємних сюрпризів
Стійкі взаємовідносини	Орієнтація банку на довгострокове співробітництво; демонстрація надійності та впевненості та довірчих стосунків з клієнтом

З точки зору клієнтів, критеріями якості банківського обслуговування є: швидкість обслуговування, терміновість проведення операцій, години роботи банку, наявність помилок і неточностей в роботі, якість консультування. **Для банку критеріями якості** є: швидкість внутрішніх робочих процесів, рівень витрат на виправлення допущених помилок, продуктивність праці, мотивація працівників банку і інші чинники, які зіставляються з рівнем витрат на створення банківських послуг. Найбільш важливим критерієм для визначення якості банківських послуг клієнтом є кваліфікація обслуговуючого персоналу і оточення. Якість банківського обслуговування зараз є настільки ж важливою конкурентною перевагою та фактором формування попиту, як і ціна. За результатами сучасних фахових досліджень, ввічливість та компетентність персоналу банку складають 21% впливу на лояльність клієнтів до нього, ще 27% — це орієнтованість банку на потреби клієнтів.

Робота з клієнтами вимагає від банківського фахівця не тільки кваліфікованої підготовки, але й хорошого знання основ психології, ділової етики, уміння вести переговори. У багатьох випадках клієнтові складно або практично неможливо оцінити головний вимірник якості послуг - кваліфікацію банкіра. Тому велике значення навколишнього оточення і наявності додаткових послуг: особиста увага, ввічливість, чуйність обслуговуючого персоналу, спілкування на мові клієнта, вміння слухати. Загальна успішність клієнтоорієнтованої діяльності банку залежить від того, наскільки глибоко менеджер знає свого клієнта, тобто його очікування. Одним з джерел знань про ці очікування є комунікативна інформація, які може бути виявлена лише в процесі безпосереднього спілкування з клієнтом.

Спілкування з клієнтом, як видима частина процесу їх обслуговування, є одним з параметрів, за яким клієнт оцінює рівень сервісу. Клієнт свідомо та підсвідомо відмічає комунікативність, здатність співробітника спілкуватися на зрозумілій клієнту мові; прагнення зрозуміти клієнтські потреби та комфортність фізичного та психологічного контакту зі співробітниками. Але не всі складові процесу обслуговування однаково впливають на сприйняття клієнтом рівня сервісу банку.

Залежно від того, в якій мірі відбувається контакт менеджера та клієнта, а також від рівня тих чи інших характеристик обслуговування

(вимог клієнтів) **фактори обслуговування** можуть бути поділені на три групи: ключові, необхідні та вабливі.

До **ключових факторів обслуговування** відносяться: швидкість прийняття рішень, висока якість обслуговування, чесність, піклування про клієнта. **Вабливі фактори** – сучасність, престижність, розвиток технологій, західні стандарти роботи. **Необхідні фактори** – надійність та стабільність, здатність задовольнити бізнесові потреби, компетентність, відсутність черг.

З урахуванням закономірностей функціонування банків можна виокремити наступне формулювання **основних принципів створення ефективних бізнес – комунікацій**, які сприятимуть досягненню вказаних факторів обслуговування клієнтів (рис.6.7):

Рис.6.7. Основні принципи створення бізнес-комунікацій банку

Принцип сервісної орієнтації відділень передбачає створення послуг, що максимально відповідають потребам клієнтів; формування банківського персоналу, що має відповідні повноваження та компетенцію, яка відповідає критеріям високої культури.

Принцип диверсифікації обумовлений тим, що в умовах постійного ускладнення і різноманітності зовнішнього середовища

банк повинен диверсифікувати як комунікативні засоби впливу на об'єкти комунікації, так і самі існуючі комунікації;

Третій принцип обумовлений тим, що всі банківські структури повинні створювати єдиний інформаційний простір, використання можливостей якого здатне оптимізувати як вже існуючі бізнес - комунікації, так і сприяти побудові нових бізнес-комунікацій, виходячи з персоніфікованого підходу і використання особистісних засобів комунікації

Принцип функціональної організації передбачає групування елементів управління відповідно до їх функцій.

Так, залежно від кількості банків, що оперують на ринку і кількості клієнтів, банк може посідати різні конкурентні позиції, тобто бути монополією, олігополією або ж знаходитися в умовах чистої конкуренції.

Згідно конкурентної позиції банку необхідно обрати одну з чотирьох стратегій, яка, в свою чергу, буде визначати функціонування комплексу бізнес – комунікацій:

1. **стратегія лідерства** – досить великий обсяг банківських послуг, наявність передових інформаційних технологій;

2. **стратегія диференціації банківських послуг** передбачає створення банком різних варіантів однієї і тієї ж послуги, що дозволяє максимально враховувати побажання клієнтів;

3. **стратегія концентрації на сегменті** передбачає зосередження банку на чітко вираженому ринковому сегменті, що представлений групою споживачів з однорідними потребами;

4. **інноваційна конкурентна стратегія** втілюється банком при розробці послуги, у якої немає аналогів на ринку.

Загалом застосування ефективних бізнес – комунікацій в банку забезпечить підвищення рівня його прибутковості і капіталізації, а також сприятиме залученню нових клієнтів в банк та задоволенню інтересів вже існуючих клієнтів.

Щоб витримати конкуренцію та підвищити якість банківських послуг, можна також запропонувати наступні заходи, реалізація яких дозволить розширити набір банківських послуг, збільшити обсяги їх продажів та поліпшити якість наявних банківських послуг:

– впровадження високотехнологічного дистанційного обслуговування клієнтів;

- проведення активних маркетингових заходів банку;
- підвищення професійного рівня банківських менеджерів.

Висновки.

Таким чином, основні проблеми сфери банківських послуг необхідно вирішувати шляхом розробки програм, спрямованих на поліпшення якості банківських послуг, що надаються клієнтам. Грамотне формування стратегії банку щодо розвитку якісних банківських послуг – об'єктивна реальність і необхідність, основа для успішного функціонування та розвитку банку в сучасних економічних умовах України.

Питання для самоконтролю

1. Сформулюйте поняття ризику банківської діяльності.
2. Які ризики в діяльності банку вважаються виправданими? Визначте причини виникнення ризиків банку.
3. Які в Україні НБ виділяє категорії ризику банківської установи?
4. Чому для банків особливе місце серед фінансових ризиків посідає група цінних ризиків?
5. Сформулюйте поняття фінансової стабільності банку.
6. Розкрийте взаємозв'язок між фінансовою стабільністю банків та розвитком банківської системи.
7. Охарактеризуйте внутрішні фактори, які впливають на фінансову стабільність банків.
8. Як зовнішні економічні фактори впливають на фінансову стабільність банків?
9. Які показники оцінки рівня фінансової стабільності використовують банки?
10. Визначте основні компоненти рейтингової системи CAMELS.

Тестові завдання для перевірки знань

1. Комплексний ризик включає оцінку і прогнозування величини ризику банку і дотримання економічних нормативів банківської ліквідності:

- а) так;
- б) ні.

2. Ризик, пов'язаний із загальною економічною ситуацією в країні та світі, визначають як:

- а) системний;
- б) несистемний;
- в) ліквідності;
- г) галузевий.

3. Ціна капіталу з урахуванням ризиків включає:

- а) премію за ризик;
- б) премію за ліквідність;
- в) премію за строковість;
- г) усі відповіді правильні.

4. До комерційних внутрішніх факторів, які впливають на фінансову стабільність банків належать:

- а) сучасний рівень технологій;
- б) методи прийняття рішень;
- в) концентрація частки активів в одному банку;
- г) фальсифікація витрат.

5. Зовнішні фактори впливу на фінансову стабільність банків включають:

- а) ризикові;
- б) політичні;
- в) державні;
- г) законодавчі.

6. Залежно від стадії розвитку кризи видами антикризового управління є:

- а) реактивне;
- б) посткризове;
- в) пасивне;
- г) упереджувальне.

7. Зовнішні фактори впливу на фінансову стабільність банків включають:

- а) ризикові;
- б) політичні;
- в) державні;
- г) законодавчі.

8. Властивість фінансового активу, яка розраховується у вигляді річної процентної ставки, називається:

- а) дохідністю;
- б) комплексністю;
- в) доходом за активом;
- г) конвертованістю.

9. За можливостями управління ризику класифікують як:

- а) системні та несистемні;
- б) квантифіковані та неквантифіковані;
- в) відкриті та закриті.

10. Ризики в допоміжній діяльності банку включають:

- а) ризик втрати репутації банку;
- б) збитки з формування депозитів;
- в) процентні ризики;
- г) ризики банківських зловживань.

Питання для обговорення

1. Банківські кризи та механізм їх розгортання
2. Напрями забезпечення фінансової стійкості банківської системи України.
3. Ризик-менеджмент як напрям запобігання виникнення ризиків у банківській справі.
4. Світові методики оцінки фінансової стійкості банків.
5. Процес управління банківською установою якості обслуговування клієнтів.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОВІДНОСИН БАНКІВ ІЗ СУБ'ЄКТАМИ РИНКУ

ТЕМА 7. ОСНОВИ БАНКІВСЬКОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ РІЗНИХ СЕКТОРІВ ЕКОНОМІКИ

- 7.1. Теоретичні основи кредитування корпоративного сектору. Оцінка кредитоспроможності позичальника-юридичної особи*
- 7.2. Особливості кредитування малого та середнього бізнесу*
- 7.3. Особливості кредитування підприємств АПК. Система пільгового кредитування підприємств АПК*
- 7.4. Банківське кредитування зовнішньоекономічної діяльності. Основні різновиди кредитування експортно-імпортних операцій*
- 7.5. Інвестиційне кредитування. Іпотечне кредитування та перспективи його розвитку в Україні*
- 7.6. Операції банків із обслуговування платіжного обороту*
- 7.7. Операції з надання банківських послуг*
- 7.8. Система дистанційного банківського обслуговування клієнтів-юридичних осіб*

7.1. Теоретичні основи кредитування корпоративного сектору. Оцінка кредитоспроможності позичальника-юридичної особи

Успішне функціонування реального сектору пов'язане з наявністю ефективного механізму своєчасного залучення капіталу. Тому питання функціонування та вдосконалення вітчизняної системи кредитування корпоративних структур мають важливе значення, вимагають постійного розвитку і вдосконалення. На сучасному етапі розвитку національна економіка відчуває посилений вплив крупного бізнесу, успішне функціонування та розвиток якого вимагає високої концентрації грошових ресурсів. Тобто фінансове забезпечення корпорацій залежить від використання системи джерел, важливе місце з-поміж яких належить саме кредитуванню. Кредит виступає

невід'ємною умовою розширеного відтворення та виступає ефективним інструментом, який опосередковує процеси як виробництва, так й реалізації продукції, товарів та послуг. Саме кредит дозволяє прискорити оборотність обігових коштів, розширити сферу виробничо-господарської діяльності, забезпечити розробку новітніх видів продукції та вихід на нові ринки збуту і, як результат, підвищити інвестиційний імідж як окремої корпорації, так й України загалом. Взаємопов'язаність усіх елементів фінансової системи будь-якої країни стає основою причинно-наслідкового зв'язку кредиту та створення доданої вартості в країні.

Діяльність підприємств в системі ринкової економіки передбачає періодичне використання різноманітних форм залучення кредитів. Загальноекономічною причиною виникнення кредитних відносин є товарне виробництво. Підґрунтям функціонування кредиту є рух вартості у сфері товарного обміну, у процесі якого виникає розрив у часі між рухом товару і його грошовим еквівалентом, відбувається відокремлення грошової форми вартості від товарної. Якщо рух товарних потоків випереджає грошовий, то підприємства-споживачі товарів та послуг з настанням моменту плати за них не завжди мають достатні кошти, а це може спинити нормальний процес відтворення. Коли рух грошових потоків випереджає товарні, то на підприємствах нагромаджуються тимчасово вільні кошти. Відтак виникає постійна дилема щодо збалансування грошових та товарних потоків та ефективного управління нестачею або ж надлишком грошових ресурсів.

Для появи кредитних відносин потрібні певні умови. По-перше, учасники кредитної угоди – кредитор і позичальник – мають бути юридично самостійними суб'єктами, які матеріально гарантують виконання зобов'язань. По-друге, інтереси суб'єктів кредитної угоди повинні збігатися.

Для забезпечення процесу відтворення підприємству необхідні оборотні кошти, які використовуються для придбання різних видів оборотного капіталу. За браком власних оборотних коштів підприємства залучають банківські кредити, кошти інших кредиторів та комерційний (товарний) кредит. Кредит дає змогу доцільніше організувати оборот *коштів* підприємств, не витратити значних

фінансових матеріалів. Основні чинники виникнення і розвитку кредитних відносин представлені на рис. 7.1.

Рис. 7.1. Чинники виникнення і розвитку кредитних відносин

Корпоративне кредитування за допомогою банківських кредитів має ряд недоліків. До них відносяться: ризик для самих підприємств, який пов'язаний з вузькою персоніфікацією кредиторів; банківський кредит у сучасних умовах є одним з найбільш дорогих видів позикового капіталу (ціна кредиту дуже висока); при банківському кредитуванні однією з вимог є наявність застави (часто її розмір досягає більшого розміру, ніж кредит); кредити видаються на короткий термін; додатковими умовами можуть бути переведення рахунків компанії на обслуговування до банку та ін.); зміна відсоткової ставки за кредитом з часом можлива тільки в напрямку збільшення; використання банківських кредитів дуже ефективно для покриття короткострокових нестач грошей (наприклад, поповнення обігових грошових коштів), використання ж банківського кредиту для фінансування довгострокових проектів, як правило, не є найкращим варіантом.

Найпоширенішим видом кредиту є банківський. За такого кредитування підприємство виступає тільки в ролі позичальника. Банківський кредит класифікують за такими ознаками: цільове спрямування; термін кредиту; вид відсоткової ставки; валюта кредиту; види обслуговування.

Кредити для юридичних осіб бувають різними: найчастіше, залежно від *цільового спрямування* вони видаються підприємствам на стрімкий розвиток бізнесу, на придбання обладнання та нерухомості, а також на поповнення оборотних коштів. Чинне українське законодавство забороняє надавати підприємствам кредити на покриття збитків від господарської діяльності, на формування і збільшення статутних фондів банків та інших господарських товариств. Відповідно до банківської практики *не можуть отримати кредити* підприємства: проти яких порушено справу про банкрутство (крім кредитування заходів фінансової санації); під укладені контракти, які не передбачають захисту позичальника від можливих втрат, пов'язаних із затримками в поставках товарів; за наявності простроченої заборгованості за раніше наданими кредитами.

Залежно від *терміну* розрізняють: короткостроковий, середньостроковий і довгостроковий кредити.

Залежно від *відсоткової ставки* підприємства можуть одержувати кредити з плаваючою і фіксованою відсотковою ставкою. Позички з фіксованою відсотковою ставкою підприємствам надаються переважно за умов стабільної економіки. За економічної нестабільності підприємствам, звичайно, надаються позички з плаваючою відсотковою ставкою. Ставки за такими позичками залежать від вартості залучених банками ресурсів, офіційної облікової ставки Національного банку України. Підприємства переважно намагаються отримати в банках позички з фіксованою відсотковою ставкою.

Підприємства можуть одержувати в банках кредити як у *національній*, так і в *іноземній* валюті. Для одержання кредитів у іноземній валюті від іноземних кредиторів підприємство мусить зареєструвати кредит у НБУ. Кредитування в іноземній валюті має особливість, яка полягає в тому, що грошові надходження в національній валюті, яких нині достатньо для купівлі іноземної валюти, не можуть уважатися надійним джерелом погашення кредиту, бо можливі зміни валютного курсу.

Кредит в іноземній валюті може бути використаний підприємством на фінансування капітальних вкладень, придбання обладнання, сировини, матеріалів. Зокрема, підприємство може передбачати часткове використання виданого кредиту на такі цілі: оплата комісійних за виконання банком платежів або інших операцій з валютою, які здійснюються відповідно до кредитного договору підприємства з іноземною фірмою; оплата витрат на відрядження працівників підприємства за кордон у межах установлених контрактом; сплата мита, страхових та митних внесків, які встановлені країною-експортером і віднесені за умовами контракту на імпортера; оплата транспортних витрат у межах чинних тарифів або документально підтверджених витрат на транспортування експортної продукції; оплата імпортних контрактів; оплата витрат на внутрішньому ринку України способом конвертації в національну валюту.

В Україні підприємства можуть отримувати кредити відповідно до відкритих кредитних ліній (так звані перманентні кредити див. Тема 4). *Кредитна лінія* – це згода банку надати кредит у майбутньому в розмірах, які *не* перевищують заздалегідь обумовленої суми за певний період часу без проведення додаткових спеціальних переговорів. Кредитна лінія відкривається, як заведено, на рік, але її можна відкрити й на коротший термін. Відкрита кредитна лінія дає змогу оплатити за рахунок кредиту будь-які розрахункові документи, передбачені кредитною угодою, що укладається між підприємством та банком. Протягом строку дії кредитної лінії підприємство може будь-коли одержати позичку без додаткових переговорів з банком та інших формальностей. Проте за банком зберігається право відмовити підприємству у видачі чергової частини позички в межах затвердженого ліміту, якщо банк виявить погіршення фінансового стану позичальника, невиконання умов кредитної угоди. Через це кредитну лінію відкривають підприємствам зі стійким фінансовим становищем та доброю репутацією.

Розрізняють *два види кредитних ліній*: сезонну (невідновлювальну) і постійно відновлювальну. *Сезонну кредитну лінію* відкривають за періодичного браку оборотних коштів, пов'язаних із сезонністю виробництва або з необхідністю створення запасів товарів на складі. Таку лінію може бути відкрито, наприклад,

цукровому заводу для формування запасів цукрових буряків або овочевій базі для створення запасів овочів на зиму. Кредити овочевій базі і цукровому заводу погашаються за рахунок виручки від реалізації продукції. Погашення боргу й відсотків здійснюється одноразовим платежем. У разі відкриття сезонної кредитної лінії банк в обов'язковому порядку вимагає від підприємства забезпечення.

Відновлювальну кредитну лінію може бути відкрито підприємству тоді, коли воно відчуває постійний брак оборотних коштів для відновлення процесу виробництва в заданому обсязі. Відновлювальна кредитна лінія, як правило, надається на термін, який не перевищує одного року. Особливість відновлювальної кредитної лінії полягає в тому, що підприємство, погасивши частину кредиту, може одержати нову суму в межах відповідного ліміту.

Овердрафт – короткостроковий кредит, що його надає банк надійному підприємству понад залишок його коштів на поточному рахунку (в межах заздалегідь обумовленої суми) через дебетування його поточного рахунка.

Для підприємства в комерційному банку може бути відкритий спеціальний рахунок – *контокорент* (італ. conto corrente – поточний рахунок) – єдиний рахунок, на якому враховуються всі операції підприємства. На контокорентному рахунку відображуються, з одного боку, погашення кредиту банку та інші платежі на доручення підприємства, з другого – кошти, які надходять на користь підприємства (виручка від реалізації продукції, наданий кредит та інші надходження). Контокорент – це поєднання позичкового рахунка з поточним, він може мати дебетове та кредитове сальдо.

Підприємство може підтримувати комерційні відносини з багатьма партнерами, і в нього постійно виникають грошові зобов'язання та вимоги. Банк бере на себе здійснення розрахунків за поточними вимогами і зобов'язаннями підприємства і з цією метою відкриває йому контокорентний рахунок. Грошові зобов'язання, які має підприємство, можуть часом перевищувати його фінансові можливості. У зв'язку з цим виникає потреба в отриманні контокорентного кредиту. Якщо підприємство, використовуючи контокорентний кредит, виходить за встановлені його межі, то цю частину кредиту називають терміном "овердрафт". Відкриваючи контокорентний рахунок підприємству, банк визначає ліміт кредиту

(певний відсоток від надходжень коштів на поточний рахунок підприємства), який може бути протягом року переглянутий за згодою сторін. Ліміт кредитування може бути збільшений, як правило, не більше ніж на 30%, якщо підприємство переконає банк у доцільності такого рішення (плановане збільшення обсягів виробництва).

Ліміт кредиту за контокорентним рахунком залежить від розміру необхідного кредиту, можливості підприємства погашати його, щоденного обсягу реалізації продукції. Коли підприємство робить перевитрати за контокорентним рахунком, то банк може: переглянути ліміт кредиту; стягнути штраф; відмовити в контокорентному кредиті.

Використання *контокорентного кредиту* пов'язане з порівняно більшими витратами для підприємства. Відсотки за користування позичкою за контокорентним рахунком є найвищими в банківській практиці. Однак контокорентний кредит має й певні переваги для підприємства-позичальника: відсотки за кредит нараховуються лише за фактичні дні користування; кредитними коштами підприємство може скористатися будь-коли без укладення додаткової кредитної угоди.

Особливістю кредитування юридичних осіб є також надання особливих кредитів, зокрема мова йде про консорціумні та паралельні кредити. Впровадження ринкових основ економіки і комерціалізація діяльності банків вимагають розвитку нових форм надання кредиту та більш різноманітних форм банківського співробітництва. З метою акумуляції кредитних ресурсів як в національній, так і в іноземній валюті для здійснення кредитування програм зі значними обсягами, зменшення кредитних ризиків, дотримання нормативного показника максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента банки можуть об'єднуватися у консорціуми.

Банківський консорціум – це об'єднання банків для координації дій при проведенні різного роду банківських операцій. Банківські консорціуми можуть бути тимчасовими, створеними для фінансування однієї, переважно дуже великої операції, і постійно діючими, заснованими банками на паритетних засадах. Останні переважно використовуються для проведення операцій на валютних ринках та ринках позичкових капіталів.

Для проведення спільного фінансування банки можуть укласти угоди про консорціумне кредитування. Банківські консорціуми для

надання кредитів можуть створюватися з метою об'єднання кредитних ресурсів, диверсифікації кредитного ризику і підтримання ліквідності балансу банку.

Консорціумні кредити не є самостійною формою кредиту і базуються на тих самих принципах, що й інші види банківських позик: змінюються тільки механізм акумулювання кредитних ресурсів і техніка надання кредиту. Позичальник, який бажає отримати кредит у великій сумі, може самостійно визначити банк, який візьме на себе зобов'язання з організації банківського консорціуму та виконання функцій керівника кредитних операцій. Як правило, *керівником* вибирається найбільший банк з достатніми пасивами, що має певний досвід проведення великомасштабних операцій, має налагоджені зв'язки з фінансово-кредитними установами, кваліфіковані кадри і користується високою репутацією у банківській системі. Умовою прийняття банків у консорціум служить згода на мінімальний розмір участі, яка залежить від обсягу кредиту, що надається, і ступеня ризику за цією операцією.

Кредитні відносини між консорціумом та позичальником регулюються кредитним договором. У межах такої угоди банки-учасники встановлюють умови надання кредиту і призначають банк, відповідальний за виконання угоди. Банки-учасники несуть ризик за цим кредитом пропорційно до внесених у консорціум коштів. Консорціумна угода підписується всіма учасниками. Консорціумна кредитна угода має містити такі статті:

- список учасників;
- суму кредиту і дату угоди;
- періодичність і порядок надання кредиту;
- відсоткову ставку, порядок нарахування та сплати відсотків;
- умови дострокового погашення;
- порядок компенсації позичальником збільшення вартості кредиту;
- санкції за порушення умов договору;
- підписи і печатки всіх учасників операції.

Кредит може надаватися позичальнику банківським консорціумом такими способами:

- а) шляхом акумулювання кредитних ресурсів у визначеному банку з подальшим наданням кредитів суб'єктам господарської діяльності;

б) шляхом гарантування загальної суми кредиту провідним банком або групою банків. Кредитування здійснюється залежно від потреби у кредиті;

в) шляхом зміни гарантованих банками-учасниками квот кредитних ресурсів за рахунок залучення інших банків для участі в консорціумній операції.

При настанні термінів погашення зобов'язань позичальник повертає кредиторам не тільки позичені кошти і процент за кредит, а й відшкодовує всі витрати, пов'язані з організацією та здійсненням кредитної операції у сумах і в терміни, обумовлені в договорі.

Повернення кредиту, сплата відсотків та комісійних, які покривають витрати банків-учасників кредитної операції, здійснюються пропорційно до їхньої ролі та частки участі в консорціумній угоді. Банк-лідер отримує ще спеціальну винагороду, крім відсотків і комісійних, що покривають його безпосередні витрати.

Деяку схожість з консорціумним кредитом має паралельний кредит. *Паралельний кредит* – це така організація кредитних операцій з клієнтом, при якій у них беруть участь два або більше банків, однак кожен з банків самостійно веде переговори з позичальником, а потім кредитні інститути погоджують між собою умови кредиту з тим, щоб у результаті укласти кредитний договір із загальними для всіх умовами.

Кожен банк самостійно надає позичальнику свою частину кредиту, яка на нього припадає, дотримуючись загальних, погоджених з іншими банками умов кредитування.

Своєрідною формою консорціумного чи паралельного кредиту починають виступати спільні гарантії або поручительства банків за зобов'язаннями клієнта.

При наданні кредитів будь-який банк стикається з необхідністю оцінювання кредитоспроможності позичальників. Ця процедура є обов'язковою, і її результати істотно впливають як на результати конкретних кредитних угод, так і на ефективність кредитної діяльності банку загалом. Для позичальника оцінювання кредитоспроможності також важливе, оскільки від його результату залежить, в якому обсязі буде наданий кредит і чи буде він наданий взагалі.

Кредитоспроможність позичальника розуміють як його спроможність повністю і у строк розрахуватися за своїми борговими

зобов'язаннями. Як відомо, зобов'язання підприємства можуть погашатися різними видами активів. Інакше кажучи, у ході своєї діяльності частину зобов'язань підприємство може погашати грошовими коштами, а частину – іншими активами, наприклад, готовою продукцією, товарами та ін. Спроможність підприємства виконувати свої зобов'язання характеризується його платоспроможністю.

Між кредитоспроможністю і платоспроможністю є істотна відмінність. Річ у тому, що кредитні зобов'язання позичальника перед банком, на відміну від інших зобов'язань, мають бути погашені винятково грошовими коштами. Тому для банку, який надає кредит, недостатньо, щоб позичальник був платоспроможний, він має бути кредитоспроможний. У зв'язку з цим виникає необхідність використання поняття кредитоспроможності для характеристики спроможності позичальника погашати свої зобов'язання перед банком винятково грошовими коштами. Ця важлива особливість зумовлює необхідність використання для оцінювання кредитоспроможності позичальників терміна «потік грошових коштів».

Отже, *кредитоспроможність* – це спроможність позичальника в повному обсязі й у визначений кредитною угодою термін розраховуватися за своїми борговими зобов'язаннями винятково грошовими коштами.

Метою здійснення оцінки кредитоспроможності позичальника для банківської установи є уникнення кредитних ризиків від неповернення кредиту, а для позичальника – оцінка кредитного ризику та визначення джерел погашення відсотків і заборгованості за кредитом. З метою управління кредитними ризиками банки мають проводити оцінку кредитоспроможності позичальника як на стадії прийняття рішення про доцільність видачі кредиту, так і на стадії контролю за процесом погашення відсотків і заборгованості за кредитом [9, с. 284].

Серед найбільш широко використовуваних методів оцінки кредитоспроможності виділяють наступні: метод на основі фінансових коефіцієнтів, метод грошових потоків, рейтингові методи, експертний метод, дискримінантні факторні моделі, методи комплексного аналізу (правило “5C”, CAMELS, CAMPARI, COPF, PARSER та інші) [4].

Використання методу коефіцієнтів для оцінки кредитоспроможності позичальника зводиться до розрахунку

кількісних показників його фінансового стану і порівняння отриманих результатів з нормативними або середніми. Перевагою методу фінансових коефіцієнтів є простота розрахунку [9, с. 286]. Метод фінансових коефіцієнтів має певні недоліки: відсутня єдина база оптимальних значень фінансових показників; не враховують безперервні динамічні зміни.

В основі методу оцінки грошових потоків покладено використання факторних показників, що характеризують оборот коштів у клієнта в звітному періоді. Грошовий потік визначає здатність підприємства покривати свої витрати і погашати заборгованість своїми власними ресурсами. Недоліком цього методу є те, що він не розкриває взаємозв'язку між отриманим фінансовим результатом та зміною абсолютного розміру грошових коштів [4].

Рейтингові методики оцінки кредитоспроможності позичальника формуються з урахуванням підходу конкретного банку до оцінки рівня кредитного ризику. Рейтингова методика оцінки кредитоспроможності позичальника орієнтована на врахування як кількісних, так і якісних характеристик клієнта [9, с. 286]. Рейтинговий метод має певні переваги: можливість добору коефіцієнтів, виходячи з конкретної мети аналізу; при використанні цього методу не передбачається аналіз великих масивів даних і відразу відбувається ранжування одержаного результату за певною шкалою. Проблема рейтингового методу це вибір еталона для порівняння. Виділяють також експертний метод. Він використовується перш за все для оцінки якісних та прогностичних показників, що характеризують кредитоспроможність клієнта. До переваг цього методу відносимо те, що отримані результати оцінки дозволяють визначити перспективний рівень кредитоспроможності клієнта за основними її характеристиками. Недоліком є те, що основу експертного методу становлять суб'єктивні оцінки та інтуїтивні прийоми аналізу окремих експертів, висновки яких часто не співпадають [4].

Дані методи оцінки можуть використовуватися паралельно або частково доповнюючи один одного.

Що стосується нормативного забезпечення, то в Україні з 03.01.2017 р. вступило в дію «Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями», затверджене Постановою НБУ № 351 від 30.06.2016 р.

[98]. Нове положення замінило раніше діюче «Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями», затверджене постановою Правління Національного банку України № 23 від 25.01.2012 [108].

У Положенні наведено методику оцінки кредитоспроможності позичальників – юридичних осіб. Згідно цієї методики, банк здійснює визначення рейтингового класу боржника-юридичної особи залежно від значення інтегрального показника з урахуванням величини підприємства (велике, середнє або мале). В основі класифікації покладено метод дискримінантного аналізу. Розрахунки інтегрального показника фінансового стану позичальника-юридичної особи здійснюється із застосуванням багатофакторної дискримінантної моделі [98].

Залежно від значення інтегрального показника позичальник належить до певного діапазону, якому відповідає той чи інший клас. У «новому» Положенні передбачено вісім моделей розрахунку інтегрального показника у розрізі позичальників, які належать до суб'єктів малого бізнесу та до великих і середніх підприємств та диференціація моделей на чотири групи за видами економічної діяльності [98].

Для порівняння у «старому» Положенні було передбачено вісімнадцять моделей розрахунку інтегрального показника та диференціація моделей на дев'ять груп за видами економічної діяльності [108]. Базовий перелік фінансових коефіцієнтів, що включені до моделі інтегральної оцінки містить двадцять один показник [98].

В країнах з розвинутою ринковою економікою для оцінки кредитоспроможності клієнтів застосовуються методики: правило "5C", CAMELS, CAMPARI, COPF, PARSER, PARTS та інші. Кожна з методик побудована таким чином, що перші букви самої назви методики відображають систему аналізу фінансового стану позичальника. На основі кожного розділу аналізу складають листи-опитування, відповіді на які оцінюються у балах. Загальна сума отриманих балів переводиться у відповідний клас позичальника: позичальники надійні, позичальники з мінімальним, середнім або високим ризиком [98].

Отже, відсутній єдиний концептуальний підхід до побудови методик оцінки кредитоспроможності позичальників. Зарубіжні методики здебільшого орієнтуються на оцінку якісних чинників. Вони не є адаптованими до вітчизняної економіки і не враховують ряд важливих умов, в яких працюють українські підприємства. Вітчизняні методики здебільшого базуються на розрахунку фінансових показників, які розраховуються на підставі даних фінансової звітності за останній звітний період, в той час як використання якісних характеристик позичальника є другорядним [98].

7.2. Особливості кредитування малого та середнього бізнесу

Особливості створення та діяльності малих підприємств в Україні регламентуються чинним законодавством. Так, відповідно до Господарського кодексу України малими (незалежно від форми власності) є підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної 500 тис. євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

Малі підприємства переважно зорієнтовані на дрібносерійне виробництво з невисокими експлуатаційними та накладними витратами, ефективність якого може підвищуватися завдяки вузькій спеціалізації та технологічній гнучкості виробничих процесів.

Залежно від соціального значення та економічної потужності можна виокремити такі види малого бізнесу:

- малі підприємства «проти бідності». Це переважно підприємці - фізичні особи, що займаються торгівлею на ринках і наданням дрібних побутових послуг. Головною особливістю цього виду малого бізнесу є те, що фізичні особи займаються підприємницькою діяльністю задля задоволення своїх життєвих потреб і в переважній більшості не мають амбіцій щодо розширення власної справи;

- стабільні малі підприємства. Це переважно підприємства, які займаються не тільки торгівлею, громадським харчуванням і послугами, а й виробництвом. Вони мають відносно невеликі, але стабільні обсяги доходу, певні основні засоби, але найчастіше також

не мають амбіцій щодо значного розширення бізнесу та екстенсивного його зростання;

- «тигри» малого підприємництва. Це суб'єкти малого підприємництва, обсяги виробництва яких стрімко зростають. Такі підприємства, як правило, шукають та мають власні ноу-хау, запроваджують нові системи управління та технології виробництва продукції і є найкращим плацдармом для інновацій.

Середніми є підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік становить 51 -1000 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період коливається в межах 500 тис. - 5 млн. євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

До особливостей функціонування малих і середніх підприємств можна віднести здатність швидко реагувати на зміни кон'юнктури ринку, оперативно освоювати нову продукцію і змінювати обсяги виробництва. Менеджмент, маркетинг та виробничий процес у малих підприємств максимально зближені, що забезпечує раціональну організацію підприємства і його спроможність повною мірою мобілізувати доступні ресурси, зокрема оперативно використовувати досягнення науково-технічного прогресу. Завдяки малому підприємництву забезпечується еластичність структури ринків і зменшуються комерційні ризики великих підприємств, які звільняються від виробництва необхідної, але нерентабельної дрібносерійної та штучної продукції.

Необхідність забезпечення розвитку малого і середнього бізнесу зумовлена тим, що саме малі та середні підприємства створюють більшу частину валового внутрішнього продукту в країнах із розвинутою ринковою економікою. За даними ООН у малому бізнесі зайнято понад 50% працездатного населення світу. У таких країнах, як США, Японія, Німеччина, частка ВВП, виробленого малими та середніми підприємствами, становить 50-60% від загального його обсягу, а чисельність працівників, що працюють на цих підприємствах, - близько 60% від загальної кількості працюючих. Водночас, незважаючи на те, що в Україні політика підтримки малого підприємництва проголошена однією з пріоритетних, і діє спрощена система оподаткування, показник участі малого бізнесу у ВВП становить лише близько 11%, а рівень зайнятості не перевищує 20%.

Однією з проблем, що стримує розвиток малого та середнього бізнесу в Україні, залишається пошук джерел додаткового фінансування подальшого розвитку. Як свідчить практика, для більшості вітчизняних малих підприємств основним джерелом фінансування їх діяльності є власні кошти. Проте цілковито задовольнити потреби у фінансуванні лише за рахунок цього виду ресурсів малі підприємства неспроможні.

Основним положенням Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні, прийнятої відповідно до Закону України «Про національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» від 21 грудня 2000 р. № 2157-ІІІ, було визначено активізацію фінансово-кредитних та інвестиційних механізмів, запровадження нових форм фінансово-кредитної підтримки малого підприємництва.

У рамках виконання Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні банки розробляють спеціальні програми мікрокредитування, які враховують особливості функціонування малих і середніх підприємств. Такі програми визначають особливі умови кредитування, які полягають у швидкому оформленні кредиту, зручному графіку погашення, гнучкому підході до предмета застави та вартості забезпечення за кредитом. Програми мікрокредитування поширюються на підприємства з кількістю працюючих до 250 осіб.

Мікрокредити надаються суб'єктам малого підприємництва на комерційній, договірній основі за умови дотримання принципів забезпеченості, зворотності, терміновості, платності та цільового характеру використання.

Основна мета мікрокредитування - надати малим підприємствам і дрібним підприємцям надійне та стабільне джерело фінансування для розвитку їх бізнесу. Водночас можливе здійснення мікрокредитування і на споживчі цілі.

Головними відмітними рисами мікрокредитування від інших форм кредитів є:

- однорівнева система організації кредитного процесу і спрощена методика оцінки фінансового стану потенційних позичальників, в основу якої покладено технологію експрес-аналізу;

- територіальна інтеграція мікрокредитування - кредити видаються тільки в межах міста, селищ міського типу, що обслуговуються регіональним підрозділом банку.

Основна тенденція останніх років у сфері мікрокредитування полягає у розширенні фінансування малих та середніх підприємств банками за допомогою міжнародних кредитних інститутів - Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР), Німецько-українського фонду (НУФ), фонду «Євразія» та ін.

Малі та середні підприємства, що мають наміри отримати кредит за лінією ЄБРР, повинні відповідати певним вимогам .

За лінією ЄБРР фінансуються такі проекти:

- капітальні інвестиції;
- проекти у сфері обслуговування;
- поповнення оборотних коштів для виробничих підприємств або підприємств, що надають послуги;
- купівля устаткування, автотранспорту (легкових автомобілів, мікроавтобусів, спеціального автотранспорту та ін.) з метою виробництва, надання послуг або торговельної діяльності;
- придбання нерухомості для використання з метою виробництва, надання послуг або торговельної діяльності;
- проведення ремонтних робіт основних засобів у торгівлі, виробництві або сфері послуг.

За рахунок коштів ЄБРР заборонено видавати мікрокредити для фінансування діяльності, пов'язаної:

- з виробництвом зброї;
- виробництвом виробів з хутра і торгівлі рідкісними видами тварин;
- виробництвом тютюнових виробів;
- виробництвом спиртних напоїв;
- ігорним бізнесом;
- валютними спекуляціями;
- інвестиціями в цінні папери для подальшого їхнього перепродажу;
- іншими видами діяльності, що входять до переліку виробництв, фінансування яких заборонене з погляду можливого заподіяння збитків екології.

Національний банк України підтримує програму мікрокредитування не лише в рамках кредитних ліній ЄБРР. Малі і середні підприємства можуть отримати кредити у Німецько-українському фонді, заснованому Національним банком, Кабінетом Міністрів України та Німецькою кредитною установою для відбудови (КІГУУ). Протягом часу існування програми мікрокредитування банки-учасники надали понад 5 тис. кредитів на загальну суму близько 40 млн. євро. Кошти НУФ спрямовуються виключно на кредитування приватного малого підприємництва з кількістю постійно працюючих не більше 20 осіб. Кредитні проекти мають відповідати вимогам, встановленим ЄБРР для фінансування кредитних проектів, тобто не бути пов'язаними з діяльністю, що входить до переліку видів виробництва, фінансування яких заборонено ЄБРР. Кредити за лінією НУФ видаються на поповнення обігових коштів (строком до 6 міс.) та основного капіталу (не більше ніж на рік).

Рішення про видачу кредиту приймається кредитним комітетом або кредитною комісією. Кредитна комісія працює у меншому складі і значно швидше порівняно з кредитним комітетом ухвалює рішення про видачу кредиту. Середній строк такої процедури - чотири дні.

Як забезпечення за мікрокредитом банк приймає нерухомість, транспорт, обладнання, особисте майно, меблі тощо - основне забезпечення, або товари в обороті, майнові права, майбутній врожай тощо - додаткове забезпечення.

Перевага звичайно надається ліквідному забезпеченню. До групи ліквідного забезпечення належать:

- нерухомість (житлового і нежилого фонду) в обласних і районних центрах;
- АЗС в обласних і районних центрах;
- автотранспорт імпортного (не старше п'яти років) і вітчизняного виробництва (не старше трьох років);
- устаткування, призначене для виробництва товарів широкого вжитку, що характеризуються наявністю високого рівня попиту на них;
- універсальне торговельне холодильне устаткування;
- особисте майно (аудіо-, відео- та побутова техніка імпортного виробництва);

— сільськогосподарська техніка імпортного виробництва (не старше трьох років);

— вироби з дорогоцінних металів (приймаються виключно в заставу й оцінюються за ціною брухту).

У випадку, якщо ліквідного майна недостатньо, то для повного забезпечення мікрокредиту використовують малоліквідне майно. Якщо забезпеченням за кредитом є виключно ліквідне майно, його ринкова вартість мінімум на 50% має перевищувати суму мікрокредиту.

Вартість заставного майна має забезпечувати максимально швидко його реалізацію і стимулювати позичальника погашати кредит у встановлений строк і у випадку звернення стягнення на предмет застави покривати витрати банку від кредитної операції.

Заставна вартість забезпечення, що належить до групи малоліквідного майна, визначається шляхом застосування дисконтів до його ринкової вартості. Розмір дисконтних ставок, що застосовується під час оцінки різних видів майна, диференційовано залежно від ступеня ліквідності майна, що передається у заставу.

Отже, стимулювання розвитку мікрокредитування в Україні потребує комплексного підходу, складовими якого можуть стати: спрощення механізму отримання мікрокредиту; створення умов для розвитку небанківських фінансових установ; удосконалення законодавчого забезпечення діяльності банків; державна підтримка інформаційних програм з мікрокредитування; скорочення податкового тягаря та вдосконалення механізмів інвестиційно-кредитної підтримки малого та середнього бізнесу; створення державної програми пільгового кредитування малих і середніх підприємств.

7.3. Особливості кредитування підприємств АПК.

Система пільгового кредитування підприємств АПК

У будь-якій державі, за будь-якого ладу АПК є життєво необхідною галуззю народного господарства, оскільки він покликаний задовольняти продовольчу безпеку країни. В порівнянні з іншими галузями економіки аграрний сектор є дуже високо ризиковою галуззю, з відносно низьким рівнем прибутковості.

Основна роль в сприянні формуванню ресурсної бази сільського господарства належить банківській системі, головним джерелом фінансування при цьому виступає банківський кредит. У зв'язку з цим особливого значення набувають питання організації процесу кредитування сільськогосподарських підприємств як одного з чинників ефективного розвитку агропромислового комплексу. Кредитування сільськогосподарських товаровиробників має свої особливості, які визначаються особливостями відтворювального процесу в галузі і полягають в тісному зв'язку процесу відтворення в сільському господарстві.

Кредитування сільського господарства зв'язане зі значними ризиками. Джерелами кредитних ризиків для виробників сільськогосподарської продукції є:

- сезонність виробництва продукції, особливо у рослинництві;
- несприятливі погодні умови, погіршення екології;
- зміни у кон'юктурі пропозиції та попиту на продукцію рослинництва і тваринництва;
- зміни в обсягах грошових потоків позичальників (цей фактор тісно пов'язаний з першими трьома);
- зниження платоспроможності позичальників (цей фактор є похідним від попереднього);
- державне регулювання агропромислового ринку, в тому числі обмеження або встановлення певного рівня цін і тарифів, введення нових стандартів на продукти харчування;
- недостатньо висока ліквідність застави, що пропонується позичальниками у забезпечення зобов'язань перед банками;
- зміни у курсі валют для кредитів у іноземній валюті;
- зміни у розмірі процентних ставок;
- недостатній рівень менеджменту та організації виробництва, відсутність кваліфікованого персоналу;
- відсутність реального власника підприємства.

Банківські позики сільськогосподарським підприємствам надаються по двох напрямках:

По-перше, за рахунок централізованих кредитних ресурсів. Централізовані ресурси надаються Національним банком самостійним комерційним банкам для подальшого кредитування ними сільськогосподарських підприємств.

По-друге, за рахунок кредитних ресурсів, мобілізованих в окремих регіонах. Разом з централізованими ресурсами, комерційні банки акумулюють на місцях тимчасово вільні грошові кошти підприємств, організацій, установ, населення і до певної міри залежно від складу обслуговуваної

Кожен комерційний банк будує кредитну політику по відношенню до сільськогосподарських підприємств самостійно з урахуванням дотримання основних принципів кредитування – цільового характеру позик, забезпечення їх повернення, терміновості і платності. Особливістю кредитування сільськогосподарських товаровиробників є необхідність дотримання таких принципів для мінімізації кредитних ризиків:

- кредити надавати позичальникам, що ведуть бізнесову діяльність. Надання кредитів новим підприємствам або підприємствам, що не мають досвіду роботи на ринку, є ризикованим для банку. Найменші ризики, як правило, при кредитуванні розширення вже існуючої сфери діяльності позичальника;

- кожен кредит повинен мати щонайменше два джерела для погашення: бізнесова діяльність позичальника та забезпечення кредиту – застава, порука, гарантія третіх осіб. Причому, головним джерелом для погашень є тільки поточна діяльність позичальника;

- кредити слід надавати позичальникам, що мають стабільні грошові надходження на банківські рахунки. Розмір короткострокового, не інвестиційного кредиту, з урахуванням зобов'язань за всіма банківськими боргами, не повинен перевищувати суму чистих середньомісячних грошових надходжень на рахунки позичальника за попередні дванадцять місяців. Для підприємств із сезонним виробництвом, з урахуванням специфіки агропромислового комплексу, сума кредиту для фінансування конкретної господарсько-торгівельної операції не повинна перевищувати двократну суму чистих грошових надходжень на рахунки позичальника. Крім того, як виняток, для підприємств з сезонним характером виробництва при розрахунках середньомісячних надходжень можна брати тільки період найбільших сезонних надходжень на рахунки, якщо цей період збігається з періодом погашення позичальником кредиту;

- сума одержаних позичальником доходів від реалізації продукції протягом строку дії кредитного договору повинна покривати всі

витрати та борги позичальника, строк погашення яких настає до строку повернення боргів банку;

- позичальник повинен брати участь у проекті грошовими коштами або майном. У такому випадку зацікавленість позичальника в успішному завершенні проекту зростає, а відповідно з цим збільшується і вірогідність погашення кредиту та сплати нарахованих відсотків. Необхідно, щоб позичальник протягом періоду кредитування мав постійний залишок ліквідних активів (товарні запаси, готова продукція, грошові кошти). Цей залишок активів може бути страховим фондом у разі непередбачених витрат позичальника, в тому числі використовуватись для погашення нарахованих відсотків та кредиту.

При кредитуванні сільськогосподарських підприємств основною проблемою для банків є забезпечення повернення виданих позик у встановлені терміни. При цьому враховується, що джерелом погашення позик є виручка від реалізації сільськогосподарської продукції, зокрема в її складі і прибуток, одержаний в результаті виконання заходів капітального характеру, під які були видані позики.

Однією з основних вимог банку до позичальника при розгляді питання про видачу позики є надання надійної форми забезпечення зворотності кредиту. Сільськогосподарські підприємства, що мають у власності майно, яке може служити забезпеченням кредиту, укладають з банком договір застави майна. При видачі довгострокових позик банк як заставу в забезпечення кредиту може приймати устаткування, сільгосптехніку, транспортні засоби. В цьому випадку позичальник повинен застрахувати його з тим, щоб для банку виключити ризик непогашення кредиту. При цьому позичальник представляє в банк договір застави, перелік майна і страховий поліс. В більшості випадків у виробників сільськогосподарської продукції немає майна, достатнього для передачі його в заставу банку. Тому у такому разі найбільш прийнятними формами забезпечення повернення кредиту є гарантії асоціацій, підприємств або поручительства фізичних осіб.

Кредит може видаватися як в разовому порядку в повній сумі, так і у порядку відкриття кредитної лінії, тобто по частинах, в міру наростання витрат в межах його максимального розміру, вказаного в кредитному договорі.

На нинішній день ефективним і поки що безальтернативним способом фінансового забезпечення аграрної галузі є банківське кредитування. Та у зв'язку з високою ризиковістю кредитування цієї галузі у створенні вітчизняної системи кредитування сільського господарства основну роль має відігравати держава, яка повинна сприяти наближенню економічних інтересів кредитора і сільськогосподарського позичальника шляхом регулювання та послаблення негативного впливу факторів, які визначають розвиток кредитних відносин.

Фінансова підтримка підприємств АПК з боку держави шляхом використання механізму здешевлення кредитів (пільгове кредитування) стала невід'ємним і важливим компонентом загальної системи фінансового забезпечення АПК. Відомо, що державна підтримка сільськогосподарських підприємств через механізм здешевлення позик сприяє підвищенню рівня їх забезпечення кредитними ресурсами. Така державна підтримка в Україні набула статусу пріоритетної та декларується в багатьох нормативно-правових актах. Однак механізм державної підтримки кредитування сільськогосподарських виробників часто змінюється, причому такі зміни не мають узгодженого цілеспрямованого характеру. Доцільною є адаптація світового досвіду державної підтримки кредитування сільськогосподарського виробництва саме щодо вдосконалення його механізму. Великі надії щодо поліпшення кредитування аграрного сектору дослідники покладають на створення спеціалізованої установи – державного земельного (іпотечного) банку.

Нині кредитне обслуговування сільськогосподарських товаровиробників здійснюється державними та комерційними банками, які діють на основі закону України «Про банки та банківську діяльність» а також спеціалізованим «Державним акціонерним аграрним банком», як складовою частиною банківської системи України.

«Державний акціонерний аграрний банк» засновується Кабінетом Міністрів України, на акціонерних засадах. Розмір його статутного фонду забезпечується джерелами кредитування в обсягах, необхідних для здійснення кредитного обслуговування товаровиробників АПК.

Метою діяльності Аграрного банку є: кредитне обслуговування товаровиробників АПК, у тому числі кредитування під заставу земельних ділянок (сертифікатів) і майна, та майнових прав на користування; зміцнення та стабілізація фінансового стану і

стимулювання економічного розвитку галузі АПК; максимальне використання ресурсного потенціалу села; запобігання спекуляції землею; здійснення інших банківських операцій відповідно до чинного законодавства.

Аграрний банк, як спеціалізований по кредитному обслуговуванню товаровиробників АПК, формує свої ресурси за рахунок: власних коштів банку; фондів кредитної підтримки підприємств АПК, підтримки малого бізнесу та фермерських господарств, підтримки цін і доходів; цільових кредитів НБУ; емісії цінних паперів; додаткового залучення клієнтів по обслуговуванню їх коштів; коштів іноземних кредитів, кредитних ліній та фондів допомоги підприємствам АПК; державних та місцевих бюджетів; інших фондів та коштів.

Для здійснення кредитного обслуговування сільськогосподарських товаровиробників аграрний банк має виключне право обслуговування "Фонду кредитної підтримки товаровиробників АПК". Усі форми інвестування та державної підтримки аграрного сектору здійснюються через банк.

Активні операції банку, або розміщення коштів, які знаходяться в його розпорядженні, направляються в першу чергу на обслуговування аграрного сектору економіки на пільгових засадах.

Розмір плати за користування кредитними позичками визначається вартістю кредитних ресурсів, вартістю кредитного обслуговування та маржею, розмір якої не перевищує 3-5% від затрат банку на кредитне обслуговування.

Державна кредитна підтримка товаровиробників АПК здійснюється шляхом:

— надання державних кредитів та формуванням і щорічним поповненням Фонду кредитної підтримки сільськогосподарських товаровиробників(далі -Фонд). Для акумуляції коштів які направлятимуться на фінансово-кредитне забезпечення сільськогосподарського виробництва створюється Фонд цільового кредитування АПК при Міністерстві агропромислового комплексу України;

— пріоритетних програм (забезпечення сільгосптоваровиробників паливно-мастильними матеріалами, мінеральними добривами, засобами захисту рослин, сільськогосподарською технікою, насінням та запасними частинами). Фонд обслуговують уповноважені банки визначені на конкурсній основі.

Основні проблеми в забезпеченні ефективного процесу пільгового кредитування підприємств АПК:

1) недостатній обсяг коштів, що виділяються з державного бюджету на пільгове кредитування АПК;

2) неспроможність охопити велику кількість підприємств (про що свідчать статистичні дані про обсяги потреб у кредитних коштах і відповідно фактичні обсяги їх забезпечення);

3) диспропорції у кредитуванні регіонів країни;

4) недостатня прозорість схеми підтримки (зазвичай схема здешевлення застосовується до аграрних компаній, які не мають проблем із доступом до фінансування).

Для розв'язання вищезазначених проблем потрібно:

1) розробити державну концепцію, де буде визначено принципи, методи і форми державної підтримки сільськогосподарських виробників;

2) потребують удосконалення і більш глибокої диференціації критерії відбору потенційних позичальників за пільговими кредитами, дещо споріднені з критеріями комерційних банків. Це дасть змогу зберегти зацікавленість сільськогосподарських виробників у підтриманні сталої фінансової ефективності власного виробництва.

7.4. Банківське кредитування зовнішньоекономічної діяльності.

Основні різновиди кредитування експортно-імпортних операцій

Зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання є однією з основних форм економічних відносин України з іноземними державами та посідає особливе місце в економічній політиці всіх економічно розвинутих країн. В умовах ринкової економіки існує можливість залучення коштів для фінансування зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання із зовнішніх джерел. Кредитування зовнішньоекономічної діяльності – це рух позичкового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин, пов'язаний з наданням валютних і товарних ресурсів на умовах повернення, терміновості та сплати відсотків.

Банківською системою здійснюється кредитне та фінансове обслуговування суб'єктів господарювання. Банки відіграють значну роль в організації і проведенні розрахунків між суб'єктами господарювання. Для забезпечення ефективної зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання банківські установи здійснюють

фінансування експортно-імпортних операцій, що дозволяє оптимізувати фінансові потоки та мінімізувати фінансові та комерційні ризики. Фінансування зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання стало невід'ємною складовою набору послуг, що пропонуються клієнтам комерційними банками.

Цільовою групою для надання послуг з фінансування експортно-імпортних операцій є великі та середні підприємства, які займаються зовнішньоторговельною діяльністю. Схеми фінансування зовнішньоекономічної діяльності використовують в основному суб'єкти господарювання таких галузей, як машинобудування, металургія, сільське господарство та ін. Широко застосовується цей інструментарій також при імпортуванні в Україну комплектуючих до автомобілів, продуктів нафтохімії, фармацевтичної продукції, тобто товарів зі швидким оборотом, а також при імпортуванні обладнання. Таке фінансування українськими банками здійснюється шляхом залучення кредитних ресурсів з міжнародних ринків та використання ресурсів їхніх партнерів – іноземних банків. Проблемним сегментом для фінансування зовнішньоекономічної діяльності є малі підприємства, які не завжди спроможні профінансувати свої зовнішньоторговельні контракти і тому потребують залучення грошових коштів. Щоб налагодити механізм фінансування малих підприємств потрібно вдосконалити законодавство у сфері кредитних відносин та валютного регулювання. Ще більшою проблемою є недостатня обізнаність учасників зовнішньоекономічної діяльності в області банківських продуктів і послуг.

Підприємствам українські банки пропонують широкий спектр різнопланових операцій, зокрема: кредитних операцій (кредит, невідновлювальна та відновлювальна кредитна лінія, овердрафт, факторинг), документарних операцій (документарні акредитиви), гарантійних операцій (платіжні гарантії, гарантії виконання, гарантії повернення платежу), операцій торговельного фінансування (постекспорте, передекспортне фінансування), здійснюють кредитні (урахування векселів та кредити під заставу векселів), торговельні, гарантійні, розрахункові та комісійні операції з векселями.

Банківське кредитування експорту та імпорту виступає у формі кредитів під заставу товарів, товарних документів, векселів, обліку тратт тощо. Іноді банки надають великим фірмам-експортерам, з

якими вони тісно пов'язані, бланкові кредити, тобто без формального забезпечення. Банківські кредити дають змогу покупцеві більш раціонально використовувати кошти на купівлю товарів, звільняють його від необхідності звертатись за кредитом до фірм-постачальників. Завдяки залученню державних коштів і застосуванню гарантій, комерційні банки нерідко надають експортні кредити на 10–15 років за процентними ставками, нижчими від ринкових. Для координації операцій з кредитування зовнішньоекономічних операцій, мобілізації значних кредитних ресурсів та рівномірного розподілу ризику банки можуть організовувати консорціуми, синдикати, пули.

Основними різновидами кредитів, що надаються банками суб'єктам зовнішньоекономічних відносин, є: – експортний кредит; – кредит покупцю; – акцептний кредит; – акцептно-рамбурсний кредит; – лізинг; – факторинг; – форфейтинг.

Експортний кредит – це кредит, що видається банком країни експортера банку країни імпортера для кредитування поставок машин, обладнання тощо. Такого типу кредити видаються у грошовій формі і мають чітко цільовий характер, оскільки позичальник зобов'язаний використати отриманий кредит винятково для закупівлі товарів у країні-кредиторі.

Кредит покупцю – це кредит, що надається банком експортера безпосередньо іноземному покупцю, тобто фірмі країни-імпортера. Таким чином самим імпортер купує необхідні товари з оплатою рахунків постачальника за рахунок коштів кредитора із зарахуванням заборгованості на покупця чи його банк. Звичайно такі кредити пов'язуються з купівлею товарів та послуг у конкретної фірми. Вартість банківських кредитів покупцю, як правило, фіксується на кілька років на рівні, нижчому від вартості залучених коштів на ринку позичкових капіталів, що підвищує їхню конкурентоспроможність. Строк кредиту покупцю перевищує строк кредиту постачальнику переважно це середньо- і довгострокові кредити. Банки при цьому можуть відкривати кредитні лінії для закордонних позичальників на оплату закуплених товарів. На сьогодні банківські кредити покупцю поступово витісняють кредити постачальнику (експортеру) та фірмові кредити.

Асортимент послуг, які пропонують українські банки в межах фінансування зовнішньоекономічної діяльності, достатньо широкий, про що свідчить інформація, наведена у таблиці 7.1.

Таблиця 7.1.

**Основні види фінансування
зовнішньоекономічної діяльності клієнтів**

Фінансування імпорту	Фінансування експорту
<p>Відкриття акредитивів та гарантій без фінансового покриття (фінансування до відвантаження) – дозволяє імпортеру організувати реалізацію його контракту, не відволікаючи на цей період свої оборотні засоби та одночасно надаючи контрагенту гарантію як реалізації контракту в майбутньому, так і виконання платіжних зобов'язань</p>	<p>Підтвердження експортних акредитивів на непокритій основі можливе за проханням банку-емітента, на який банком встановлено ліміт за документарними операціями. Такий вид фінансування використовується, якщо український експортер не довіряє зобов'язанням банку-емітента, який відкрив акредитив, а той, своєю чергою, не має встановлених лімітів на українські банки, щоб перевести покриття на термін дії акредитиву</p>
<p>Постімпортне фінансування – це відстрочка оплати за документарним акредитивом, що надається іноземним банком або іноземною фінансовою установою вітчизняному імпортеру під зобов'язання українського банку надати покриття після закінчення визначеного періоду часу. Використовується в тому випадку, коли вітчизняний імпортер планує закупівлю товарів за кордоном і при цьому не має бажання або можливості здійснити попередню оплату за товар продавцю-нерезиденту. Оплата за товар буде здійснена імпортером після його поставки на територію України. У цьому випадку імпортер пропонує продавцю-нерезиденту як розрахунок безвідкличний підтверджений документарний акредитив та після отримання його згоди звертається до банку з метою отримання постімпортного фінансування.</p>	<p>Передекспортне фінансування використовується у тому випадку, коли вітчизняний експортер планує продаж товарів за кордон, для чого йому потрібні грошові кошти на покриття витрат виробництва, збереження та транспортування товарів, що експортуються, тощо. З цією метою він, з одного боку, домовляється з імпортером-нерезидентом про відкриття документарного акредитиву, що створює додаткові вигідні умови для іноземного партнера, а з іншого боку – з українським банком щодо отримання перед-експортного фінансування зовнішньоекономічного контракту</p>

Фінансування відстроченого платежу – відкриття на непокритій основі акредитива, що виконується шляхом відстрочки платежу, або гарантії, що забезпечує зобов'язання імпортера своєчасно погасити товарний кредит	Пост-експортне фінансування є формою рефінансування відстрочки платежу, наданій експортером контрагенту. Якщо експортер надає товарний кредит покупцеві, але потребує грошових коштів одразу після проведення відвантаження, то йому можуть бути надані кошти у сумі, що є дуже близькою до суми експортного відвантаження.
	Інші форми фінансування експорту – з використанням кредитних ліній іноземних банків

Проте постімпортне, передекспортне та постекспортне фінансування доступне далеко не всім позичальникам, оскільки передбачає наявність заставного майна, вартість якого у два рази має перевищувати обсяг фінансування. Також таке фінансування може стати надто дорогим для позичальника, якщо сума угоди невелика. Тривалість оформлення угод про фінансування залежить від характеру відносин між вітчизняним банком та клієнтом. Як приклад, для постійних, фінансово стійких клієнтів, які мають позитивну кредитну історію, акредитив може бути відкритий протягом одного дня, решті клієнтів доведеться чекати кілька тижнів, або взагалі їм буде відмовлено у фінансуванні. Повноцінному фінансуванню зовнішньо- економічної діяльності суб'єктів господарювання перешкоджають загальні проблеми розвитку української банківської системи, зокрема недостатній рівень капіталізації та проблеми ліквідності банків. Розміри капіталу банку не дають змоги обслуговувати великих клієнтів, які потребують значного фінансування своїх бізнес-проектів.

Позикові операції з нерезидентами в Україні регулюються нормативно-правовими актами НБУ та можуть здійснюватись банками лише за наявності письмового дозволу Національного банку України на здійснення операцій із залучення та розміщення іноземної валюти на міжнародних ринках. При цьому уповноважений банк має право залучити кредит від нерезидента за умови реєстрації договору в Національному банку України.

В Україні для кредитування та банківського обслуговування фінансових операцій суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності,

насамперед експортоорієнтованих та імпортозамінних галузей економіки, у 1992 р. було створено Державний експортно-імпортний банк України. Таким чином, через Укрексімбанк мала реалізовуватись державна політика щодо фінансової підтримки експортної діяльності, зокрема за рахунок кредитування національних експортерів, відповідно до практики західних банків. Проте, з часом функції банку стали ширшими, що перетворило Укрексімбанк на універсальний банк. Великим досягненням Укрексімбанку в сфері кредитування експортної діяльності підприємств було запровадження у 1996 р. спільно з Світовим банком Проекту розвитку експорту (ПРЕ) для України. Проект передбачав отримання позичальником з українського боку (Укрексімбанком) дві позики в розмірі 60 млн. дол. США та 15 млн. німецьких марок під гарантії уряду України. Українським експортерам кредит надавався в доларах США або євро, в розмірі від 100 тис. дол. США до 5 млн. дол. США, з терміном кредитування на строк до 18 місяців (короткостроковий кредит для поповнення обігових коштів) або до 5 років (довгостроковий кредит для інвестиційних проектів) та з забезпеченням застави не менше ніж 200% від загальної суми заборгованості позичальника за кредитом та суми відсотків, що будуть нараховані за повний рік користування кредитом (180% — для кредитів терміном понад 1 рік).

До лідерів у сфері торговельного фінансування можна віднести Приватбанк, Укрексімбанк, УкрСиббанк, UNI Credit Bank, OTP Bank, тобто найбільші українські банки, які або мають потужні кредитні лінії від зарубіжних банків, або/ї іноземних засновників.

Відтак, до особливостей сучасної практики банківського кредитування експортної діяльності підприємств в Україні відносимо: 1) кредитування здійснюється переважно за рахунок коштів кредитних ліній міжнародних фінансових організацій та комерційних банків, які або мають потужні кредитні лінії від зарубіжних банків, або/ї іноземних засновників, а не за рахунок коштів державного бюджету; 2) комерційні банки здійснюють кредитування експортерів на загальних умовах, не відокремлюючи їх від інших позичальників; 3) кредитні кошти надаються здебільшого середнім та великим підприємствам-експортерам переважно в короткостроковій формі; 4) довгострокові кредити надають переважно іноземні банки і в значно більших обсягах, ніж вітчизняні банки; 5) досить високим є розмір процентної ставки за кредитами, наданими українськими банками (близько 12,49%); 6) не проводиться кредитування іноземних імпортерів

українських товарів, що стримує зростання обсягів експорту через неможливість продажу товарів з розстрочкою платежу.

7.5. Інвестиційне кредитування. Іпотечне кредитування та перспективи його розвитку в Україні

Для динамічного розвитку економіки сучасної України великого значення набуває теоретичне осмислення інвестиційного кредитування реального сектору економіки, яке стимулює створення нових і модернізацію діючих виробничих потужностей, забезпечує зростання основних макроекономічних показників, рівня та якості життя населення.

Ефективна діяльність підприємств в довгостроковій проекції, забезпечення високих темпів їхнього розвитку та збільшення конкурентоспроможності в значній мірі визначається рівнем інвестиційної активності, обґрунтованістю при виборі форм та методів, ефективністю механізмів інвестиційного кредитування юридичних осіб.

Інвестиційний кредит є важливою категорією ринкової економіки, що відображає реальні зв'язки і відносини економічного життя суспільства. Він завжди був і залишається важливим важелем у стимулюванні розвитку виробництва. За його допомогою прискорюється процес обігу капіталу як на макро-, так і на мікроекономічному рівні. Опосередковуючи всі стадії відтворювального процесу, інвестиційний кредит сприяє досягненню найвищої рентабельності виробництва і прибутковості капіталу.

Інвестиційний кредит — це економічні відносини між кредитором і позичальником з приводу фінансування інвестиційних заходів на засадах повернення і, як правило, з виплатою відсотка. Ці відносини характеризуються рухом вартості (позичкового капіталу) від кредитора до позичальника та в протилежному напрямку.

Інвестиційне кредитування варто визначити як запозичення кредитором позичальнику, на умовах строковості, платності, повернення, забезпеченості та цільового використання, визначеного кредитною угодою та обґрунтованого інвестиційним проектом, обсягу грошових коштів, які спрямовуються на придбання, реконструкцію, розширення або оновлення основних засобів позичальника.

Інвестиційне кредитування — це кредитний процес, що включає сукупність механізмів реалізації кредитних відносин в інвестиційній

сфері. Об'єктом кредитних відносин є вартість, яка надається в позичку з метою отримання прибутку.

Специфічною особливістю інвестиційного кредитування є те, що воно має інвестиційний характер, а саме:

а) при кредитуванні об'єктом оцінки, насамперед, виступає не позичальник, а його інвестиційні наміри (інвестиційний проект), отже у кредитора виникає необхідність у детальному аналізі техніко-економічного обґрунтування інвестиційних заходів, що кредитуються;

б) відсоток з інвестиційного кредиту не повинен перевищувати рівень дохідності за інвестиціями;

в) строк інвестиційного кредиту залежить від строку окупності інвестицій;

г) інвестиційна позичка може бути видана з пільговим терміном відшкодування (на строк реалізації інвестицій), впродовж якого сплачуються лише відсотки за кредит, а основна сума відшкодовується у наступні періоди часу.

Інвестиційному кредитуванню властивий широкий спектр функцій: загальних, тобто характерних для всіх видів кредиту, та спеціальних (рис. 7.2.)

Рис. 7.2. Функції інвестиційного кредиту

Сукупність прийомів та конкретних дій з організації кредитного процесу, його регулювання відповідно до принципів інвестиційного кредитування, визначається як механізм банківського інвестиційного

кредитування. Основними його елементами є: об'єкти, суб'єкти (учасники інвестиційного кредитування) та інвестиційний цикл. (рис. 7.3).

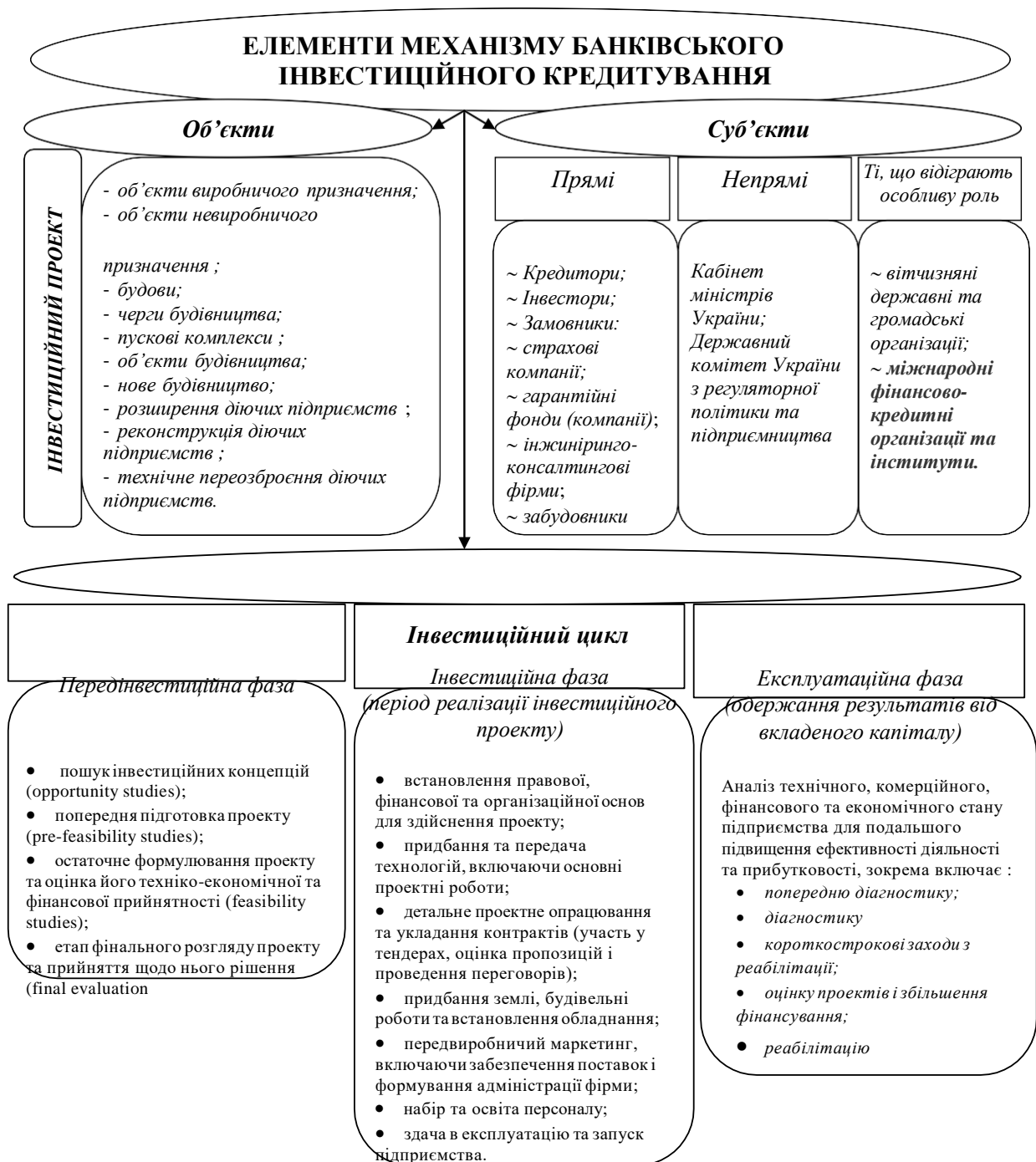

Рис. 7.3. Механізм банківського інвестиційного кредитування

При ухваленні остаточного рішення щодо здійснення інвестиційного кредитування важливе значення має встановлення

кінцевої мети кредитування, терміну окупності та ступеня ризикованості даного проекту. Визначений комплекс особливостей

обумовлює міру контролю кредитором за фінансовою та господарською діяльністю позичальника, реалізацією ним інвестиційного проекту. Відтак, основними характерними особливостями інвестиційного кредитування є:

1. Комплексна оцінка банком поточної кредитоспроможності позичальника та даної величини в динаміці.

2. Визначення доцільності та ефективності кредитування інвестиційного проекту. Ефективність інвестиційних проектів оцінюється за низкою принципів: оцінка повернення інвестованого капіталу повинна здійснюватися на основі показника грошового потоку, який формується за рахунок сум чистого прибутку та амортизаційних відрахувань у процесі експлуатації інвестиційного проекту; обов'язкове приведення до теперішньої вартості інвестованого капіталу та сум грошового потоку; вибір диференційованої ставки відсотка (дисконтної ставки) у процесі дисконтування грошового потоку для різних інвестиційних проектів.

3. Наявність чітко розробленої кредитної політики та інших внутрішніх документів, координуючих дії персоналу банку щодо роботи з кредитними заявками та портфелем чинних кредитних угод; наявність спеціально підготовленого персоналу банку достатньої кваліфікації.

4. Наявність механізму виявлення, оцінки та управління ризиками інвестиційного кредитування.

Сучасній економічній практиці властивий широкий діапазон форм та методів банківського інвестиційного кредитування юридичних осіб, що обумовлено: коливанням потреб підприємств в інвестиційних ресурсах, коливанням інвестиційного потенціалу кредиторів, рівнем кредитоспроможності позичальника та ліквідністю майна, яке пропонується в заставу, регулятивною політикою НБУ, зміною економічної та політичної кон'юнктури в країні та за її межами. Однак саме інвестиційну кредитуванню притаманні специфічні форми надання кредитів, а саме:

1. Проектне кредитування – метод фінансування будівництва або придбання та монтажу обладнання, якому властиве погашення заборгованості за рахунок грошових потоків, генерованих від реалізації проекту, який фінансується;

2. Об'єктне кредитування – метод фінансування придбання фізичних активів (літаків, суден, автопарків, потягів), якому властиве погашення кредитної заборгованості за рахунок грошових потоків, генерованих певними активами, які були профінансовані або заставлені на користь кредитора. Основним джерелом таких грошових потоків можуть бути контракти оренди чи лізингу з однією або декількома третіми сторонами. У випадку, кредитування підприємства, операційна діяльність якого дозволяє погашати заборгованість незалежно від доходу від закладених активів, вимога повинна бути класифікована як строкове інвестиційне кредитування.

3. Кредитування нерухомості та земельних ділянок, за якого перспективи погашення заборгованості та відшкодування ризиків залежать, в першу чергу, від грошових потоків, генерованих активами. Основним джерелом потоків виступають, як правило, лізингові або орендні платежі, продаж активу.

4. Кредити на придбання інших підприємницьких фірм.

Спеціалізоване кредитування у багатьох випадках здійснюються на консорціумній основі, з огляду на потребу в інвестиційних ресурсах для реалізації великих проектів і диверсифікації ризиків. Для позичальника процедура отримання банківського інвестиційного кредиту на консорціумній основі передбачає більш ускладнену підготовчу процедуру та більш детальне опрацювання всіх аспектів інвестиційного проекту. Найбільш прийнятним для підприємства в таких умовах є делегування функцій попереднього погодження параметрів угоди на банк-організатор фінансування зі сплатою комісійної винагороди за надання організаторських та консультаційних послуг, тому роль організатора консорціуму найбільш якісно може бути реалізована банком – стратегічним партнером підприємства. Як зазначають фахівці-практики, вибір банку-організатора для позичальника та входження в консорціум, організований банком, який професійно працює на ринку інвестиційного кредитування, для банків-учасників є основними складовими успішної співпраці. Крім того, для успішної практичної реалізації консорціумного кредитування, банк-організатор повинен максимально ретельно проробити загальну схему взаємодії всіх учасників, для того, щоб запропонувати іншим банківським установам вже ґрунтовно опрацьований ринковий продукт.

Не менш важливим напрямком роботи банківських установ із корпоративним сектором економіки є іпотечне кредитування. Саме іпотечне кредитування є одним із основних каналів надходження капіталовкладень у будівництво, сільське господарство та інші галузі економіки. Воно дає можливість підприємцям збільшувати частку продуктивно використуваного вільного капіталу, землевласникам – фінансувати купівлю додаткових земельних ділянок великих розмірів при високих цінах на неї, фізичним особам – покращувати свої житлові умови. Роль іпотеки значно зростає у зв'язку з розвитком технічного прогресу, що потребує значного збільшення капітальних витрат на купівлю дорогої техніки, обладнання, сучасних матеріалів, технологій та ін.

Загалом, іпотека – це застава нерухомості, головним чином землі, з метою одержання позики (іпотечного кредиту) і для якої характерний ряд особливостей. По-перше, при заставі (іпотеці) земельна ділянка залишається у володінні і користуванні її власника. По-друге, для неї встановлено особливий правовий режим, що регулюється законом. По-третє, задоволення невиконаних зобов'язань відбувається за рахунок іпотеки.

У світовій практиці відомі три види іпотеки: законна (застосовується лише до передбачених законом юридичних фактів і не залежить від волі сторін), судова (встановлюється рішенням суду для забезпечення вимог позивача) і договірна (виникає на підставі іпотечної угоди, ініціатором якої виступає власник нерухомості). Класифікують іпотеку і за іншими ознаками, зокрема: 1) за об'єктом застави: звичайна, об'єднана, спільна; 2) за характером заставних відносин: наступна, умовна; 3) за колом учасників: іпотека з двостороннім характером, іпотека трьохстороннього характеру (позичальник, заставадавець, кредитор-заставодержатель), регресив- ний позов. Класифікацію видів іпотек наведено в табл. 7.2.

Іпотечний кредит – це особливий вид економічних відносин щодо надання кредитів під заставу нерухомого майна (іпотеки).

Кредиторами з іпотеки можуть бути іпотечні банки або спеціалізовані іпотечні компанії, а також банківські установи. Позичальниками виступають фізичні та юридичні особи, головним чином, фізичні, які мають у власності об'єкт іпотеки.

Класифікація видів іпотеки

Класифікаційна ознака	Види іпотеки
За характером предмета іпотеки	Житлова; земельна; промислова; комерційна; речові права на нерухоме майно
За внутрішньою субординацією іпотекодавця	Старша (перша); молодша (наступна); остання
За зовнішньою субординацією іпотекодавця	Перша; друга; третя
За метою здійснення застави	Банківська; податкова; сімейна; іпотека на майно опікуна
За правовою основою	Англо-саксонське право; Романо-германське право; Договірна; законна; судова
За кількістю предметів іпотеки та іпотекодавців	Звичайна; об'єднана; спільна; майнова порука; умовна

Об'єктом застави може бути нерухоме майно: житлові будинки і квартири, виробничі будівлі, споруди, магазини, склади, земельні ділянки.

В Україні розробляється нормативно-правова база, яка створює умови для здійснення операцій з нерухомістю та землею. Законодавство України про іпотеку базується на Конституції України і складається з Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Земельного кодексу України, законів «Про заставу», «Про іпотеку», «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати», «Про іпотечні облігації» та інших нормативно-правових актів, а також міжнародних договорів України.

Згідно з чинним законодавством України, *іпотека* – вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у визначеному законодавством порядку.

Іпотекодавець – особа, яка передає в іпотеку нерухоме майно для забезпечення виконання власного зобов'язання або зобов'язання іншої особи перед іпотекодержателем. Іпотекодавцем може бути боржник або майновий поручитель.

Майновий поручитель – особа, яка передає в іпотеку нерухоме майно для забезпечення виконання зобов'язання іншої особи – боржника.

Боржник – іпотекодавець або інша особа, відповідальна перед іпотекодержателем за виконання основного зобов'язання.

Іпотекодержатель – кредитор за основним зобов'язанням. Іпотека як інвестиційний інструмент має велике значення, оскільки:

— для позичальника це побічна перспектива отримання значних коштів на тривалі терміни для вирішення житлової проблеми;

— для кредитного інституту – постійна робота продовж декількох десятиріч зі незмінними прибутками та гарантією повернення позики;

— для країни – звичайні вкладення в житловий сектор, розвиток будівельної індустрії, а основне – становлення і піднесення ринкових відносин у багатьох секторах економіки, постановка значної кількості соціальних проблем.

Водночас чинна практика іпотечного кредитування має ряд негативних моментів. По-перше, довгостроковий характер іпотечних кредитів зумовлює відтік коштів банку на тривалий термін, який не адекватний строку залучених зобов'язань. По-друге, непередбаченість майбутньої динаміки фінансових ринків наражає банк на ризики іпотечного кредитування.

Сфера дії іпотечного кредиту включає не лише фінансовий сектор. На нашу думку, іпотеку необхідно розглядати враховуючи її ефекти не тільки у фінансовому секторі, а й у макроекономічних, соціальних і політичних сферах життєдіяльності суспільства та держави.

Основними напрямками впливу іпотечного кредитування на економіку загалом є такі: - іпотека розвиває, зміцнює і сприяє стабілізації фінансового сектору; - розвиток іпотечного бізнесу позитивно позначається на розвитку реального сектору економіки, веде до зростання виробництва в низці галузей промисловості; - розвиток іпотечного кредитування впливає на подолання соціальної нестабільності.

Розвиток ринкових відносин в Україні створив передумови для формування та розвитку іпотечного ринку. Важливість його для вітчизняної економіки визначається тим, що він активно формує інвестиційні процеси, створює умови для цілеспрямованого та комплексного розвитку окремих галузей економіки та зокрема та національних ринків загалом, істотно впливає на зайнятість населення, зменшуючи рівень безробіття, забезпечує зростання національного доходу, ВВП, сприяє поглибленню ринкових перетворень.

Робота іпотечного кредитування забезпечується іпотечним механізмом. Структура механізму іпотечного кредитування включає такі основні елементи: суб'єкти, об'єкти, процедури кредитування, важелі (стимули, санкції), нормативно-правове забезпечення, інституційне забезпечення, інформаційне забезпечення. Дані складові та їх характеристика визначаються рівнем розвитку економіки країни. Зв'язок між цими елементами відображено на рис. 7.4.

Рис. 7.4. Механізм іпотечного кредитування

Згідно з представленою структурою механізму іпотечного кредитування фінансова схема цього механізму матиме наступний вигляд (рис. 7.5).

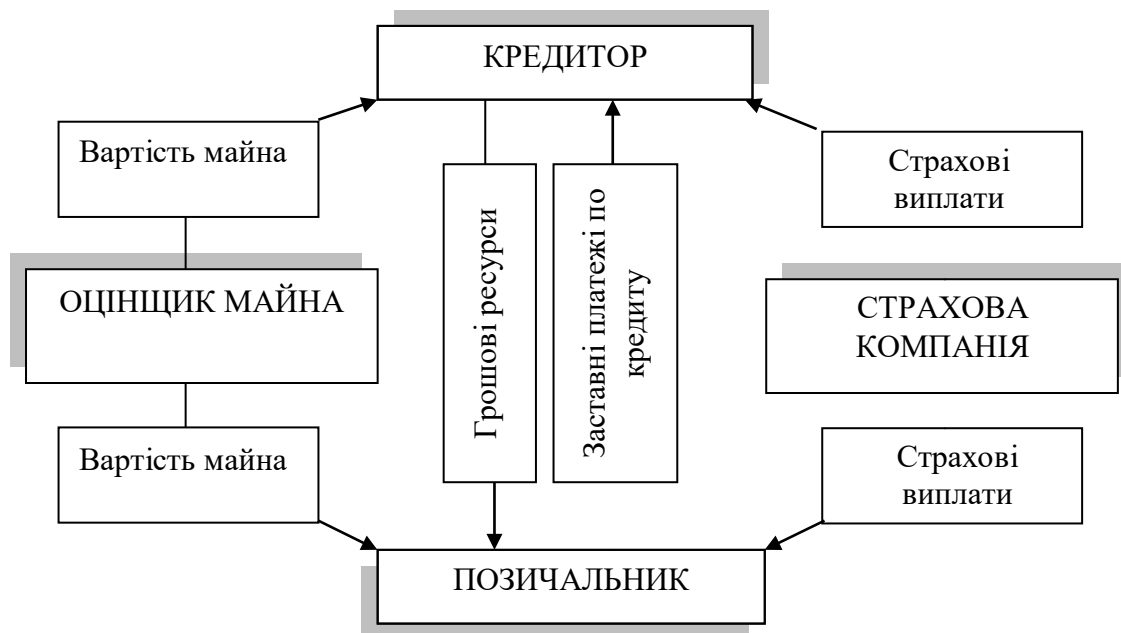
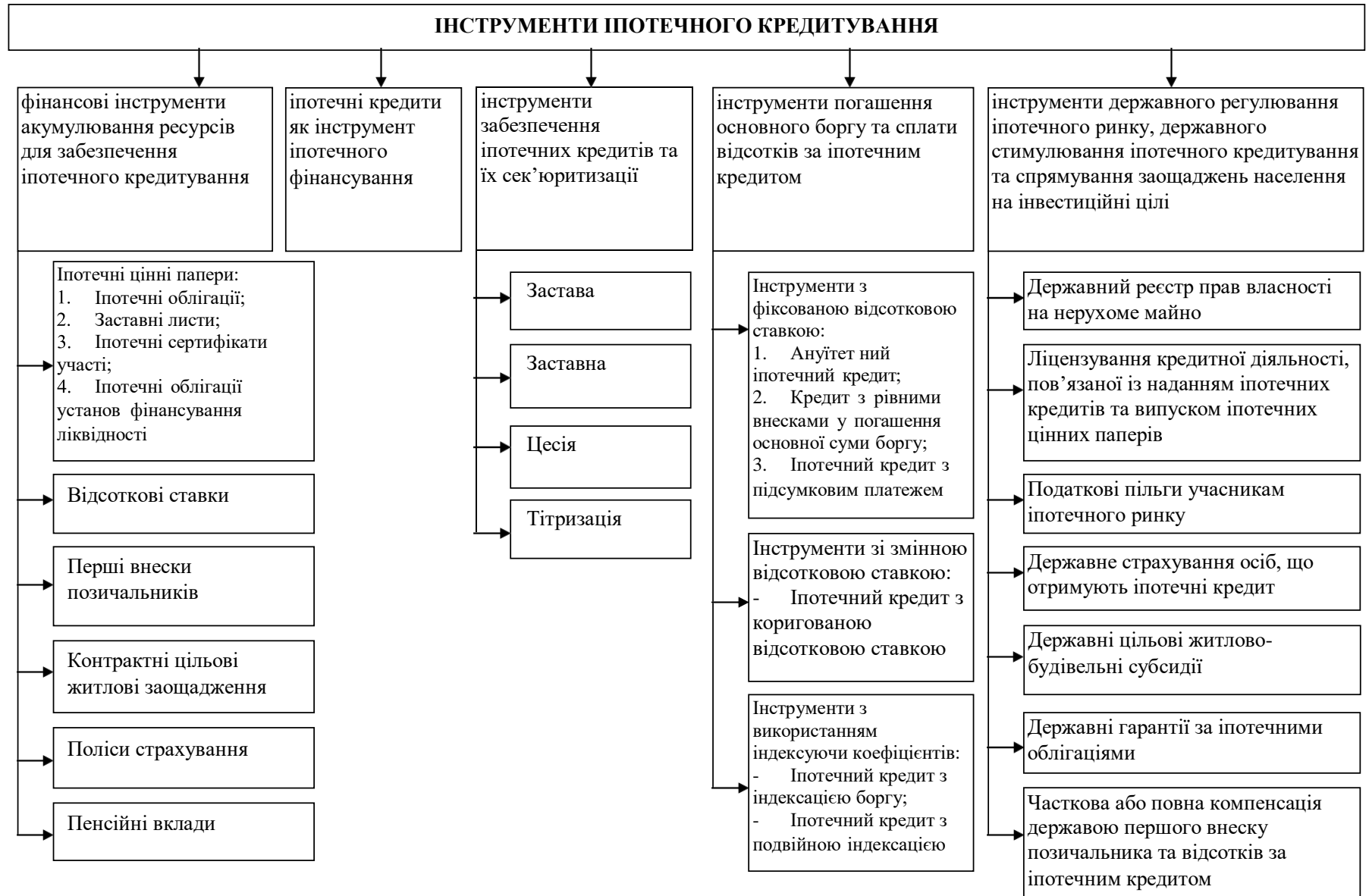

Рис. 7.5. Фінансовий механізм іпотечного кредитування

Суб'єкти іпотечного кредитування для практичної реалізації іпотечних відносин використовують інструменти іпотечного кредитування. Дієвість інструментів іпотечного кредитування в Україні ґрунтується на законодавчому забезпеченні та принципах іпотечного кредитування.

Інструменти іпотечного кредитування поділяють на такі групи: фінансові інструменти акумулювання ресурсів для забезпечення іпотечного кредитування; іпотечні кредити як інструмент іпотечного фінансування; інструменти забезпечення іпотечних кредитів та їх сек'юритизації; інструменти погашення основного боргу та сплати відсотків за іпотечним кредитом; інструменти державного регулювання іпотечного ринку, державного стимулювання іпотечного кредитування та спрямування заощаджень населення на інвестиційні цілі. Загалом класифікацію інструментів ринку іпотечного кредитування відображено на рис. 7.6.

За рахунок предмета іпотеки іпотекодержатель має право задовольнити свою вимогу за основним зобов'язанням у повному обсязі або в частині, встановленій іпотечним договором, що визначена на час виконання цієї вимоги, включаючи сплату процентів, неустойки, основної суми боргу та будь-якого збільшення цієї суми, яке було прямо передбачене умовами договору, що обумовлює основне зобов'язання.

Основне зобов'язання – зобов'язання боржника за договорами позики, кредиту, купівлі-продажу, лізингу, а також зобов'язання, яке виникає з інших підстав, виконання якого забезпечене іпотекою. Закон України «Про іпотеку» запроваджує новий фінансовий інструмент – заставну.

Заставна – це борговий цінний папір, який засвідчує безумовне право його власника на отримання від боржника виконання за основним зобов'язанням за умови, що воно підлягає виконанню у грошовій формі, а в разі невиконання основного зобов'язання – право звернути стягнення на предмет іпотеки. Заставна оформлюється, якщо її випуск передбачений іпотечним договором.

Відносини у сфері іпотечного кредитування регулює також Закон України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати». Відповідно до цього Закону, **іпотечний кредит** – правовідносини, які виникають на підставі договору про іпотечний кредит між кредитором і боржником щодо надання коштів у користування з встановленням іпотеки. Кредитор, який є власником іпотечних активів, має право випускати іпотечні сертифікати.

Іпотечний сертифікат – особливий вид цінного паперу, забезпечений іпотечними активами або іпотеками. Іпотечні сертифікати можуть бути випущені у вигляді:

- сертифікатів із фіксованою дохідністю;
- сертифікатів участі.

Сертифікати з фіксованою дохідністю – це сертифікати, які забезпечені іпотечними активами та посвідчують такі права власників:

- право на отримання номінальної вартості у передбачені умовами випуску сертифікатів терміни;
- право на отримання процентів за сертифікатами на умовах інформації про випуск сертифікатів;
- право на задоволення вимог – у разі невиконання емітентом взятих на себе зобов'язань – з вартості іпотечних активів, що є забезпеченням випуску сертифікатів з фіксованою дохідністю, переважно перед іншими кредиторами емітента.

Сертифікати участі – це сертифікати, які забезпечені іпотеками та посвідчують частку його власника у платежах за іпотечними активами. Власник сертифікатів участі має такі права:

Рис. 7.6. Інструменти іпотечного ринку

– право на отримання частки у платежах за іпотечними активами відповідно до договору про придбання сертифікатів;

– право на задоволення вимог – у разі невиконання емітентом взятих на себе зобов'язань – з вартості іпотечних активів, які перебувають у довірчій власності управителя.

Забезпеченням виконання зобов'язань за сертифікатами з фіксованою дохідністю є іпотечні активи. Забезпеченням виконання зобов'язань за сертифікатами участі є іпотеки, які становлять іпотечний пул та забезпечують виконання зобов'язань, реформованих у консолідований іпотечний борг.

Іпотечні активи – реформовані в консолідований іпотечний борг зобов'язання за договорами про іпотечний кредит здійснювати платежі в рахунок погашення основного зобов'язання протягом строку обігу сертифікатів.

Консолідований іпотечний борг – зобов'язання за договорами про іпотечний кредит, реформовані кредитором.

Іпотечний пул – об'єднання іпотек за іпотечними договорами, що забезпечує виконання основних зобов'язань, реформованих у консолідований іпотечний борг.

Вирішення проблеми залучення ресурсів для іпотечного кредитування вирішується рядом іпотечних банків за рахунок випуску іпотечних облігацій. Правові засади випуску та обігу іпотечних облігацій, вимоги до їхнього іпотечного покриття, а також особливості державного регулювання і нагляду в цій сфері визначає Закон України «Про іпотечні облігації».

Іпотечними облігаціями є облігації, виконання зобов'язань емітента за якими забезпечене іпотечним покриттям. Іпотечні облігації є іменними цінними паперами. Іпотечна облігація засвідчує внесення грошових коштів її власником і підтверджує зобов'язання емітента відшкодувати йому номінальну вартість цієї облігації та грошового доходу в порядку, встановленому проспектом емісії, а в разі невиконання емітентом зобов'язань за іпотечною облігацією надає її власнику право задовольнити свою вимогу за рахунок іпотечного покриття.

Іпотечне покриття – іпотечні активи, а також інші активи, які відповідно до проспекту емісії та реєстру іпотечного покриття

забезпечують виконання зобов'язань емітента за іпотечними облігаціями.

Можуть випускатися такі види іпотечних облігацій:

- 1) звичайні іпотечні облігації;
- 2) структуровані іпотечні облігації.

Емітентом звичайних іпотечних облігацій є іпотечний кредитор, що несе відповідальність за виконання зобов'язань за такими іпотечними облігаціями іпотечним покриттям і всім іншим своїм майном, на яке відповідно до законодавства може бути звернено стягнення.

В Україні юридично закріплені лише іпотечні цінні папери в якості інструментів рефінансування іпотечних кредитів – заставні, іпотечні сертифікати, іпотечні облігації. Усі зазначені інструменти об'єднує те, що їх використання в Україні стикається з рядом проблем, передусім пов'язаних із недостатньо розвиненою законодавчою базою та інституційною інфраструктурою та потребує подальшого вирішення.

7.6. Операції банків із обслуговування платіжного обороту

Грошовий оборот – це сукупність усіх грошових платежів і розрахунків, що відбуваються в економіці.

У грошовому обороті відображаються всі розрахунки між підприємствами, підприємствами і кредитною системою, підприємствами й населенням. У сфері цього обороту формуються визначені економічні відносини між всіма його учасниками. Банк виступає посередником у цих взаємовідносинах, організовуючи рух грошових коштів.

Грошовий оборот (ГО) за структурою, тобто залежно від форми грошей, поділяється на безготівковий грошовий оборот (БГО) і готівковий грошовий обіг (ГГО):

$$ГО = БГО + ГГО.$$

Безготівковий грошовий оборот – це сукупність платежів без використання готівки, які здійснюються у вигляді перерахування сум через рахунки у банківських установах. Безготівковим шляхом здійснюються платежі підприємств за реалізовані товари і послуги, сплата податків, видача й погашення банківських кредитів,

розрахунки, пов'язані зі страховими, адміністративно-судовими зобов'язаннями та ін. Безготівкові платежі опосередковують також частину грошових доходів і витрат населення.

Готівковий грошовий обіг – це сукупність платежів, які здійснюються з використанням готівкових грошей. Готівкові гроші використовуються переважно при утворенні доходів населення (отримання заробітної плати, пенсій, стипендій та ін.) і при їхньому витрачанні (купівля товарів у роздрібній торгівлі, оплата послуг, якщо вони здійснюються малими сумами, розміщення коштів у банківські вклади та ін.).

Безготівковий грошовий оборот має такі переваги порівняно з обігом готівки:

- прискорюється обіг грошових коштів суб'єктів господарювання;
- зменшуються готівкові гроші в обігу, внаслідок чого значно скорочуються суспільні витрати обігу, пов'язані з друкуванням, перевезенням і зберіганням готівкових грошей;
- збільшуються можливості держави щодо регулювання грошової сфери та ін.

Основну частину сукупного грошового обороту становить платіжний оборот.

Платіжний оборот – це частина грошового обороту, в якому гроші функціонують як засіб платежу і використовуються для погашення боргових зобов'язань. Він здійснюється як у готівковій, так і у безготівковій формі. Весь безготівковий оборот є платіжним, тому що він передбачає розрив у часі руху товару в різних його різновидностях і грошових коштів, тобто функціонування грошей як засобу платежу.

Відповідно економічні процеси в економіці опосередковуються переважно безготівковим платіжним оборотом. Необхідною умовою ефективної організації у країні платіжного обороту між суб'єктами ринку є здійснення банківською системою безготівкових розрахунків.

Безготівкові розрахунки – це грошові розрахунки, які здійснюються шляхом запису за рахунками у банку, коли грошові кошти списуються з рахунка платника і зараховуються на рахунок одержувача.

Організаційно безготівкові розрахунки поділяються на міжбанківські, що обслуговують відносини між банками, та

міжгосподарські, що обслуговують відносини між банківськими клієнтами.

Безготівкові розрахунки організовують за такими *принципами*:

1. Всі підприємства, незалежно від їхньої організаційно-правової форми, зобов'язані зберігати грошові кошти (як власні, так і залучені) у банку на поточних та інших рахунках.

2. Грошові розрахунки між підприємствами проводяться, як правило, шляхом безготівкових розрахунків через банки.

3. Платежі (розрахунки) здійснюються банком відповідно до отриманих від підприємств грошово-розрахункових документів.

4. Платежі з покупцями за товарно-матеріальні цінності та послуги проводяться після відвантаження товарів або надання послуг, одночасно з ними або ж у порядку попередньої оплати.

5. Розрахунки за товари і послуги проводяться, як правило, за згодою (розпорядженням, акцептом) платника після перевірки виконання постачальником договірних умов. *Акцепт* – згода на оплату або гарантування оплати документів. При порушенні умов договору платник може відмовитися від оплати розрахункових документів, про що він повідомляє безпосередньо постачальнику в порядку і терміни, передбачені договором.

6. Черговість платежів з рахунка визначається клієнтом за його розсудом (якщо інше не передбачено законодавством).

7. Платежі здійснюються лише за наявності достатніх коштів на рахунку платника. У необхідних випадках банк може надати кредит на оплату рахунків постачальників або взяти на себе функцію платника-гаранта (поручителя) на комерційній основі (на прохання кредитоспроможного господарського органу).

8. Зарахування коштів на рахунок отримувача здійснюється, як правило, після списання відповідних сум з рахунка платника.

9. Клієнти банків для здійснення розрахунків самостійно обирають форми розрахунків і зазначають їх під час укладення договорів. Суб'єкти господарської діяльності мають право самі обирати банк та відкривати в ньому рахунки для розрахунково-касового обслуговування, яке здійснюється на договірних засадах між банківською установою і клієнтом.

Розрахунково-касове обслуговування – це послуги, що надаються комерційним банком клієнту на підставі відповідного договору, укладеного між ними, які пов'язані з переказом грошей з рахунка (на

рахунок) цього клієнта, видачею йому грошей у готівковій формі, а також здійсненням інших операцій, передбачених договорами.

10. Взаємні претензії за рахунками між платником та отримувачем коштів вирішуються сторонами в установленому порядку без участі банку.

11. Передбачена відповідальність банків за порушення при виконанні розрахункових операцій.

Спосіб платежу характеризує порядок списання коштів з рахунків платників. Застосовуються два основні способи платежу:

1) перерахування коштів з рахунка платника на рахунок одержувача коштів шляхом відповідних записів за ними;

2) залік взаємних вимог, при якому взаємні вимоги господарських суб'єктів зараховуються і тільки різниця перераховується шляхом записів за рахунками.

Під час здійснення розрахунків можуть застосовуватись акредитивна, інкасова і вексельна форми розрахунків, а також форми розрахунків за розрахунковими чеками та з використанням розрахункових документів на паперових носіях і в електронному вигляді.

Форма безготівкових розрахунків – це такий порядок здійснення безготівкових розрахунків, який характерний для певного виду розрахункового документа.

Залежно від характеру розрахункових документів, розрізняють такі форми безготівкових розрахунків (рис. 7.7):

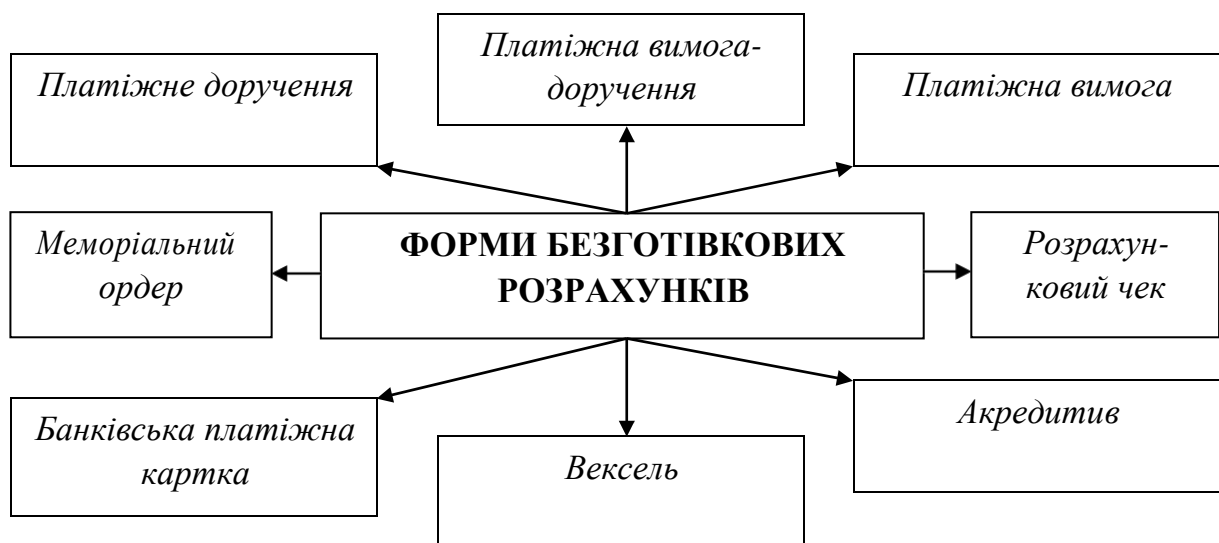

Рис. 7.7. Форми безготівкових розрахунків

- розрахунки платіжними дорученнями;
- розрахунки платіжними вимогами-дорученнями;
- розрахунки платіжними вимогами;
- розрахунки чеками;
- акредитивна форма розрахунків;
- вексельна форма розрахунків;
- розрахунки банківськими платіжними картками.

Загальні правила, форми і стандарти розрахунків юридичних та фізичних осіб і банків у грошовій одиниці України на території України, що здійснюються за участю банків, встановлює Інструкція «Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті», затверджена Постановою Правління Національного банку України № 22 від 21.01.2004 р.

7.7. Операції із надання банківських послуг

Банківські послуги – це дії банку, спрямовані на зростання його прибутковості, або це надані клієнтам різноманітні блага банківської діяльності, які супроводжують і оптимізують банківські операції.

За характером надання банківські послуги поділяють на такі:

- *кредитні* (лізинг, факторинг, форфейтинг, операції з пластиковими кредитними картками, акцептний кредит, авальний кредит, обліковий кредит);
- *гарантійні* (видача банком гарантій, поручництво, аваль, акцепт векселів);
- *посередницькі* (агентські, трастові, довірчі);
- *додаткові* (консультаційні, інформаційні та ін.).

Розглянемо детальніше послуги кредитного характеру.

Факторинг — це операція, яка поєднує посередницько-комісійні послуги з кредитування оборотного капіталу суб'єктів господарювання.

Основою факторингу є перевідступлення першим кредитором прав вимоги боргу третьої особи другому кредитору. Фактично банк (фактор) купує рахунки фактури (дебіторську заборгованість) в постачальника за відвантажені товари.

Учасниками факторингової операції є постачальник, покупець і посередник. Посередником може виступати фактор, банк, факторингова компанія. Сторонами у договорі факторингу є фактор і клієнт.

Фактор — це банк або інша фінансова установа, яка відповідно до закону має право здійснювати факторингові операції, що передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату (у будь-який передбачений договором спосіб).

Клієнт — це сторона, що відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника), за що отримує від фактора грошові кошти.

Зміст і послідовність факторингової операції (рис. 7.8):

1. Відвантаження постачальником покупцеві товару.
2. Акцепт покупцем вимог за товаром.
3. Виставлення постачальником вимог фактору з метою їх перевідступлення і
4. Вивчення банком фінансового стану постачальника та укладення договору факторингу.
5. Перерахування постачальникові коштів у розмірі 70-90% суми вимог придбаних банком.
6. Виставлення фактором вимог до покупця.
7. Оплата покупцем виставлених вимог.
8. Перерахування банком постачальнику 10-30% коштів за вирахуванням комісійної плати.

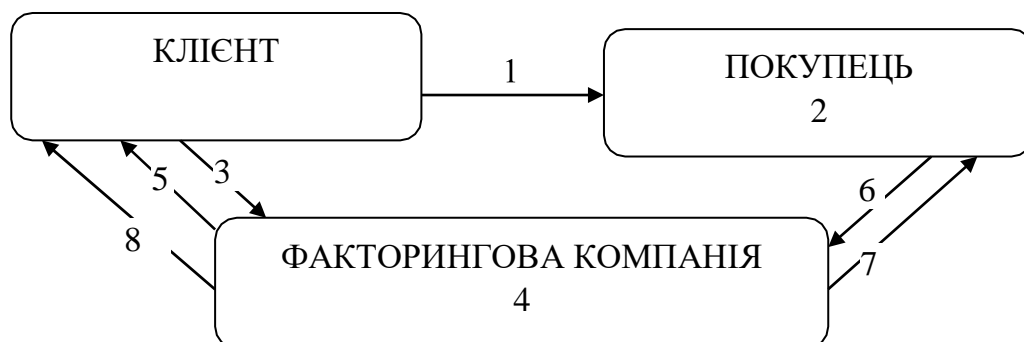

Рис. 7.8. Послідовність факторингової операції

Надаючи відстрочку оплати товарів/робіт/послуг, постачальники стають кредитором своїх покупців та разом із цим отримують низку

проблем, а саме: обмеження обігових коштів, погіршення кредитоспроможності, зниження ліквідності, необхідність контролю за здійсненням покупцями оплат, можливість неотримання і несвоєчасного отримання коштів від покупців тощо. Це спричиняє додаткові витрати і підвищує ризики в діяльності постачальника.

Факторинг дозволяє постачальнику мінімізувати ризики, пов'язані із відстроченням оплати придбання товару або послуги, зменшує необхідність у відволіканні значних адміністративних ресурсів для отримання оплати від покупця за поставлені товар або послугу та дозволяє постачальникові отримати кошти за рахунок своєї дебіторської заборгованості і направити їх у оборот та подальший розвиток бізнесу.

Класичний факторинг, насамперед, є видом фінансової послуги. Головне його призначення - поповнення обігових коштів підприємства та створення можливостей для розширення збуту. Суть факторингу полягає у тому, що банк або інша фінансова установа, яка має право здійснювати факторингові операції (фактор), надає клієнту за плату фінансування (зазвичай строком до 120 днів) в обмін на відступлення клієнтом фактору прав вимоги до боржників, які виникли з договорів поставки, надання послуг тощо. В обмін на право вимоги дебіторської заборгованості фактор зобов'язується одразу виплатити клієнтові аванс, розмір якого зазвичай складає до 90% від вартості відступленого зобов'язання, а решту суми - після отримання відповідних виплат від боржника. Оплата послуг фактора здійснюється за рахунок комісії за надання фінансування чи інших платежів, а також відсотків річних за використання грошей.

Використання факторингу дозволяє бізнесу:

- *розширювати частку компанії на ринку за рахунок залучення додаткових обігових коштів;*
- *отримувати додатковий прибуток за рахунок поповнення оборотних коштів і збільшення обсягу продажів;*
- *формувати нові конкурентні переваги за рахунок надання покупцям тривалих відстрочок платежу;*
- *подолати проблеми касових розривів за рахунок індивідуального графіку проведення операцій по фінансуванню.*

Форфейтинг - це купівля на певний строк на заздалегідь встановлених умовах векселів та інших боргових зобов'язань. При

цьому банк як покупець вимог бере на себе комерційні ризики без права регресу цих документів до кредитора.

Експортеру виплачується залишкова сума експортної вимоги за мінусом суми дисконту. Розмір дисконту залежить від ризику неплатежу, валюти платежу, строку векселя.

Форфейтинг має багато спільного з «експортним факторингом». Однак факторинг вважається короткостроковим інструментом фінансування, а строк форфейтування становить здебільшого від 180 днів до 5 років, тобто форфейтинг можна трактувати як середньо- та довгостроковий спосіб кредитування зовнішньоекономічних операцій.

Форфейтинг - це одна з нових форм кредитування зовнішньої торгівлі. Її поява зумовлена швидким зростанням експорту дорогого устаткування з тривалим терміном виробництва, посиленням конкурентної боротьби на світових ринках та зростанням ролі кредиту у розвитку світової торгівлі.

Форфейтування застосовується:

А) при поставках машин і устаткування на великі суми (від 250 тис. Дол.);

Б) при тривалому відстроченні платежу від 6 місяців до 5-7 років.

Форфейтинг як форма кредитування зовнішньої торгівлі дає певні переваги експортеру: дострокове отримання інвалютної виручки, покращення ліквідності; спрощення балансу за рахунок часткового звільнення від дебіторської заборгованості, страхування ризику неплатежу, фіксована тверда облікова ставка, економія на управлінні борговими вимогами.

Форфейтингові операції здійснюються у певному порядку (рис. 7.9).

1. Експортер та імпортер укладають угоду з вказуванням строку платежу, експортер виписує тратту (грошове зобов'язання з оплати поставленого товару, наданих послуг, виконаних робіт).

2. Експортер звертається із заявкою у банк-форфейтер, який визначає умови операції.

3. Імпортер акцептує комерційний вексель і авальює його у банку своєї країни.

4. Векселі, авальовані банком країни імпортера, відсилаються експортеру.

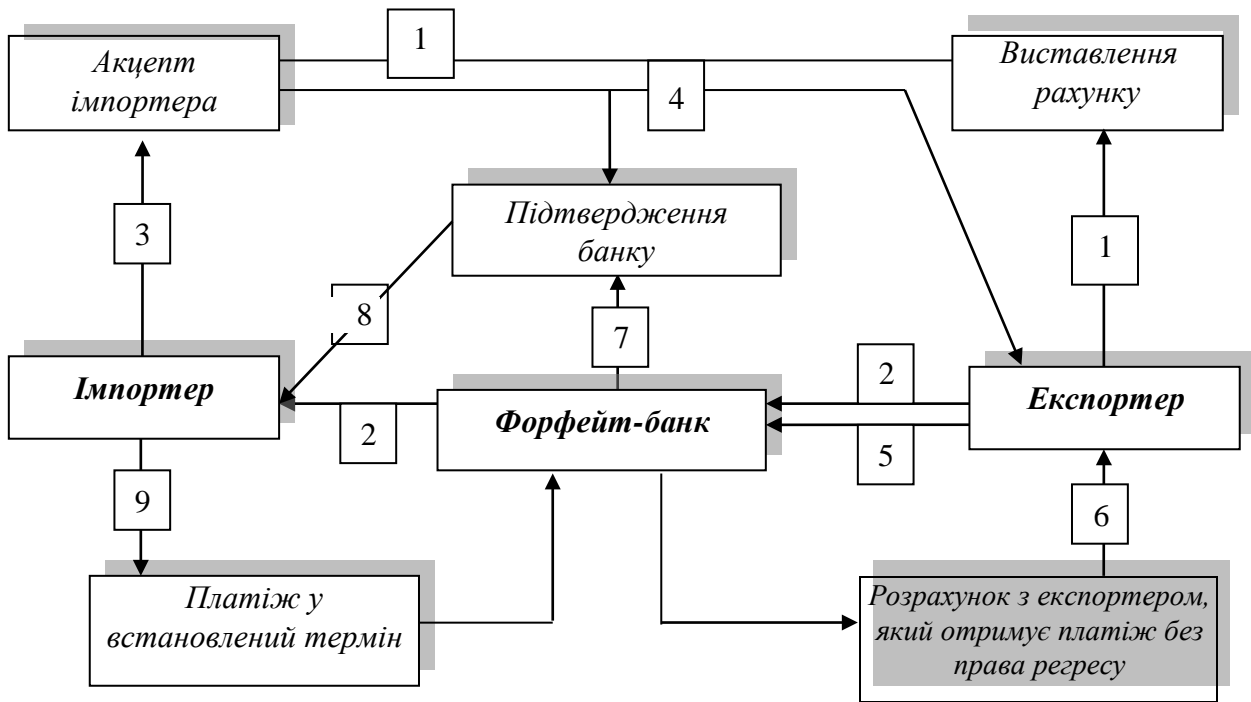

Рис. 7.9. Порядок здійснення форфейтингової операції

5. Експортер індосує векселі та продає їх банку-форфейтеру.
6. Експортер отримує інвалютну виручку.
7. Банк-форфейтер індосує векселі та перепродує їх спеціалізованій форфейтинговій компанії.
8. Форфейтингова компанія пред'являє імпортеру вексель до оплати.
9. Імпортер через свій банк оплачує пред'явлений вексель у встановлений строк.

Головними відмінностями форфейтингу від факторингових операцій є обслуговування зобов'язань на більш тривалий строк і матеріалізація у вигляді векселів, а також ширша сфера покриття ризиків (неплатежу, непереказу, валютного ризику в зв'язку з відсутністю права регресу вимог на експортера).

Лізинг — це оренда товарів тривалого користування.

Лізинг — це господарська діяльність, спрямована на інвестування коштів, яка полягає в наданні за договором лізингу однією стороною (лізингодавцем) у користування другої сторони (лізингоодержувача) на визначений строк майна, що належить лізингодавцю за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів.

Предметом (об'єктом) лізингу є різне рухоме (машини, обладнання, транспортні засоби, обчислювальна й інша техніка) і нерухоме (будинки, споруди, система телекомунікацій та ін.) Майно.

Суб'єктами лізингу можуть бути:

– лізингодавець - юридична особа, яка передає право володіння і користування предметом лізингу лізингоодержувачу;

І лізингоодержувач - фізична або юридична особа, яка отримує право володіння та користування предметом лізингу від лізингодавця;

Продавець (постачальник) фізична або юридична особа, в якій лізингодавець набуває річ, що надалі буде передана як предмет лізингу лізингоодержувачу;

Інші юридичні або фізичні особи, які є сторонами багатостороннього договору лізингу.

Лізингодавцем (орендодавцем) може виступати спеціалізована лізингова організація (фірма). Лізингові організації можуть бути дочірніми товариствами банків. Лізингоодержувачем (орендатором, користувачем) можуть бути всі суб'єкти господарювання. Як продавець (постачальник, виробник) виступають підприємства, організації та інші суб'єкти господарювання, що здійснюють виробництво або реалізацію товарно-матеріальних цінностей.

Існують різні види лізингу. Залежно від майна розрізняють:

— Лізинг нерухомого майна (будівлі, споруди);

— Лізинг рухомого майна (машини обладнання).

За термінами експлуатації та періодом амортизації майна:

— Оперативний лізинг - це перевідступлення майна на термін менший, ніж термін повної амортизації. Він поділяється на: короткотерміновий оперативний лізинг - від кількох днів до року; середньотерміновий - від року до 5 - 10 років;

— Фінансовий лізинг - це перевідступлення майна на термін повної амортизації або близький до періоду повної амортизації. Інколи його називають капітальною орендою або чистою орендою з повною виплатою. При цій операції орендодавець сподівається отримати назад протягом базисного строку оренди всю суму коштів, вкладених в орендовану власність, плюс витрати, пов'язані з фінансуванням.

Згідно ЗУ «Про фінансовий лізинг» фінансовий лізинг - це вид цивільно-правових відносин, що виникають із договору фінансового лізингу. Порядок здійснення операцій лізингу відображено на рис.

7.10. За договором фінансового лізингу лізингодавець зобов'язується набути у власність річ у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов і передати її у користування лізингоодержувачу на визначений строк не менше одного року за встановлену плату (лізингові платежі).

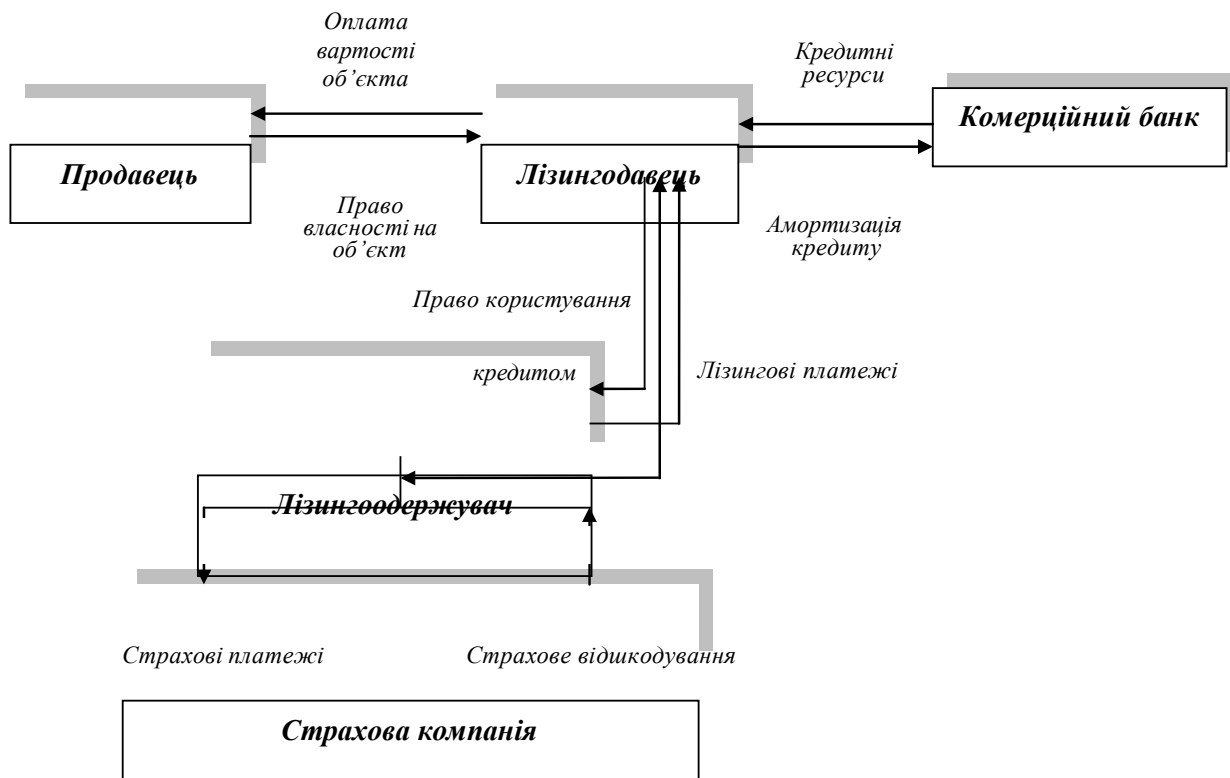

Рис. 7.10. Порядок здійснення лізингових операцій

За способами придбання майна розрізняють:

— Прямий лізинг має місце тоді, коли виробник (постачальник) і лізингодавець є однією і тією самою юридичною особою. На відміну від класичного лізингу в укладенні угоди при цьому беруть участь лише два учасники — лізингодавець та лізингоодержувач. Прямий лізинг не набув великого поширення, оскільки характерний для тих лізингодавців, для яких цей вид діяльності не є основним. Якщо такий виробник вважає за доцільне розширити лізингову діяльність, то він створює спеціалізовану лізингову компанію;

— Зворотний лізинг набув поширення у світовій практиці і передбачений вітчизняним законодавством. За такого лізингу лізингоодержувач водночас є продавцем і користувачем об'єкта лізингу. Механізм здійснення цієї лізингової операції такий: власник майна, маючи гостру потребу в оборотних коштах, продає його лізинговій компанії і тут же бере на це майно в оренду на умовах фінансового

лізингу, тобто з правом його викупу. Перевагами цієї форми лізингу є не лише одержання лізингоодержувачем необхідних

йому коштів і можливість їх використання для інвестування інших видів діяльності, а й те, що об'єкт лізингу працює без перерви, тобто його купівля-продаж здійснюється без переміщення у просторі, а отже, без втрати часу на придбання.

Авальний кредит – один із видів банківських кредитів, пов'язаний із вексельним обігом. Надається у формі гарантійних послуг.

Призначення авального кредиту – покрити зобов'язання клієнта, якщо він не зможе виконати їх самостійно, Аваліст (той, хто надає авальну послугу) бере на себе відповідальність за виконання зобов'язання однією із зобов'язаних за векселем осіб - акцептантом, векселедавцем.

Авальний кредит оформляється гарантійним надписом аваліста на векселі або на додатковому аркуші чи окремим документом. Аваліст, який проплатив вексель, має право вимагати платіж з тієї особи, за яку він дав аваль, а також з осіб, відповідальних перед нею. Авальна послуга підвищує надійність векселя і сприяє вексельному обігу. Залежно від виду вимог, що впливають з гарантії та терміну її дії, нараховується комісія в розмірі 1-2,5%. Крім неї за наданий кредит сплачується відсоток.

Авальний кредит має варіанти гарантій або доручень: - доручення щодо кредиту, - гарантія платежу, - гарантія поставок, - позики, - податкові, страхові, митні, транспортні та інші доручення.

У випадку авального кредиту мова йде не про власне грошову позику, а лише про гарантії, які надає банк по виплаті вексельної суми або її частини.

Акцептний кредит - це позика, яка передбачає акцептування банком інкасованої підприємством-позичальником тратти за умови, що підприємство надає у розпорядження банку вексель до строку його оплати.

Особливість акцептного кредиту полягає в тому, що банк дає підприємству не гроші, а гарантію оплатити вексель у визначений термін. При цьому банк стає першим боржником і з економічного погляду виконує умовне зобов'язання, тобто здійснює оплату векселя лише тоді, коли підприємство не виконує своїх зобов'язань.

Акцептний кредит має короткостроковий характер і використовується для фінансування оборотних засобів підприємства і переважно у сфері зовнішньої торгівлі. Цей кредит дешевший для

підприємств якщо порівняти з дисконтним, оскільки вони сплачують банку лише комісійні за акцепт векселя.

Акцептний кредит надається векселедавцю (платнику за векселем) — і виступає як гарантійна послуга. У світовій банківській практиці ця операція здійснюється за класичною схемою: кредитна угода оформлюється з використанням переказного векселя, де одержувач коштів указує платника, який повинен акцептувати вексель, тобто дати згоду здійснити платіж. Підприємство виставляє вексель на банк, тобто банк стає трасатом. Банк акцептує вексель з умовою, що до настання строку платежу за векселем підприємство внесе в банк суму, необхідну для його погашення. Позичальник (векселедавець) може використовувати акцептований банком вексель як платіжний засіб для придбання товарів, оплати своїх зобов'язань перед іншими кредиторами, розрахунків з іншим банком.

7.8. Система дистанційного банківського обслуговування клієнтів-юридичних осіб

В умовах високої динамічності розвитку банківського сектору, де передові технології впроваджують надзвичайно швидко, дистанційне обслуговування банків займає велике значення у банківській сфері. Постійне збільшення конкуренції в секторі банківського обслуговування примушує банки шукати нові більш перспективні шляхи підвищення інтенсивної та якісної взаємодії з клієнтами. Використання передових технологій в обслуговуванні дозволить банкам раціонально розподілити свої ресурси, мінімізувати витрати, удосконалити обслуговування клієнтів і підвищити якість пропонованих банківських послуг, що зумовлює зростання конкурентоздатності банківської системи.

Дистанційний чи віддалений банкінг не означає віддалення клієнта від банку, навпаки, банківські послуги стають більш доступними клієнтам, знаходяться завжди в них — під рукою. Для того, щоб максимально наблизитися до клієнтів, банки використовують всі можливі технології.

Розвиток інформаційних та комп'ютерних технологій стало передумовою виникнення банківського дистанційного обслуговування, що у сучасних умовах відрізняється новими стандартами проведення фінансових операцій і якістю обслуговування, а також надає

можливості залучення нових і утримання діючих клієнтів банку. Оскільки банки інтенсивно розвивають дистанційне обслуговування, необхідно визначитися з тим, що включає до себе даний вид банківського продукту.

Віддалене дистанційне банківське обслуговування – загальний термін для технологій надання банківських послуг на підставі розпоряджень, переданих клієнтом віддаленим чином (тобто без його візиту в банк), найчастіше з використанням комп'ютерних та телефонних мереж.

Законодавчо закріплено, що дистанційне банківське обслуговування – це комплекс інформаційних послуг за рахунком клієнта та здійснення операцій за рахунком на підставі дистанційних розпоряджень клієнта. Дистанційне обслуговування рахунку клієнт може здійснювати за допомогою систем «клієнт – банк», «клієнт – Інтернет – банк» (Інтернет-банкінг), «телефонний банкінг» тощо.

Отже, сутність дистанційного банківського обслуговування полягає у самообслуговуванні клієнтів. Технологія самообслуговування є технологічним видом взаємодії банку з клієнтами, яка дозволяє їм обслуговуватися незалежно від працівника банківського сервісу.

Система дистанційного обслуговування клієнтів банку – це багатофункціональний пакет програмного та апаратного забезпечення, який дозволяє клієнтам банку здійснювати різного роду операції, керувати своїми рахунками в режимі «он-лайн» та отримувати широкий спектр відповідної фінансової інформації без відвідування банку.

Основне завдання використання дистанційного банківського обслуговування в банках це можливість використовувати усі інструменти дистанційного обслуговування, доступність клієнта та одночасне надання банком можливості співпраці з ним, здійснення фінансовими та сервісними операціями клієнтом зі своїми продуктами наявними в банку і це обов'язково має бути в будь-яких країнах світу.

Основна суть дистанційного обслуговування полягає в самообслуговуванні клієнта переважним чином через системи онлайн-банкінгу: Інтернет-банкінгу (Internet banking), мобільного банкінгу (mobile banking, m-banking), телебанкінгу (telebanking) тощо.

Засобами доступу клієнта до дистанційного банківського обслуговування є:

- мобільний телефон;
- персональний комп'ютер;
- смартфон;
- банкомат.

Переваги використання системи дистанційного банківського обслуговування:

1. Зручність. Автоматизація процесу підготовки розрахункових та інших документів, а також наявність програмного контролю поза відвідуванням банку.

2. Простота. Автоматизація процесу підготовки розрахункових та інших документів, а також наявність програмного контролю щодо заповнення обов'язкових реквізитів в документах значно спрощує процес формування документів і дозволяє мінімізувати операційні помилки.

3. Безпека система дистанційного банківського обслуговування дозволяє збільшити безпеку і конфіденційність документообігу з банком; в будь-який момент отримати виписку, яка містить інформацію про всі вхідні та вихідні документи та іншу інформацію про стан рахунку без відвідування банку.

Є ряд причин через які, банківські дистанційні послуги поширюються не так швидко:

- значні капіталовкладення банківських установ для розробки;
- впровадження та обслуговування нових технологій банківського дистанційного обслуговування, витрати банків на навчання та підвищення кваліфікації працівників, відмови від вже наявних та перевірених технологій, що використовує банк;
- підвищення вимог до інформаційної та операційної систем банку при здійсненні операцій в режимі реального часу;
- відсутність законодавчої бази для регулювання банківських послуг, що здійснюються через дистанційні канали обслуговування: суперечності, щодо захисту персональних даних та безпеку відповідних операцій;
- фінансова неграмотність населення;
- низький рівень матеріального забезпечення широких верств населення, що у свою чергу веде до невеликого попиту на банківські послуги, включаючи дистанційні послуги банку;

Характерними ознаками віддаленого банківського обслуговування через канали дистанційного банківського обслуговування є

— оперативність – надання послуг та здійснення банківського обслуговування відбувається переважно миттєво;

— зручність – можливість користуватися послугами в будь-який зручний час та з будь-якої точки Земної кулі;

— доступність – вартість користування послугами віддаленого обслуговування в декілька разів нижча порівняно з традиційною;

— різноманітність – багато банків пропонують різні канали віддаленого обслуговування (наприклад, Інтернет, мобільний та стаціонарний телефони тощо);

— масштабність – можливість обслуговування більшої частки клієнтів та збільшення обсягів збуту тощо.

У сучасних умовах банківське обслуговування варто розділяти на три підгрупи (традиційне, дистанційне, комплексне) та класифікувати відповідно до специфіки функціонування банківських установ.

Під час віртуального (віддаленого) банківського обслуговування надання банківських послуг здійснюється дистанційно та не потребує безпосереднього відвідування банківської установи, що є привабливим як для банку, так і для клієнта.

Обслуговування за допомогою систем дистанційного банкінгу докорінно змінює формат взаємодії зі споживачем банківських послуг таким чином, що фокус системи банківського обслуговування переноситься на канал доставки банківських послуг – дистанційний банкінг як на технологію (а не на продукт), що дає змогу забезпечити потреби клієнтів у банківському обслуговуванні дистанційно.

Під час віртуального обслуговування переважно використовуються канали електронного банкінгу як інноваційного та найбільш ефективного інструменту доставки банківських послуг.

Комбінування традиційного та дистанційного обслуговування дає змогу максимально захопити ринок та задовольнити фінансові потреби різних верств населення, оскільки значна частина клієнтів, особливо похилого віку, надають перевагу традиційному обслуговуванню, тоді як молодь частіше обирає дистанційне. Щоб узагальнити різницю між традиційним та дистанційним банківським обслуговуванням розглянемо основні їх відмінності, перелік яких наведено в табл. 7.3.

Відмінності між проаналізованими видами обслуговування є очевидними, і даними табл. 7.3. цілком пояснюється превалювання віддаленої форми над традиційною, що свідчить про необхідність

подальшого впровадження каналів дистанційного обслуговування в процес обслуговування клієнтів банку.

Під дистанційним банківським обслуговуванням розуміють загальний термін для технологій надання банківських послуг на підставі розпоряджень клієнта, які передаються віддаленим способом (тобто без візиту клієнта в банк), найчастіше з використанням комп'ютерних мереж. Дистанційне банківське обслуговування класифікують за таким видами (рис. 7.11).

Таблиця 7.3

Основні відмінності між різними видами банківського обслуговування

№	Ознаки	Традиційна	Дистанційна
1	Часові рамки здійснення обслуговування	Обмежені. Обслуговування здійснюється в чітко установлений час	Необмежені. Можливість цілодобового доступу
2	Швидкість обслуговування	Залежить від кваліфікації та досвіду співробітника банку	Швидкість обслуговування миттєва
3	Підхід до обслуговування	Гнучкий, проте обмежується невеликим різновидом каналів обслуговування	Гнучкий та здійснюється через будь-який зручний для клієнта канал
4	Вартість обслуговування	Висока, враховуючи витрати банку на утримання персоналу та відділень	Низька, досить часто послуги надаються безкоштовно
5	Масштаби обслуговування	Обмежені розгалуженістю філіальної мережі та кадровим забезпеченням	Необмежені, можуть виходити за рамки географічного розташування банківської установи
6	Статус операціоніста в процесі обслуговування	Функції операціоніста виконує співробітник банку	Функції операціоніста виконує клієнт банку
7	Порядок ознайомлення з новими послугами та акціями	Потребує часу та затрат на рекламу	Здійснюється оперативно, через sms-та email-розсилку
8	Витратна компонента функціонування системи обслуговування	Ключовими є статті на утримання персоналу та відділень	Ключовими є статті на придбання і утримання серверів і на програмний комплекс

Система «Клієнт-банк» – форма банківського обслуговування клієнтів, яка побудована на використанні інформаційних технологій, що забезпечує клієнтам можливість дистанційного отримання фінансової інформації та управління банківськими рахунками.

Дуже часто підключення до послуги «клієнт-банк» відбувається за таким сценарієм: для підключення до послуги клієнт оформлює відповідну заяву на підключення до послуги. Для оформлення послуги представник клієнта повинен мати при собі заяву з підписом керівника і печаткою клієнта. Після ідентифікації клієнта та оформлення заяви, послуга активується.

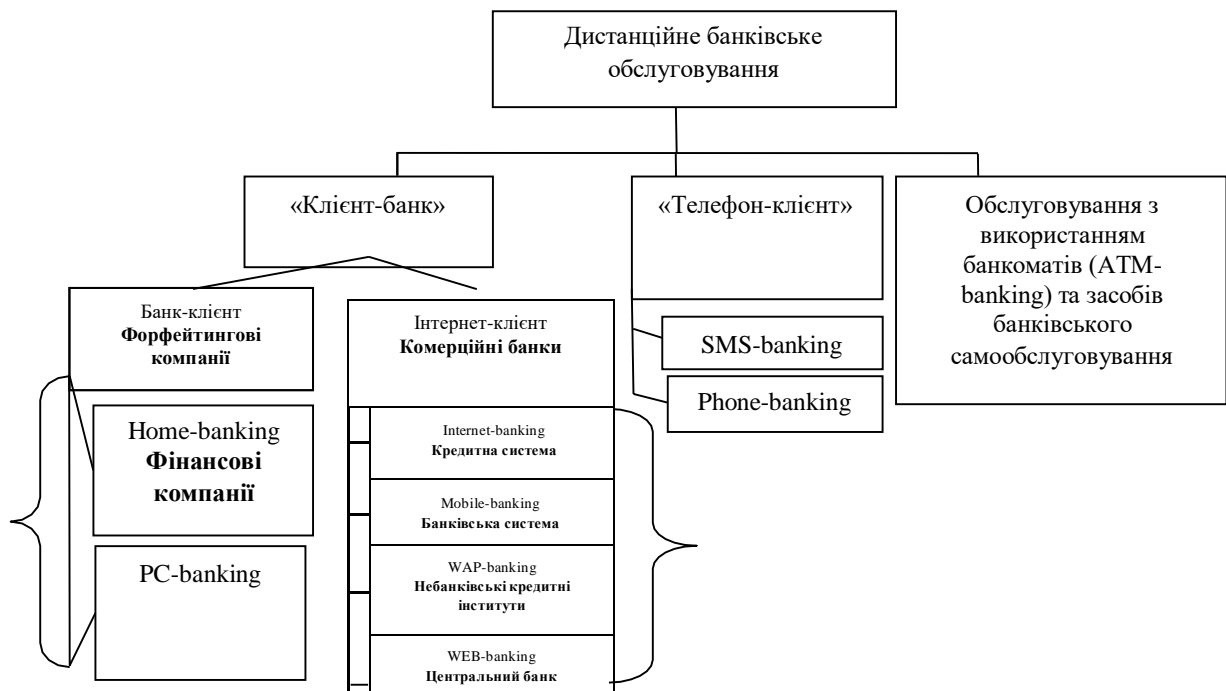

Рис.7.11 Види дистанційного банківського обслуговування

Після оформлення послуги банк здійснює установку, настройку програмного забезпечення СЕП «клієнт-банк» та навчання клієнтів роботі з послугою. Банк надає клієнту «майстер-ключ» (пакет ініціалізації системи криптозахисту), який дозволяє клієнту сформулювати для своїх співробітників ЕЦП (електронний цифровий підпис) для роботи з послугою. Клієнт, за допомогою «майстер-ключа», створює ЕЦП «ключ супервізора» і «ключ-підпис». Щоб система «клієнт-банк» ефективно працювала використовують різні програмні комплекси: для клієнта і для банку.

Програмний комплекс для клієнта працює у локальній мережі клієнта чи на підприємстві на одному з комп'ютерів являє собою віддалений комплекс на якому працівник банку перевіряє, виправляє і друкує розрахункові документи клієнта.

Програмні комплекси для банку – програмне забезпечення на банківських комп'ютерах, яке є основною складовою автоматизованої роботи банку і забезпечує цілодобовий захист та перевірку розрахункових документів клієнта.

Система електронних платежів «клієнт-банк» надає клієнтам – юридичним особам та фізичним особам-підприємцям можливість віддалено управляти своїми поточними рахунками, відкритими в банку. Зв'язок між програмно-технічними комплексами клієнта і банку здійснюється як по комутованих телефонних каналах зв'язку, так і в мережі Інтернет.

Послуга дозволяє Клієнтам: переглядати залишки та виписки за поточними рахунками за попередній банківський день; формувати електронні платіжні документи в національній та іноземній валюті; формувати заявки на придбання і продаж валюти; вести довідник контрагентів, який клієнт може використовувати для формування платіжних документів; експортувати дані з СЕП «клієнт-Банк» в інші комплекси (наприклад, «Бухгалтерія 1С»).

Система електронних платежів «Інтернет-Банкінг» надає клієнтам – юридичним особам та фізичним особам-підприємцям можливість віддалено, в мережі Інтернет, управляти своїми поточними рахунками, відкритими в банку. Послуга дозволяє Клієнтам: переглядати залишки та виписки за попередній банківський день за поточними рахунками; формувати електронні платіжні документи в національній та іноземній валюті; формувати заявки на придбання і продаж валюти; вести довідник контрагентів, який клієнт може використовувати для формування платіжних документів; експортувати дані з СЕП Інтернет-Банкінг в інші комплекси (наприклад, «Бухгалтерія 1С»).

Перевага послуги полягає у наданні клієнту можливості працювати автономно, не прив'язуючись до робочого місця. У СЕП Інтернет-банкінг відсутні прикладні програмні модулі, які необхідно встановлювати на комп'ютер клієнта. Робота з послугою відбувається безпосередньо через сайт банку

Home-banking – технологія віддаленого доступу до банківського обслуговування. Це одна із найдавніших систем дистанційного обслуговування банку, головна її особливість базується в тому, що була можливість доєднатися до телевізора і обслуговуватися в банківському обслуговуванні «онлайн», називалося це телетекстом. Завдяки чому, клієнти мали змогу розпоряджатися своїми рахунками не приходячи в банк.

РС-банкінг - це технологія дистанційного банківського обслуговування, що передбачає установку на комп'ютер клієнта відповідного програмного забезпечення. Підключення до відповідного сервера відбувається через мережу Інтернет. Прикладом РС банкінг є система «Клієнт-Банк».

Питання для самоконтролю

1. Оцінка кредитоспроможності позичальника-юридичної особи: особливості та характерні риси.
2. Форми забезпечення повернення банківських позичок.
3. Проаналізуйте відмінності процесу банківського кредитування юридичних осіб.
4. Кредит овердрафт, його особливості при відкритті кредитної лінії позичальнику.
5. Інвестування через кредитування різних секторів економіки.
6. Ефективність інвестиційного кредитування.
7. Банківські послуги кредитного характеру.
8. Факторинг та форфейтинг.
9. Лізингові операції.
10. Електронні системи розрахунків у торгових точках.
11. Грошові перекази.
12. Стан впровадження платіжних карткових систем в Україні.
13. Система «клієнт-банк», технологія її функціонування.
14. Інформаційне забезпечення системи «клієнт-банк».

Тестові завдання

1. Що таке Інтернет-банкінг?

- а) можливість здійснювати майже усі стандартні операції, які можуть бути здійснені клієнтом в офісі банку;
- б) організація первинного ринку з продажу акцій через Інтернет;

в) модемне з'єднання клієнта, що має спеціальне банківське програмне забезпечення на своєму комп'ютері, з модемним пулом банку;

г) можливість купівлі через Інтернет державних цінних паперів;

д) усі зазначені вище варіанти відповідей;

е) жоден з варіантів.

2. Яка з наведених можливостей не може бути реалізована з допомогою Інтернет-банкінгу?

а) надання брокерських послуг;

б) отримання кредиту безпосередньо через Інтернет;

в) проведення операцій з готівкою;

г) доступ до свого банківського рахунку;

д) забезпечення ролі емісійного платіжного агента або андерайтеру;

е) жоден з варіантів.

3. Які з названих послуг не виконують банки України через мережу Інтернет?

а) кредитування підприємств;

б) обслуговування рахунків;

в) здійснення розрахунків;

г) видача готівки;

д) емісія пластикових карток;

е) жоден з варіантів.

4. Що з наведеного нижче входить у перелік головних вимог до проведення банківських операцій через мережу Інтернет?

а) збереження таємниці;

б) цілісність;

в) автентифікація;

г) авторизація;

д) шифрування даних;

е) усі зазначені вище варіанти.

5. Мають разовий характер і призначені на конкретні господарські операції:

а) кредитні лінії;

б) кредити за овердрафтом;

в) окремі цільові кредити;

г) операції РЕПО.

6. Система операцій банків із обслуговування платіжного обороту його клієнтів у безготівковій та готівковій формах:

- а) трастові операції;
- б) валютні операції;
- в) розрахунково-касові операції;
- г) інформаційно-консультаційні операції.

7. Кінцевий результат діяльності банку, спрямований на оптимальне забезпечення потреб клієнтів й отримання прибутку банком:

- а) розрахунково-касові операції;
- б) валютні операції;
- в) трастові операції;
- г) інформаційно-консультаційні операції.

8. Акцептний кредит - це кредит, який надається у вигляді...

- а) гарантії або поручництва;
- б) купівлі векселів;
- в) згоди на оплату векселів, які отримає клієнт;
- г) дисконту векселів.

9. Сукупність елементів, що характеризують кредитні відносини і їх використання банками в процесі кредитування -:

- а) кредитний комітет;
- б) кредитний ризик;
- в) кредитний механізм;
- г) кредитний процес.

10. Іпотечні кредити - це кредити під заставу...

- а) нерухомості;
- б) рухомого майна;
- в) гарантії третьої особи;
- г) всі відповіді вірні.

Питання для обговорення

1. Проаналізуйте нові банківські електронні послуги, що надаються в Україні.

2. Охарактеризуйте сутність, принципи організації та значення безготівкових розрахунків.

3. Методи управління проблемними кредитами.

4. Загальна характеристика та види банківських послуг.

ТЕМА 8. РОБОТА БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ ІЗ ДОМОГОСПОДАРСТВАМИ

- 8.1. Особливості банківського кредитування фізичних осіб*
- 8.2. Споживчі кредити. Кредитування фізичних осіб на споживчі цілі та нагальні потреби. Кредити фізичним особам довгострокового характеру*
- 8.3. Оцінка кредитоспроможності позичальника – фізичної особи*
- 8.4. Система дистанційного банківського обслуговування клієнтів. Інтернет-банкінг*
- 8.5. Послуги комерційних банків у сфері мобільного зв'язку*

8.1. Особливості банківського кредитування фізичних осіб

Кредитні відносини комерційних банків з фізичними особами базуються на інтересах забезпечення надійності та фінансової стабільності, диверсифікації ресурсів і надходжень, зміцнення позицій кожного банку на перспективних сегментах роздрібного ринку. Надання кредитних послуг фізичним особам призводить до передачі банками коштів клієнтам у тимчасове користування за плату у вигляді процента.

В Україні можливість кредитування фізичних осіб була започаткована у ході банківської реформи, офіційною датою якої є березень 1991 р., коли було ухвалено Закон України «Про банки і банківську діяльність». Проте, незважаючи на наявність юридичної бази та можливість реалізації механізму надання індивідуальних позик, кредитування фізичних осіб упродовж достатньо тривалого періоду часу здійснював лише Ощадний банк України, а інші комерційні банки більш активно почали працювати в цьому напрямку лише з 2000 р.

На сьогодні частка кредитів, наданих фізичним особам у структурі кредитного портфеля банків України, з кожним роком зростає. Такий активний розвиток сектору споживчого кредитування пов'язаний з об'єднанням зусиль, що відбувається протягом двох останніх років. Торговельні підприємства зацікавлені у збільшенні обсягів продажів, банки – у збільшенні своїх кредитних портфелів.

Кредитування фізичних осіб – це вагома складова частина економіки та фінансового сектора України. Протягом останніх років кредитування фізичних осіб набуло значного поширення. У зв'язку з цим наразі існує досить жорстка міжбанківська конкуренція.

Кредитування фізичних осіб – це форма економічних відносин між позичальником та банком, яка передбачає надання населенню на умовах повернення, строковості, платності та забезпечення акумульованих у банку тимчасово вільних грошових коштів

Найвагомішою відмінністю між позиками для придбання активів та споживчими кредитами є кінцева суть відносин. Якщо позики надаються суб'єктам із метою придбання, наприклад, акцій, облігацій, то мета кредитних відносин між кредитором і позичальником полягає в кредитуванні кінцевого споживання. Варто відзначити, що за таких умов реалізація засади цільового використання отриманих фізичними особами кредитних ресурсів цілком залежить від волі банківських установ.

Установи банків надають кредити тільки повнолітнім дієздатним громадянам України, які мають постійне джерело доходу: одержують заробітну плату, пенсію та інші грошові доходи через установи банку, є акціонерами банку або мають депозитний рахунок в установі банку.

При видачі кредиту обов'язково перевіряється кредитна історія – інформація про всі кредити позичальника та про дисципліну їх погашення, що Українське бюро кредитних історій (УБКІ) отримує від банків, страхових і лізингових компаній, кредитних союзів та інших фінансових інститутів. Оцінка кредитної історії – основний фактор під час рішення щодо видачі нового кредиту.

Можна виділити такі особливості банківського кредитування фізичних осіб:

- позичальник самостійно та вільно вибирає той банк, в якому б він хотів отримати позику. Фізична особа має право одночасно брати позики в різних банках;

- банківський кредит надається при укладенні кредитного договору;

- всі питання, що виникають з приводу кредитування, вирішуються на договірній основі безпосередньо між банком і позичальником;

– згідно з договором, кожний із суб'єктів кредитних відносин бере на себе певні зобов'язання;

– у разі надання позичальникові кредиту в розмірі, що перевищує 10% власного капіталу («великі кредити»), комерційний банк повідомляє про кожний такий випадок Національний банк.

Об'єктом кредитування може бути практично кожний предмет споживання (товар або послуга). Кредитують купівлю житла, побутової та оргтехніки, автомобілів, оплату навчання, відпочинку, лікування, проведення ремонту квартир і будинків.

До основних умов кредитування фізичних осіб належать:

— операції проводяться тільки в межах вільних кредитних ресурсів

— банки виходять з необхідності поєднання своїх інтересів з інтересами вкладників та держави;

— для забезпечення власної стійкості операції проводяться з дотриманням встановлених Національними банком України економічних нормативів.

— рішення про умови та порядок надання кредиту приймається колективно і визначається правилами банку;

— кредити надаються тільки платоспроможним і кредитоспроможним фізичним особам – позичальникам, які мають власні оборотні кошти;

— позики видаються на забезпечення потреб у сфері виробництва і сфері обігу фізичним особам;

— всі питання у кредитних взаємовідносинах будуються на договірній основі та ін.

Кредити фізичним особам не надаються, якщо оцінка кредитоспроможності позичальника свідчить про високий ступінь ризику, в результаті чого кредитна операція буде класифікована як сумнівна чи безнадійна.

Фізичних осіб кредитують за такими самими принципами, що й суб'єктів господарювання: на умовах цільової спрямованості, строковості, повернення, платності та забезпеченості.

З огляду на суб'єкт кредитування на роздрібному ринку – фізичну особу – банками висуваються особливі вимоги до позичальника, пакета документів для одержання кредиту та видів його забезпечення. Вони суттєво відрізняються від вимог до позичальника на

корпоративному ринку – юридичних осіб – і пов’язані з віком клієнта, станом його здоров’я, соціальною стабільністю (наявністю постійної роботи, сім’ї), загальним матеріальним становищем (рівнем доходів, наявністю майна), діловою репутацією.

Банк надає кредити фізичним особам у розмірах, що визначається на основі вартості товарів і послуг, які є об’єктом кредитування, в межах вартості майна, майнових прав, які можуть бути передані банку в забезпечення фізичною особою з урахуванням суми її поточних доходів.

До основних проблем вітчизняних комерційних банків у сфері кредитування фізичних осіб, які потребують вирішення, слід зарахувати такі:

1. Кредитування фізичних осіб є більш ризиковою сферою діяльності банків, ніж при обслуговуванні корпоративних клієнтів. Вагомий вплив на роздрібну кредитну діяльність банків здійснюють два основних банківських ризиків. Передусім це кредитний ризик, який є найбільш суттєвим фактором, що стримує активний розвиток кредитування фізичних осіб. Він пов’язаний з можливістю невиконання позичальником своїх зобов’язань перед банком, тобто втрати банком основної суми позики і процентів за нею. Другим значним ризиком, який впливає на діяльність банків, є ризик ліквідності.

2. Недостатній розвиток довгострокових кредитних послуг, а саме іпотечного кредитування, що пов’язано з відсутністю відлагодженої системи оцінювання нерухомого майна позичальника.

3. Проблема розвитку довгострокового кредитування, пов’язана із залученням ресурсів для його здійснення. Відповідно, це спричиняє проблеми з формуванням довгострокового кредитного портфеля банку, який не може опиратися на короткострокові ресурси. Невідповідність строків банківських активів і пасивів призводить до втрати ліквідності банку.

4. Відсутність надійних, ґрунтовно розроблених методик оцінювання кредитоспроможності клієнта на роздрібному ринку, що призводить до виникнення проблемних кредитів, оскільки практично кожний банк розробляє власну методику визначення кредитоспроможності позичальника, за якою один і той самий клієнт у різних банках може бути зарахований до різних класів позичальників.

Така невизначеність негативно впливає на якість кредитних послуг, а також несе загрозу для банків щодо зростання кількості неповернених позик.

6. Відсутність ефективного механізму застави майна, черговості щодо одержання позовного права банком, відсутність вторинного ринку реалізації заставленого майна – все це в сукупності призводить до того, що нерухоме майно, взяте у заставу, часто стає малоліквідним.

У світовій практиці існує сім спеціальних принципів регулювання банківського кредитування фізичних осіб: захист прав кредиторів; кредитоспроможність позичальника; забезпечення банківського кредиту; мінімізація кредитних ризиків банку; цільове використання банківського кредиту; прибутковість кредитних операцій банку; відповідальність позичальника за повернення кредиту

8.2. Споживчі кредити. Кредитування фізичних осіб на споживчі цілі та нагальні потреби. Кредити фізичним особам довгострокового характеру

При кредитуванні фізичних осіб банками застосовується така специфічна форма кредиту, як споживчий кредит.

Споживчий кредит – це кредит, який надається фізичним особам на придбання споживчих товарів тривалого користування і який повертається в розстрочку.

Усі правовідносини при споживчому кредитуванні регулюються Законом України «Про споживче кредитування». Відповідно до цього закону **споживчий кредит** – це грошові кошти, що надаються споживачу (позичальникові) на придбання товарів (робіт, послуг) для задоволення потреб, не пов'язаних з підприємницькою, незалежною професійною діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

Споживчий кредит надається тільки в національній грошовій одиниці фізичним особам – резидентам України на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і який повертається в розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору.

Закон забороняє надання та отримання споживчих кредитів в іноземній валюті і вводить суворі вимоги до реклами споживчих

кредитів. Передбачений перелік стандартної інформації, яка повинна бути в кожному оголошенні про кредит.

При споживчому кредиті позичальником є фізичні особи, а кредиторами – кредитні установи, а також підприємства і організації різних форм власності.

Кожен кредит повинен мати паспорт. Закон зобов'язує письмово безплатно надавати позичальнику інформацію про пропозиції з кредитування за спеціальною формою, яка має назву «Паспорт споживчого кредиту» і є додатком до закону. У паспорті буде зібрана вся інформація про кредит: від назви кредитора до реальної річної процентної ставки та орієнтовної загальної вартості позики.

Споживчий кредит забезпечує підвищення купівельної спроможності та життєвого рівня споживачів, а також стимулює розширення обсягів виробництва на предмети споживання і послуги. Споживчий кредит дає змогу населенню споживати товари і послуги до того, як споживачі спроможні їх оплатити. Тим самим споживчий кредит забезпечує підвищення життєвого рівня споживачів.

У макроекономічному плані споживчий кредит збільшує сукупний платоспроможний попит на предмети споживання і послуги, що стимулює розширення обсягів їхнього виробництва.

До споживчих позик належить надзвичайно широкий набір видів кредитів. Власне у загальному плані виділяють товарні і грошові споживчі кредити.

Товарний споживчий кредит пов'язаний з продажем товарів тривалого користування в кредит (з розстрочкою платежу).

Грошовий споживчий кредит – це надання банківськими або небанківськими кредитними установами позик фізичним особам на задоволення їхніх споживчих потреб.

Кредити фізичним особам можна класифікувати за різними ознаками і критеріями (рис. 8.1). Як основні такі критерії можна визначити класифікацію кредиту за:

- цільовим характером;
- суб'єктами кредитних відносин – на банківські та небанківські;
- способом організації надання позичкових коштів – на позики організовані й неорганізовані, прямі та непрямі;
- формами видачі – на товарні й грошові кредити;
- ступенем покриття кредитом вартості товарів, послуг – на позики на повну вартість або на часткову їхню оплату;

– способом погашення кредиту – на ті, які погашаються поступово (в розстрочку) або разовим платежем;

– строками надання – короткострокові, середньострокові та довгострокові.

Рис. 8.1. Класифікація споживчих кредитів

Короткострокові кредити надаються громадянам на споживчі цілі (придбання товарів широкого вжитку і тривалого користування, транспортних засобів) та на нагальні потреби (лікування, навчання, весілля, народження дитини, непередбачені обставини й ін.) строком до 1 року.

З урахуванням різних видів кредиторів можна виділити форми прямого та опосередкованого кредитування населення на споживчі цілі. При наданні прямого банківського кредиту укладається кредитний договір між банком і позичальником – користувачем позики. За наявності посередника в кредитних відносинах банку з

клієнтом відбувається опосередковане кредитування. Такими посередниками найчастіше виступають підприємства роздрібної торгівлі. Кредитний договір у такому випадку укладається між клієнтом та магазином, який у наступному порядку отримує позику в банку. Про поширеність такої форми кредитування свідчить, наприклад, те, що на даний час більше, ніж 60% позик, що надаються американцям на купівлю автомобіля, є опосередкованою формою кредитування.

Нині в Україні споживче кредитування є одним із найбільш популярних і затребуваних видів кредитування, а тому має місце поява нових видів позик, що мають риси споживчих (табл. 8.1). Це, зокрема, експрес-кредити, кредити готівкою та кредити із використанням кредитних карт.

Таблиця 8.1

Нові види споживчого кредиту

Вид кредиту	Загальна характеристика
Експрес-кредит	Основною з переваг такого виду кредитування є швидкість надання кредиту. В основному такі кредити не видаються готівкою, а в безготівковій формі перераховуються за придбані товари та пропонується безпосередньо в точці продажу товару. Цільова група на яку орієнтовані такі кредити – це клієнти з середнім рівнем доходу близько 3000 грн.
Кредит готівкою	Це готівкові кредити без цільового призначення, які видаються дуже швидко і без застави. Цільова група на яку орієнтовані такі кредити – це клієнти з середнім та нижче рівнем доходу (в першу чергу молодь). Найпоширеніший розмір таких кредитів від 10000 грн до 15000 грн.
Кредит з використанням кредитних карт	При депозитній формі картки між кредитором та позичальником передбачається обумовлене завчасно автоматичне надання кредиту в момент вичерпання залишку коштів на рахунку (овердрафтні кредити). Такі позики можуть погашатися або в процесі надходження на рахунок грошових коштів (вкладів) або спеціальними внесками позичальника. При кредитній формі картки надання кредиту та ідентифікації клієнта базується на застосуванні спеціального карткового рахунку, який управляється за допомогою телекомунікаційних засобів віддаленого управління(банкомати, термінали, Інтернет).

Ще одним видом споживчого кредитування вважають кредит на капітальні затрати (довгостроковий). На відміну від кредиту на нагальні та поточні потреби даний вид кредитування потребує від населення надання звіту про його використання і документів про цільову спрямованість отриманих у банку сум.

Довгострокові кредити видаються на інвестиційні цілі (рис. 8.2).

Рис. 8.2. Схема цілей, на які надаються довгострокові кредити фізичним особам

З метою надання допомоги громадянам у будівництві (реконструкції) та придбання житла банками можуть видаватися три види житлових кредитів:

1. короткостроковий або довгостроковий на придбання та забудову землі під попереднє житлове будівництво;

2. короткостроковий кредит на будівництво (реконструкцію) житла, тобто безпосередньо для фінансування будівельних робіт (будівельний кредит);

3. довгостроковий кредит для придбання житла.

Житлове кредитування населення здійснюється банками при дотриманні основних принципів кредитування: цільового використання, забезпеченості, терміновості, платності й поверненості.

Термін користування довгостроковим кредитом встановлюється залежно від об'єкта кредитування, розміру кредиту та фінансового стану позичальника.

Відсоткова ставка за кредит визначається на загальних підставах.

Обов'язковою умовою надання довгострокового кредиту є страхування об'єктів кредитування на користь банку протягом усього періоду користування кредитом. Копія страхового договору подається банкові позичальником у строки, передбачені кредитним договором.

Видача кредиту позичальникам здійснюється у безготівковій формі шляхом:

– оплати розрахункових документів на матеріали, конструкції, обладнання, надані послуги, виконані роботи;

– перерахування коштів на поточний рахунок позичальника (у разі здійснення будівництва власними силами) на підставі розрахунку готовності об'єкта кредитування;

– перерахування коштів на поточний рахунок продавця квартири, житлового будинку чи гаража.

Форма кредиту, пов'язана з наданням позик під заставу нерухомого майна — землі, виробничих або житлових будівель тощо формує особливий вид кредиту – *іпотечний кредит*. Іпотечні позики надаються на довгостроковій основі. Іпотечний кредит стає можливим лише за умови приватної власності на землю і нерухомість.

Суб'єктами іпотечного кредиту є:

– кредитори з іпотеки – іпотечні банки або спеціалізовані іпотечні компанії, а також універсальні комерційні банки;

– позичальники – фізичні особи, які мають у власності об'єкти іпотеки або мають поручителів, які надають під заставу об'єкти іпотеки на користь позичальника.

Об'єктами іпотечного кредиту є: житлові будинки, квартири, споруди, будови, земельні ділянки, що є власністю позичальника –

фізичної особи і не фігурують як об'єкти застави в інших чинних кредитних договорах.

Розмір іпотечного кредиту визначається у вигляді частини вартості об'єкта *іпотеки*. Ця обставина дозволяє навіть отримувати під заставу одного й того самого нерухомого майна додаткові іпотечні позики. Заставне майно залишається у позичальника, який продовжує його експлуатувати, тобто зберігає своє право власника. У разі несплати позики закладена нерухомість продається, а з вирученої суми погашається заборгованість кредиту.

Потенційний позичальник повинен:

- бути резидентом України, проживати або працювати в регіоні за місцезнаходженням установи банку;

- мати стабільний рівень доходів і бути кредитоспроможним або може отримати необхідні кошти в результаті продажу наявного житла, іншого нерухомого майна тощо;

- бути особою, яка не притягалася до кримінальної відповідальності;

- надати банку забезпечення повернення кредиту, яке відповідає всім вимогам банку;

- бути особою, яка досягла 21-го року. Вік позичальника на момент закінчення строку житлового іпотечного кредиту не може перевищувати 65 років (в окремих випадках за рішенням кредитного комітету банку вік позичальника може перевищувати встановлений).

Іпотечний кредит не надається банком, якщо:

- продаж нерухомого майна здійснюється за дорученням власника (чи співвласника) іншою особою;

- нерухоме майно є предметом судового спору або стосовно його власника порушена кримінальна справа;

- фінансовий стан позичальника не відповідає вимогам банку;

- наявна інформація щодо неналежного виконання позичальником або майновим поручителем зобов'язань за раніше отриманими кредитами, що призвело до порушення строків виконання цих зобов'язань;

- право власності на нерухоме майно або майнові права, що надаються в забезпечення, не оформлене належним чином, та ін.

8.3. Оцінка кредитоспроможності позичальника – фізичної особи

Головним джерелом доходів банківських установ є кредитні операції, якісне проведення яких залежить від ретельно проведеної оцінки кредитоспроможності позичальника. Неякісно проведена оцінка може привести до неповернення кредиту, що в свою чергу здатне порушити ліквідність банку і в кінцевому рахунку призвести до банкрутства кредитної організації. Від цього залежить і стійкість банківської системи в цілому.

Для українських банків ця діяльність набуває особливого значення, оскільки їхні кредитні портфелі характеризуються високим рівнем простроченої, пролонгованої і безнадійної заборгованостей, надмірною концентрацією кредитного ризику.

Нині діяльність банківських установ з приводу оцінювання кредитоспроможності регламентується «Положенням про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями», затвердженого Постановою Правління НБУ 30.06.2016 № 351.

Згідно цього нормативного акту під кредитоспроможністю розуміють наявність у боржника (контрагента банку) передумов для проведення кредитної операції і його спроможність повернути борг у повному обсязі та в обумовлені договором строки.

Оцінка кредитоспроможності позичальника – фізичної особи визначається за результатами аналізу кількісних показників (економічна кредитоспроможність) та якісних характеристик (особиста кредитоспроможність), підтверджених відповідними документами і розрахунками.

До якісних характеристик позичальника належать:

- загальний матеріальний стан клієнта (наявність майна: нерухомості, цінних паперів, банківських вкладів, транспортних засобів та ін.);
- соціальна стабільність (постійна робота, сімейний стан, ділова репутація);
- вік і стан здоров'я клієнта;
- кредитна історія (інтенсивність користування банківськими кредитами у минулому та своєчасність їх погашення, користування іншими банківськими послугами).

До основних кількісних показників оцінки кредитоспроможності позичальника – фізичної особи належать:

– сукупний чистий дохід (щомісячні очікувані сукупні доходи, зменшені на сукупні витрати та зобов'язання) та прогноз на майбутнє;

– накопичення на рахунках в банку (інформація надається за бажанням позичальника);

– коефіцієнти, які характеризують поточну платоспроможність позичальника і його фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитною угодою: співвідношення сукупних доходів і витрат, сукупного чистого доходу за місяць і щомісячного внеску за кредитом і відсотками за ним;

– забезпечення (застава рухомого та нерухомого майна, наявність страхових полісів, можливість передавання права власності на об'єкт кредитування) та рівень його ліквідності.

Для оцінки кредитоспроможності фізичних осіб банками використовуються наступні методики:

– методика визначення платоспроможності;

– андеррайтинг;

– оцінка кредитної історії.

– скорингові моделі;

Згідно з методикою — **визначення платоспроможності** — визначається:

1. коефіцієнт витрат (K_v), який характеризує поточний фінансовий стан позичальника і показує частку щомісячних витрат позичальника в його доході.

Коефіцієнт витрат розраховується на основі даних про доходи й витрати, наданих позичальником у заявці на кредит і підтверджених документально. Середньомісячні сукупні доходи розраховуються шляхом визначення середньоарифметичного значення сукупних доходів, отриманих і підтверджених позичальником. Розрахунковий період містить у собі 12 останніх місяців, за винятком випадків надання позичальником, що здійснює підприємницьку діяльність без утворення юридичної особи, декларації про доходи, коли за розрахунковий приймається останній податковий період.

2. K_v порівнюється із нормативним значенням. Чим менше значення коефіцієнта K_v , тим кращий фінансовий стан позичальника. Якщо частка щомісячних витрат позичальника в його доході становить

більше 40% (коефіцієнт $K_v > 0,4$) подальший розгляд питання про надання кредиту припиняється.

3. На третьому етапі аналізу визначається коефіцієнт платоспроможності K_n (табл. 8.2) залежно від рейтингу позичальника, визначеного згідно значення коефіцієнта витрат.

Таблиця 8.2

Визначення коефіцієнта платоспроможності позичальника

Коефіцієнт K_v (Інтервал значень)	Рейтинг позичальника		
	1	2	3
0,20 та менше	0,35	0,30	0,25
від 0,21 до 0,25	0,30	0,25	0,20
від 0,26 до 0,30	0,25	0,20	0,15
від 0,31 до 0,35	0,20	0,15	0
від 0,36 до 0,40	0,15	0	0

Залежно від коефіцієнта платоспроможності позичальникові присвоюється категорія на момент видачі кредиту (табл. 8.3).

Таблиця 8.3

Визначення категорії позичальника на момент видачі кредиту

Коефіцієнт платоспроможності K_n	Категорія позичальника
0,35	1 - відмінна
0,30 – 0,25	2 – добра
0,20 – 0,15	3 – задовільна
0	4 – незадовільна

Позичальникам, віднесеним до 4 категорії, кредит не надається.

Оцінка поточної платоспроможності позичальника може проводитися за такими показниками:

1. *Коефіцієнт РТІ (Payment-to-income Ratio) - платіж до доходу, який розраховується так:*

$$RTI = PK_{\text{щ}} / Дщ$$

де $PK_{\text{щ}}$ - сума щомісячних платежів за кредитом, яка містить суму внеску за основним боргом, відсотки і комісію за кредитом та інші платежі відповідно до умов кредитного договору;

$Дщ$ - сума щомісячних доходів фізичної особи, яка визначається на підставі розміру заробітної плати за вирахуванням податків, розміру

допомоги на дітей, розміру пенсії та інших доходів. Підтвердженням доходів клієнта можуть бути податкові декларації попереднього періоду, довідка з місця роботи про отримані доходи або інші документи.

Показники **РТІ** не мають перевищувати:

- для кредитів у національній валюті при доході в національній валюті 40%;
- для кредитів у національній валюті при доході в іноземній валюті 45%;
- для кредитів в іноземній валюті при доході в іноземній валюті 40%;
- для кредитів в іноземній валюті при доході в національній валюті 30%.

2. **Коефіцієнт ОТІ (Obligations-to-Income Ratio)**- зобов'язання до доходу, який розраховується так :

$$\text{ОТІ} = \text{Пщ} / \text{Дщ}$$

де Пщ - сума всіх щомісячних платежів позичальника, яка складається з поточних витрат фізичної особи, внесків за страхуванням, квартирної плати та інших витрат. Показники ОТІ не мають перевищувати:

- для кредитів у національній валюті при доході в національній валюті 50%;
- для кредитів у національній валюті при доході в іноземній валюті 55%;
- для кредитів в іноземній валюті при доході в іноземній валюті 50%;
- для кредитів в іноземній валюті при доході в національній валюті 40%.

3. **Коефіцієнт платоспроможності позичальника - фізичної особи (КП)** визначається за формулою:

$$\text{КП фо} = \text{Дщ} / (\text{ПКщ} + \text{Пщ})$$

Значення коефіцієнта платоспроможності має бути більше за 1.

При іпотечному кредитуванні фізичних осіб основний спосіб зниження кредитного ризику банку — це проведення андеррайтингу позичальника. (рис.8.3)

Рис. 8.3. Алгоритм проведення андеррайтингу позичальника

Процедура андеррайтингу здійснюється за такими основними напрямками аналізу зібраної і документально підтвердженої інформації про позичальника:

- оцінка платоспроможності потенційного позичальника - здатності вчасно погасити кредит - на основі аналізу його доходів і витрат;

- оцінка готовності позичальника погасити кредит, тобто його кредитної дисципліни, на основі аналізу його кредитної історії;

- оцінка достатності готівкових грошових коштів, якими володіє потенційний позичальник для виплати початкового внеску на покупку житла і оплати всіх інших необхідних витрат по здійснюваних операціях;

- оцінка достатності забезпечення повернення кредиту, що припускає визначення співвідношення суми цього кредиту і оціночної вартості придбаного житлового майна, укладення про інженерно-технічному стані житлового об'єкта та проведення юридичної експертизи правовстановлюючих документів на предмет іпотеки.

Після проведення процедури з оцінки ймовірності погашення кредиту експерт з андеррайтингу готує для кредитного комітету банку звіт про результати андеррайтингу, в якому містяться проекти рішень, що стосуються конкретного позичальника:

- надати кредит даному клієнту, із зазначенням суми кредиту, строків та умов погашення;

- відмовити в кредиті, із зазначенням підстав для відмови;

- провести додатковий аналіз інформації про позичальника, з можливою модифікацією первинних умов кредиту.

У разі позитивного рішення банк повідомляє позичальнику про порядок і терміни укладання кредитної угоди, включаючи процедуру оформлення кредиту і договору іпотеки. Позичальнику повідомляються остаточні параметри кредиту, тобто сума кредиту, терміни та умови його погашення.

Юридична служба банку контролює правильність укладення всіх договорів, а також порядку їх оформлення, передбаченого законодавством та інструкціями банку.

Оцінюючи методика андеррайтингу, можна зробити висновок, що тут застосовується системний підхід до аналізу позичальника. Позитивна сторона цієї методики — можливість банку виробити до

будь-якого потенційного позичальника індивідуальний підхід, за якого буде враховано необхідну кількість характеристик. Серед недоліків цієї оцінки — трудомісткість її виконання, що потребує особливої кваліфікації банківських працівників.

Оцінка кредитної історії позичальника банку передбачає, що для визначення кредитоспроможності клієнта вивчають як місячні доходи, так і витрати позичальника. Доходи, як правило, визначаються за трьома напрямками: доходи від заробітної плати; доходи від заощаджень та цінних паперів; інші доходи.

Одним з основних показників, що визначають можливість видачі кредиту, є фінансова та соціальна стабільність позичальника. При всіх рівних умовах перевага надається клієнту, який має більш достатні для погашення кредиту стабільні витрати, а також тривалий стаж роботи на підприємстві, в організації і більш тривале проживання за даною адресою.

Одним із перспективних напрямів оцінки кредитоспроможності позичальника - фізичної особи є використання **системи кредитного скорингу**, яка базується на бальній оцінці факторів кредитного ризику.

Кредитний скоринг (від англ. *score* – бал, оцінка), який забезпечує гнучкий інструментарій оцінювання кредитних ризиків і можливість автоматизації процесу прийняття кредитних рішень. Інформаційні системи кредитного скорингу, на основі порівняльного аналізу даних з кредитної історії існуючих позичальників та аналогічних даних претендентів на позику, дозволяють визначити інтегральну бальну оцінку кредитоспроможності (надійності) потенційних позичальників. Метою кредитного скорингу є оптимізація прийняття рішень із надання банківських кредитів.

Скорингові системи є дуже зручним інструментом оцінювання кредитоспроможності. Використання скорингу сприяє підвищенню швидкості прийняття рішень щодо видачі кредитів, що є дуже важливим у сучасних умовах. Окрім того, скоринг ураховує не тільки фінансові показники діяльності позичальника, а й якісні показники кредитоспроможності.

Скоринг зумовлює можливість здійснення експрес-аналізу в присутності позичальника. Більшість спеціалістів визнає її

найприйнятнішою для споживчого кредитування, з урахуванням алгоритмів побудови системи і вхідних інформаційних даних.

Системи скорингу, побудовані на підґрунті запропонованого алгоритму, надають здатність ефективно та адекватно оцінити кредитоспроможність позичальника банку в умовах кризи і посткризової рецесії, оскільки враховують регіональну специфіку, загальносвітові глобалізаційно-інтеграційні процеси та динаміку змін макроекономічної ситуації. Це забезпечується тим, що кожен банк може закласти у процес оцінки найрізноманітніші показники: репутація позичальника (переведена у бальну шкалу), зміни ринкової кон'юнктури (за результатами прогнозних показників) та ін. (рис. 8.4).

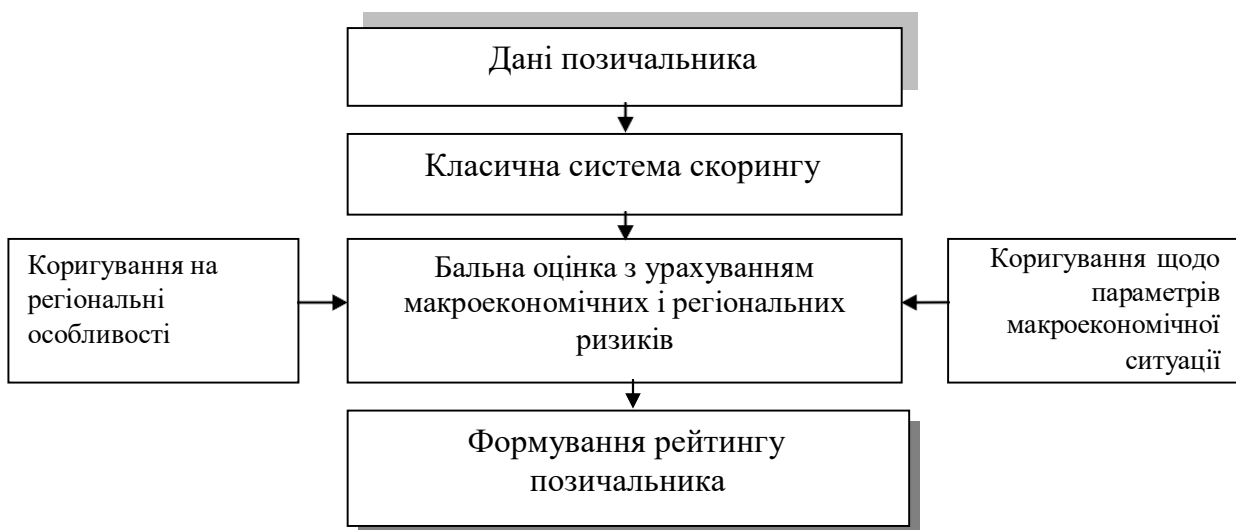

Рис. 8.4. Алгоритм скоригованої скоринг-системи оцінки позичальника

Найчастіше вивчення кредитоспроможності індивідуальних позичальників здійснюється за бальною системою оцінки надійності клієнтів. У таблицях подано типові для американських, французьких, англійських банків класифікаційні бальні оцінки для визначення надійності позичальника. За критеріями таблиці 8.3, відмовляють у кредиті позичальникові, якщо він набрав менше 13 балів. При отриманні ним близько 30 балів – розглядають пропозицію про надання кредиту з великим ризиком.

Таблиця 8.4

Система показників кредитного скорингу

Критерії	Бали	Критерії	Бали
1. Рід занять		4. Тривалість проживання у даній місцевості	
Лікар-стоматолог	7	Більше 5 років	3
Бізнесмен	7	2 – 5 років	2
Викладач коледжу	7	Менше 2-х років	1
Вчений	6	5. Сімейний стан	
Державний службовець	6	Жонатий	5
Фермер	6	Вдівець	5
Медична сестра	5	Одинок жінка	4
Кваліфікований робітник	5	Одинокий чоловік	3
Журналіст	5	Розлучена жінка	2
Особи вільних професій	3	Розлучений чоловік	0
Прибиральник сміття	3	6. Тижневий заробіток у доларах	
Слюсар	4	Більше 200	5
Поліцейський	4	101-200	4
Перукар	3	91-100	3
Портовий вантажник	2	76-90	2
Буфетник	2	61-75	1
Працівник гаража	2	7. Банківський рахунок	
Музикант	1	Поточний і	6
Художник	1	нагромаджувальний	
Працівник сфери послуг	1	Нагромаджувальний	3
Сільськогосподарський працівник	0	Поточний	2
Таксист	0	8. Кредитні рекомендації	
2. Стаж роботи			
Теперішня праця – менше 2 років, попередня – менше 10 років	2		
Теперішня праця – 7 років і більше, попередня – менше 10 років	5	Володіє двома кредитними картками	4
3. Житлові умови		Дві кредитні картки	2
Є власний будинок	5	універсального магазину	
Орендує квартиру	3	Гарантії фінансової компанії	2
Проживає з батьками	3	Гарантії ювелірного магазину	2
Орендує кімнату	0	Рекомендації двох фінансових компаній або двох ювелірних магазинів	4

Переваги скорингових систем.

1) підвищення точності оцінки позичальника та зменшення рівня неповернень. Як свідчить досвід західних країн, після введення в роботу скорингових моделей рівень «поганих» боргів скоротився на 15–20% у порівнянні з ручним опрацюванням кредитних заявок.

2) прискорення процедури оцінки позичальника. Метод скорингу дозволяє провести експрес-аналіз заявки на кредит у присутності клієнта.

3) швидкість і безсторонність в ухваленні рішень. У французьких банках клієнт, запросивши позику і заповнивши спеціальну анкету, може отримати відповідь про можливість надання позики протягом кількох хвилин.

4) збільшення кредитного портфелю за рахунок зменшення кількості необґрунтованих відмов по кредитних заявах, можливість ефективного управління кредитним портфелем,

5) створення централізованого накопичення даних про позичальників;

6) зниження резервів, що формуються на можливі втрати по кредитах.

7) відсутність необхідності тривалого навчання персоналу

8.4. Система дистанційного банківського обслуговування клієнтів. Інтернет-банкінг

Дистанційне обслуговування – це комплекс інформаційних послуг за рахунком клієнта та здійснення операцій за рахунком на підставі дистанційних розпоряджень клієнта.

Дистанційне розпорядження – це розпорядження банку виконати певну операцію, яке передається клієнтом за погодженим каналом доступу, без відвідання клієнтом банку.

Для залучення нових клієнтів та створення зручностей щодо їхньої співпраці з банком у багатьох банківських установах упроваджена й успішно функціонує система "клієнт-банк", її упровадження дає змогу клієнту спілкуватися з банком і виконувати платежі, не виходячи зі свого офісу, що, безперечної підвищує привабливість банку при виборі його клієнтом. Електронні документи, що подаються клієнтом до банку, повинні відповідати формату розрахункових документів

системи електронних платежів НБУ зі зазначенням електронних цифрових підписів відповідальних осіб платника, яким згідно з установленими документами надане право підпису.

Система "клієнт — банк" забезпечує:

— Передачу повідомлень між клієнтом та банком у зашифрованому вигляді за допомогою сертифікованих засобів захисту;

— автоматичне ведення протоколу (та захист цього протоколу від модифікації) передавання розрахункових документів між банком і клієнтом як у банк, так і в автоматизоване робоче місце (АРМ) клієнта;

— автоматичне архівування протоколів наприкінці дня.

Можна виділити такі основні види дистанційних банківських послуг:

1. Відео-банкінг – це система інтерактивного спілкування клієнта з персоналом банку; вона надає клієнтові можливість віртуального спілкування з банком за допомогою спеціально призначених пристроїв, так званих «відео кіосків», устаткованих моніторами. Відео- банкінг поки що залишається популярною формою дистанційного банкінгу на Заході.

2. РС-банкінг (традиційна система «Клієнт-Банк») – ця система здійснює доступ до банківського рахунка за допомогою персонального комп'ютера і прямого модемного з'єднання з комп'ютерною системою банку. Сучасний РС-банкінг призначений для обслуговування юридичних осіб у режимі off-line, тобто клієнт працює з фінансовими документами локально, а обмін інформацією з банком здійснюється в ході синхронізації - короткотермінового сеансу зв'язку через мережу Інтернет. Частоту проведення синхронізації вибирає клієнт. Такі системи застосовуються, в першу чергу, корпоративними клієнтами, а її незручність полягає в тому, що скористатися доступом до рахунку можна лише з одного робочого місця.

3. Телефонний банкінг – надає можливість здійснювати операції з рахунком клієнта та отримувати інформацію щодо його стану за допомогою телефону у будь-якій точці світу. Завдяки телефонному банкінгу можна: отримувати інформацію про стан рахунків, переміщати кошти між власними рахунками, здійснювати платежі за кредитами та по кредитним карткам, піднімати ліміти на проведення операцій, дізнаватися курси валют та інше.

У нинішній час банки розвивають технології віддаленого банківського обслуговування, що забезпечують надання доступу клієнтам до своїх банківських рахунків і операцій з ними, а також до загальної інформації про банківські продукти та послуги за допомогою комп'ютера з модемом та мережі, що і називають Інтернет-банкінгом (e-Banking). Інтернет-банкінг усуває будь-які бар'єри, забезпечуючи доступ клієнта до свого рахунку в будь-якій точці світу, де є вихід в Інтернет.

Поняття Інтернет-банкінг включає у себе усі можливі види послуг, які може отримати банківський клієнт від свого банку за допомогою Інтернету. Незалежно від місця розташування, за допомогою комп'ютера і мережі Інтернет можна зайти на веб-сайт свого банку, отримати доступ до свого рахунку і виконати необхідні операції – перевірити залишок коштів на рахунку, операції по рахунку, переказати кошти з рахунку. Для цього в банку отримують відповідний ключ – електронний сертифікат, необхідні паролі тощо.

Розрізняють два типи систем інтернет-банкінгу:

- системи надання банківських послуг через Інтернет організаціям та
- приватним особам;
- системи розрахунків між банками через Інтернет (віртуальні інкасатори).

Головною мотивацією банків у впровадженні Інтернет-банкінгу є підвищення конкурентоспроможності.

Передусім, перевагою Інтернет-банкінгу є значна мінімізація витрат, адже собівартість надання банківських послуг через Інтернет значно нижче, ніж той самий показник для традиційних механізмів фінансового обслуговування. Фінансові послуги ідеально підходять для надання «у віддаленому режимі», оскільки не потребують фізичної присутності постачальника послуг і не супроводжується переміщенням матеріальних активів. Але це не означає, що широке розповсюдження Інтернет-банкінгу дозволить повністю відмовитись від відкриття та утримання філій банку, бо при наданні високо ризикових послуг необхідне особисте спілкування з клієнтами та ретельний їх відбір.

Перевагою інтернет-банкінгу є можливість використання стандартних інтернетівських програм – не потрібно купувати та

встановлювати додаткове програмне забезпечення. Достатньо отримати в банку ім'я з паролем для входу в систему і дискету з ключем для електронного підпису своїх розпоряджень. Для банків Інтернет є вигідним з точки зору скорочення витрат на обробку трансакцій.

Впровадження Інтернет-банкінгу поступово призводить до збільшення попиту на такі послуги з боку малого та середнього бізнесу, бо обслуговування їхніх рахунків за допомогою Інтернет-мережі значно економить час та кошти.

Ще однією перевагою Інтернет-банкінгу є те, що він дозволяє розширити коло клієнтів фінансових установ незалежно від їх географічного положення. Крім можливості обслуговування клієнтів в будь-якій точці світу, Інтернет-банкінг забезпечує доступ до потенційних споживачів послуг банку в інших регіонах.

Особливо необхідно підкреслити, що разом з розвитком Інтернет-технологій вдосконалюються і впроваджуються захисні програми, які попереджують ризик Інтернет-махінацій або збоїв в мережі, та гарантують цілісність зберігання коштів на рахунках та під час проведення будь-яких операцій через Інтернет-мережу. Саме ця проблема і відлякує багатьох клієнтів від даного типу банківських послуг.

8.5. Послуги комерційних банків у сфері мобільного зв'язку

Мобільний банкінг – віддалене управління рахунками безпосередньо з мобільного телефону, обладнаного спеціальним програмним забезпеченням на базі протоколу безпроводної передачі даних. Отож, сутність мобільного банкінгу виявляється у можливості здійснення клієнтом платежів або інших операцій за допомогою свого мобільного телефону.

За допомогою мобільного зв'язку банківські різноманітні банківські послуги.

1. Комерційні банки можуть надавати своїм клієнтам – власникам мобільних телефонів стандарту GSM послуги GSM-банкінг. При цьому клієнт заключає договір з банком, у якому обумовлює ліміти і види платежів, і отримує спеціальну SIM-карту. На цю карту завантажується банківський додаток, яким можна керувати за

допомогою меню телефону. SIM-карту можна вставити у телефон, включити його, набрати спеціальний код, вибрати в меню опцію “банк” і ввести ще один PIN-код. Після з’єднання з сервером банку користувач через декілька секунд отримує доступ до свого банківського рахунку, а потім, використовуючи банківський додаток, за допомогою меню телефону може зробити ті чи інші операції (переглянути залишок коштів на рахунку, курси валют, здійснити оплату товарів і послуг). Якщо користувач забуде коди або телефон загубить, то після триразового неправильного набору банківський додаток буде заблокований, тобто переказ грошей з рахунку за допомогою цієї послуги стане неможливим.

2. Інший, простіший варіант спілкування банку і клієнта – *SMS-повідомлення* – електронні текстові листи, які можна відправити і приймати за допомогою мобільного телефону. Банк і клієнт домовляються про значення повідомлень, які направляються один одному (як правило, вони шифруються).

3. Використання смартфонів. Функції смартфонів з кожним днем стають все різноманітніші. Ними можна оплачувати товари в супермаркетах, купувати в інтернеті, і навіть використовувати замість платіжної картки для доступу до банкомата. Банкомату – CINEO C2020 дозволить власникам смартфонів з функцією безконтактного зв’язку одним дотиком отримати доступ до акаунту, зняти гроші, або провести іншу операцію. Для смартфонів без функції NFC передбачено альтернативний варіант доступу по QR-коду. Користувачі смартфонів можуть ініціювати зняття готівки за допомогою мобільного додатку, брендovanого під банк, чийми послугами вони користуються. При цьому користувач може вибрати рахунок, з якого будуть списані гроші, і вказати необхідну суму по шляху до банкомату. Потім потрібно буде тільки пройти аутентифікацію за допомогою смартфона. У мобільному додатку також можна знайти найближчий банкомат, який видає готівку без карти. Замість смартфона в банкоматі можна використовувати безконтактну пластикову карту.

До переваг мобільного банкінгу слід віднести: клієнт може миттєво оперувати власними коштами, натиснувши декілька кнопок на телефоні; клієнт отримує можливість не лише контролювати стан свого рахунку, здійснювати грошові перекази, але й отримувати від

банку додаткову фінансову інформацію про зміну валютних курсів, котировки цінних паперів; в банків з'явилась можливість наблизитися до клієнта, цілодобово надаючи інформацію, консультації, підтримку.

Недоліками даних банківських послуг є те, що хакерам нескладно підключитися до мобільного телефону і подзвонити з нього. Відповідно, можна і перевести гроші з чужого телефону. інформація про банківські рахунки, окрім працівника банку, може бути доступною деяким співробітникам компаній – операторів мобільного зв'язку, що збільшує імовірність несанкціонованого використання цієї інформації. Недоліками також є перевантаженість каналів і обмеженість зони покриття, що створює незручності.

Поряд із телефонним банкінгом найдоступнішим і поширеним серед клієнтів є мобільний банкінг.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте сутність та особливості надання споживчих кредитів.
2. Охарактеризуйте сутність та особливості надання іпотечних кредитів.
3. Оцінка кредитоспроможності позичальника – фізичної особи: переваги та недоліки.
4. Розкрийте особливості здійснення скорингової оцінки кредитоспроможності позичальника-фізичної особи.
5. Оцінка кредитоспроможності фізичної особи на основі вивчення кредитної історії позичальника.
6. Оцінка кредитоспроможності фізичної особи на основі фінансових показників його платоспроможності.
7. Контроль за цільовим використанням споживчого кредиту та його своєчасним погашенням.
8. Дайте загальну характеристику роздрібних банківських електронних послуг.
9. Опишіть види послуг, які можна отримати за допомогою пластикових карток.
10. Охарактеризуйте можливості банків України надавати послуги через мережу Інтернет.

11. Які послуги надають банки України у сфері мобільного зв'язку для фізичних осіб?

12. Чи є можливість здійснювати розрахункові операції за допомогою мобільного телефону?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Смарт-картка це:

а) банківська платіжна картка, що надає можливість здійснювати операції за дебетом картрахунку в межах визначеного банком-емітентом ліміту кредиту;

б) банківська платіжна картка, яка показує, що її власнику відкритий кредит;

в) картка з інтегральною схемою і мікропроцесором, здатним виконувати розрахунки;

г) банківська платіжна картка, що використовує режим он-лайн;

д) правильними є усі зазначені варіанти відповідей

е) жоден з варіантів.

2. Які способи перевірки PIN-коду існують?

а) механічний;

б) математичний;

в) статистичний;

г) алгоритмічний;

д) усі варіанти відповідей;

е) жоден з варіантів.

3. Що таке Інтернет-банкінг?

а) можливість здійснювати майже усі стандартні операції, які можуть бути здійснені клієнтом в офісі банку;

б) організація первинного ринку з продажу акцій через Інтернет;

в) модемне з'єднання клієнта, що має спеціальне банківське програмне забезпечення на своєму комп'ютері, з модемним пулом банку;

г) можливість купівлі через Інтернет державних цінних паперів;

д) усі зазначені вище варіанти відповідей;

е) жоден з варіантів.

4. Яка з наведених можливостей не може бути реалізована з допомогою Інтернет-банкінгу?

- а) надання брокерських послуг;
- б) отримання кредиту безпосередньо через Інтернет;
- в) проведення операцій з готівкою;
- г) доступ до свого банківського рахунку;
- д) забезпечення ролі емісійного платіжного агента або андерайтеру;
- е) жоден з варіантів.

5. Які види послуг надають банківські установи у сфері мобільного зв'язку?

- а) інформацію про баланс на картковому рахунку;
- б) інформацію про стан рахунку;
- в) інформацію про надходження коштів з рахунку;
- г) здійснення усіх видів розрахунків;
- д) усі варіанти відповідей правильні;
- е) варіанти відповідей а), б), в).

6. Якими банківськими послугами у сфері мобільного зв'язку можуть користуватися фізичні особи?

- а) отримувати інформацію про стан рахунку;
- б) здійснювати розрахунки;
- в) отримувати кредити;
- г) здійснювати переказ коштів з рахунку на рахунок;
- д) усі варіанти відповідей правильні;
- е) фізичним особам банки не надають послуг, пов'язаних з мобільним зв'язком.

7. Оцінка фінансового стану позичальника-клієнта банку проводиться:

- а) не рідше 1 разу на місяць;
- б) не рідше 1 разу на 2 місяці;
- в) не рідше 1 разу на 3 місяці;
- г) тільки перед укладенням кредитного договору.

8. Кредитоспроможність позичальника — це:

- а) здатність позичальника повністю та у визначений строк розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями;
- б) можливість кредитора надати кредит;
- в) можливість позичальника одержувати прибуток;
- г) здатність позичальника достроково погасити кредит.

9. Кому надається споживчий кредит:

- а) фізичним особам;
- б) юридичним особам;
- в) державі;
- г) фізичним і юридичним особам.

10. Споживчий кредит — це кредит, який надається:

- а) юридичним особам для придбання товарно-матеріальних цінностей;
- б) фізичним особам для придбання споживчих товарів тривалого використання;
- в) фізичним і юридичним особам під заставу нерухомого майна;
- г) фізичним та юридичним особам для задоволення своїх потреб.

Питання для обговорення

1. У чому полягає економічне значення оцінки кредитоспроможності позичальника?
2. Назвіть фактори кредитного ризику для банків України.
3. З урахуванням яких факторів повинна формуватися кредитна політика банку.
4. Яким чином комерційний банк контролює цільове використання кредиту?
5. Охарактеризуйте етапи процесу кредитування.
6. Стан впровадження платіжних карткових систем в Україні.
7. Смарт-технології і картки для дрібних платежів.
8. Які з систем грошових переказів, що діють в Україні, є найпривабливішими?

ГЛОСАРІЙ ТЕРМІНІВ ТА ЕКОНОМІЧНИХ КАТЕГОРІЙ

Акредитив – договір, що містить зобов'язання банку-емітента, за яким цей банк за дорученням клієнта (заявника акредитива) або від свого імені проти документів, які відповідають умовам акредитива, зобов'язаний виконати платіж на користь бенефіціара або доручає іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж.

Активні операції – це операції щодо розміщення банками власного капіталу та залучених ресурсів з метою отримання доходу, забезпечення діяльності й підтримання необхідного рівня ліквідності.

Акція – цінний папір без встановленого строку обігу, що засвідчує пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує право на участь в управлінні товариством, надає право його власникові на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна при його ліквідації.

Андеррайтинг – купівля на первинному ринку цінних паперів з наступним їх перепродажем інвесторам; укладання договору про гарантування повного або часткового продажу цінних паперів емітента інвесторам, про повний чи частковий їх викуп за фіксованою ціною з наступним перепродажем або про накладання на покупця обов'язку робити все можливе, щоб продати якомога більше цінних паперів, не беручи зобов'язання придбати будь-які цінні папери, що не були продані.

Антикризове управління банком – це комплекс заходів спрямованих на виявлення факторів, що провокують появу кризи, своєчасну діагностику, упередження і нейтралізацію кризи, спрямованих на досягнення цілей діяльності банку, реалізацію його стратегії та подальший розвиток.

Афілійована особа банку – будь-яка юридична особа, в якій банк має істотну участь або яка має істотну участь у банку.

Банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.

Банк з іноземним капіталом – банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору становить не менше 10%.

Банківська діяльність – залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Банківська діяльність – це набір посередницьких операцій на грошовому ринку, виконання яких дозволено законом спеціальним інститутам, які називаються банками.

Банківська ліцензія – документ, який видається Національним банком України в порядку і на умовах, визначених у цьому Законі, на підставі якого банки та філії інших банків мають право здійснювати банківську діяльність.

Банківська система - це законодавчо визначена, чітко структурована сукупність фінансових посередників грошового ринку, які займаються банківською діяльністю.

Банківське регулювання – це функція Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Банківський (загальний) резерв – сума грошових коштів, які є в даний момент у розпорядженні банку і не використані у активних операціях. Та частина загального резерву яку банки повинні зберігати у грошовій формі і не використовувати для поточних потреб називається обов'язковим резервом.

Банківський консорціум – тимчасове об'єднання банків, які створюються для координації дій при здійсненні різного роду банківських операцій або для кредитування однієї, але великої угоди.

Банківський кредит – це позичковий капітал банку в грошовій формі, що передається в тимчасове користування на засадах строковості, повернення, платності, забезпеченості та цільового використання.

Банківський нагляд – це система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою

забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Банківський платіжний інструмент – засіб, що містить реквізити, які ідентифікують його емітента, платіжну систему, в якій він використовується, та, як правило, держателя цього банківського платіжного інструмента. За допомогою банківських платіжних інструментів формуються відповідні документи за операціями, що здійснені з використанням банківських платіжних інструментів, на підставі яких проводиться переказ грошей або надаються інші послуги держателям банківських платіжних інструментів.

Банківські операції – це ряд дій, спрямованих на реалізацію економічних завдань банку як суб'єкта ринкових відносин, предметом яких є рух грошових коштів, цінних паперів, дорогоцінних металів або зобов'язання з їхнього переміщення, що здійснюється на підставі укладених договорів згідно з чинним законодавством.

Банкомат – пристрій для автоматизованого касового самообслуговування клієнтів.

Безготівковий грошовий обіг – являє собою рух грошей у формі послідовних записів на рахунках у банківських установах або за зарахуванням взаємних вимог.

Валютна інтервенція – це пряме втручання Національного банку України у функціонування валютного ринку за допомогою купівлі-продажу іноземної валюти з метою впливу на курс національної грошової одиниці.

Валютна позиція – це співвідношення вимог та зобов'язань банку в кожній іноземній валюті та в кожному банківському металі. При їх рівності позиція вважається закритою, при нерівності – відкритою. Відкрита позиція є короткою, якщо обсяг зобов'язань за іноземними валютами та банківськими металами перевищує обсяг вимог, і довгою, якщо обсяг вимог за іноземними валютами та банківськими металами перевищує обсяг зобов'язань.

Валютна політика – це комплекс економічних, організаційних, правових, адміністративних та інших заходів, методів, форм, інструментів і механізмів, які здійснюються державою у сфері валютно-фінансових і кредитних відносин відповідно до поточних та стратегічних цілей загальної економічної політики держави, передусім

з метою забезпечення стабільності обмінного курсу національної валюти та збалансованості платіжного балансу країни.

Валютне регулювання – це діяльність держави та уповноважених нею органів, спрямована на регламентацію міжнародних розрахунків і порядку здійснення операцій з валютними цінностями.

Валютний контроль – це забезпечення дотримання резидентами та нерезидентами валютного законодавства.

Валютний курс – це вартість грошової одиниці однієї країни, виражена у грошових одиницях інших країн або міжнародних платіжних засобах.

Валютні обмеження – це система спланованих державних заходів, спрямованих на регулювання (обмеження) валютних операцій, встановлення контролю і впливу на курс валют, концентрацію валютних ресурсів у руках держави з метою утримання стабільності курсу.

Валютні резерви – це належні державі офіційні запаси іноземної валюти, що перебувають у центральному банку, в банківських установах інших країн та міжнародних валютно-кредитних організаціях.

Вексель – цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Відео-банкінг – це система інтерактивного спілкування клієнта з персоналом банку; вона надає клієнтові можливість віртуального спілкування з банком за допомогою спеціально призначених пристроїв, так званих «відео кіосків», устаткованих моніторами.

Відкритим вважають **ринок**, на якому здійснюються операції з купівлі-продажу цінних паперів між особами, що не є первинними кредиторами та позичальниками, і коли кошти внаслідок продажу цінних паперів на такому ринку надходять на користь держателя цінних паперів, а не їх емітента.

Вклад (депозит) – це кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

Власні ресурси банку утворюють його власний капітал, до складу якого входять: статутний, резервний та інші фонди банку, що створюються для забезпечення фінансової стійкості, комерційної і господарської діяльності, а також нерозподілений прибуток поточного та минулих років.

Гарантія, або порука – це зобов'язання третьої особи сплатити борг позичальника у випадку його неплатоспроможності.

Готівковий грошовий обіг – це рух готівки у формі банкнот та розмінної монети, що обслуговує реалізацію товарів і послуг та здійснення інших можливих платежів.

Грошова база – це сукупний обсяг готівкових грошей випущених в обіг, а також грошових резервів в комерційному банку.

Грошова маса – це сукупність усіх грошових коштів випущених в обіг у готівковій і безготівковій формах, що перебуває у розпорядженні суб'єктів ринку і виконують функцію засобів обігу, платежу і нагромадження.

Грошова система – це форма організації грошового обігу в країні, що склалася історично і закріплена у законодавчому порядку.

Грошовий агрегат – це абсолютний показник, що відображає кількість грошової маси певного виду станом на конкретну дату.

Грошовий обіг – це рух грошей у готівковій і безготівковій формах, що обслуговує реалізацію товарів, а також нетоварні платежі в економіці.

Грошовий потік – це процес переміщення грошових коштів від одного суб'єкта ринку до іншого, що забезпечує виконання платіжних зобов'язань, які виникають у процесі економічної діяльності.

Грошово-кредитна політика – комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України через використання визначених засобів та методів.

Девальвація – офіційне зниження курсу національної грошової одиниці відносно іноземних валют або міжнародних розрахункових одиниць.

Депозит – це грошові кошти, які внесені у банк клієнтами, зберігаються на їхніх рахунках і використовуються згідно з укладеною угодою та банківським законодавством.

Депозитні банки спеціалізуються на залученні коштів у вклади-депозити (можливі й короткострокові) з наданням за рахунок цих коштів короткострокових кредитів.

Державний борг – це сукупність фінансових зобов'язань центрального уряду, місцевих органів влади, державних підприємств і організацій, що підлягає погашенню в обумовлені терміни.

Диверсифікація кредитів – це розподіл їх між певною кількістю позичальників.

Дисконт – різниця між вартістю погашення цінних паперів та вартістю їх придбання без урахування нарахованих на час придбання відсотків, якщо вартість придбання нижча від вартості погашення.

Дистанційне обслуговування – це комплекс інформаційних послуг за рахунком клієнта та здійснення операцій за рахунком на підставі дистанційних розпоряджень клієнта.

Ділова репутація – сукупність підтвердженої інформації про особу, що дає можливість зробити висновок про професійні та управлінські здібності такої особи, її порядність та відповідність її діяльності вимогам закону.

Довгострокове кредитування – надання банками на тривалий строк (понад один рік) позичок підприємствам та приватним особам на відновлення, розширення та створення основних фондів.

Економічні нормативи – показники, що встановлюються Національним банком України і дотримання яких є обов'язковим для банків.

Електронний гаманець – платіжний додаток платіжної картки, кошти за операціями з яким обліковуються на консолідованому картрахунку емітента і який дає змогу його держателю в межах встановленого ліміту виконувати платіж за товари (послуги) без уведення персонального ідентифікаційного номера (ПІН).

Емісійна діяльність банків полягає у випуску власних цінних паперів з метою залучення коштів для формування і поповнення статутного капіталу, а також з метою тимчасового залучення ресурсів для проведення окремих банківських операцій.

Емісійні різниці (емісійний дохід) – сума коштів, отриманих підприємством від первинної емісії (випуску) власних акцій та інших корпоративних прав над номіналом таких акцій (інших корпоративних прав).

Емісія грошей – випуск в обіг нових грошових знаків (від лат. *emissio* – випуск). Виключне право введення в обіг (емісії) гривні і розмінної монети, організація їх обігу та вилучення з обігу належить Національному банку.

Забезпечення кредиту – спосіб страхування банку від ризику неповернення клієнтом позички.

Закон грошового обігу – це економічна залежність, яка означає, що маса грошей в економіці має бути адекватною реальним потребам обороту із врахуванням рівня цін та швидкості обігу грошей.

Залучені ресурси банку – це сукупність коштів клієнтів, що акумулюються банком на депозитах. *Депозити* – це грошові кошти, що розміщуються на зберігання у банку від імені юридичних і фізичних осіб на договірній основі.

Застава – це частка матеріального майна, право власності якого належить позичальникові і перейде до банківської установи в разі невиконання позичальником своїх зобов'язань, які передбачені кредитною угодою.

Золотовалютні резерви – резерви України, відображені у балансі Національного банку України, що включають в себе активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків.

Інвестиційний кредит — це економічні відносини між кредитором і позичальником з приводу фінансування інвестиційних заходів на засадах повернення і, як правило, з виплатою відсотка.

Інвестиційний портфель банку – сукупність цінних паперів, придбаних банком шляхом активних операцій з метою отримання прибутків.

Інвестиційні банки – це фінансові установи, що спеціалізуються на залученні коштів на довгі терміни, у тому числі шляхом випуску облігацій та надання за рахунок таких коштів довгострокових кредитів (у деяких країнах таким банкам навіть заборонено залучати грошові кошти у вклади).

Інвестиційні компанії — це різновидність кредитно-фінансових інститутів, які випускають і продають власні цінні папери, в основному дрібним індивідуальним інвесторам. На отримані кошти купують цінні папери підприємств і банків, забезпечуючи своїм

акціонерам дохід у вигляді дивідендів за акціями інвестиційних компаній.

Інноваційні банки – це фінансові установи, що спеціалізуються на залученні коштів на довгі терміни у так званих венчурних (ризикових), у тому числі, нових сферах економіки.

Інтернет-банкінг включає у себе усі можливі види послуг, які може отримати банківський клієнт від свого банку за допомогою Інтернету.

Іпотечний кредит – правовідносини, які виникають на підставі договору про іпотечний кредит між кредитором і боржником щодо надання коштів у користування з встановленням іпотеки під заставу нерухомого майна.

Іпотечні (земельні) банки надають кредити на довгостроковій основі під заставу нерухомого майна.

Іпотечні активи – реформовані в консолідований іпотечний борг зобов'язання за договорами про іпотечний кредит здійснювати платежі в рахунок погашення основного зобов'язання протягом строку обігу сертифікатів.

Капітал банку – залишкова вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань.

Капітал регулятивний (власні кошти) – складається з основного та додаткового капіталу, зваженого на ризики, що визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України.

Капітал статутний – сплачений та зареєстрований підписний капітал.

Клієнт банку – будь-яка фізична чи юридична особа, що користується послугами банку.

Коефіцієнт ліквідності – показник, що характеризує спроможність фірми перетворювати свої активи в наявні кошти для задоволення вимог постачальників та кредиторів фірми.

Комісійно-посередницькі операції – це операції, що проводяться банком за певну плату у вигляді комісії і супроводжуються не формуванням чи розміщенням ресурсів, а переміщенням уже наявних у банку коштів клієнта за його розпорядженням.

Кооперативний банк згідно з вищезазначеним законом та ГК (ст. 338) визначається як банк, створений суб'єктами господарювання, а також іншими особами за принципом територіальності на засадах

добровільного членства та об'єднання майнових внесків для спільної грошово-кредитної діяльності.

Кредит – це система економічних відносин, що відображають перерозподіл вартості на засадах повернення і сплати процента.

Кредит овернайт – кредит, який наданий банку Національним банком за оголошеною процентною ставкою через постійно діючу лінію рефінансування на термін до наступного робочого дня.

Кредитна картка – іменний (з ідентифікатором власника) грошовий оплатно-розрахунковий банківський документ, який використовується для надання споживчого кредиту.

Кредитна лінія – згода банку-кредитора надати кредит у майбутньому в розмірах, які не перевищують заздалегідь обумовлені розміри за певний проміжок часу без проведення додаткових спеціальних переговорів.

Кредитна політика банку – це стратегія і тактика банку щодо залучення коштів та спрямування їх на кредитування клієнтів банку (позичальників) на основі принципів: поверненості, строковості, цільового використання, забезпеченості, платності.

Кредитний договір – це угода в письмовій формі між кредитором і позичальником, яка визначає взаємні зобов'язання та відповідальність сторін і не може змінюватися в односторонньому порядку без згоди обох сторін.

Кредитний механізм – це сукупність взаємопов'язаних прийомів і способів, що забезпечують реалізацію на практиці об'єктивних функцій кредиту як економічної категорії та дотримання принципів кредитування.

Кредитний ризик – імовірність несплати позичальником основного боргу та відсотків, які належать сплаті за користування кредитом у терміни, визначені в кредитній угоді.

Кредитний скоринг (від англ. *score* – бал, оцінка) – це процес оцінки кредитоспроможності позичальника-фізичної особи, який забезпечує гнучкий інструментарій оцінювання кредитних ризиків і можливість автоматизації процесу прийняття кредитних рішень.

Кредитні спілки — це громадські організації, створювані на добровільних засадах з метою фінансового та соціального захисту їх членів через залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування.

Кредитор – суб'єкт кредитних відносин, який надає кредити іншому суб'єкту господарської діяльності в тимчасове користування.

Кредитоспроможність – якісна оцінка позичальника, яка дається банком до розгляду питання про можливість і умови кредитування та дозволяє передбачити ймовірність своєчасного повернення позичок та їх ефективного використання.

Лізингові компанії — організації, які купують предмети довгочасного кредитування (машин, обладнання, транспортні засоби тощо) і надають їх у довгострокову оренду (на 5-8 років і більше) фірмі-орендарю, яка поступового сплачує лізинговій компанії вартість взятого в оренду майна.

Ліквідація банку – процедура припинення функціонування банку як юридичної особи відповідно до положень Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Ліцензування – це порядок видачі комерційним банкам, які набули статусу юридичної особи, дозволу на здійснення певних або всіх банківських операцій.

Ломбарди - це кредитні установи, що надають кредити під заставу рухомого майна. Як правило, це короткострокові (до трьох місяців) кредити, що надаються населенню на споживчі цілі.

Міжнародна банківська справа – це система підходів та методів з організації й управління банківськими операціями, що здійснюються у міжнародному економічному та правовому середовищі.

Міжнародна платіжна система – платіжна система, в якій платіжна організація може бути як резидентом, так і нерезидентом і яка здійснює свою діяльність на території двох і більше країн та забезпечує проведення переказу грошей з однієї країни в іншу.

Міжнародний фінансовий ринок – це глобальна система мобілізації вільних фінансових ресурсів та надання їх позичальникам із різних країн на умовах ринкової конкуренції.

Міжнародні фінансові центри – це адміністративне місце зосередження банків і парабанків, які здійснюють широкий спектр міжнародних фінансових операцій: депозитні, кредитні, реалізують угоди з цінними паперами, валютою та золотом.

Мінімальні обов'язкові резерви – це інструмент грошово-кредитної політики, сутність якого полягає у встановленні

обов'язкової норми ресурсів, яку комерційні банки повинні зберігати в центральному банку у відсотках до залучених депозитів.

Надійність банку – це здатність банку забезпечувати виконання своїх функцій у межах безумовного дотримання параметрів та нормативів банківської справи, встановлених національним законодавством та світовим досвідом.

Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України» та іншими законами України.

Небанківські фінансово-кредитні установи (НФКУ, парабанки) – це фінансові посередники, діяльність яких не пов'язана з базовими операціями грошового ринку.

Неплатоспроможність банку – неспроможність банку своєчасно та в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів через відсутність коштів або зменшення розміру капіталу банку до суми, що становить менше однієї третини мінімального розміру регулятивного капіталу банку.

Облігація – цінний папір, що засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання позичальника перед кредитором відшкодувати йому вартість цього цінного паперу в передбачений в ньому строк з виплатою процента.

Облікова ставка Національного банку України – ціна за рефінансування комерційних банків. Облікова ставка є найнижчою серед ставок рефінансування і є орієнтиром ціни на гроші.

Облікові банки здійснюють діяльність, подібну до діяльності депозитних банків, зокрема шляхом обліку короткострокових векселів.

Обов'язкові резерви – це частка (норма у процентах) банківських депозитів та інших пасивів, отриманих банком з інших джерел, яка згідно із чинним законодавством або встановленими нормативними актами має зберігатись у формі касової готівки комерційних банків та їхніх депозитів у центральному банку.

Овердрафт – короткостроковий кредит, що надається банком надійному клієнту понад його залишок на поточному рахунку в цьому банку в межах заздалегідь обумовленої суми шляхом дебетування його рахунку. При цьому утворюється дебетове сальдо.

Операції на відкритому ринку (open market operations) – це інструмент грошово-кредитної політики, що передбачає купівлю/продаж казначейських зобов'язань Національним банком України, а також інших цінних паперів (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права) та боргових зобов'язань, визначених Правлінням Національного банку.

Ощадний (депозитний) сертифікат – цінний папір, що випущений банком як письмове свідоцтво про депонування грошових коштів і засвідчує право вкладника на отримання після закінчення встановленого строку суми депозиту та процентів за ним.

Ощадні банки — це банки, в основі діяльності яких лежить залучення коштів фізичних осіб та інших вкладів із можливістю вилучення коштів із вкладу в будь-який прийнятний для клієнта час. Вони, як правило, надають кредити саме фізичним особам.

Паралельний кредит – це така організація кредитних операцій з клієнтом, при якій у них беруть участь два або більше банків, однак кожен з банків самостійно веде переговори з позичальником, а потім кредитні інститути погоджують між собою умови кредиту з тим, щоб у результаті укласти кредитний договір із загальними для всіх умовами.

Пасивні операції пов'язані з формуванням власного капіталу та ресурсної бази банку, забезпечують проведення активних операцій з метою досягнення запланованих показників дохідності та є запорукою ліквідності й платоспроможності.

Пенсійні фонди — це державні чи приватні організації, що утворюються для забезпечення населення коштами на період після виходу на пенсію (виплати пенсій).

Письмовий дозвіл – це документ, який видає Національний банк у порядку і на умовах, визначених Законом України «Про банки і банківську діяльність», на підставі якого банки мають право здійснювати окремі операції, передбачені цим Законом.

Підрозділ банку – структурна одиниця банку, що не має статусу юридичної особи і виконує функції, визначені банком.

Платіжна система – це платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів.

Платіжний баланс – це співвідношення всіх фактичних платежів, здійснених певною країною на користь інших країн, та надходжень коштів, отриманих нею з-за кордону.

Платоспроможність – здатність юридичної чи фізичної особи своєчасно і повністю виконати свої платіжні зобов'язання.

Позичальник – суб'єкт кредитних відносин, який отримав у тимчасове користування гроші на умовах повернення, платності та строковості.

Позичені ресурси банку – це грошові кошти, акумульовані банком шляхом отримання кредитів від інших комерційних банків, центрального банку, а також розміщення позик на грошовому ринку, тобто через випуск власних боргових цінних паперів.

Представництво банку – територіально відокремлений структурний підрозділ банку, що виконує функції представництва та захисту інтересів банку, що не здійснює банківську діяльність.

Проблемна позика – це позика, повернення якої може не здійснитись через певні фінансові проблеми в позичальника.

Проектне фінансування – це фінансування інвестиційних проектів, коли основним забезпеченням наданих коштів є сам проект, тобто доходи, які в майбутньому отримає підприємство, що здійснює будівництво чи реконструкцію.

Професійна діяльність на ринку цінних паперів – це підприємницька діяльність з перерозподілу фінансових ресурсів за допомогою цінних паперів й організаційного, інформаційного, технічного та іншого обслуговування випуску й обігу цінних паперів.

Процентна політика – інструмент грошово-кредитної політики Національного банку України, який використовується з метою регулювання попиту та пропозиції на грошові кошти шляхом зміни процентних ставок за своїми операціями та шляхом надання рекомендацій щодо встановлення процентних ставок за активними та пасивними операціями банків (індикативні ставки) з метою впливу на процентні ставки суб'єктів грошово-кредитного ринку та дохідність фінансових операцій.

Ревальвація – офіційне підвищення курсу національної грошової одиниці відносно іноземних валют та міжнародних розрахункових одиниць.

Реєстрація банків – це юридична процедура, що здійснюється шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків, після чого банк набуває статусу юридичної особи.

Реорганізація банку – злиття, приєднання, виділення, поділ банку, перетворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передача, прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам.

Ресурси комерційного банку – це сукупність грошових коштів, що перебувають у його розпорядженні і використовуються для виконання певних операцій.

Рефінансування банків – це операції з надання банкам кредитів у встановленому Національним банком порядку.

Ризик банківської діяльності – це ймовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та/або надходження банку.

Ризик-менеджмент – це система управління ризиками, яка включає в себе стратегію та тактику управління, спрямовані на досягнення основних бізнес-цілей банку.

Розрахунковий баланс – це співвідношення на певну дату всіх вимог і зобов'язань певної країни щодо інших країн незалежно від періоду їх виникнення і терміну оплати.

Розрахункові (клірингові) банки надають послуги за відкритими в них рахунками: заповнюють відомості про стан матеріальних цінностей, отримання та поставки цінних паперів, здійснення виплат та розрахунків.

Розрахункові банківські операції – рух грошей на банківських рахунках, здійснюваний згідно з розпорядженнями клієнтів або в результаті дій, які в рамках закону призвели до зміни права власності на активи.

РС-банкінг (традиційна система «Клієнт-Банк») – ця система здійснює доступ до банківського рахунка за допомогою персонального комп'ютера і прямого модемного з'єднання з комп'ютерною системою банку.

Системний ризик – це імовірність того, що фінансова система зазнає розпаду внаслідок зовнішнього потрясіння, на який не знайде відповіді, або перспектива втрати економічної безпеки в результаті дій організованої злочинності, порушення функціонування фінансової

організації, що системно важливіші, ніж втрата довіри серед учасників фінансового ринку.

Системоутворюючий банк – банк, зобов'язання якого становлять не менше 10 відсотків від загальних зобов'язань банківської системи.

Споживчий кредит – кредит, який надається як в національній, так і в іноземній валютах фізичним особам-резидентам України на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і повертається в розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору.

Стабілізаційний кредит – кредит, який на дає Національний банк України платоспроможному банку для підтримки ліквідності до двох років під програму фінансового оздоровлення банку.

Страхові компанії — це фінансові інститути, які утворюються для відшкодування можливих збитків у результаті стихійного лиха, інших несприятливих умов.

Стрес-тестування – це один із методів, який дозволяє не лише оцінити можливі збитки окремих фінансово-кредитних установ і банківського сектору в цілому за умови реалізації стресових сценаріїв, а і дає змогу завчасно підготуватися до потенційно кризових ситуацій.

Телефонний банкінг – це різновид дистанційного обслуговування клієнта банку, що надає можливість здійснювати операції з рахунком клієнта та отримувати інформацію щодо його стану за допомогою телефону у будь-якій точці світу.

Тендер з підтримання ліквідності банків – це механізм, який передбачає надання Національним банком кредитів банкам, що потребують підтримання ліквідності.

Тип грошової системи – це порядок організації грошового обігу в країні, який визначається формою грошей, що перебувають в обігу в даний період часу.

Факторингові компанії — це організації, які купують дебіторську заборгованість клієнтів, пов'язану з постачанням товарів або наданням послуг.

Фінансова глобалізація – під вільний та ефективний рух капіталів між країнами і регіонами, функціонування глобального фінансового ринку, формування системи наднаціонального регулювання міжнародних фінансів, реалізацію глобальних фінансових стратегій транснаціональних корпорацій та транснаціональних банків.

Фінансова стабільність банку – це його здатність у часі безперебійно працювати – надавати послуги і задовольняти вимоги, підтримуючи оптимальну величину ліквідності, прибутковості і платоспроможності за допустимого рівня ризиків, і витримувати при цьому, негативний вплив зовнішніх і внутрішніх чинників.

Фінансові компанії спеціалізуються на кредитуванні продажу споживчих товарів на виплат, а також надають комерційні кредити (приблизно 80% усіх активів).

Фінансові посередники – сукупність організацій та установ, які опосередковують рух грошових коштів між суб'єктами економіки називаються.

Центральний банк – це державний орган, який є стержнем кредитної системи. Під правовим статусом центрального банку розуміють його роль і місце в системі інших державних органів, які закріплені на конституційному і законодавчому рівнях.

Цінний папір – грошовий документ, що засвідчує право володіння або відносини позики та визначає взаємовідносини між особою, яка їх емітувала, та їх власником і передбачає, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів.

Швидкість обігу грошей – це показник, який відображає кількість переходу грошових коштів від одних суб'єктів ринку до інших, що здійснюється за одиницю часу.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Адамик Б. П. Центральний банк і грошово-кредитна політика : підручник / Б. П. Адамик. – [2-ге видання, доп. і переробл.]. – К.: Кондор, 2011. – 416 с.
2. Альфа-Банк Україна і MasterCard розвивають нові альтернативи готівці в Україні. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.prostobank.ua/>
3. Аранчій В. І. Гроші і кредит [Текст]: навч. посіб. / В. І. Аранчій. – К.: Ліра – К, 2015. – 364 с.
4. Бандурка О. М. Гроші та кредит / О. М. Бандурка, В. В. Глущенко, А. С. Глущенко. – Львів : Магнолія, 2015. – 368 с.
5. Банківська система України: інституційні зміни та інновації: колект. монографія [Л. О. Примостка, М. І. Диба, І. В. Краснова та ін.] ; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – Київ: КНЕУ, 2015. – 435 с.
6. Банківські операції [Текст] : навчальний посібник / В. І. Капран, М. С. Кириченко, О. К. Коваленко, С. І. Омельченко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 208 с.
7. Банківські операції [Текст] : підручник / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін.; за заг. ред. А. М. Мороза. – [3-тє вид., перероб. і доп.]. – К.: КНЕУ, 2008. – 608 с.
8. Банківські операції [Текст] : підручник / В. І. Міщенко, Н. Г. Слав'янська, О. Г. Коренева; за ред. В. І. Міщенка, Н. Г. Слав'янської. – [2-ге видання перероб. і доп.]. – К.: Знання, 2006. – 727 с.
9. Банківські операції [Текст] : підручник / За ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. – 2-ге вид. випр. і доповн. – Тернопіль: ТЗОВ «Тернограф», 2013. – 688 с.
10. Банківські операції [Текст] : підручник / О. В. Дзюблюк, Я. І. Чайковський, Н. Д. Галапуп та ін.; за ред. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 696 с.
11. Береславська О. І. Девальвація гривні та спричинені нею виклики для України / О. І. Береславська // Вісник НБУ. – 2015. – № 2. – С. 54–60.
12. Береславська О. І. Роль Національного банку України у підвищенні ефективності валютної політики [Електронний ресурс] /

О. І. Береславська. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?].

13. Белова І. В. Організація контролю в банку [Текст] : навч. посіб. / І. В. Белова . – Суми : Університетська книга, 2009. – 301 с.

14. Бортніков Г. П. Довгострокове рефінансування банків в умовах кризи / Г. П. Бортніков, Г. О. Панасенко // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2015. – № 6 (87). – С. 73-78.

15. Васюренко О. В. Банківські операції [Текст] : навч. посібник / О. В. Васюренко. – К.: Т-во “Знання”, 2006. – 311 с.

16. Внукова Н. М. Основи факторингу : навч. посібн. / Н. М. Внукова. – К. : Знання, 1998. – 172 с.

17. Вовчак О. Д. Кредит і банківська справа : підручник / О. Д. Вовчак. – К. : Знання, 2008. – 564 с.

18. Вовчак О. Д. Фінансові інструменти в управлінні кредитними ризиками банків України в умовах глобалізації [Текст] : монографія / О. Д. Вовчак, В. В. Пірог. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2014. – 240 с.

19. Вступ до банківської справи [Текст] : посібник / Відп. ред. Савлук М. І. – К.: Лібра, 2008. – 344 с.

20. Габбард Р. Глен. Гроші, фінансова система та економіка [Текст]: Підручник: Пер. з англ. / Київський національний економічний ун-т. - К. : КНЕУ, 2004. - 889 с.

21. Глущенко С.В. Гроші. Кредит. Кредитний ринок [Текст]: підручник / С.В. Глущенко. – К.: НаУКМА, 2015.– 300 с.

22. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

23. Гроші та кредит [Текст] : навч. посіб. / [М. І. Крупка та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Крупки] ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. - Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2012. – 406 с.

24. Гроші та кредит [Текст]: підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, І. М. Лазепко та ін. / за наук. ред. М. І. Савлука. – 6-те вид., переробл. і доповн. – К.: КНЕУ, 2011. – 590 с.

25. Грошово-кредитне регулювання у механізмі забезпечення макроекономічної стабілізації і ефективності функціонування банківської системи України [Текст]: монографія / За ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 530 с.

26. Грошово-кредитні засоби регулювання економіки [Текст] : монографія / за заг. редакцією д-ра екон. наук Л. В. Кривенко ;

[Л. В. Кривенко, О. М. Дутченко, М. І. Синюченко та ін.]. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – 210 с.

27. Гурова К.Д. Фінанси, гроші та кредит [Текст]: навч. посіб / К. Д. Гурова, О.Л.Шелест, І.В.Колупаєва. –Х.: Світ Книг, 2015. – 672 с.

28. Д’яконова І. І. Поняття банківської системи та особливості банківської системи України [Текст] / І. І. Д’яконова// Вісник Сумського державного університету. – 2014. – № 1. – С. 183-191.

29. Дзюблюк О. В. Банки і підприємства : кредитні аспекти взаємодії в умовах ринкової трансформації економіки [Текст] : монографія / О. В. Дзюблюк, О. Л. Малахова. – Тернопіль : Вектор, 2008. – 324 с.

30. Дзюблюк О. В. Банки у системі організації валютних відносин [Електронний ресурс] : монографія / О. В. Дзюблюк, О. М. Владимир. – Тернопіль : Терно-граф, 2014. – 266 с.

31. Дзюблюк О. В. Валютна політика [Текст] : підручник / О. В. Дзюблюк. – К.: Знання, 2007. – 422 с.

32. Дзюблюк О. В. Кредитний ризик і ефективність діяльності банку: монографія / О. В. Дзюблюк, Л. М. Прийдун. – Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2015. – 295 с.

33. Дзюблюк О. В. Кредитні важелі стимулювання економічного розвитку [Текст]: монографія / О. В. Дзюблюк, Г. М. Забчук. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2011. – 184 с.

34. Дзюблюк О. В. Недоліки інфляційного таргетування у практиці монетарного регулювання економіки України / О.В. Дзюблюк // Ефективність функціонування банківської системи України в умовах нестабільності фінансових ринків: Збірник тез доповідей всеукраїнської наукової інтернет-конференції. – Тернопіль: Вектор, 2015. – С.12-13.

35. Дзюблюк О. В. Теоретичні та прикладні аспекти реалізації банками ресурсної політики [Текст] : монографія / О. В. Дзюблюк, Ю. М. Галіцейська. – Тернопіль : Вектор, 2012. – 208 с.

36. Дзюблюк О. В. Управління ліквідністю банківської системи України : монографія / О. В. Дзюблюк, В. Я. Рудан. - Тернопіль : Вектор, 2016. – 290 с.

37. Дзюблюк О. В. Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування кредитної системи : монографія / О. В. Дзюблюк, Р. В. Михайлюк. – Тернопіль : Терно-граф, 2009. – 316 с.

38. Дорожня карта Національного банку України з переходу до інфляційного таргетування [Електронний ресурс]. – К.: Національний банк України, 16 березня 2016 року. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=28704716>.

39. Єгоричева С. Б. Банківські інновації [Текст]: навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 208 с.

40. Єгоричева С. Б. Інноваційна діяльність комерційних банків: стратегічні аспекти [Текст]: монографія / С.Б. Єгоричева; ВНЗ у кооперації «Полтавський університет економіки і торгівлі». – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2010. – 348 с.

41. Єгоричева С. Б. Організація діяльності банків у зарубіжних країнах [Текст] : навч. посібник / С. Б. Єгоричева. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 208 с.

42. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

43. Закон України «Про електронний цифровий підпис» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/852-15>

44. Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 17.02.2006 р. № 2673-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

45. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. № 1023-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

46. Закон України «Про інноваційну діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg>

47. Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство», від 06.11.2014 р. № 2114-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

48. Закон України «Про колективні договори і угоди» від 01.07.1993 N 3356-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

49. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

50. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.
51. Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку інноваційної діяльності в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/433-15>
52. Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/991-14>
53. Закон України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р. № 973-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
54. Закон України «Про цінні папери і фондовий ринок» від 23.02.2006 р. № 3480-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
55. Заславська О. І. Банківські операції [Електронний ресурс] : методичні рекомендації з навчальної дисципліни для студентів напряму підготовки 6.030508 «Фінанси і кредит», спеціалізації «Банківська справа», «Фінанси» / О. І. Заславська. – ДВНЗ «УжНУ», 2016. – 58 с. – Режим доступу : <http://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/7497/1/Банківські%20операції%20.pdf>.
56. Івасів Б. С. Гроші та кредит : [підручник] / Б. С. Івасів ; вид. 2-ге, змін. і доп. – Тернопіль : Карт-бланш, 2005. – 528 с.
57. Іващук О. О. Банківська система: навч.-метод. посібник / О. О. Іващук. – Тернопіль, ТНЕУ. – 2013. – 208 с.
58. Інвестиційна пропозиція «Тепличне господарство» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу : http://www.slideshare.net/KR_CDI/ss-30793819. – Назва з екрану.
59. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: постанова Правління НБУ : затверджена 21.01.2004 р. № 22. / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0377-04>.
60. Інструкція про ведення касових операцій банками в Україні: постанова Правління НБУ : затверджена 01.06.2011 р. № 174 / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=z0790-11>.

61. Інструкція про касові операції в банках України : постанова Правління НБУ: затверджена 14.08.2003 р. № 337. / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0768-03>.

62. Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті: постанова Правління НБУ : затверджена 16.08.2006 р. № 320 / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0483-04>.

63. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах: постанова Правління НБУ : затверджена 12.11.2003 р. № 492 / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1172-03>.

64. Інструкція про порядок здійснення контролю за експортними, імпорнтними операціями : постанова Правління НБУ : прийнята 24.03.1999 року № 136 / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0338-99>.

65. Інструкція про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України : постанова правління НБУ : затверджена 12.12.2002 р. № 502. / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=z0021-03>.

66. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: постанова Правління НБУ : затверджена 28.08.2001 р. № 368 / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0841-01>.

67. Іпотечне кредитування [Текст] : навч. посібник / За редакцією О. С. Любуня, О. І. Кіреєва, М. П. Денисенка. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 392 с.

68. Класифікатор іноземних валют та банківських металів України : постанова Правління НБУ : прийнята 04.02.1998 року № 34 / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0521500-98>.

69. Коваленко В. В. Операції рефінансування у забезпеченні ліквідності банків України / В. В. Коваленко, Д. Ю. Ткаченко

[Електронний ресурс] // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – 2017. – № 3 (08). – С. 275-278. – Режим доступу: www.easterneurope-bm.in.ua/journal/8_2017/52.pdf

70. Коваленко, В.В. Центральний банк і грошово-кредитна політика [Текст] / навч. Посіб. / В.В. Коваленко, Е.Ф. Черкашина. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 138 с.

71. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

72. Кодекс честі банкіра [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=10665&Itemid=113

73. Козюк В. В. Трансформація центральних банків в умовах глобалізації : макроекономічні та інституціональні проблеми [Текст] : монографія / В. В. Козюк. - Тернопіль : [б. в.], 2005. - 354 с., <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/18962>,

74. Колот А. М. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: монографія / А. М. Колот, О. А. Грішнова; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Колота. - К.: КНЕУ, 2012.-501с.

75. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=32802659

76. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80>.

77. Копилюк О. І. Банківські операції. 2-ге вид. випр. і доповн. [Текст] : навчальний посібник / О. І. Копилюк, О. М. Музичка. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 536 с.

78. Косова Т. Д. Банківські операції [Текст] : навчальний пос. / Т. Д. Косова, О. Р. Циганов. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 372 с.

79. Лановий В. Аналіз операцій Національного банку України на відкритому ринку [Електронний ресурс] / В. Лановий // Світ Фінансів. – 2015. – №2. – С. 19-31.

80. Лановий В. В. Діяльність центрального банку на відкритому ринку як інструмент грошово-кредитної політики [Текст]: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 - гроші, фінанси і кредит / В. В. Лановий. – Суми: Українська академія банківської справи, 2016. – 241 с.

81. Малахова О. Л. Кредитний менеджмент [Текст] : навч. посіб. / О. Л. Малахова. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – 424 с.
82. Малахова О. Л. Управління фінансовою стійкістю банків [Текст] : навч. посіб. / О. Л. Малахова, Р. В. Михайлюк. – Тернопіль : Вектор, 2011. – 300 с.
83. Метлушко О. В. Новітні банківські продукти і технології [Текст] : навч. посіб. / О. В. Метлушко. – Тернопіль : Вектор, 2016. – 172 с.
84. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України : постанова Правління НБУ : затверджена 02.08.2004 № 361. / Національний банк України. – Офіційний текст. - Режим доступу до постанови : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=v0361500-04>.
85. Методичні рекомендації щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України // Постанова Правління НБУ від 06.08.2009 р. № 460. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.
86. Міщенко В. І. Банківські операції [Текст]: підручник / В. І. Міщенко, Н. Г. Слав'янська, О. Г. Корнева. – 2-е вид. – К. : Знання, 2007. – 796 с.
87. Моделі оцінки банківської діяльності для забезпечення стабільності банківської системи : монографія / О. В. Васюренко, О. М. Тридід, В. В. Качук та ін. – К. : УБС НБУ, 2010. – 294 с.
88. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / За ред. В.С. Стельмаха. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. – 404 с.
89. Мороз А. М. Банківські операції [Текст] : підручник. — 2-ге вид., випр. і доп. / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза. – К.: КНЕУ, 2002. – 476 с.
90. Науменкова С.В. Розвиток фінансового сектору України в умовах формування нової фінансової архітектури: монографія [Текст] / С.В. Науменкова, С.В. Міщенко. – К.: Університет банківської справи, Центр наукових досліджень Національного банку України. – 2009. – 384 с.
91. Основи банківської справи [Текст] : навчальний посібник / І. Ф. Прокопенко, В. І. Ганін, В. В. Соляр, С. І. Маслов. – : К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 410 с.

92. Особливості дії трансмісійного механізму грошово-кредитної політики в умовах кризи / В.І.Міщенко, А.В.Сомик, Р.С.Лисенко / К.: Центр наукових досліджень НБУ, УБС НБУ, 2010. – 100 с.

93. Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.

94. Офіційний сайт Європейського центрального банку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ecb.europa.eu/mono/html/index.en.html>.

95. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.bank.gov.ua>.

96. Положення про валютний контроль : постанова Правління НБУ : прийнята 08.02.2000 року № 49 / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0209-00>.

97. Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: постанова Правління НБУ : затверджена 15.12.2004 р. № 337 / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0040-05>.

98. Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями», затверджене Постановою НБУ № 351 від 30.06.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/>

99. Положення про забезпечення безперервного функціонування інформаційних систем Національного банку України та банків України, затверджене постановою Правління Національного банку України від 17.06.2004 № 265 (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.kiev.ua.

100. Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 17 серпня 2012 року № 346 (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1590-12>

101. Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи : постанова Правління НБУ : прийнята 17.09.2015 № 615 / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0615500-15>.

102. Положення про надання Національним банком України стабілізаційних кредитів банкам України : постанова Правління НБУ : прийнята 13.07.2010 року № 327 / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon2.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0540-10>.

103. Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України : постанова Правління НБУ : затверджена 20.03.1998 р. № 114. / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

104. Положення про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на використання іноземної валюти на території України як засобу платежу : постанова Правління НБУ : прийнята 14.10.2004 року № 483 / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1429-04>.

105. Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України : постанова Правління НБУ : прийнята 16.12.2003 року № 508 / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=z0174-03>.

106. Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами постанова Правління НБУ : прийнята 03.12.2003 року № 516 / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1256-03>.

107. Положення про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів : постанова Правління НБУ : прийнята 08.09.2011 року № 306 / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1203-11>.

108. Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями : постанова Правління НБУ : прийнята 25.01.2012 року № 23 / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0231-12>.

109. Положення про порядок формування та використання резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків:

Затв. Постановою Правління НБУ № 418 від 05.04.01 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.kiev.ua.

110. Положення Національного банку України «Про порядок створення і державної реєстрації банківських об'єднань» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.kiev.ua.

111. Положенням про регулювання Національним банком України ліквідності банків України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.kiev.ua.

112. Постанова Правління Національного банку України «Про встановлення граничної суми розрахунків готівкою» : затверджена 06.06.2013 р. № 210. / Національний банк України. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1109-13>

113. Постанова про внесення змін до Класифікатора іноземних валют та банківських металів : затверджена 19.04.2016 р. № 269. / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0269500-16>

114. Правила Національної платіжної системи «Український платіжний простір» : постанова Правління НБУ : прийнята 07.06.2013 року № 213/2013 / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=47029>.

115. Практикум застосування автоматизованої банківської системи Б2 у навчальному процесі з вивчення студентами дисциплін фахового спрямування «Фінанси та кредит», спеціальності «Банківська справа» : навчально-методичний посібник [Текст] / Я. І. Чайковський, В. Я. Рудан, Л. М. Прийдун, Л. О. Матлага. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 132 с.

116. Прасолова С. П. Банківські операції [Текст] : навчальний посібник та практикум / С. П. Прасолова, О. С. Вовченко. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 568 с.

117. Про деякі питання регулювання грошово-кредитного ринку : постанова Правління Національного банку України від 21.02.2014 № 86 – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0086500-14>.

118. Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму: закон України : прийнятий 14.10.2014 р. / Верховна Рада України. – Офіційний текст. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/249-15>.

119. Про заставу : закон України : прийнятий 02.10.1992 р. № 2654 – XII / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 47. – Ст. 642

120. Про застосування Національним банком України до банків та інших фінансово-кредитних установ заходів впливу за порушення банківського законодавства: Постанова Правління Національного банку України № 215 від 26.05.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.kiev.ua.

121. Про іпотеку : закон України : прийнятий 05.06.2003 р. № 898-IV / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 38. – С. 313

122. Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати : закон України : прийнятий від 19.06.2003р. – № 979-IV / Верховна Рада України. – Режим доступу до закону: <http://zakon.rada.gov.ua>

123. Про іпотечні облигації : закон України : прийнятий 22.12.2005 р. № 3273-IV / Верховна Рада України. – Режим доступу до закону: <http://zakon.rada.gov.ua>

124. Про організацію формування та обігу кредитних історій : закон України : прийнятий 23.05.2005 р. № 2704-IV / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради. – 2005. – № 32. – С. 421

125. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2346-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.kiev.ua.

126. Про порядок створення і реєстрації комерційних банків: Положення Національного банку України. Затв. Постановою Правління НБУ № 281 від 21.08.2002 р. зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.kiev.ua.

127. Про систему валютного регулювання і валютного контролю : Декрет Кабінету Міністрів України : прийнятий 19.02.1993 р. №15-93 / Кабінет Міністрів України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 17. – С. 194 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=15-93>.

128. Про страхування : закон України : прийнятий 07.03.1996 р. № 85/96.–ВР / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 18. – С. 78

129. Пуховкіна М.Ф. Центральний банк та грошово-кредитна політика : навч.-метод. посіб. для сам ост. вивч. дисц. /

М. Ф. Пуховкіна, Т. П. Остапишин, В. С. Білошапка. – 4-те вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ 2010. – 312с.

130. Розвиток банківської системи України як основа реалізації стратегії економічного зростання [Текст] : монографія / О. В. Дзюблюк, О. Б. Васильчишин, Б. П. Адамик та ін.; за ред. д. е. н., проф. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – 384 с.

131. Романова М. І. Основи банківської справи [Текст] : навчальний посібник / М. І. Романова, Ж. В. Устюгова. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 168 с.

132. Сороківська, З. К. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн [Текст] : навч. посіб. / З. К. Сороківська, Г. Р. Балянт. – Тернопіль : ТНЕУ, 2010. – 240 с. – До 50-річчя ТНЕУ.

133. Стечишин Т. Б. Проблеми формування системи фінансового моніторингу в банківській сфері України / Т. Б. Стечишин // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – № 8. – С. 183-187.

134. Стечишин Т. Б. Соціальна відповідальність : навчально-методичний посібник / Т. Б. Стечишин. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – 118 с.

135. Стечишин Т. Б. Фінансові інструменти в інвестиційній діяльності банків [Текст]: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 - гроші, фінанси і кредит / Т. Б. Стечишин.– Тернопіль: ТНЕУ, 2011.– 234 с.

136. Стратегія монетарної політики на 2016-2020 рр. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=20985218>.

137. Теорія і практика грошового обігу та банківської справи в умовах глобальної фінансової нестабільності: монографія / О. В. Дзюблюк, В. В. Корнеєв, В. І. Міщенко та ін. ; за ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль : ФОП Осадца Ю.В., 2017. – 298 с.

138. Тиркало Р. І. Банківські операції з цінними паперами : [Монографія] / Р. І. Тиркало, І. С. Кравчук. – Тернопіль : Карт-бланш, 2004. – 211 с.

139. Уолш Карл. Монетарная теория и монетарная политика: учебник / Карл Уолш; пер. С. англ.: К. В. Ивановой [идр.] ; Рос. акад. нар. хоз-ва и гос. Службы при Президенте РФ. – Москва: Дело, 2014. – 630 с.

140. Холодна Ю. Є. Банківська система : навчальний посібник / Ю. Є. Холодна, О. М. Рац. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 316 с.

141. Центральний банк і грошово-кредитна політика. Підруч. / А. В. Сілакова, Г. І. Лановська, Н. І. Климаш, [та ін.] за заг. ред. Т. А. Говорушко.– Львів «Магнолія 2006», 2015. – 224 с.

142. Центральний банк і грошово-кредитна політика: Підручник / За ред. А. М. Мороза та М. Ф. Пуховкіної. – К.: КНЕУ, 2006. – 556 с.

143. Цивільний кодекс України від 16. 01. 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

144. Чайковський Я. І. Зарубіжні моделі аналізу кредитоспроможності позичальників-юридичних осіб [Текст] / Я. І. Чайковський, С. О. Краснов // Наука молода. – Збірник наукових праць молодих вчених Тернопільського національного економічного університету. – 2015. – № 22. – С. 151-162 (22 с).

145. Чайковський Я. І. Методичні вказівки виконання комплексного практичного індивідуального завдання з дисципліни «Банківські операції» [Текст] / Я. І. Чайковський, Т. Б. Стечишин. – Тернопіль. – ТНЕУ, 2016. – 95 с.

146. Чайковський Я. І. Напрямки удосконалення методики аналізу кредитоспроможності боржника-юридичної особи [Текст] / Я. І. Чайковський // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє : щорічник. – Вип. 19 : у 2 ч. Ч. 1 за заг. ред. М. В. Лазаровича. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – 364 с. – С. 176-188.

147. Чайковський Я. І. Платіжні системи [Текст] : навч. посібник / Я. І. Чайковський. – Тернопіль : Карт-бланш, 2006. – 210 с.

148. Чайковський Я. І. Проблеми та напрямки підвищення ефективності функціонування банківської системи України [Текст] / Я. І. Чайковський // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Економічна думка, 2016. – Том 23. – № 1. – С. 153-160.

149. Чайковський, Я. І. Платіжний оборот і грошовий обіг [Текст] : навч. посіб. / Я. І. Чайковський. – Тернопіль : Економічна думка, 2012. – 336 с.

150. Юхименко П. І. Теорія фінансів / П. І. Юхименко, М. І. Федосов, Л. Л. Лазебник. – Київ: Центр учбової літератури, 2015. – 576 с.

151. Blaschke W., Jones T., Majnoni G., Peria S-M. Stress Testing of Financial Systems: An Overview of Issues, Methodologies, and FSAP Experience: IMF Working Paper. 2001.

152. Credit Risk Modelling: Current Practices and Applications 1999 [El. resource] - URL: [www.bis.org /publ/bebs49.htm](http://www.bis.org/publ/bebs49.htm)

153. Stress testing by large financial institutions: current practice and aggregation issues”, BIS, 2000 Blaschke [El. resource] - URL: [www.bis.org /publ/bebs49.htm](http://www.bis.org/publ/bebs49.htm)

154. The Funding for Growth Scheme. The first 18 months. – 2014. – Magyar Nemzeti Bank [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.mnb.hu/>

155. The Implementation of Monetary Policy in the Euro Area – General Documentation on Eurosystem Monetary Policy Instruments and Procedures / European Central Bank. – Frankfurt am Main, Germany. – Feb. 2011. – 142 p.

156. The implementation of monetary policy in the euro area [Electronic source] / European Central Bank. – February 2011. – Access : [http://www.ecb.int/pub/pdf /other/gendoc2011en.pdf/](http://www.ecb.int/pub/pdf/other/gendoc2011en.pdf/).

ЕЛЕМЕНТИ ЗАХИСТУ

100 ГРН. БАНКНОТИ ЗРАЗКА 2014 РОКУ

Водяні знаки: багатотоновий водяний знак - портретне зображення Тараса Шевченка та світлий елемент водяного знака - зображення цифрового позначення номіналу

(розміщено вертикально в правій нижній частині багатотонового водяного знака)

1

Повністю занурена в товщу паперу захисна стрічка, на якій за допомогою збільшувального скла можна побачити зображення у прямому та перевернутому вигляді: "100 ГРН".

2

елемент малого Державного Герба України (тризуб) і підкреслене цифрове позначення номіналу "100"

Наскрізнний елемент - зображення цифрового позначення номіналу "100", усі елементи якого збігаються та доповнюють один одного під час розглядання банкноти проти світла

3

Елемент для людей з послабленим зором

7

Елемент SPARK - оптично-змінне зображення палітри, яке має кінематичний ефект.

При зміні кута нахилу банкноти на ділянках зображення спостерігаються поступові переходи від золотистого кольору до зеленого.

5

2

1

7

Рельєфні елементи зображень, шорсткість яких відчувається на дотик (написи та зображення, а також фрагмент портрета)

3

Наскрізнний елемент - зображення цифрового позначення номіналу "100"

8

Мікротекст

8

Мікротекст - написи, що повторюються, і які можна прочитати за допомогою збільшувального скла

4

"Віконна" (частково введена в товщу паперу) захисна стрічка коричневого кольору з яскраво вираженим кінематичним ефектом. При зміні кута нахилу банкноти змінюється напрямок руху фонових зображень стрічки.

8

Мікротекст

6

Латентне зображення (цифрове позначення номіналу - "100"): цифри видимі під час розглядання банкноти на рівні очей проти світла під гострим кутом

ЕЛЕМЕНТИ ЗАХИСТУ

500 ГРН.

ЗРАЗКА 2015 РОКУ

Водяні знаки: багатотоновий водяний знак - портретне зображення Григорія Сковороди та світлий елемент водяного знака - зображення цифрового позначення номіналу - "500" (розміщено вертикально в правій нижній частині багатотонного водяного знака)

Рельєфні елементи зображень, шорсткість яких відчувається на дотик

Елемент SPARK - оптично-змінне зображення розгорнутої книги, яке має кінематичний ефект. При зміні кута нахилу банкноти на ділянках зображення спостерігаються поступові переходи від зеленого кольору до синього.

Наскрізний елемент - зображення цифрового позначення номіналу "500", усі елементи якого збігаються та доповнюють один одного під час розглядання банкноти проти світла

"Віконна" (частково введена в товщу паперу) захисна стрічка коричневого кольору з яскраво вираженим кінематичним ефектом. При зміні кута нахилу банкноти змінюється напрямок руху фонового зображення стрічки.

Елемент для людей з послабленим зором

Мікротекст

Повністю занурена в товщу паперу захисна стрічка, на якій за допомогою збільшувального скла можна побачити зображення у прямокутній перевернутому вигляді: "500 ГРН", елемент малого Державного Герба України (тризуб) і підкреслене цифрове позначення номіналу "500"

Латентне зображення (цифрове позначення номіналу - "500"): цифри видимі під час розглядання банкноти на рівні очей проти світла під гострим кутом

Рельєфні елементи зображень, шорсткість яких відчувається на дотик (написи та зображення, а також фрагмент портрета)

Наскрізний елемент - зображення цифрового позначення номіналу "500"

Мікротекст - написи, що повторюються, і які можна прочитати за допомогою збільшувального скла

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра банківського бізнесу**

БАНКІВСЬКА СПРАВА

*Стечишин Тетяна Богданівна
Луців Богдан Любомирович*

*Навчальний посібник для студентів
Вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації
2-ге видання, виправлене і доповнене*

Підписано до друку 30.10.2019.
Формат 60x 84/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний 70 г/м². Друк електрографічний.
Умов.-друк. арк. 23,48. Обл.-вид. арк 18,15.
Тираж 100 примірників. Замовлення № 05/19/2-74.

Видавець

Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46004

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.*

Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ»
вул. Львівська, 3, м. Тернопіль, 46004
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua